

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Haçlı Seferlerinin 900üncü Yıldönümünde

Uluslararası
Selahaddin-i Eyyubi
Sempozyumu

23-24 Kasım 1996

DIYARBAKIR ÜNİVERSİTESİ İLKADİYESİ

Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde

ULUSLARARASI
SELÂHADDİN-İ EYYUBÎ
SEMPOZYUMU

23-24 Kasım 1996
Diyarbakır

DİYARBAKIR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
Yayın No: 7

3.000 adet basılmıştır. 1997

Yapım - Ofset Hazırlık
Sina Ltd. Şti. 531 60 75

Baskı - Cilt
Erkam Matbaası

Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde

ULUSLARARASI
SELÂHADDİN-İ EYYUBÎ
SEMPOZYUMU

23-24 Kasım 1996
Diyarbakır

DİYARBAKIR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

İçindekiler

Sunuş.....	7
PROTOKOL KONUŞMALARI	
<i>Necatî Bilican</i>	10
<i>Gürcan Dağdaş</i>	14
AÇILIŞ	
Tarih Boyunca Doğu-Batı/Müslüman-Hristiyan İlişkileri <i>Jouni Suistola</i>	17
Selehaddin-i Eyyubi Şahsiyeti ve Zamanı <i>Ramazan Şeşen</i>	21
Hristiyan Batıda İslam'ın Tarihsel İmajı..... <i>P.S. Van Koningsveld</i>	27
24 Kasım 1996	
I. OTURUM	
HAÇILAR-I	
Müslüman-Hristiyan ilişkilerinde bir savaş sebebi olarak 'Sırp Meselesi' (1303-1699)..... <i>Atâullah Bogdan Kopanski</i>	33
Beytül-Makdis Bölgesinde Eyyübilerin Haçlılara Karşı Mücadelesi..... <i>Kasım Abdulkasım</i>	73
Katolik Kilisesi'nin Ekümenik Konsil Metinlerinde Haçlı Seferleri..... <i>Lütfullah Göktaş</i>	83
Haçlı Seferlerinin Geçmişi ve Bugünü <i>Asaf Hüseyin</i>	88
I. Haçlı Seferi ve Danişmendliler..... <i>Necatî Demir</i>	98
II. OTURUM	
HAÇILAR-II	
Kudüs ve Haçlı Savaşları..... <i>Şeyh İkrime Said Sabri</i>	105
Kudüs <i>Şeyh Es'ad et-Temîmi</i>	116

Efdal Bin Bedrü'l-Cemali ve Fatımilerin Haçlılara Karşı Güttüğü Siyaset.....	138
<i>Eymen Fuad Seyyid</i>	
Haçlı Seferlerinde "Templier"ler, ya da "Din Savaşçıları"	152
<i>İhsan Süreyya Sırma</i>	

24 Kasım 1996

I. OTURUM

DIYARBAKIR HAVZASI

VIII Yüzyıl ile XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması	161
<i>İbrahim Yılmazçelik</i>	
Ortaçağ'da Diyarbakır Alimleri	179
<i>Hulusi Kılıç</i>	
Haçlı Savaşları Sonrasında Bölgenin Siyasi Yapısı.....	189
<i>Coşkun Alptekin</i>	
16. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri -Sosyal ve Ekonomik Durum-	193
<i>Nejat Göyünç</i>	
Eyyubiler Devletinde Kültür Hayatı.....	197
<i>Ramazan Şeşen</i>	

II. OTURUM

SELAHADDİN EYYÜBİ VE EYYÜBİLER DEVLETİ

Revadi Aşiretinden Eyyubi Devletine	205
<i>Osman Tunç</i>	
Haçlılara Karşı Salahaddin Eyyubi'nin Cihad Stratejisi	214
<i>Ali Muhammed Udeb el-Gamidi</i>	
Kudüs'ün İşgali ve Fethi Sıralarında Salahaddin El-Eyyubi ve Haçlıların Farklı Tavrıları.....	227
<i>Ahmed Ağırakça</i>	
Selahaddin'in Ordusunda Kürtlerin Rolü	236
<i>Muhsin Muhammed Hüseyin</i>	
Haçlı Savaşlarındaki Dinî Faktör.....	241
<i>Muhsin Muhammed Hüseyin</i>	
Eyyubi Mimarisi ve Sanat Tarihimizdeki Yeri	255
<i>Abdüsselâm Uluçam</i>	
Eyyübilerde İlim ve Ulemâ	266
<i>Mehmet Yalar</i>	

Kapanış Konuşması.....	283
<i>Ahmet Bilgin</i>	

Sunuş

Bundan 900 sene önce Avrupa'nın doğu alemine karşı başlattığı Haçlı Savaşları'nın bıraktığı izler hala tam olarak silinmiş değil. Bu savaşlarda barış ve karşılıklı işbirliği içinde yaşaması gereken dinler arasına husumetler girdi, yüzbinlerce insan hayatını kaybetti. Medeniyetin zirvesinde büyük bir ihtişam içinde yaşayan İslam dünyası, bir türlü ardı arkası kesilmeyen Haçlı saldırılarını göğüslemekte zaaf göstermedi, ama büyük yaralar da aldı.

Avrupa ilk defa, Haçlı Savaşları sırasında kan dökerek izlediği güzergah üzerinde büyük idari kurumlar; iyi işleyen siyasi yapılar; gelişmiş ve özgürce süren bir düşünce hayatı; görkemli sanat eserleri; yaygın bir eğitim faaliyeti; sosyal, iktisadi canlılık, kısaca göзалıcı bir medeniyetle tanıştı. Avrupa bu tanışma ve karşılaşmanın verimli meyvesini sonradan devşirecekti. Nitekim İspanya (Endülüs) ve Sicilya'da başlayan büyük tercüme faaliyeti cehalet, dini baskı ve yoksulluk içinde yüzen Avrupa'nın bir yandan Yunan felsefesi, öte yandan İslami ilimlerle tanışmasına ve buradan yepyeni bir sentez çıkarmasına yardımcı oldu. Daha insaflı Batılı bilim adamları ve oryantalistlerin de itiraf ettiği gibi, önceleri Kuzey İtalya'da başlayan Rönesans hareketinin gerisinde İslam dünyasından devşirilen bu zengin mirasın çok önemli etkileri vardır.

Haçlı Savaşları dendiğinde hemen akla Kudüs ve Selaheddin Eyyubi gelir. Şüphesiz bu tesadüfi değildir. Kudüs, İslam tarihinde Mekke ve Medine'den sonra üç kutsal şehirden biridir ve Müslümanlar'ın ilk kiblesidir. Haçlı Savaşlarıyla işgal edildiğinde onun tarihi ve dini kimliği yok edilmek istenmiş, farklı dinlere mensup cemaatler ya öldürölme ya da sürölme tehdidiyle yüzyüze gelmişlerdi. Selaheddin Eyyubi, Kudüs'ü tekrar fetheden ve bütün dinlere bu kutsal şehirde yaşama imkanı tanıyan büyük bir komutandır. Selaheddin Eyyubi'nin askeri dehası ve devlet adamlığı alanındaki yetenekleri bir yana, onun alim vasfı da önemlidir. O hem ilimlerle uğraşır, hem ilim adamlarını korurdu. Onun zamanında ve onun adına inşa edilen camiler, kaleler ve diğer eserler günümüze kadar varlıklarını sürdürmektedir.

900. yıl dönümünde Haçlı Savaşları'nın genel bir değerlendirmesini yapmanın sadece bize değil, Avrupa'ya da bir faydası vardır. Çünkü insanlar gibi toplumlar da kendi tarihleriyle yüzleştikleri zaman hem bugün hem gelecek için daha sağlıklı kararlar alabilirler. İşte Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi olarak, bundan yüzyıllarca önce bölgemizde cereyan eden ve etkileri tarih boyunca devam eden Haçlı Savaşları'yla ilgili uluslararası bir sempozyum düzenlememizin böyle bir sebebi var. Bu vesileyle yurt dışından ve yurt içinden "900. Yıldönümünde Haçlı Savaşları ve Selaheddin Eyyubi" sempozyumuna katılan değerli bilim adamları ve araştırmacılara teşekkürü borç bilirim.

Doç. Dr. Ahmet Bilgin

Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı

PROTOKOL KONUŞMALARI

Necati Bilican*

*S*ayın Bakanım, Sayın Büyükşehir Belediye Başkanımız, Sayın büyüklerimiz, bilim adamlarımız, ilim adamlarımız, gerek yurt içinden çeşitli Üniversitelerden gelen, gerekse Avrupa'dan Asya'ya kadar büyük bir alanı kucaklayan gelen değerli bilim adamları, çok aziz dinleyiciler, Diyarbakırlılar, aziz konuklar, değerli basın mensupları! Ben de böyle anlamlı bir toplantıda Büyükşehir Belediye Başkanımızın ve arkadaşlarının hazırlayıp topluma sunduğu böyle bir toplantıda sizlerle birlikte olmaktan bu bilim adamlarımızı, değerli varlıklarımızı dünya için söylüyorum, çünkü milliyeti ne olursa olsun bilime hizmet etmiş olan insanın değeri bütün insanlık için çok üstündür. Çok önemlidir. Her bulundukları yerde de o insanların büyük hürmet görmesi gerekir. Türkiye'miz de, milletimiz de, Türk milleti de sizleri böyle karşılıyor, böyle selamlıyor, ben de aynı duygular içersinde, sayın bakanım başta olmak üzere ki kişiliğine, devlet-millet anlayışına büyük saygı duyduğum çok üstün nitelikli bir insandır. Burada bizlerle beraber olduğu için de büyük mutluluk duyuyorum. Hoş geldiniz dileğiyle, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Burada önemli tartışmalar yapacaksınız. Bunu biliyorum. Bunun çok güzel bir tarafı da, insanlık için faydalı bir tarafı da olgunlaşmış meyveyi düşünün. İnsan o olgunlaşmış meyveyi tabakta hazır bulup da yediğinde büyük bir haz alır. Ama o meyvenin olgunlaşması için büyük bir zamanın geçmesi gerekir. Emegın esası vardır o işte. Bilim adamı ömrünü bir alana veriyor. İnsanlık için lüzumlu olan bir alana veriyor. Bir eser vücuda getiriyor. Kitabıyla, bildirisiyle konuşmalarıyla topluma sunuyor. Toplum onu alıyor. Hazır bir şekilde alıyor. Belki de bir kitabından bir yılı yaşamış, beş yıllık bir dönemi yaşamış oluyor. Bir anda elde etmiş oluyor. Bir kaç kitabını bildirilerde okumakla bir insanın ömrünü paylaşıyor. Yani bilim adamı bir ömrünü bir anda kendisine ilgi duyan, kulak veren insanlara sun-

(*) Türkiye, Bölge Valisi

muş oluyor. Bu kadar fedakar, bu kadar önemli insanlardır bilim adamları. Onun için diyorum ki; milliyeti ne olursa olsun, insanlık için bu kadar faydalı olan insanları bütün milletlerin kucaklaması, ona her türlü imkanı hazırlaması gerekir. Bugün de burada Türk-Müslüman bir komutanın, devlet adamının tanıtılmasını yapacaksınız. Sayın Belediye başkanımızın da ifade ettiği gibi, o sayfalar üzerindeki sisi kaldıracaksınız, ilgi duyan, dinleyen, sesini duyurabildiklerinize, artık o tarihi bütün berraklığıyla sunacaksınız. Çok önemli bir olaydır. Hemen arkasından da iki yüzyıl devam etmiş haclı seferlerinin dünyaya ne getirdiği, ne sonuçlar doğurduğunu anlatacaksınız. Çok bağınaz düşüncedeki insanların bu savaşlarda, şu hatalar vardı ama şu sonuçlar da doğdu. Tarihin geleceğe de ışık tutması lazımdır. Bunu bilenlere bırakın ve onları dinleyin. süren bu haclı seferlerinde din bir rol oynamıştır. Bir imparatorluk endişesi de ikinci bir roldür. Bizanslılar acaba dünya bizim hakimiyetimizden çıkıyor mu, biz geri plana mı itiliyoruz, müslümanlar, ne yapıyor, nerelere gitmek istiyor diye endişeleri vardır. Bir de gene dünyayı sarsan önemli konudur bu. Dün böyleydi, bugün böyledir, yarın da aynı olacaktır. Ekonomik esas vardır, sorun vardır, bu savaşların yaşanmasında. Ama sonuç şu olmuştur. İki yüzyıl savaşlar yapılmıştır ama sonunda o kutsal toprakları ele geçirecem diye gayret gösteren Hristiyanlar geldiklerinde, o kutsal yerlerin bulunduğu bölüme, Kudüs'e ve çevresine, görmüşlerdir ki bütün o savaşlar boyunca, çok cesur, çok şefkatli, çok merhametli insanlar yaşıyor bu topraklarda. Bu insanlardan endişe etmeye gerek yok. Bu insanlarla iş birliği yapmanın, beraber olmanın bütün topluma, dünyaya faydası vardır diye ilişki kuracak bir anlayışa kavuşmuşlardır. Gene bu savaşta o bölgede, o endişe edilen ve yokluklar içerisinde olan Avrupa'yı da rahatlatan, ekonomik yönden gelişmelere de imkan vermiştir. İşte bildiğiniz gibi, Venedik'i, Cenova'sı, Marsilya'sı, ticaret yönünden gelişen, büyük limanlar haline gelmiştir. Netice olarak kötü niyetler belki bu gerginliği devam etmiştir. Yanlış yasaklar diye nitelemek belki daha doğrudur. Ama insanlık için olumlu sonuçlar vermiştir. Bugün de işte hristiyan aleminden de diğer müslüman ülkelerin çeşitli bölgelerinden de yetiştirdiği yıllarını bu konulara vermiş, tarihi çok güzel bir şekilde topluma sunan bilim adamlarını bir araya getiriyor. Zaman zaman bu bilim adamları bir araya gelip tartışıyorlar. Belki bugüne kadar karşılaşmamış olanlar tanışıyor sayın Büyükşehir Belediye Başkanımızın ve arkadaşlarının hazırladığı bu güzel sempozyumda, görmedikleri ülkeyi tanıyorlar. Tanıyınca bu ülkelerde bu memlekette yaşayan insanlar hakkındaki fikirlerinde, yorumlarında değişiklik olabilecek, gene bunlardan dünya insanları

için olumlu sonuçlar çıkacak. İşte böylesine güzel bir çalışma bu. Güzel bir emek mahsulü olan konferans. Ben de bu konferansın hem bizim milletimiz için biz hep bizim milletimizle birlikte dünya milletleri faydalı olmasını temenni ediyorum. İlimize gelen, bu őirin ilimize gelen evliyalardan memleketi olan Diyarbakır'a gelen Kültür ve Sanat varlıkları çok zengin olan bu őehrimize gelen yerli, yabancı bilim adamlarımızın ilimizde güzel vakit geçirmelerini diliyorum. Konferansın başarılı olması dileğiyle hepimize sevgiler, saygılar sunuyorum.

Gürcan Dağdaş*

*K*ıymetli olağanüstü hal valimiz, değerli Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanımız, kıymetli ilçe Belediye Başkanlarımız mülki idari temsilcilerimiz, çok kıymeli yurtdışından teşrif eden bilim adamlarımız yurtiçinden teşrif eden bilim adamlarımız, kıymetli basın mensupları! Türkiye'de ilk defa ben böyle bir bilimsel toplantıyı ve böyle bir sempozyumu oluşturması sırasında katkıda bulunan değerli Belediye yöneticilerini tebrik ediyorum.

Bugün burada konuşacağımız insan Selehattin-i Eyyubi'dir. Kıymetli Belediye Başkanımızın ifadesiyle tarihi geçmişini bilmekten uzak insanların sayısının çok fazla olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Bir sisi, bir fululuğu netleştirmek arzusu içersinde böyle bir toplantı tertip edilmiştir. Bir şey çıkacaktır bu toplantıdan çıkacak olan şeyin tarifi Selehattin Eyyubi'nin felsefesidir. Selehattin Eyyubi'nin yaşam şeklidir. Selehattin-i Eyyubi'nin hedefleridir. Selehattin-i Eyyubi'nin vizyonudur. Bu dünyamızın bin bir sıkıntıyla bir karmaşa dünyası haline geldiği bu dönem için çok büyük bir anlam ifade edecektir. İşte bu münasebetle bu toplantıya tebliğ boyutunda katılan değerli bilim adamlarının bu işin bu berraklıkta, bu netlikte çıkmasına fırsat verecek objektif değerlendirmeler yapacakları inancı içersindeyiz.

(*) Türkiye, Devlet Bakanı

AÇILIŞ

23 Kasım 1996

Tarih Boyunca Doğu-Batı/Müslüman-Hristiyan İlişkileri

Jouni Suistola*

*S*ayın Bakan, sayın Vali, sayın Belediye Başkanı ve arkadaşlarım, öncelikle, şükranlarımı bildirmek istiyorum.

Diyarbakır'daki bu konferansta bulunma fırsatı elde ettiğim için gerçekten onur ve şeref duydum. Kendi adıma, Organizasyonu, böylesine mükemmel bir konferans hazırladıkları için tebrik etmek istiyorum. Çok teşekkürler. Benim konum, Tarih boyunca Doğu-Batı arasında Müslüman-Hristiyan ilişkileri. Sunuşumu, soruna üç teorik yaklaşım şeklinde ele alacağım. Birincisi, benim Psiko-politik diye adlandırdığım yaklaşım. Bu yan yana yaşayan komşu grupların psikolojisidir. Böyle durumlarda iki anahtar kavramdan sözedilebilir. İlki: Bu iki grup arasında sahip olunan araziler konusunda bir yarışın söz konusu olmasıdır. İkinci anahtar kavram ise, "biz ve diğerleri" kavramıdır. Biz ve diğerleri arasında net bir ayrım vardır. Bu bizlik ve onarlık olarak adlandırılabilir. Bu bağlamda, iki farklı kişilik söz konusudur: "biz kimliği" ve "diğerleri kimliği". Ne yazık ki, Türk akademisyeni Profesör Vamık Volkan, 1970'lerde oldukça Freudcu bir biçimde bunu "Düşmanlara ve Müttefiklere yardım etme ihtiyacı" şeklinde ortaya koymuştur. Aslında, bu bizim son zamanlarda "etnik çatışma" dediğimiz şeydir. İkinci teorik yapı "sistem içi çatışma yaklaşımı"dır. Burada da yarışan iki dünya sistemi bulunmaktadır. Örnek olarak, komünizm ve kapitalizm arasında çatışma düşünülebilir. İkinci olarak, İslam ve Batı arasındaki çatışma örnek verilebilir. Yazarın 1993'de yayınlanan makalesinde, bu me-

(*) Finlandiya, Prof. Dr., Kıbrıs-Lefkoşa Üniversitesi Öğretim Üyesi

deniyetlerin üstünlüğü olarak belirtilmiştir. Öçüncü olarak, Fuko yaklaşımı diyebileceğimiz bir yaklaşım mevcuttur. Fransız ilim adamı Fuko, bu görüşü, “Arkeoloji ve Bilgi” ve bunun yanısıra 1978’de yayınlanan “Oryantalizm” kitabında açıklamıştır. Bu yaklaşım, dil, kültür ve güce dayanmaktadır. Bunu bir yana bırakırsak, böylesine bir bilgi mevcut değildir. Sadece politik gücü hedefleyen politik bilgi sözkonusudur. Bu yapıda, doğuya mal edilmeye çalışılan batının emperyalist hegemonyası olan Batı anlayışı Oryantalizm bile, doğuda, sadece batının politik ve ekonomik menfaatlerini sağlar.

Ne yazık ki, bu doğu-batı ilişkilerinin dürüst, açık ve güvenilir bir temele oturtulamayacağını gösterir. Buraya kadar söylediklerimizi bir sonuca bağlamamız gerekirse, ne yazık ki bahsedilen bu üç teorik yaklaşımların herbiri, huzurlu ve olumlu doğu-batı ilişkilerinin mümkün olmadığı izlenimi vermektedir. Bu yüzden, burada sunulan her yaklaşım bizi karmaşaya götürür. Ancak, neyse ki bu sadece teoridedir.

Dördüncü yaklaşımım, “tarihi yaklaşım” olarak adlandırılabilir. Bu dördüncü yaklaşımımı doğunun ne olduğu üzerinde yoğunlaştıracam. Tabii ki tarihi yaklaşımımın Avrupa merkezli bir yaklaşım olduğunu itiraf etmek durumundayım. Tarihi yaklaşımım, batının doğuyu nasıl tanımladığı konusunu ele alır. Bu görüşün temeli, doğu oradadır, batı ise burada. Bu aslında bir Yunan uydurmasıdır. Kabaca söylersek, M.Ö. 400 yıllarında Yunan dünyası şu sonuca varmıştır: Batı dünyası, bizden yani Doğu’dan tamamıyla farklıdır. Bu bağlamda, Yunan gözündeki Batı medenidir, diğerleri yani doğulular ise eskilerin söylediği gibi barbarlardır. Bu batı ve doğu ya da Asya ve Avrupa arasında görülen ilk tanımlama ya da ayırmadır. Böyle bir ayırım ikinci olarak, Ortaçağ’da 1096’dan önce yani Haçlı Seferleri’nin başlamasıyla görülebilir. Bu kez, Avrupalılar yani Batı, Doğu’yu Bizans ya da Ortadoks kilisesi olarak tanımlamıştır. Bu, ayrıca despot doğu ve özgürlük taraftarı batı kavramlarının ortaya çıktığı noktadır. Ve bunun yanısıra batının, kendisini bu despot doğuya karşı kendisini şiddetle bile olsa savunmaya hakkı olduğu görüşünün kendisine yer edindiği bir dönemdir. Doğunun yeniden tanımlanmasında öçüncü yol ya da üçüncü dönem, tabii ki 1096’daki Haçlı Seferleri ile başlamıştır. Bu, İslam ve batı dünyası arasındaki mücadeledir. Tabii ki, Haçlı Seferleri’nin özellikleri ve kaynağı o zamandan günümüze kadar canlı bir biçimde tartışılmıştır ve bildiğiniz gibi bu tartışma hala devam etmektedir.

Dördüncü olarak, Doğu, 1453'de Türklerin İstanbul'u fethinden sonra yeniden tanımlanmıştır. Bu bağlamda, doğu ve batı arasındaki mücadele, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasındaki mücadeleydi. Bu yapının içerisinde, tabii ki iki değişik dönemi görebiliriz. Bu dönemleri birbirinden ayıran sınır çizgisi, 1683'de Viyana'ya yapılan ikinci seferdir. Türk askerleri Viyana dolaylarında yenilgiye uğratıldıktan sonra, doğu-batı ilişkilerinde yeni bir uzlaşma imkanı söz konusu oldu. Bazı felsefi hareketler de bu tavrı destekledi. Örneğin, dini hoşgörüyü vurgulayan Aydınlanma hareketi ve diğer kültürlerle hayranlığı destekleyen Romantizm. Bütün bunlar, Mozart'ın Türk Marşı'nı bestelemesine sebep olan fenomenlerdir. Bu fenomene giden tek yol, doğuya karşı olan tavrın aşağılamadan hayranlığı dönüşmesidir. Mozart'ın Türk Marşı'nı besteleme nedenini başka bir yolla açıklayamayız. Tabii ki bu sadece Mozart'ın bestelerine kaynaklık etmemiştir. Bunun yanı sıra, bir bilim olarak ve bir sanat biçimi olarak Oryantalizm'in ortaya çıkmasını sağlamıştır. Doğunun beşinci tanımı, ondokuzuncu yüzyılın başlarında ortaya konmuştur. Ve şimdi doğu yeni bir biçim kazanmıştır. Ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, doğu Rusya demektir. Tabii ki 1917'deki Bolşevik Devrimi'nden sonra, Rusya, Sovyetler Birliği'ne dönüştü ve bazı yeni ticari ilişkiler de bu bölünmeyi destekledi. Burada anlatmaya çalıştığım şey Komünizm'in ya da Bolşeviklik'in ideolojisidir. Örneğin, Finlandiya'da biz "iğrenç doğu" dediğimiz şeye karşı şiddetle savaştık.

Yedinci önemli nokta, garip ancak yaşanmış olan bir olaydan bahsedeceğim. 1939 ve 1945 yılları arasında, doğu yeniden tanımlandı ve şimdi doğuyu Almanya temsil ediyordu. Sekizinci olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, doğunun yeni tanımlaması ortaya çıktı ve bildiğiniz gibi bu soğuk savaş dönemi idi ve yeni doğu Sovyetler Birliği idi. Böylece teorik, sistem içi çatışma yaklaşımımızda, tabii ki buraya kadar soğuk savaş en iyi örnekti. Hepimizin bildiği gibi soğuk savaş, 1990'da Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla sona erdi. Ve böylece doğunun yeniden tanımlanması gerekti. Batı eski tanımına geri döndü: Doğu İslam dünyası demektir. Bu yapıda doğunun yeniden İslam olarak tanımlanmasıyla, Bosna'daki Sırplar'ın Müslümanlar'ı öldürerek batıyı savunduklarını iddia etmeleri oldukça kinayeli. Bu yeni ya da eski doğu tanımlaması, Huntington'un 1993'te yayınladığı makalesinde ortaya koyduğu şeydir. İşte bu medeniyet sınıfıdır. Bu açıdan benim görüşüm, 1995'de "İslam ve Yüzleşme Yalanı" adlı bir kitap yayınlayan Profesör Halliday'inkine çok yakındır. Kısaca Prof. Halliday: "Batı ve İslam Dünyası, birlik kargaşası içinde değildir." Huntington'un tezi

konusunda benim eklemek istediğim şey şudur ki medeniyet sınıfı, herşeye yakın olabilir ancak medeniyet yakın değildir.

İkinci sonucuma gelirse, soruna dördüncü tarihi yaklaşımım, doğu-batı ve Hristiyan-Müslüman ilişkilerinde iniş çıkışlar olduğunu söyler. Bu, sorunlara üç teorik yaklaşım olmasına rağmen, karmaşaya mahkum olduğumuz gerçeğine dayanarak, ilişkilerin başka türlü olabileceği umudunun hala varolduğu anlamına gelir. Örneğin, eğer Haçlı Seferleri'ni daha yakından incelersek, doğu ve batı arasında büyük, huzurlu ve kültürel bir etki olduğunu görebiliriz. Haçlı Seferlerinin askeri bir temeli olmasına rağmen bu yapıda büyük, huzurlu ve kültürel etkileşim görülebilir.

Sonuç olarak, doğu-batı, Müslüman-Hristiyan ilişkileri, şu şartlarda barışçı olabilir: 1) Bilgi, korkuyu altederse 2) İşbirliği yapma ihtiyacı, düşman edinme psikolojik ihtiyacını altederse.

Doğu-Batı sınıflandırmasından kaçmanın bir yolu, Haçlı Seferlerini incelemektir. Zaten bugün burada olmamızın sebebi de budur. Çok teşekkürler.

Selehaddin-i Eyyubi Şahsiyeti ve Zamanı

Ramazan Şeşen*

*S*ayın Bakanım, Sayın valim, sayın Belediye Başkanım ve sayın dinleyiciler,

11. yy.da dünyada büyük bir iki değişiklik meydana geldi. Bunlardan birisi Selçukluların doğuda Horasan'da ortaya çıkıp, batıya doğru yayılmaları ve 1071'de Malazgirt zaferiyle Bizans'ı etkisiz hale getirip ta İstanbul boğazına kadar dayanmaları ve diğer taraftan Filistin'den Gazze'ye kadar genişlemeleridir. Büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Ve bu bir Türk imparatorluğudur. İkinci önemli gelişme batı Avrupa'da olmuştur. Batı Avrupa 11. yy.da kuvvetlenmeye başlamış Rönesans hareketleri başlamıştır. Askeri bakımdan da yükselmeye başlamıştır. 11. yy. ikinci yarısında Normanlar İngiltere'yi işgal edip bugünkü İngiltere devletini kurmuşlardır. Sicilya Normanlar tarafından istila edilmiştir. Müslümanlardan alınmıştır. Ayrıca bu Normanlar ve İtalya'daki, Venedik, Cenova, Amalfi Napoli gibi denizci şehir devletleri Akdeniz'deki müslüman ve Bizans hakimiyetini sona erdirmek için Akdeniz'e hakim olmuşlardır. Ve 1100 yılı gelince yani 1100 yılı civarında Batı Avrupa, frenk dünyası dediğimiz bu Batı Avrupa Akdeniz'e hakim olduğu gibi Doğu Akdeniz'de küçük haçlı devletçikleri kurmuştur. Bu haçlı devletçikleri bildiğimiz gibi 1095'te, haçlı seferleri 1095'de Papa Urbanüs'ün haçlı seferleri çağrısıyla başlar. 1096'da ilk sefer gelmiştir. 1097'den sonra güçlü ordular gelmeye başlamış, 1098 yılında Urfa haçlı kontluğu yine aynı senenin sonlarında Antakya haçlı prinkentliği, 1099'da Kudüs haçlı krallığı, 1104'de Trablus haçlı kontluğu kurulmuştur. Burada

(*) Türkiye, Prof. Dr., *İstanbul Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi*

İtalyan şehir devletleri ticarete önem veren ve donanmaları kuvvetli olan İtalyan şehir devletleri buralardaki bu haçlı devletlerini devamlı desteklemişler, koloniler kurmuşlar, çarşılar kurmuşlar ve Doğu Akdeniz'deki ticareti ele geçirdikleri gibi aynı zamanda daimi olarak Avrupa'dan bu bölgedeki haçlı devletlerini takviye yapmışlardır. İşte bu şekilde başlayan haçlı seferleri Doğu-Batı arasındaki mücadelenin en yoğun olduğu devirlerden biridir. Bu haçlı mücadeleleri içinde de en yoğun olan devre Selehaddin-i Eyyubi devridir. Selehattin-i Eyyubiyi bazılarımız Aslan yürekli Rışar'la ilgili bazıları yani aslı astarı olmayan rivayet şeklindeki hatıralardan bilirler. Halbuki Selehattin-i Eyyubi büyük bir devlet adamı, büyük bir kumandan, büyük bir imarcı, büyük bir teşkilatçı, her şeyden önce örnek bir şahsiyettir. Haçlı devletleri kurulunca doğuda tabi onlarla mücadele eden Fatimi devleti bir de Selçuklu devletinin bu bölgedeki kolları oldu. Yani Suriye bölgesindeki, bu bölgedeki ve Anadolu bölgesindeki beylikler ve devletçikler oldu. Bazan Selçuklu devleti sultan, Bağdat'ta olan büyük Sultan bunları desteklediyse de fazla etkili olamadı. Bunun için ilk devirleri haçlılar daima üstün bir durumdaydılar. Buna rağmen Harran, Halep, Dimaşk, Kahire, gibi büyük merkezlere birşey yapamadılar buralar haçlılara direndi. İşte buralara haçlılar çok hücum ettiler. Bilhassa Halep'i almak için. Ve o bölgeyi ele geçireceklerdi. Bir türlü elde edemediler. Artuklular sahip çıktı. Başkaları sahip çıktı. Bu kritik durum içinde 1127 yılında Selçuklu Sultanı, Musul'a İmaduddini Zengi'yi Atabey tayin etti. İmadeddini Zengi'nin Atabey tayin edilmesiyle haçlı seferlerinde yeni bir safha açıldı. Ve artık insiyatif haçlıların elinden gidip, Türklerin ve Müslümanların eline geçti. Bu haçlı seferleri mücadelesinde hakim olan Türklerdi, ama Arapların da rolü büyüktü. Kürtler de İmadeddin Zengi devrinden itibaren bu mücadeleye katılmışlardır. Mısır'daki Fatimiler ise pek bir şey yapamamışlardır. İmadeddin Zengi Musul atabeyi tayin edildikten sonra hemen bölgeye gelip işleri düzene koyduktan sonra Haleb'e, Harran'a geldi. Oralara el koydu. Arkasından yavaş yavaş devletini genişletmeye başladı. Ve haçlılara karşı Suriye bölgesinde ardından bu bölgede Urfa'yı alarak büyük başarılar elde etti. Urfa'nın alınması haçlılar için, tabi Avrupa'da büyük etki yaptı. Bu Urfa'nın alınmasından sonra 1144 yılında alınmıştır. Artık Avrupa'da 2. haçlı seferi düzenlendi. Fakat 2. haçlı seferi hiçbir şekilde etkili olmamıştır. Haçlı seferleri iki yy devam etmiştir. Belediye Başkanımızın dediği gibi. Hatta daha da devam etmiştir. En son haçlı seferi Niğbolu sayılır. Selehattin-i Eyyubi 1137 yılında Tedrid'de şimdiki Selehaddin kentine doğdu. Babası Mezboniye Kürtlerin Revadiye kolundandır. Revadiler

melez bir ırktır arkadaşlar. En eski ataları Ravvadipnûl mürselnel Ezzi Arap'dır. Sonra bu Ravadiler, Basra'nın, Musul bölgelerinden 758 yılında Azerbaycan'a Tebriz bölgesine göçmüşlerdir. Oradaki Hezbani Kürtlerinin arasında kürtleşmişlerdir. Sonra Selçuklular gelince, Selçuklularla işbirliği yaparak Türkleşmişler ve Selçukluların beylerinden olmuşlardır. Mesela: Selehattin-i Eyyubi doğduğu sırada babası Tekûrd valisi idi. Selçukluların Tekûrd valisi idi yani. Onun için Türkler, Kürtler, Araplar büyük bir işbirliği yapmışlardır bu bölgede. Selehattin-i Eyyubi 532 yılında doğdu. 2 sene sonra babası İmâdeddin-i Zengi'nin hizmetine girdi. Musul'a geldi. O sene 1137 yılında doğduğu sene İmadeddin-i Zengi'nin hizmetine girdi. İmadeddin-i Zengi onu ve kardeşi Esedüddin Şirkuh'u büyük bir sevgiyle kabul etti. Ve onları kumandanları, emirleri arasına koydu. 1139 yılında Bikâ şehri alınınca oranın valiliğine Selehaddin'in babası Necmettin Eyyub'u tayin etti. Selehaddin işte bu muhitte haçlılarla mücadele, haçlılarla en burun buruna olan yerde yetişti. Amcası Esedüddin Şirkuh da Zengi'nin büyük kumandanlarındandı. Zengi 1145-46 yıllarında ölüyor. Zengi ölünce Halep'de Nureddin onun yerine geçti, Musul'da diğer oğlu Mevdud yerine geçti. Nureddin'in yardımcısı ve ordu kumandanı ise Esedüddin Şirkuh'du. Bu sırada Eyyubilerle Nureddin arasında büyük bir işbirliği oldu. Kısa zamanda Halep bölgesindeki beylik genişleyerek bugünkü Şam alındı. Ve Dımaşk'ın ele geçirilmesinde Nureddin'in hizmeti büyüktür. Hem Necmeddin Eyyub oranın büyük beylerindendi. Ona yardım etti. Hem de ordu kumandanı Esedüddin Şirkuh ona büyük katkıda bulundu. Zaten o ordu kumandanıydı. Bundan sonra Mısır'ın alınması. Bu sırada Selahaddin ve kardeşleri, Nureddin'in kumandanlarındandı. 1169 yılından önce Mısır'a birkaç sefer yapıldı. 3 defa sefer yapılmıştır. Üç seferin kumandanı da Selahaddin'in amcası Esedüddin Şirkuh'dur. Esedüddin Şirkuh'un yanında Selehaddin ve diğer kumandanlar da vardır. Üçüncü sefer önemli. Çünkü Mısır'ın ele geçirilmesi haçlılarla mücadele için en büyük birliği sağlayıcı birşey. Çünkü Mısır'daki Fatımi halifesi Şii idi ve daima Selçuklularla ve Sünnilerle rekabet halinde idi. Üçüncü sefere 7 bin asker katılmıştır arkadaşlar. Mısır seferine 1169 yılında. Bunlardan 5 bin'i Türkmenler ve Esedüddin Şirkuh'un kendi birliği özel birliği Esedi'lerdir. 1169 yılında Mısır ele geçirilmiştir. Sonra Selehaddin-i Eyyubi orada Zengi'nin, Nureddin valisi olarak kalmıştır. Ve Naib olmuştur. Sonra büyümüş oradan Libya'yı zapt etmiştir. Yemen'le, Hicaz'ı zapt etmiştir. Ve Nureddin öldüğü sırada meydana gelen kanışıklıklarda ortaya çıkıp devletin birliğini yeniden sağlayarak haçlılara karşı kuvvetli bir cephe meydana getirmiştir. Ve en son

1187 yılında Hittin zaferinde haçlıları yenmiş, ve bunun ardından hemen, süratli bir istila hareketine girerek Kudüs'ü kurtardığı gibi bütün Kudüs Haçlı krallığına son vermiştir. Sur haricinde Antakya prinkopliğinin topraklarının çoğunu almış. Trablus kontluğunun topraklarının çoğunu almış ve onun üzerine Avrupa'da 3. haçlı seferi düzenlenmişti. 3. haçlı seferi çok büyük bir seferdir. Buna Alman İmparatoru Frederik, Barborassa, Aslanyürekli Rişar, Fransa Kralı Kont Ogust katılmışlardır. Haçlılar Akka'yı kuşatmışlardır. Akka müdafası ve kuşatması doğu-batı arasındaki mücadelelerin en büyüklerinden biridir. 2 sene sürmüştür. 2 sene sonra ele geçirmişlerdir Akka'yı. Sonra bir miktar kıyıyı ele geçirmişlerdir. Sonra iş olmayacak Kudüs'ü alamayacaklar anlaşma yapıp gitmişlerdir. Ve Selahaddin de hemen ölmüştür arkasından. Şimdi burada bunu anlattıktan sonra Selehattin-i Eyyubi'nin şahsiyeti üzerinde biraz duralım. Selehaddin'in fiziki şahsiyeti hakkında pek şey bilinmiyor. Tarihçi İmadettin onun çevgan oyununda mahir olduğunu sk sık Nurettin ile beraber çevgan oynadığını söyler. Buna göre sağlam ve sportmen bir yapıya sahip olması gerekir. Daima hayatını at üzerinde geçirmiştir. Çok enerjik bir kişi olması da bunu destekler. İbni Uneyn tarafından onun şahsiyeti hakkında bir beyit söylenmiştir ve total olduğu söylenmiştir ama bu başka bir şeyle desteklenmez. Onun merhametli, güler yüzlü, derviş tabiatlı, cömert, halim fakat vakur, sağlam irade sahibi, mert ve heybetli bir kişi olduğu söylenir. Ahlaki meziyetler bakımından çok yüksek bir kişi olduğu için fiziki meziyetleri genellikle ihmal edilmiştir. İmadeddin, yani tarihçi İmadeddin kendi yanında bulunmuştur. Der ki: Selehattin, dindarlık, namusluluk, nezaket, uyanıklılık, hükümdarlık adabı, devlet idaresi konusunda Nureddin'in yolunu takip etti. Meziyetlerinin esasını ondan aldı. Kendi devrinde zikredilen konularda en yüksek zirveye ulaştı, diyor. Onun şahsiyeti üzerinde en büyük etkiyi Nureddin Mahmut Üzengi yapmıştır. Nureddin ölümüne kadar onun naibi sıfatıyla Mısır'ı idare etmiş onun ölümünden sonra memlukları Esedilerin kalabalık ailesinin değerli idari ve askeri kadrosunun yardımı ile Mısır'ı iç ve dış düşmanlara karşı koruduğu gibi aynı zamanda devletin birliğini sağlamış kültürel ve idari reformlar yapmıştır, medreseleri, hastaneleri, kervan sarayları çoğaltmıştır. Nureddin'in ölümünden sonra İslam birliğini sağlamış ve haçlıları yenilgiye uğratmıştır. Onun hakkında Mehmet Akif Çanakkale şehitlerinde, şarkın en sevgili sultanı Selehaddin diye bir ifade kullandı. Fransız tarihçisi Şendor ise onun hakkında bir kitap yazmış, "İslamın en büyük, en saf kahramanı" diye isim vermiştir. Selehaddin'in başarısında ve icraatında veziri ve sır katibi Fadıl, kardeşi Elverkil Adil, yi-

ğenleri Takiyiddin Ferruh Şah gibi yakınlarının, bir çok değerli bürokrat ve ilim adamının, kumandanların payı vardır. Her türlü bencillikten ve kibirten uzak oluşu yakınlarına ve tebeasına karşı anlayışlı, müsamahakar, cömert davranışları sayesinde etrafındakilerden ve halktan daima sevgi ve saygı görmüştür. Bu müsamahayı ve cömertliği düşmanlarına da gösterek onların takdirini kazanmıştır. Bilhassa haçlılara. Bir, ikisi dışında emirleri daima ona saygılı kalmışlar. Nureddin ve halife El-Nasır gibi büyükleri Şemseddün İbnul Mukadder, El Melikül Mansur gibi emirleri ile arasında meydana gelen birkaç tatsız olayı da değerli müşavirlerinin yardımıyla güzelce halletmiştir. Selehattin uzun müddet doğuda örnek sultan olarak kalmıştır. Baybars devrinde kitabını yazan İbnu Asım sahibi onun hakkında şöyle diyor: “Sultan dediğin böyle olsun- vezir de Kadı Fâdıl gibi bir müşavir olun” diyor. Hayatını kaleme alan tarihçilerin anlattıklarına göre sultan zamanını ya ilim, yahut devlet işleriyle uğraşarak geçirirdi. Amelde mezhebi Şafii, itikadda ise Eş'ari idi. Münecimlere ve nucumların ilmine inanmazdı. Kuvvetli bir tahsil görmüştü. Kur'an'ı ve Ebu Temmam'ın Homasesini ezberden bilirdi. Birçok alimlerden hadis, fıkıh ve diğer tarih konularında ders almıştır. İbn-i Şeddad, diyor ki “Tarih bilgisi kuvvetli, genel kültürü genişti, meclisinde bulunanlar başkasından duymadıkları şeyleri ondan öğrenirlerdi. Verdiği sözü tutan, insani duyguları kuvvetli bir kişi idi. Hata yapanları, kendisine kaba davrananları, suçluları affetmesini severdi. Harran'daki ağır hastalığı sırasında etrafındakilere karşı güzel davranışları bilhassa tarihçisi İmadeddin tarafından övgüyle bahsedilmektedir. Bazı yeni tarihçiler onun Mısır'ı ihmal edip Şam'a önem verdiğini söylerlerse de bunun aslı yoktur. O bütün haçlıları kovmak için Mısır'ın ve Şam bölgesinin Elcezire bölgesinin imkanlarından faydalanmıştır. Sultanın adalet severliği İbni Şeddad ve İbni Cübeyr tarafından önemle belirtilir. Takuyyuddin'i hekim önüne çıkardığı gibi kendisinden şikayetçi olan kişinin şikayeti üzerine de hakim önüne çıkmış ve mahkeme önüne çıkmıştır.

Onun atına binen iyiliğini beklerdi. Başka bir yerde de onun bu cömertliğini savurganlık diye yorumlamışlarsa da o diyor ki, işte bu cömertliği sayesinde o kadar insanı etrafında tuttu, başarılarla ulaştı, diyor. Sultan adamlarıyla ilişkilerinde bir amir-memurdan çok arkadaş gibi davranırdı. Bu sebeple kimse fikrini ve isteğini ona arz etmekten çekinmezdi. İmadeddin der ki, onunla oturan biri sultanla oturduğunun farkına varmazdı. Bir arkadaşıyla oturduğunu sanırdı. Anlayışlı, hataları affeden, temiz, dindar samimi bir kişiydi. Kusurları görmezlikten gelir, kızmazdı. Mütebessim davranırdı. Yüzünü asmazdı. Birşey isteyen eli boş çevirmezdi de. Meclis-

leri temiz, işretten arınmış, sözleri nazikti, imadettin ben ondan hiç bir zaman düşük ve kaba bir söz duymadım derdi. İbni Şeddat ise o, herkes hakkında iyi sözler söylenmesini isterdi, der. Ağzı temizdi. Asla söverken görmedim diyor yani. Ahdine vefa ederdi. Gerçekten sultanın hayatı boyunca verdiği sözünden döndüğü, ahdine vefa etmediği görülmemiştir. Her hareketinde kendine olan güveni sarsmamaya çalışır buna çok dikkat ederdi. Onun şahsiyeti hakkındaki mütalaamızı Abdullatif-i Bağdadi'nin - gene onun zamanında yaşamıştır- barış anlaşmasının yapılmasından onra Kudüs'te onu ziyareti dolayısıyla edindiği inibaları anlatırken söylediği şu cümlelerle bitireyim. Huzuruna vardığımda gözleri heybet, kalpleri muhabbetle dolduran bir hükümdar gördüm. Arkadaşları ona benzemeye çalışıyorlar. Birbirleriyle iyilikte yarış ediyorlardı. Yanına vardığım ilk gece meclisini alimlerle dolu buldum. Bu alimler çeşitli ilim dallarında konuşuyorlardı. İnsanlar onda Peygamberlerde gördükleri meziyetlere benzer meziyetler gördüler. İyi-kötü, müslüman-kafir herkes tarafından sevilirdi. Sözlerim bu kadar arkadaşlar. Teşekkür ederim.

Hristiyan Batıda İslam'ın Tarihsel İmajı

P.S. Van Koningsveld*

*D*eğerli arkadaşlarım ve meslektaşlarım. Bugün burada konuşmak benim için büyük bir onurdur. Zaman sınırlı olduğu için oldukça kısa konuşacağım. Konuşmamın konusu “Hristiyan Batıda İslam'ın Tarihsel İmajı”. Tabii ki bu konu oldukça karmaşıktır. Bu imaj karmaşıktır ve değişik zaman dilimleri boyunca değişime uğramıştır. Bununla beraber, Batının sahip olduğu bu İslam hakkında sahip olduğu imajın sürekli bir ögesi durumunda olan temel etkenler ya da boyutlarını keşfetmeye çalışabilir. İşte şimdi bunu yapmaya çalışacağım.

Bence konuyu iki boyuta ayırabiliriz: Birinci ve tarihi açıdan en eski boyut, İslam'ın tümünden reddedilmesi hatta imha edilmesi ve aşırılığa gidilmesidir. İkinci ve tarihi açıdan günümüze daha yakın olan entellektüel yüzleşme ya da dialog, dinsel fikir alışverişidir. Bence bunlar, Hristiyan-Batı tarihinin her döneminde yeniden keşfedilebilen batının gözündeki İslam'ın iki kalıcı unsurudur. Şimdi bu boyutları daha yakından inceleyelim.

İlk olarak, İslam'ın toptan reddetilmesi boyutunu inceleyeceğim. Bu boyut, birçok değişik olayla sergilenebilir. Tabii ki, Haçlı Seferleri, bunu ortaya koymak için çok önemli bir örnektir. Ancak bu noktada Haçlı Seferleri'nden bahsetmeyeceğim ve bu boyutu tamamıyla farklı bir biçimde sergileyeceğim. Ve bunu dikkatinizi, genellikle uzmanların bile çalışmalarında unutulmuş ya da gözardı edilen Ortaçağ Avrupa tarihi konusunda özellikle Ortaçağ boyunca Batı-Avrupa toplumlarında Müslümanlar'ın bulunması-tabii burada İslami olan İspanya'dan bahsetmiyorum. Burada konu olan

(*) Hollanda, Prof. Dr., *Leiden Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Fransa, İtalya, İsviçre ve diğer Avrupa ülkeleridir; konusunda yoğunlaştırarak yapacağım. Ortaçağ'da ve batıda ondokuzunca yüzyıla kadar kölelik olayının sosyal ve ekonomik açıdan çok önemli bir olay olduğunu bilmeniz gereklidir. Batı-Avrupa ülkelerindeki kölelerin kökeni muhtelifdir; bazıları Sırbistan'dan, Rusya'dan gelmişlerdir ve çoğunlukla Yunan Katolik inancına sahiptirler, ancak bunlardan birçoğu Müslüman dünyasının değişik yerlerinden gelmektedir: İslami İspanya, Kuzey Afrika, Siyah Afrika, ayrıca Yakın Doğu ve hatta Müslüman Türkler. Birçok belge, kölelerin kökenini ortaya koyar ve değişik dönemlerde, değişik oranlardaki Müslüman kölelerin, Ortaçağ Avrupa toplumlarında bulunduğunu görürüz. Peki bu Müslümanlar'a karşı kilisenin ve nüfuz sahibi kimselerin tavrı nasıldı? Tavırları toptan reddetme idi. Örneğin, kilisenin Müslüman kökenli köleler konusundaki hukuki geleneğini incelersek, bu insanların Müslüman olarak değil, putperest anlamına gelen Latince "pagani" olarak çağrılıyorlardı. Hukuki ve resmi tavır, bu insanların batı dünyasına gelir gelmez hristiyanlaştırılmaları idi; vaftiz edilmeli, adları değiştirilmeli ve yeni hristiyan isimleri verilmeli idi. Diğer bir deyişle, hukuki ve sosyal açıdan, bu insanların Müslüman kişiliği ile hayatlarını sürdürmeleri imkanı yoktu. Tabii ki aynı zamanda, İspanya'nın kuzeyinde -onikinci yüzyıldan sonra, Haçlı Seferlerinin sadece Akdeniz'in doğusuna değil, Müslüman İspanya'nın yeniden fethedilmesi için de haçlı seferleri yapıldığını hatırlamamız gereklidir-Müslümanlar'ın elinden alınan bölgede, Hristiyan İspanya'da, Hristiyan yönetimi altında, birçok Kuzey İspanya ülkeleri kralları tarafından müsaade ve kabul gören Müslüman toplulukların varlığını görüyoruz. Özel yazılar ve anlaşmalara dayalı olarak, bu insanlara Arapça " Nuttecennun" ya da İspanyolcada "Müddeharies" diye adlandırılırlar. Bunlar Hristiyan yönetimi altında belli sınırlar içinde İslami kanaatlerini açıklama özgürlüğüne sahip olan Müslümanlardı. Buna rağmen, tarihi açıdan bu durumun istisna olduğunu farkında olmalıyız. Doma Katolik kilisesi bu durumu asla kabul etmemiştir ve aslında onaltıncı yüzyılın başlarında, Hristiyan İspanya'nın bu azınlık topluluklarında yaşayan Müslümanları vaftiz olmaya ve Hristiyanlaşmaya zorlandılar ve onyedinci yüzyılın başlarında İspanya'da silindiler. Benzeri inançlar, Güney İtalya ve Sicilya'daki azınlık Müslümanlarında mevcuttu. Batı dünyasında Müslümanlar'a karşı genel, sosyal ve hukuki tavrın genel biçimi, aslında onsekizinci yüzyıla yani Aydınlanma Dönemi'ne ya da Fransız Devrimi'ne kadar İslam'ın tanınmaması, İslam'ın reddedilmesiydi. Batı dünyasında sadece siz sekülerleşme sürecini, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması sürecini gerçekleştirerek Avrupa ülke-

sinde Müslüman olarak yaşama imkanını ortaya koydunuz. Eğer son zamanlarda Avrupa Birliği'ndeki önemli Müslüman ülkelerden bahsediyorsak bu basit gerçek, Hristiyan doktrininden miras kalan sosyal, hukuki geleneğinden değil, aslında Aydınlanma Dönemi'nde Avrupa'da ortaya çıkan yeni, yasal ve sosyal gelenekten kaynaklanmaktadır.

Şimdi ikinci boyut olan, Hristiyanlık ve İslam arasında teolojik fikirlerin, entellektüel düşüncelerin tartışmalı bir biçimde alışverişidir. Aslında Haçlı Seferleri'nden önceki dönemde, Batı dünyasında İslam hakkında kesin bir bilgi yoktu. Aslında bizim dikkatimizi çekmeye değeri olmayacak kadar gülünç olan birkaç mitolojik fikirden bahsedebilirim. Sadece Haçlı Seferleri döneminde, bazı din alimleri İslam hakkında daha iyi anlayabilmek için bazı Arap kaynaklarının sömürgeleştirilmesini savundular. Aslında bunun sebebi, entellektüel açıdan İslam ile daha başarılı bir biçimde savaşılmaktı. Doğu'da Abbasi döneminde Hristiyan yazarlar tarafından İslam hakkında yazılan tartışmalı Arap kaynakları, Bizans döneminde yazılan tartışmalı Yunan kaynakları aradılar ve tabii ki buldular. Bu iki kaynaktan, İslam'a karşı tartışmalı Hristiyan-Arap yazıları bir yanda ve İslam'a karşı tartışmalı Yunan-Bizans yazıları diğer yanda, İslam hakkında bir kulliyat oluşturdular. Bu kolleksiyonlardan biri onikinci ve onüçüncü yüzyılda İslam hakkındaki fikirlerin yayıldığı merkez olan Güney Fransa'daki çok ünlü bir manastırın ismi olan " Koloni Kolleksiyonu" ismini aldı. Bu kolleksiyonlar, prensip olarak İslam'a karşı tartışmalı teolojik Hristiyan yazılarının Latin tercümelerinden oluşuyordu. Bu yazılarda, İslam'ın nasıl resmedildiğini merak ediyorsanız, Horman Daniel'in "İslam ve Batı- İmaj oluşturulması" kitabını almanızı tavsiye ederim. İngiltere'de son zamanlarda bu kitabın yeni baskısı yayınlandı. Bu kitap oldukça bilgilendirici ve zengin detaylara sahip bir kitaptır. Bu tartışmalı yazıların anafikirleri şunlardı: Bizans geleneğinde sorulan soru şuydu: "Tanrı, Mesih İsa'nın varlığında vahyini tamamladıktan sonra, nasıl yeni bir dinin ortaya çıkmasına izin verebilir?" Bu ünlü din bilimci Şam'lı Yuhanna tarafından İslam'ın ilk yüzyılında sorulmuş olan bir soruydu ve onun verdiği cevap şuydu: "Tanrı, Muhammed'i İslami mesajını açıklayarak Hristiyanların itaatsizliğini cezalandırmak üzere göndermiştir." Bu yazılarda, Muhammed, şeytanın aleti olarak tanımlanır. Şeytanın aleti olarak, Tanrı tarafından Hristiyanlar'ı cezalandırmak ve inançlarını derinliğine incelemek üzere dolaylı olarak kullanıldı. Norman Daniel tarafından kullanılan bu söz, onikinci ve onüçüncü yüzyılda ortaya çıkan Hristiyanlar'ın sahip olduğu İslam imajı, İslam'ın bozulmasına yol açmıştır. İslam'ın sahip olduğu bütün yönler bu bozulma

kökeni bağlamında gözönünü alınırsa, tamamıyla olumsuzdur, hatta başından sonuna kadar suçtur. İslam Peygamberi Muhammed, Arap belgelerinde de bulunan bu eski geleneğe göre, kökeni Hristiyan piskopos olan, sapık öğretileri yüzünden kiliseden atılan ve öç almak için yeni sapık bir öğreti yani İslam'ı ortaya koyan birisi olarak tanımlanır. Burada önemli olan nokta, Şam'lı Yuhanna'ya uzanan gelenekte İslam'ın bozulması ve ikinci olarak, Muhammed'in kilisenin önemli bir memuru olup kiliseden atıldığı ve eski efendisi ve arkadaşları tarafından gözardı edilip, tanınmadığı için Hristiyan kilisesinden öç almaya çalışan birisi olarak gösterilmesi- dir. Bu tartışmalı uygulama, Hristiyan batıda çok güçlü ve önemli bir tarih ortaya koymuştur. Tabii ki, Haçlı Seferleri sırasında Batı-Avrupa ülkelerindeki insanlardan para toplamak için propaganda aracı olarak kullanıldı. Bunun yanısıra, doğuya giden orduya katılabilecek insanların sayısını arttırmak için kampanya olarak da kullanıldı. Ancak bu, Haçlı Seferleri'nin ömrünü uzattı. Örneğin, onaltıncı yüzyılda Luther zamanında bütün bu eski yazıların Latince olarak yeniden basıldığını görüyoruz. Hatta onaltıncı ve onyedinci yüzyılda, insanların bu eski yazıları yeniden kullandıklarını görüyoruz. Günümüzde bile, koyu Ortodoks Evangelist merkezlerde, insanların İslam hakkındaki eski Ortaçağa ait yazılardan doğrudan alıntı yaptıklarını görmekteyiz. Tabii ki, farklı bir entellektüel gelenek olduğunu kabul etmemiz gerekir. Hristiyan batıdaki İslam imajını sadece tartışmalı görüşlerle sınırlamak doğru olmaz. Batıda özellikle ilim adamları tarafından İslam hakkında daha esaslı, daha objektif ve daha tarafsız bir görüş edinme çabaları sözkonusuydu. Hatta şimdi bile haklı bir biçimde Oryantalizm'in tarihi konusunda birçok şey söylenebilir. Ben de bu konuda birçok makale ve hatta Oryantal çalışmalar konusunda bir eleştiri niteliği taşıyan bir kitap yayınladım. Bütün bunlara rağmen, aynı zamanda Oryantalistler arasında İslam dünyasının daha tarafsız ve dengeli bir portresini başarılı girişimler yapılmıştır ve yapılmaya devam edilmektedir. Son zamanlarda, zannediyorum ki, size bahsettiğim iki ana görüş geleneğinin birçok unsurunun varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. İslam'ın tamamıyla reddedilmesi tavrından bahsederken, bu tavrın hala varolduğunu gösterebilmek için Bosna'daki son olaylara bakmamız gereklidir. Batı- Avrupa'da son dönemlerdeki birçok ırkçı gelişmede, İslam'a karşı toptan reddetme olayının hala devam ettiğini görürüz. Ancak aynı zamanda, yeni din özgürlüğü, insan hakları, etnik, dinsel ve kültürel kökenine bakmaksızın bütün insanlara saygı kültürüne şahit oluyoruz. Ve anlayacağınız üzere bu da benim en çok sevdiğim tavidir. Çok teşekkürler.

I. OTURUM

23 Kasım 1996

HAÇLILAR-I

Atâullah Bogdan Kopanski

Kasım Abdulkasım

Lütfullah Göktaş

Asaf Hüseyin

Necati Demir

Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde bir savaş sebebi olarak 'Sırp Meselesi' (1303-1699)

Atâullah Bogdan Kopanski*

“...Öyle bir belde ki, içinde güle oynaya savaşa giden, sarsılmaz bir cesaret sahibi, vakarlı ve gururlu bir halk yaşıyor. Öyle bir belde ki, Hilâl ile Haç arasındaki, serfler ve efendiler arasındaki mücadelenin habercisi olan silah şakırtıları asla kesilmemiş. Begler, Kapetanlar, Voyvodalar, Serdarlar, Glavarlar, hepsi burada bir engele rastgelmeden veya gizlenip saklanmadan çarpışmışlardır; ve tüm ülke, hâlâ daha nakaratlarının ya atalarının yiğitliğini veya aşkın tatlılığını terennüm ettiği şarkılarla çınlanmaktadır.”

J. de Asboth, *An official tour through Bosnia and Hercegovina, 1890* adlı eserinden.

Özet

1990'larda Sırpların Müslüman Boşnaklara karşı giriştiği etnik-dinî savaş, dünya kamuoyunun, içinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısında jeopolitik açıdan sakin bir yer haline gelmiş bulunan Avrupa'nın bir parçası üzerinde yeniden odaklanmasına sebep olmuştur. Birkaç yüzyıldan beri, Balkanlar, Doğu ve Güney Avrupa'yı, antik bir stratejik ifadeyi kullanırsak, 'Roma'dan 'Küçük Asya'ya bağlamaktadır. Bir barut fıçısını andıran Balkanlarda, dinî farklarından ve huşunet yüklü toprak iddialarından dolayı, yekdiğerine derin biçimde hasım birkaç etnik grup yaşamaktadır. Bu çalış-

(*) Polonya, Prof. Dr., *Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Öğretim Üyesi*

manın amacı, her zaman için tüm Avrupa sınırlarının en kargaşalı kesimlerinden biri olan bu bölgedeki dinler çarpışmasını gözler önüne sermektir. Dinî ihtiraslar ve bir tarihsel misyon ruhu, milletleri ve kabileleri yayılma-ya ve dünya hakimiyetine sürükleyen güçtür. Dinî ihtiras, her zaman sosyal ve siyasî değişimin en çarpıcı aracı oldu. DEUS MİRABİLIS, FORTUNA VARIABİLIS.*

• • •

1389'da vuku bulan Kosovo Polye Savaşı, [Türk tarihlerinde yer alan adıyla, Kosova Meydan Muharebesi], İslam'ın Doğu Avrupa'da muzaffer biçimde yayılması ve sayıca büyümesi tarihinde anahtar bir savaş konumunda olmamıştır, ama bununla birlikte, Sırp Ortodoks Hristiyan milliyetçileri tarafından kendi tarihlerinin en kritik hadisesi olarak algılanır. Raška'nın 'kutsal toprağı'nda 'Sırp imparatorluğu'nun yaşadığı ezici yenilginin hatırası, modern Sırp intikamcılığının şekillenmesinde can alıcı bir rol oynar. Türkler, Arnavutlar ve Bosnalılar, *Müslümanlar olarak*, Sırp tarafından, onların kadim Rum Ortodoks ziyaretgâhlarının yer aldığı alan üstündeki hakimiyetlerinin en büyük düşmanları olarak görülür. Kosovo Polye savaş alanındaki Sırp cengaverliği miti, Mosada'daki Romalı lejyonlara karşı Yahudilerin 'son direniş'ine dair siyonist efsane gibi, modern Sırp *kutsal tarih*'inin (*historia sacra*) en önemli bileşenidir. Bunun sonuçları, Sırp'ların Bosna-Hersek ve Sancak'taki Slav-kökenli Müslümanlara, ve Kosova-Makedonya'daki İlliryalı Şkeptarlara (Arnavutlara) yönelik düşmanca tavrını belirler. Kosovo Polye, Sırp 'Ağlama Duvarı'dır, ve Bosna, Hersek ve Sancak, Sırp aşırı milliyetçileri için, Filistin'deki siyonist bağnazlar için Yudea, Samiriye ve Aşkelon ne ise odur.¹ Birinci Dünya Savaşından sonra yeni kurulmuş bulunan bir Yugoslavya Krallığı (SHS)—Radikal Sırp Partisindeki Nicola Paşiç tarafından oluşturulan, başının onun çektiği, onun etrafında kümelenen aşırı milliyetçi Sırp'lar için— Dushan'ın Orta Çağ'daki Sırp krallığının yeniden dirilişiydi. İslam'a karşı en son Sırp haçlı seferi, onların 'İsa için ve Avrupa için' giriştikleri 'kutsal savaş'ların bir yenisiydi.

Sırp'ların İslam-öncesi tarihine kısa bir bakış

Milattan Sonra birinci yüzyılda yaşamış bulunan Romalı tarihçi Pliny, Sarmato-Alan (İrani) '*Serboi*' halkından söz eder. Bu insanlar, Kafkas dağları ve Azak Denizi arasında yaşıyorlardı. Beşinci yüzyılda, Alanlar veya Sırp'lar ve *Horouatos (Hrvati, Hırvatlar)* diye anılan bu insanlar, kudretli

* Bu Latince deyişin en iyi Türkçe karşılığı, zannımızca, 'Allah bes, gayrı heves' deyişidir.

askerî efendileri olan Altay Hunlarıyla birlikte batıya doğru göç ettiler. Muhtemelen Silezya, Moravya ve Polonya'da, yerli *Wende'ler* (*Venet'ler*), *Polanlar*, ve *Vistulanlar* (*Vislanye*) tarafından Slavlaştırıldılar.²

Kadim Yunan coğrafyacı Ptolemy (Batlamyus), güneydoğu Rusya'da, Don nehri kıyılarında *Srbi* denilen bir halkın varlığını keşfetmişti. Bizans imparatoru VII. Konstantin Porfirogenitus ise, *De Administrando Imperio*'sunda, bu halkın barbar *ethne*'sinden, orta Polonya'da yaşayan bir etnik grup olarak bahsetmekteydi. 540'ta, Bulgarlar olarak bilinen Türkî Kutrigurlar, Don'un batısına kadar, Steplerdeki en kudretli kabile olarak ortaya çıkmışlardı. Savaşçı Avarlar ve doğulu Slavlar (*Sclavini*, *Saklaba*, *Antes*) ile ittifak halinde, Balkanlar'ı istila ettiler ve İlyricum (İllirya), Trakya ve kuzey Yunanistan'ı yağmaladılar. Yalnızca Dalmaçya'nın son derece müstahkem hale getirilmiş sahil şehirleri, onların saldırılarına karşı direnmeye muktedir oldu. Peygamber'in (a.s.m.) hicret ettiği yıl, Bohemya, Moravya ve güney Polonya veya 'Beyaz Hrobatya (Hırvatistan)'ın Slav-kökenli kabileleri bir Frenk paralı askeri olan Samo'nun yardımıyla Avarların üstünlüğüne karşı başkaldırdılar. Asi Moravyalılar, Sırp, Slovenler ve Hırvatlar (Hrvati), Bizans imparatoru Herakliyus tarafından, Makedonya, Yunanistan ve İllirya'yı (Arnavutluk) tahrip eden daha da vahşi Slavik *Narentanlar*, *Travunyanlar*, *Dukliyanlar*, *Konvalanlar*, *Brsiaci*, *Drugavici*, *Sudagici*, *Rinkhinler*, *Velegesitler*, *Vayunici*, *Yezerci* ve *Milingovilere* karşı bir tampon olarak hizmet etmek üzere davet edildiler. Bir Bizanslı *foederati* olarak, Sırp, Slovenlerin geniş bir kısmını işgal etmelerine izin verildi. Kendileri Adriyatik kıyılarındaki eski Arnavut sakinlerinin yerini aldılar ve Avarları sürdüler. 'Beyaz Sırbistan'dan ve Lusitia'dan (şimdiki Saksonya, Doğu Almanya) buraya Sırp kabileleri göç etti. Silezya, Bohemya ve güney Polonya'da bir 'Beyaz Hırvatistan' ve 'Beyaz Sırbistan'ın varlığı, ortaçağ Müslüman Arap coğrafyacıların şahitliğiyle de tevsik edilmiştir.³ Balkanlara vardıklarında, Slavlaştırılmış Hırvatlar ve Sırp, Konstantinopol'ün teb'aları haline geldiler, ve Cyril (Konstantin) ile Methodius tarafından eğitilmiş Clement ve Naum adlı misyonerler tarafından Hristiyanlığa döndürüldüler. Clement, Methodius'un *glagolica*'sından çok daha basit bir alfabe olan *Cirilica*'nın yazarlarından biriydi.

Altıncı ve yedinci yüzyıllardaki Avaro-Slavik işgaller, Sırp ve Hırvatlar karşısında Epir dağlarına çekilen Romenleştirilmiş İlliryalıların ilk Hıris-

* *Foderati*, tekili *foederatus*. Bu Latince kelime, Roma (veya Bizans'ın) [fethedilmiş] bir müttefiki olan; onlar için savaşan yedek askerlere verilen addır—çev.

tiyan kültürünü tamamen yok etti. İmparator Herakliyus, kavgacı Avarlardan ve onların Slav-kökenli işbirlikçilerinden ele geçirecekleri tüm toprakların mülkiyetini kendilerine verme vaadiyle, Hırvatlarla bir pazarlığa (*prostaxis*) girişti. 626'da, Hırvatlar Avarları ve diğer Slav-kökenli kabileleri Konstantinopol yakınlarında yenilgiye uğrattılar. Dört yıl sonra yarı-efsanevî *arhon Hrvat* 'ın (625-635) ilk hükümdarı olduğu kendi kabilevî Hırvatistan krallıklarını kurdular. Bu krallığın başına, kurucusunun ölümünden sonra, oğlu Borko (Porgas, 635-660) geçti. 753'te, kral Budimir'e (740-780), Papa II. Stephen'in elçisi Honorius tarafından Hırvatistan ve Dalmaçya'nın ilk Roman Katolik hükümdarı olarak taç giydirildi.⁴ Onuncu yüzyılda, Balkanlarda başkaca iki halk ortaya çıktı: Şkeptaris (Arnavutlar) ile, Besarabya-Moldavya'dan (antik Daciae) gelen Ulahlar (Valakyalılar, Vlahlar). Bu iki halkın etnik-ırkî kökenleri tartışma konusu olmuştur, ve ilk kez nereye yerleşmiş oldukları meçhuldür. En eski Osmanlı *defter*lerinde Ulahlar, doğu Zahumlje'nin (Hırvatistan) uzak bölgelerinde yerleşmiş Hristiyan göçebeler olarak tarif edilirler; ve onbeşinci yüzyılın son onyıllarında orta Bosna'da ilkel küçük köylerini kurmuşlardır. 1530'da, Müslümanların hakiyetindeki Bosna'yı tetkik amacıyla geziye çıkan Habsburg elçi Benedict Kuripesiç, 'Smerdovo ve Belgrad'dan Ortodoks Hristiyan Sırpların Bosna'ya geldiğini ve kendilerine Ulahlar denildiğini' yazar.⁵ Gerek Müslüman Bosna'nın Osmanlı otoriteleri, gerek Hırvatistan'ın Katolik Habsburg efendileri, onlara Yunanca'da *martolosi* adıyla, Slavik yerli dillerinde *voynuki* (Boşnak dilinde *vojnaci*) diye bilinen Ortodoks vekilleri olarak muamele ettiler. Ulahlar gerek Hristiyanlar, gerek Müslümanlar tarafından kurbanlarının bir taraflarını kesen ve sakat bırakan gaddar ve zalim başıbozuklar olarak kabul edildiler. Ulah 'vojnuki,' askerî sınır bölgesi içerisinde veya, Avusturya *Militargrenze*'sinde, Slav dillerinde Müslüman kuzeybatı Bosna'yı Habsburg işgali altındaki Hırvatistan'dan ayıran *vojna krajina*'da faaliyet gösterdi. 1527'de, Macaristan ve Hırvatistan'ın kralı imparator I. Ferdinand, Ulahları kendi reislerini, yani *voynodalarını* seçmelerine izin veren özel bir ferman imzaladı; ve 1630'da, II. Ferdinand, onlar için, '*Statuta Valachorum*' olarak bilinen özel imtiyazları onayladı.

Bosnalı Sırpların ve Sırplaşmış Ulahların gerçek etnik kökeni hâlâ daha bilinmiyor. Ulahlar, Kievli Ruslarca ve de Türklerce *Lachi* veya *Lehi* olarak bilindikleri doğu Polonya'dan veya Romenleşmiş antik Dacia'dan gelen yerli halk mıydı? Orta Çağların başlarında, Bizans hükümdarları hayvancılıkla geçinen bu halkı ordularında yedek kuvvet olarak istihdam ettiler ve onları *Mavrolachos* veya *Morlachi* (yani, 'Mağribli Ulahlar') olarak

isimlendirdiler. Onlar, aşikâr biçimde, bu bölgeye göç eden Slavlar, Hunlar, Avarlar ve Bulgarlarla karıştıkları Dacia'da yerleşmiş olan Romalı lejyonlara hizmet eden ve aslen Moretanya Tingitana'dan (bugünkü Fas) gelen barbar askerlerin torunlarıydılar. Venedikli tacirlere '*Nigri Latini*' veya 'Siyahî Latinler' olarak bilinen Romenleşmiş Daco-Moro-Slavo-Bulgarlar Besarabya, Eflak, Transilvanya, Dalmaçya, Makedonya, Sırbistan ve Trakya'da birçok otlak işgal ettiler. Muhtemelen, Ulahların asıl beşiği, ancak şöyle-böyle Latinleştirilmiş barbar ahalilerin işgalci Avarlar ve Slavlaştırılmış Sırlar tarafından daha sonra asimile edildiği Moesia, Dacia ve Dalmaçya'nın antik Romen vilayetlerinin kuzey kısmında yerleştirildi. Türkî Bulgarlar gibi, 'Siyahî Ulahlar' veya Mavrolachos da, kendi etnik kimliklerini yitirdiler ve Rum misyonerlerden etkilenecek Ortodoks Hristiyanlığı benimsediler. Osmanlı İslâm devletinde bu Dalmaçyalı ve Bosnalı Morovlahlar *Karavlahi* (Kara Ulah) olarak adlandırıldılar ve en acımasız ve medenileşmemiş Hristiyan ahalî olarak kabul edildiler. Osmanlı sultanları, Rum Ortodoks imparatorları ve Roman Katolik Avusturya-Macaristan hükümdarları gibi, onlara askerî yardımlarına karşılık *tımarlar* verdiler, ve Kara Ulah liderler hemen hemen Müslüman sipahiler sınıfı gibi muamele gördüler. Zimmîlerin ödedikleri haraçtan muaf tutuldular, bunun yerine sözde rûsum-i eflak denilen, istisnâî bir vergi ödediler. Bu vergi, her yıl St. George yortusu gününde* her hane halkından bir koyun şeklinde alınırdı.⁶ Kara Ulahların bazıları İslâm'ı kabul ettiler, ama büyük çoğunluğu Sırlara dönüştü ve sözde 'Bosnalı Sırlar' denilen ayrı bir etnik ve dinî grubu oluşturdular.⁷

Ondördüncü yüzyılda, İlliryalı Arnavutlar (Şkiptaret), daha önceki Avaro-Slavik istilalarla menzili itibarıyla kıyaslanabilir durumdaki bir güçle Makedonya ve Kosova'yı kolonize ettiler.

Hırvatlar veya *Hrvatlar* 450'de Aryen Hristiyanlığı kabul ettiler, fakat 652'de Roman Katolikliğe ve Ortodoks Rum Kilisesine döndürüldüler. Dokuzuncu yüzyılda, Hırvatların ilk Hristiyan devleti Dalmaçya kıyıları boyunca oluşturuldu. Yeni bir hükümdarlık hanedanının kurucusu, prens Trpimir idi. *Hrvatların* devleti, prens Tomislav'ın Büyük Hırvatistan'ın kralı (Rumca'da *Megale Hrovatia*) olarak taç giydiği onuncu yüzyılın ilk yarısında gücünün doruğuna ulaştı. Onun zamanında, Hırvat devleti Bosna'nın

* St. George, efsaneye göre Hristiyanlara zulmetmeyi reddettiği için Roma imparatoru Diocletius tarafından 303 yılında şehit edilen bir Romalı subaydır. St. George yortusu ise, 23 Nisan'da yapılmaktadır.

batı kısmının bir parçasını işgal etti. Dahildeki iktidar mücadeleleri ile zayıflayan Hırvat krallığı, Macarlar tarafından istila edildi. 1095'te, son Hırvat hükümdarı Petar Svacic, Gvozda Dağı savaşında Macar birlikleri tarafından öldürüldü.

Macaristan'ın Roman Katolik krallarının yayılmacı ihtirasları ve Papalığın ilk Orta Çağlarda *Paterenler*, *Bogomiller*, *Babunlar*, *Paulicianlar* ve *Teofiller* olarak bilinen Manihean yarı-Hıristiyan mezhebin bağımsız 'Bosna kilisesi'ni ortadan kaldırmaya yönelik sürekli teşebbüsleri onikinci yüzyılda Ban Kulin tarafından kurulan Bosna devletinin siyasî durumunu içinden çıkılmaz bir hale getirdi. Kulin'in haleflerinin hükümdarlığı boyunca, Bogomil 'sapkın'lığı yeniden popülerite kazandı, ve Macaristan'ın Anjou hanedanına mensup (Andegavin) kralları mütemadiyen papayı Bosna ve Zahumlje (bugünkü Hersek)'teki Bogomillere karşı bir haclı seferi düzenlemeye davet ettiler. 1377'de, Sırp krallığının çöküşünden sonra, Bosna kralı I. Trvtko, kendisini Bosna ve Sırbistan'ın hükümdarı olarak taçlandırdı.

M.S. dokuzuncu yüzyıldaki Sırp *zupan*ların, yani kabile şeflerinin adları, büyük kumandanları Vlastimir hariç, korunmamıştır; ama, 830'a değin 'Skuptchina' diye adlandırılan bir mecliste birlikte toplanagelen barbar kabilelerin gevşek bir konfederasyonu üstünde hüküm süren, Voislav olarak bilinen bir Sırbistan Büyük Zupanı'nın varlığını iştiriyoruz.

2. Sırlar: 'Avrupa'nın Hıristiyan Suru'

Bizans devletinin çözülmesi Doğu Ortodoks imparatorluğu ile sözümona Doğu Ortodoks Sırbistan arasındaki ilişkileri etkiledi. Sırp Kilisesi, İznik'te Sırbistan başpiskoposu olarak takdis edilen St. Sava (1176-1235) zamanında kısmî bir yerinden yönetim (*autokephalia*) kazandı. 1346'da, özerk bir Sırp Patrikliği oluşturuldu ve bu kilise 1375'te Konstantinopol Kilisesi tarafından da kabul edildi. Kültürel ve siyasî açıdan, Sırlar Roman Katolik Batı Avrupa ve Rum Katolik (Ortodoks) Doğu Avrupa arasında, Nemanya'nın çifte vaftiziyle tecessüm eden bir konum içinde iki tarafı idare etme politikalarını 13. yüzyıl boyunca muhafaza ettiler. Nemanya'nın oğlu, papadan bir kraliyet tacını garantiledi, bununla birlikte, Bizans Ortodoksluğu Sırp Raşka dükalığının beşiği olan Kosova'da hâlâ daha hakim konumdaydı. Doğu Ortodoksluğu, karakter itibarıyla tamamen Greko-Slav değildi; ikinci en büyük Ortodoks kilisesi olan Romanya Kilisesi'nin hakim karakteri Latin idi.

Bu geçişli durum Sırp yayılmacılığının Makedonya'daki Bizans topraklarının ilhak edilmesine yol açtığı 14. yüzyılın başlangıcında değişmişti. Bizans, Sırlara iki ihsanda bulundu: Slavik bir maske içinde Hristiyan ulusun üstünlüğü doktrini, ve Athos dağında Yunan önde gelenleri ve keşişler tarafından daha sonra formüle edilen İslam-karşıtı öğreti. Balkanlar da Türk kolonizasyonuna ve güney Avrupa'nın İslâmlaştırılmasına kadar, Sırlar, 'Batılı komşularıyla temaslarını kesmeksizin, temelde Kilise aracılığıyla, Bizans'ın yörüngesi içerisinde kaldılar.'⁸ Orta Çağ Sırbistanı'nın dinî açıdan ikiye bölünmüşlüğü, Roma Papalığı ve Konstantinopol Patrikliği ile iyi ilişkiler geliştiren Sırp hükümdarların siyasî fırsatçılığı içinde ifade edildi. Yaklaşık 1168 ile 1371 arasında Sırbistan'da işbaşında bulunan Nemanja hanedanının yedi hükümdarı Papa'nın otoritesini kabul etti. Stephen Dushan 'bütün Hristiyanların Başı' olarak tayin edilmesine karşılık olarak Papanın üstünlüğünü kabul etmeye hazır olduğunu bildirdi. Dushan, aynı zaman zarfında, kendisini 'kutsal Rum kayserlerinin *nastavnik* i' yani halefi olarak telakki etti.⁹

'Sırbistan ve Romanya imparatoru' olarak, Stephen Dushan Ortodoks birliği veya *ökümen*'inin meşru bir amiri olarak Konstantinopol *basileus*'unun önceliğini tanıdı. Sırlar için, Balkanlardaki Bizans geleneklerinin sağlam bir surette hayatiyetini sürdürmesi, Doğu Avrupa'da Ortodoks Hristiyanlığın suru olarak ortaya çıkar.

1367'de Bizans imparatoru Jan Kantakuzenus, Papa V. Urban'ın elçisiyle diyalog içinde "Bulgarlar, Sırlar ve başka benzerleri *homopistoi* [inanç] itibarıyla bizim kardeşlerimizdir" diye ilan etti.¹⁰

1169'da, Sırp hükümdarı Stephen Nemanja Bosna'yı istila etti ve Rum Ortodoks Kilisesinin akidelerini takip etmeyenlere zulmetti. Fakat Bosna, Hersek (Hum) ve Hırvat Dalmaçya'nın ilhakı, Bosna ve Hersek'i Roman Katolik Hırvatlar ve Rum Ortodoks Sırlar arasında bir tampon devlet olarak kabul eden Macar kralı II. Andrew'in husumetini Sırbistan üzerine yöneltmesine sebep oldu.

Geleneksel Yunan politikası olan Balkan halklarını birbirine düşürme politikasını izleyen Bizans imparatorları Bulgar ve Sırp vasalları arasında bir tür kuvvetler dengesi kurdular. Ondördüncü yüzyılda, Müslüman Osmanlı Türklerine, gerek çöküşe geçen Rum imparatorluğunu, gerek Sırp krallığını alaşağı etmek nasip oldu. 1301'de, imparator II. Andronicus, Sırp çarı VI. Stephen'e Küçük Asya'daki Müslüman Türklere karşı iki Ortodoks

devlet arasında bir evlilik ittifakı önerdi. Yaşlı Stephen'in imparatorun kızı Simonis'le evliliği (kızcağız Sırp kocasından 34 yaş küçüktü) Bizans imparatoruna Sırları Türklere karşı kullanma fırsatı verdi. 1303'te, Sırp birlikleri Asya'ya geçtiler ve Osmanlı devletine saldırdılar. Oniki yıl sonra, Andronicus, Trakya'daki Türk müdahalesine karşı yardım etmesi için bir kez daha Sırp damadına başvurdu. Sırlar bir savaşı kazandılar ve yüzlerce Müslüman esiri öldürdüler. Türk esirlerin vahşice katledilmesi Osmanlılar için, Serviae (Sırbistan)'a karşı açık bir *casus belli* (savaş sebebi) idi. VI. Stephen 1321'de öldü ve Sırp din adamları derhal onun en yaşlı oğlunu VII. Stephen 'Uroş' olarak Sırbistan kralı olarak ilan ettiler. Onun kısa süren hükümdarlığı boyunca, Sırlar Macaristan'ı istila ettiler ve 28 Haziran 1330'da, Makedonya'nın parçalanmasına sebep olan Velbuzd meydan savaşında çar Mihail komutasındaki Bulgar ordusunu yenilgiye uğrattılar. Stephen Uroş'un ikinci karısı, bir Rum prensesiydi. Bu prenses, Dushan (Boğucu, Boğazlayıcı) ünvanını alan üvey oğlu Stephen'e karşı bir komplo tertiplemedi. Stephen'e 'boğazlamak' anlamına gelen Sırpça *dushiti* fiilinden türetilen *Dusban* (Boğazlayıcı) ünvanının verilmesinin sebebi, hapse attığı babası VII. Stephen'i, 1336'da boğdurarak katletmesiydi.¹¹

VIII. Stephen 'Dushan' babasının katlinden duyduğu nedamet hissiyle, Sırbistan, Makedonya ve işgal altındaki kuzey Bosna'da çok sayıda Ortodoks kilisesi yaptırdı. Halk arasında yaygın olan bir hikayeye göre, VII. Stephen Uroş, gırtlığında ölüm hırıltısı ile zalim oğluna ve Sırp krallığına beddua etmişti. Bedduası kabul olundu. Kral Dushan'ın hükümdarlığı, Sırp iktidarının en buhranlı noktasıydı. 1350'de, Stephen Dushan Bosna ve Hersek'i Sırbistan'la birleştirdi, fakat Bosnalı *ban*'lar (baronlar) bunu asla kabul etmediler. Dushan kendisini 'bütün Sırların ve Romenlerin imparatoru' olarak isimlendirmişti. Aynı sıralar Türk sultanı Orhan Bizans İmparatoru Kantakuzenus tarafından doğu Trakya'daki Sırp yayılmasını durdurmak üzere Avrupa'ya geçmeye davet edildi. Kantakuzenus'un kızı Teodora, Orhan'ın karısıydı. 1345'te, altı bin askerden oluşan güçlü Müslüman ordusu Trakya topraklarına yerleşti ve Sırlar bölgeden püskürtüldüler. Dört yıl sonra, Sultan Orhan'ın Hristiyan kayınpederi, tekrar, Müslüman birliklerinin yardımı ve müdahalesi için çağrıda bulundu. Sultan Orhan komutasındaki yaklaşık yirmi bin kişilik Müslüman ordusu, Sırları Selanik yakınlarında yenilgiye uğrattı ve 'onların Konstantinopol'deki Bizans imparatorunun yerini alma ümitlerini ebediyen söndürdü.'¹² İmparator Kantakuzenus, üçüncü kez, imparatoriçe Anna ile imparatorluğu birlikte yürüttüğü Jan Paleologos'un orduları arasında iç savaş patlak verdiğinde

Müslüman barış birliklerini çağırdı. 18 Aralık 1356'da Stephen Dushan Konstantinopol'den 30 mil kadar uzaktaki Diavoli köyünde zehirlendi. Birlikleri Adrianopol'ü (bugünkü Edirne) ele geçirdiler. Bu esnada, Stephen Trvtko'nun kumandası altındaki Boşnaklar kendi ülkelerini Sırp boyunduruğundan kurtardılar. 1376'da muzaffer Bosna kralı Trvtko kendisinin 'Bosna, Sırbistan ve deniz kıyısının kralı' olduğunu ilan etti. Aynı sırada, Süleyman'ın komutası altındaki Müslüman barışı koruma birlikleri Kantakuzenus'un hakimiyetini yeniden sağladılar. Bizans imparatorundan, Çanakkale boğazının Avrupa yakasındaki Tzympe'nin [Türkçe'de Çimni veya Çimbi] küçük bir kalesini aldılar. Bundan sonra, kuvvetli bir deprem birkaç Hristiyan üssünü yıktı ve mucizevî bir biçimde, Müslümanların işgali altındaki Çimni yakınlarında bulunan Gelibolu'nun en büyük Bizans hisarının duvarları yıkıldı. Gelibolu'daki depremden kurtulan Hristiyan askerler, depremin Allah'ın iradesinin aşıkâr bir tecellisi olduğuna inandılar. Türkler herhangi bir muhalefetle karşılaşmaksızın 'Avrupa'nın açık kapısı'na girdiler. Sultan Orhan, Bizanslılara şu haberi gönderdi: "Allah, surların yıkılmasıyla, iradesinin benim lehime olduğunu göstermiştir. Askerlerim, elhamdülillah, Gelibolu şehrini almışlardır."¹³ Kantakuzenus'un tahttan çekilmesinden sonra, İmparator Jan Paleologos Trakya Chersonese'de Türk Müslüman iskanını kabul etti. Orhan ve oğlu Süleyman, Bizans hükümdarının emperyal kudretini İslam devletinin yardımına muhtaç bir Hristiyan devlet rolüne indirdiler.

1363'te Sultan I. Murad, Eski Baba (Babaeski)'de Bizans ve Sırp ordusuyla çarpıştı ve Edirne'yi bir kuşatma olmaksızın zaptetti. Bu savaş meydanı bugüne kadar 'Sırp Sındığı' adını muhafaza etmiştir. Vakit geçirmeden, Papa V. Urban Türklere karşı bir haçlı seferi ilan etti ve Edirne yakınındaki Meriç nehri vadisine yirmibeş biş kişilik bir Sırp, Eflak ve Macar birliği gönderdi. Hristiyan koalisyonu İlbek (Hacı İlbeyi) önderliğindeki Türk ordusu tarafından tamamen yok edildi. Macar kralı Louis Anjou savaş meydanından kaçtı.* 1371'de, Türk ordusu Sırpların Niş kalesini zaptetti ve Sofya yakınındaki Samakov savaşında Bulgar ve Sırpların birleşik ordusunun büyük kısmını kılıçtan geçirdi. Bulgar prensi Şişman (Susmanus)'un kızı Sultan Murad'ın haremine girdi ve Bulgar Rumeli'si Osmanlı devletiyle birleştirildi. Sırp prensi Lazar, Kosovo Polye'de ordusuna karşı Müslümanların zafer kazanmasından sonra gerçekleşen idamına dek, Türklere karşı

* Sırp Sındığı Savaşı olarak bilinen savaş, Osmanlı tarihlerine göre, yazarın sözünü ettiği ilk savaş değil, bu ikinci savaştır—çev.

savaşı sürdürdü. Ancak Murad'ın trajik şehadeti ve Murad'ın oğlu I. Bayezid'in (Yıldırım) Timurlenk komutasındaki Türkmenlerin Anadolu'yu istilasına karşı gerçekleşen talihsiz seferi—ki 1402'de Ankara'da Osmanlı ordusunun feci biçimde mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır—Rum imparatorluğuna elli yıl daha ayakta kalma fırsatı verdi. 29 Mayıs 1453'te (20 Cemaziyelevvel 857 H.) II. Muhammed Ebu'l-Feth'in (Fatih Sultan Mehmed) cesur ordusu *Kostantiniyye el-Uzma'yı* (Konstantinopol) fethetti ve Osmanlı devletinin yeni başşehri yaptı. Selçuklular döneminde, 'Konstantin'in şehri'ni tarif için *İstinbol* adı kullanılırdı. El-Mes'udî, onuncu yüzyıl (H. dördüncü yüzyıl) gibi erken bir tarihte, Orta Çağ'daki Rumların şehri *Bulin* ve *Stanbulin—ees ten polin*'in ('şehre [gidiyoruz]'un) halk dilindeki biçimi—diye isimlendirdiklerini belirtmiştir. Müslümanlar aynı zamanda şehri *Rûmiyye-tü'l-Kübra*, *Tabt-ı Rûm*, *Gulgule-i Rûmu'l-mahmiyye* ve *el-Mabrûsa* (çok iyi korunan) olarak da isimlendirdiler. II. Mehmed, ona *İslam-bol* (İslam'ın şehri) adını verdi. Konstantinopol'ün fethinin jeopolitik önemi, Fatih'in diğer hayret verici zaferleriyle dahi kıyas kabul etmez derecede eşsizdir. Topçularının, humbaracılarının, top arabacılarının ve lağımcılarının son derece iyi yetişmiş olmaları sayesinde, tüm kuşatma altmış günden daha kısa sürdü (6 Nisan 1453'ten, 29 Mayıs'a kadar; yahut, 26 Rebiulevvel 857'den 20 Cemaziyelevvel'e). Doğu Ortodoks Hristiyanlığının başşehri ve Bizans İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul'un fethiyle, II. Muhammed (Mehmed) Fatih, şerefli 'Gazavat Kılıcını Tutan' ünvanını aldı ve meşru bir 'Kayser' veya Türk akıncısı tarafından öldürülen son Rum imparatoru XI. Konstantin Paleologos'un halefi haline geldi. Ortaçağ Avrupa savaş geleneğine göre, imparatorluk şehrinin (*polis*) maliki olarak, Fatih bir zamanlar Balkanları, Kırım'ı ve İtalya'yı içine alan Doğu Roma İmparatorluğunun siyasî ve dinî kaza (yargı) hakkı altında bulunan bütün bölgeler üzerinde hak sahibi oldu. Bizans geleneğini takip ederek, muzaffer sultan, Konstantinopol'ün Roma karşısında üstünlüğünü iddia etti. 'İlk Roma'nın ele geçirilmesi, yani efsanevî Türk *Kızıl Elma'sı* (ki, bunda kasıt St. Peter Katedralinin bakır-kaplı kubbesidir) Osmanlı gazavâtının nihâî hedefiydi.

Sırp despotluğunun ilhak edilmesinin meşrulluğunu müdafaa babında, II. Mehmed daima Sultan I. Bayezid'in Kosovo Polye savaşından sonra boynu vurulan prens Lazar'ın kızlarından Sırp prenses Olivera (Despina) ile evliliği itibarıyla kendisinin bu ülke için veraset hakları olduğunu ima etmekteydi. Macaristan kralları ise, Sırbistan, Bosna ve Eflak'ı (Valakya) kendi etki alanları olarak mütalaa ediyorlardı. Güçlü Venedik Cumhuriyeti ile Macaristan krallığı arasında kurulan ve Ege Denizi, Bosna ve Arnavut-

luk'ta Osmanlı devleti tarafından karşılığı verilen Türk-karşıtı ittifak, sözümona Uzun Savaş'a yol açtı (M. 1463-1479; H. 867-884). Venedik Yunanistan'da Eğriboz adasını ve Arnavutluk'ta İşkodra'yı kaybetti. Uzun Savaş kesin bir Türk zaferiyle sonuçlandı ve Venedik Osmanlı İslam devletine her yıl 10.000 altın düka haraç vermeye mecbur kaldı.

Sırp direnişinin son istihkamı, Tuna nehri üzerindeki Smedorovo'nun muazzam kalesiydi. George Brankoviç tarafından kontrol edilen bu kale, 1459'da, Sultan II. Mehmed'in eline geçti. 'Hristiyan âleminin suru' denilen Sırbistan'ın düşüşünden sonra, Macaristan krallığı, papalar tarafından, İslam'ın doğu Avrupa'da yayılmasına karşı, Balkanlarda Türk kolonizasyonuna set çekmek üzere müstakbel 'antemurale Christianitatis' veya 'Hristiyanlığın siperi' olarak tasarlandı. Papalık Ortodoks Sırbistan'ın Katolik bir ayine değmediğine hükmetti.

Dushan'ın 'Büyük Sırbistan'ının parçalanması, şaşırtıcı biçimde hızlı oldu. Kosovo Polye (Karatavuklar Ovası) Savaşı (1389) Sırp'ları şaşkına çevirdi. Milli felâketler hatırasında, âdeta bir 'obsesyon' haline gelen Türk-karşıtı ve İslam-karşıtı mesajlarla dolu en dokunaklı şarkıları ve en matem yüklü şiirleri bu savaş için ürettiler.

HAÇLI SEFERLERİNİN SONA ERMESİNDE TÜRK FAKTÖRÜ

Doğu Avrupa'da Osmanlılar eliyle İslam'ın yayılması

Papalık yorulmak bilmez bir biçimde muzaffer Türklere karşı haçlı seferleri organize etmeye çalıştı, ama Roma ve Avignon'da aynı anda rekabet halinde iki, ve bir açıdan üç papanın var olduğu 1378-1417 büyük bölünmesi, İslam-karşıtı koalisyonun işlemesine mani oldu. Hafsîlerin elindeki Tunus'un Clermont'lu Louis'nin öncülüğündeki Fransız ve Cenevizliler tarafından istila edilmesi teşebbüsü, Kuzey Afrika limanlarının iyi organize olmuş Müslüman müdafileri tarafından geri püskürtüldü. 1396'da, Türkler Tuna kıyısındaki bir şehir olan Vidin'i ilhak ettiler. Macar kralı Sigismund'un Orta Avrupa'da İslam'ın muzaffer ilerleyişini engellemek üzere yeni bir Türk aleyhtarı haçlı seferi düzenlenmesi çağrısı Batıyı bir kez daha ayağa kaldırdı; ki, İngiltere ve Fransa kralları zaten İslam-karşıtı bir ittifak düşünmekteydiler. Nisan 1396'da, Nevers Kontu Burgundy'li John'un öncülüğündeki muazzam bir Hristiyan ordusu, Macaristan'da toplanmaya başladı. Fransız, Burgundy'li ve Macar ordularına Töton Şövalyeleri de ka-

tıldılar. Flandriya, İskoçya, Savoy, Lombardiya ve İngiltere birlikleri, Huntington Kontunun önderliğinde birleşmişlerdi. Batılı ordular, İspanya, İtalya, Polonya ve Bohemya'dan (Çekler) gelecek muazzam bir haçlı kuvvetini bekleyen Lüksemburg Kralı Sigismund'la buluşmak üzere Buda'ya doğru hareket ettiler. Bu birlikler, İstanbul boğazından geçerek Karadeniz üzerinden Tuna nehrini izleyerek bölgeye gelen Naillac'lı Üstad Philibert komutasındaki birleşik Venedik ve St. John Hospitaller filosu tarafından desteklendiler.

Bu ordu, Müslümanların o güne dek karşı karşıya geldiği en büyük uluslararası Hristiyan ordusuydu. Batılı Haçlılar, kapılarını açan Vidin'in Müslüman garnizonunu kılıçtan geçirdiler ve Rahova ile Niş'in, çok sayıda Sırp ve Bulgar Hristiyan'ın da bulunduğu tüm sakinlerini katlettiler. O sıralar İstanbul'u kuşatma altında tutan 'Yıldırım' lâkaplı Sultan Bayezid, derhal batıya doğru yürüdü. 21 Zilhicce 798'de (25 Eylül 1396), Nicopolis (Türkçe'de Niğbolu) yakınlarında, Müslüman hafif süvarileri ağır biçimde zırhlı Hristiyan haçlılarına meydan okudu. İlk hafif çarpışmalardan sonra, Eflaklılar, Macarlar ve Transilvanyalılar savaş alanından kaçtılar. Batı şövalyeliğinin çiçeği, esir alındı; Hristiyan savaşçıların on bini savaşta öldü; ve Sultan, gücünü İslam ümmetine göstermek üzere, Anglo-Frank esirlerini Afganistan kadar uzak beldelere gönderip teşhir etti.¹⁴

Niğbolu savaşındaki Müslüman ordusu da, Tatar hanlıkları, İran, Suriye, Mısır, Horasan (Afganistan) ve Kafkasya'dan gelen gazilerin dahil olduğu uluslararası İslâmî güçlerden oluşuyordu. Niğbolu Meydan Muharebesinde, Sırp Hristiyan müfrezesi, sadık bir müttefik olarak, Müslümanların safında çarpıştı.

1443'te, Doğu Ortodoks Kilisesinin Roma'ya boyun eğmesini başaran Papa IV. Eugenius, Tuna kıyısındaki 'serhat devletleri'nde İslâm'a karşı yeni bir haçlı seferi başlattı. (Türkçe'de Erdel, Erdilistan; Lehçe'de Siedmiogrod; Almanca'da Siebenburgen olarak anılan) Transilvanya'dan Janos Corvinus Hunyadi,—ki, tüm hayatını bir İslâm-aleyhtarı *cruciata*'ya [yani, Haçlı davasına] adanmıştı—Türklerin himayesi altındaki Sırbistan naipliğini işgal etti ve Sultan II. Murad'ı 1443'te Szeged'de Polonya ve Macaristan kralı Ladislav Yagiellon ile geçici bir saldırmazlık anlaşması (*treuga ad certum tempus*) imzalamaya zorladı. Hunyadi Yanoş, Yanko veya Iancu de Hunedoara diye de anılan bu isim, Eflak'tan Erdel'e göç etmiş Voyku adlı adi bir çete reisinin oğullarından biri olan Macarlaşmış bir Eflaklı (*natus a patrie Valac-*

bo) idi. Hunyadi Yanoş, Bohemya'da, imparator Sigismund yanlısı Jan Hus'un takipçilerine karşı girişilen haçlı seferlerinde yer almış ve Macar tahtı için giriştiği mücadelede Leh kralı Vladislav Yagiellon'u ('Varnenczyk') desteklemişti. Leh-Macar kralı Vladislav, Hunyadi'yi Erdel *vojvoda*'sı ünvanıyla ödüllendirdi. Erdel'in hükümdarı ve çok zengin bir feodal derebeyi olarak Hunyadi Yanoş Balkanlar'da Osmanlı iktidarına meydan okumaya cür'et etti ve Hunyadi'nin Erdel'deki topraklarına sık sık akınlar düzenleyen Vidin kalesinin komutanı Mecid Bey [Mezid Bey] tarafından cezalandırıldı. Hunyadi'nin ordusu Mecid Bey'in birlikleri tarafından 18 Mart 1442'de Alba Iulia'da yenilgiye uğratıldı, bununla birlikte, Vidin'in Türk komutanı dört gün sonra pusuya düşürülerek öldürüldü.¹⁵ Aynı sırada, II. Murad'ın Sırp karısı Sultana Mara (George Brankoviç'in kızı Maria) Sırbistan üstündeki meşru hükümdarlar olarak babasının ve kardeşlerinin iktidarının yeniden tesis edildiği Türk-Sırp görüşmelerinde aracılık yaptı. Bosna'nın Katoлик kralı Osmanlılara karşı isyan edip yıllık haracını ödemeyi reddettiğinde, genç Leh kralı, papalık elçisi Julius Cesarini tarafından barış anlaşmasını bozmaya teşvik edildi. Eneas Silvius Piccolomini (daha sonra Papa II. Pius), bu apaçık siyasî vefasızlık fiili hakkında şunları yazdı:

At Hungari per idem tempus, quamvis pacem temporanem et iuratum cum Turcis cum haberent... hortante Juliano cardinali qui ab Eugenio instructam classem in Hellespontum missam aiebat... nec iuramentum valuisse dicebat contra salutem christianae religionis factum, Vladislaum regem in bellum duxerunt.¹⁶

Chronica Hungarorum'un Macar yazarlarından biri olan Yohannes de Thurocz da, papalık elçisini, hilekâr hareket tarzından dolayı şu ifadelerle suçluyordu:

Conventum est ergo decem annorum de induciis... Et hae quidem induciae iuramentis firmatae extitere... Nam postea treugis eisdem per regem et dominum waywodam, inducente... domino Juliano cardinali, ruptis...¹⁷

II. Murad'ın oğlu Sultan II. Mehmed, (1445'te) İbrahim Bey'e yazdığı mektupta, 'Hristiyan kralının kendi teminatını bozduğunu ve ahdini çiğnediğini' söylüyordu.¹⁸

1444'te, Eflak hükümdarı Vlad Drakula'nın ('Şeytan') yardımcı birlikleri tarafından desteklenen kral Vladislav ve Hunyadi Yanoş önderliğinde-

ki 20.000 haçlıdan oluşan Hristiyan ordusu, Bulgaristan kıyılarını istila etti. 1443'te Türklere esir düşen ve sonra saliverilen Şeytan Vlad (1436-1447) II. Dan'ın oğullarından II. Besarab tarafından işgal edilen Eflak'ın *hospodar* tahtını hızlı bir biçimde yeniden ele geçirdi; ama Hunyadi Yanoş, 1447'de, II. Dan'ın başka bir oğlu olan II. Vladislav'a sağladığı destekle 1447'de Eflak üzerindeki iktidar oyununda Drakula'yı safdışı bıraktı. Vlad Drakula kendi *boyar*'ları tarafından önce esir ve sonra idam edildi.

Leh Hristiyan kamuoyu, oybirliğiyle, Türk-aleyhtarı haçlı seferine karşıydı. Aralık'ta, Varna yakınında, haçlı ordusu Sultan II. Murad öncülüğündeki müslüman birlikleri tarafından silinip süpürüldü. Bu haçlı seferini telkin eden papalık elçisi Kardinal Julius Cesarini savaş alanından kaçtı ve para torbalarıyla birlikte bataklıklarda boğuldu. Kral Vladislav sıradan bir Türk askeri tarafından esir edildi ve kellesi uçuruldu. Bozulan anlaşma metninin bir nüshasıyla birlikte mızrağa asılan kellesi, yenilgiye uğramış Hristiyanlara bir ders ve onların kafirce hilesinin cezası olarak sergilendi. 'Yanko' Hunyadi, Macar karargâhlarına çekildi. İronik biçimde, Varna savaşı Venedik'te başlangıçta bir 'Hristiyan zaferi' olarak rapor edildi: *Anco-ra Ladislao Re di Pologna ebbe vittoria contro i Turchi, de'quali furono morti 80 000 (sic!)*. Haçlı ordusunun başarısızlığı Moldavya ve Eflak'ın kaderini belirledi. Papa tarafından *Athlete Christi* (Mesih'in Müdafii) ünvanı verilen Moldavya despotu Büyük Stefan'ın ölümünden sonra, Moldavya Osmanlı devletine bağlı bir vasal devlet haline geldi.

Serene Cumhuriyetinin Venedikli dükleri 23 Şubat 1446'da İslam devletiyle girişimlerini yeniden düzenlemişlerdi. Aragon, Napoli ve Sicilya'nın kralı V. Alfonso, hüznü bir biçimde, Konstantinopol'den Tudela'ya uzanan Latin imparatorluğunu yeniden kurarak bu imparatorluğun tahtına oturma düşüncesinin uluorta bir hülya olduğunu bildirdi. 19 Ekim 1448'de, Hunyadi komutasındaki Macar, Sırp, Eflak, Cermen ve Çek birlikleri, ellibeş yıl önce Sırpların yenilgiye uğratıldığı Kosova'da, 'Karatavuklar Ovası'nda Türk sipahileri tarafından yok edildi.

1448'de Kosovo Polye'de Haçlı ordularının uğradığı ikinci ezici mağlubiyet, Müslüman Türk yerleşimcilere ve Bosna'nın yeni Müslüman sakinlerine karşı terör eylemleri düzenleyen Hunyadi Yanoş öncülüğündeki başıbozuk milis güçlerince zaman zaman telafi edilmeye çalışıldı. Savaş alanından tekrar kaçan Hunyadi, Sırp köylüler tarafından yakalandı ve Brankoviç'e teslim edildi. Bununla birlikte, 1448 sonunda, Sultanın Sırp vasalı

tarafından dikte edilen alçaltıcı anlaşmadan sonra, esaretten salıverildi. Ertesi yıl, Papa V. Nicolas, Hunyadi Yanoş'u, Sırp hükümdarına verdiği bir sözden kurtardı. Kosovo Polye'deki ikinci savaşta, II. Murad'ın oğlu II. Mehmed, Avrupa'daki kâfirlere karşı ilk önemli savaşını gerçekleştirmiş oluyordu.

Arnavutluk dağlarında, Papanın bir başka 'Athlete Christi'si Hristiyan kabile reisi Skenderbeg Kastriota (İskender Bey), Türklere ve yeni Müslüman Sırlara karşı sonuca ulaşması imkânsız bir gerilla savaşı başlattı, ama yirmi yıl sonra Şkeptarlar (Arnavutlar)'ın çoğu İslam'ı kabul etti.

1456'da, Hasan Ağa öncülüğündeki Müslüman birlikleri, kuşatılan Sırp şehri Belgrad'da bir yenilgi yaşadılar. Krajina'dan gelen, ve fanatik bir Fransiken keşiş olan Giovanni de Capistrano tarafından kışkırtılan Hunyadi Yanoş öncülüğündeki Macar ve Sırp Hristiyan birlikleri, Yeniçerileri yendiler. Belgrad şehri (Slavca: 'Beyaz Şehir') Avrupalı Hristiyanlar arasında 'Hristiyan âleminin duvarı' (*murus Christianitatis*) olarak ün kazandı. Savaştan sonra, zafer kazanmış Hristiyanlar bir tauna maruz kaldılar. Büyük bir kısmı öldü; bu arada, Hunyadi ve Capistrano da tifoya yenildi. İşlediği savaş suçları ve onun paranoid bir nitelik arzeden Müslüman-karşıtı gayretkeşliği, Hunyadi Yanoş adını Doğu Avrupa Müslümanları arasında *furor Christianicus*'un eşanlamlısı kıldı. Hristiyanların savaş haline zıt biçimde, Osmanlı Türkleri kendi savaş seferlerinde sıkı bir İslâmî disiplin sergilediler. Savaş yolu civarındaki bağlara, bahçelere ve çiftliklere verilen en küçük bir zarar dahi Türk beyleri ve ağaları tarafından acımasız bir sertlikle cezalandırıldı. Günlüğünde, Halife Kanuni Süleyman (Muhteşem Süleyman) şöyle yazıyordu:

"10 Mayıs 1526. Kamal köyü yakınında, harmanı çiğnediği için bir askerin boynu vuruldu... 11 Mayıs. At çalmakla suçlanan iki askerin kelleleri uçuruldu... 5 Haziran. Atlarını hasat edilmemiş tarlalarda otlatan iki silahtaşının boynu vuruldu."¹⁹

Osmanlılar, Orta Çağ Müslümanlarının süpergücü olarak, kendi din kardeşlerini ve *milletler* halinde organize edilen zımmîleri korumakla yükümlüydüler. Hunyadi, Kastriota veya Kazıklı Voyvoda (Drakula) gibi adamlarla baş etmenin tek bir yolu vardı: Tuna kıyısındaki serhat beyliklerinde askerî güvenlik bölgelerinin (*suğur*) vücuda getirilmesi ve kuzeye doğru askerî kuvvet arttırımı. Noel arefesinde, Belgrad'daki geçici başarısızlıktan birkaç ay sonra, Hristiyan Sırbistan'ın son despotu George Bran-

koviç aniden öldü, ve II. Mehmed onun ülkesini ilhak etti. Sırp Hıristiyan derebeyleri ve komutanlar kendilerini Osmanlı-taraftarı ve Macar-taraftarı hizipler olarak ikiye ayrılmış halde buldular. Sırp başşehri Smederevo'nun (Semendire) 1459'da Türkler tarafından zaptedilmesi Orta Çağ'daki Büyük Sırbistan hülyasının sonunu işaretledi.²⁰

Bir yıl sonra, Sultan II. Mehmed, St. Marc Cumhuriyetiyle yakın bir işbirliği halindeki Bizans iktidar elitinin son sığınağı olan iki Mora Rum despotluğunu işgal etti. Atina'da, Sultan, şehrin antik kalıntılarından etkilendi, Rum Ortodoks halkın sivil hak ve özgürlüklerini teyid etti ve bazı vergilerden muaf tuttu. Paleologos hanedanının son despotu olan Demetrius, Yunanistan'daki Müslüman üstünlüğüne tam anlamıyla destek verdiğini ifade etti, fakat asi kardeşi Thomas Papanın donanmasını yardıma çağırdı. Despot Thomas Roma'ya kaçtı. Pax Osmanica (Osmanlı barışı), "Frenklerin kavgalarının yerini aldı. Yunan halkına kayda değer bir hoşgörülle muamele edildi—kendilerine aşırı vergiler yüklenmedi, çocukları için haraç ödemekten muaf tutuldular, ticaret yapma özgürlükleri tanındı ve kendi mahallî hükûmetlerini seçmelerine izin verildi."²¹

Paleologos hanedanının da düşmesiyle birlikte son Bizans hanedanı haline gelen Comnenos'lar, kendi hakimiyetlerini yeniden ilan ettiler; ve 'Trabzon imparatoru' IV. John, kendisini II. Mehmed'in bir vasalı olarak ilan etti. Ne var ki, 'İmparator David'in (IV. John'ın kardeşi) talihsiz bir kumpasından sonra, Trabzon Osmanlı devletine dahil edildi.

1461'de, Eflaklı Şeytan Vlad Drakula'nın canavar ruhlu oğlu III. Vlad Tepeş (Kazıklı Voyvoda/1456-1462), Macar kralı Mathias Corvinus öncülüğünde yeni bir Müslüman karşıtı koalisyon oluşturdu. Kazıklı Vlad'ın ordusu Tuna nehrini geçti ve Osmanlıların elindeki Bulgaristan'ı (Rumeli) işgal etti. Eflak canavarı yirmi binden fazla Müslüman ve Hıristiyan Bulgarın kazıklara vurulup çarmıha gerilerek yakılmasını emretti. Sultan II. Mehmed, bu vahşet karşısında savaşçı grupları Eflak'a sürdü, ve onun emriyle bölgeye giren düzensiz yiğit milisler (*başbozuklar*) en sonunda Vlad Tepeş yönetiminin saldırdığı dehşetin üstesinden geldiler. Kurtuluş mücadelesi esnasında, Müslüman birlikleri, 'yirmi bin Müslümanın çürümüş cesetlerinin kalıntılarını barındıran dehşet verici bir ormanda yürüdüler—Drakula'nın kendi zevki için ve komşularının 'aydınlatılması' için sahneye koymaktan hoşlandığı kitlesel bir infazın meş'um bir örneği idi bu.'²²

Moldavya'ya (Türkçe'de Kara Boğdan) kaçan Vlad Tepeş'in yerine, Eflak'ın yönetimi, kardeşi olan 'Yakışıklı' Raducel Frumos'a geçti. Raducel İslam devletinin sadık bir vasaı oldu, ama 1463'te Moldavya hükümdarı Prens Stephen Eflak'ı işgal etti ve Türkler yeniden himayeleri altındaki bu Tuna devletine müdahale etmeye mecbur kaldılar. Stephen Sultan II. Mehmed komutasındaki, Türklerden ve Kırım Tatarlarından oluşan birleşik ordu karşısında kesin bir yenilgiye uğradı. 26 Kasım 1462'de, Kazıklı Voyvoda diye anılan Vlad Tepeş Macarlar tarafından esir alındı ve oniki yılını, Hunyadi Yanoş'un oğlu kral Matthias Corvinus'un bir rehinesi olarak Buda'da geçirdi. Erdel'li komutan Stephen Bathory, Moldavya hükümdarı Stephen ve Sırp asi Vuk Brankoviç'le ittifak halinde Müslümanlara karşı yeni haçlı seferi için çarpışmak üzere salıverilen Eflaklı Drakula, 1476'da Türklere karşı bir saldırı başlattı. Bununla birlikte, Bükreş'in kuşatılmasından sonra, 1476 Aralık'ında, muhtemelen Türk gözcü askerleri tarafından öldürüldü. Başlı İstanbul'a gönderildi, ve dehşet verici hayatı korku öyküleri içerisinde nesilden nesile aktarıldı.²³

Sırp 'imparatorluğu'nun çökmesinden sonra, Bosna krallığı, Papa'nın Paterenlere karşı düzenlenen haçlı seferini destekleyen Roman Katolik 'kralı' (Boşnakça'da 'kral' anlamında) tarafından yönetildi. Boşnakların çoğunluğu 'sahte Hristiyanlar' (*erat fictus Christianis*) topluluğu olarak ilan edilen *Bosanska Crkva*'nın, yani Bosna Kilisesinin izleyicisi idiler. Papalar, Macar ücretli askerler, yerel Katolik krallar ve Fransisken keşişler onların zihinlerini, (Endülüslü Müslümanları ve Mağrib kökenlileri feci bir zulme maruz bırakan fanatik bir rahip olan Büyük Engizisyoncu Thomas Torquemada'nın akrabası olan) Kardinal Juan de Torquemada'nın öncülüğündeki, işlediği kötülüklerle meşhur İspanyol Engizisyonunun özel bir bölümüyle değiştirmeye çalıştılar. Kardinal Juan Torquemada üç Bosnalı Bogomil'in; Duro Kucinic, Stđjsan Trvtkoviç ve Radomilo Vocinc'in 'sapkınca öğretileri'ne karşı bir ferman yayınladı.²⁴

1463'te, Roma'daki papa, Sultan II. Mehmed'e ödemesi gereken haracı derhal alıkoyan prens 'Piç' Stephen Thomas'a Bosna'nın Roman Katolik kralı olarak (*Dei gratia rex Bossine*) taç giydirdi. Stephen Thomas, Sırbistan üzerinde, Katolik kardinallerin mor eldivenlerindeki demir yumruklara hüküm sürmek istedi. Kendisi VI. Stephen Trvtkoviç'in yeğenyidi. Bosna'nın papalık tarafından kutsanmasından sonra, kendi güvenlikleri ve dinî özgürlükleri konusunda endişeye düşen binlerce Bogomil Osmanlı devletine iltica ettiler. Onlardan birçoğu Türklerin derhal bir kurtarma seferi

düzenlemesi talebinde bulundu. Ülkeye giren Müslüman birliklere karşı iktidardaki Katolik seçkinlerin direnişi fevkalâde zayıf oldu. Vezir-i Azam Mahmud Paşa, hücum birliklerini Bobovaç (Lofça, Boboça) kalesine gönderdiğinde, kral Stephen neredeyse hiçbir çatışma olmaksızın tüm Bosna'yı Müslümanlara teslim etti. Jaice (Yayça) şehrinde tek bir günde 36.000'den fazla Bogomil ve Katolik İslam'ı kabul etti.²⁵ Bosna'daki Hristiyan devletin son kralı, Stephen Thomas'ın oğullarından Stephen Thomaseviç (1461-1463) idi. Mayıs 1463'te Türkler tarafından kralın boynu vuruldu. Stephen Thomaseviç Papalık ve 'Serinissima' (Venedik) ile, II. Mehmed'e karşı aktif biçimde kumpaslar kurmaktaydı. Ölümünden üç yıl önce, Sırbistan'ın son despotu *kniaz* Lazar'ın tek kızı Helena ile evlenmişti. Bu evlilik (1 Mayıs 1459) Bosna ve Sırbistan'ın hanedan birliğini sağlamıştı; ama Sultan II. Mehmed bunu kabul etmedi ve Temmuz'da, Sırbistan'ın Tuna kesimindeki Türk yıldırım savaşından sonra, Thomaseviç'in Sırbistan-Bosna Katolik krallığına dair planı çöktü. Helena Brankoviç, Macaristan üzerinden Roma'ya kaçtı, ve 1474'te bir rahibe olarak burada öldü. Thomaseviç'in üvey annesi, Bosna Katolik kraliçesi Catherine, Dalmaçya'daki Ragusa şehrine (Dubrovnik Cumhuriyeti) kaçtı, ve daha sonra Papanın şahsî himayesi altında Roma'da yaşadı. Onun oğlu, Bosna prensi Sigismund İslam'ı kabul etti ve Osmanlı halifeliğinin askerî hizmetine katıldı.

Bosna köylüsü Türklerden özgürlük ve toprak vaadi aldı. Üç yıl sonra, Sultan II. Mehmed birliklerini Türklerin Skenderbeg Kastrioti'nin müstahkem kalesi Kroya (Akça-Hisar)'da esir tutulduğu Arnavutluk dağına gönderdi. 'İsa'nın Müdafii,' 1467'de düşkün ve hasta bir yaşlı olarak öldü. Müslüman birlikleri çabucak Durres (Durazzo) ve Skutari limanlarını ele geçirdi. Arnavutluk seferinin ikinci yılında, Türk sipahileri İtalya'daki Friuli'yi işgal ettiler. Sipahiler Venedik'in kuzeyine düşen bölgedeki savaşta, paralı askerlerin (*condottieri*) öncülük ettiği Venedik *compagnie di ventura*'sını kolaylıkla yenilgiye uğrattılar. Müslüman birlikleri M. 1480/H. 875'te "Allahuekber! Yâ Muhammed! Yâ Muhammed! Roma'ya! Roma'ya!" sadalarıyla Otranto sahillerine yerleştiler. Papa Müslüman denizci ve süvarilerin İtalyan yarımadasının bir başka limanı olan Brindisi'ye saldıracağına inanıyordu. Bu yüzden, Roma'dan kaçmayı düşündü, fakat Sultan II. Mehmed fikrini değiştirdi ve Türk birlikleri Bosna'ya döndü. Sultan donanmasını stratejik açıdan önemli olan, Hospitallerlerin (St. John Şövalyeleri) denizkalesi hükmünde bulunan ve bu haçlı korsanlarına karşı Küçük Asya'nın savunmasında bir anahtar olan Rodos adasına gönderdi. Fakat, 4 Mayıs 1481'de sultan karnında beliren müthiş bir ağrıya kıvranmaya başlamıştı.

Bu halde iken ordusunu Asya'ya sevketti, ve mutad olduğu üzere, bu seferin askerî hedefleri gizli tutuldu. Sultanın Yahudi hekimi olan 'Messer Jacomo Medego' takma adlı Jacopo de Gaete'ye (Yakup Paşa) Venedikliler tarafından II. Mehmed'i zehirlemek üzere para teklif edilmişti. Yiğit sultan ikinci namazını kıldıktan kısa bir süre sonra öldü. Öldüğünde, 49 yaşındaydı. Zehiri veren Jacopo derhal idam edildi. Sultan II. Mehmed, Rumca, Arapça, Latince, Farsça ve İbranice'yi anadili gibi konuşan biriydi, ve antik felsefe ile mimari de çalışmıştı. Ayrıca, değişik uluslara mensup önemli bilgilerin yardımıyla, İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen Topkapı Sarayı kütüphanesinde çok sayıda antik elyazması toplamış biriydi.

Vezir-i Azam Hersek-zade Ahmed Paşa Hum'lu büyük bir Boşnak komutan olan düğ (*herceg*) Stephen (Stjepan) Vukiç-Kosaca'nın en genç ve en gözde oğluydu. Annesi Barbara, bir Fransız baronesiydi. Ahmed Paşa Prens Stephen adı altında Ragusa'da (Dubrovnik) eğitim gördü. 1472'de İstanbul'a gitti ve İslâm'ı kabul etti. 1477'de, sabık prens Stephen, II. Mehmed'in bir fermanında 'sultanlığımın hizmetkârı Ahmed Beg' olarak zikredildi. İslâm'ı kabul etmesinden on yıl sonra, Sultan II. Bayezid'in kızı Hundi Hatun'la evlendi. 1488'de Kaptan Paşa, yani Türk donanmasının başkomutanı oldu. Kırk yılını üç güçlü sultanın hizmetinde geçiren Hersekkzade Ahmed Paşa, Bâb-ı Âlî'de mühim bir rol oynadı. Hayatı boyunca, Hum'lu Boşnakların büyük bir kısmı İslâm'ı kabul etti, ve 1482 (H. 887)'de Hersek Dükahı Osmanlı devletine katıldı.

1526'da Mohaç meydan savaşında gerçekleşen göz kamaştırıcı zafer yeni yeni Hristiyan topraklarını Osmanlı mülküne dahil etti. Halife Kanuni Süleyman'ın Macar iç savaşına müdahale etme kararında, 1525'te Fransız kralı I. Fransuva'nın Pavia savaşında Habsburg imparatoru Charles karşısında yenilip hapsedilmesinin de etkisi vardı. I. Fransuva Madrid'deki hapisanesinden İstanbul'a gizli bir mesaj yolladı. Bir elçinin ayakkabısının tabanlarında gizlenen mektubunda, Fransız hükümdarı Halifeden, Eflak'tan Janos Zapolya'nın 'Millî Parti'sinin ve tiranlaşmış Protestan köylülerin Türkleri kurtarıcılar olarak gördüğü Macaristan'da Habsburglara karşı savaş ilan ederek kendisine yardımcı olması için yalvarıyordu. Macar Kalvinistler ve Eflak-Erdel'li Unitaryenler Avusturyalı Habsburg sülalesinin fanatik tiranlığı yerine Müslüman Türklerin yönetimini tercih ettiler.²⁶ Buna ek olarak, Habsburglar Sava nehri civarındaki 'serhat beylikleri' ve pašalıklarına karşı bir yetki savaşı başlattılar. Hırvat korsanlar ve Avusturyalı paralı askerler kuzey Bosna'daki Müslüman köylüleri taciz et-

tiler. 1526'da, Sultan Süleyman ve ordusu, Sava nehrinde karşılaştıkları Macarları batıya doğru kovaladılar. Lüksemburg kralı II. Louis önderliğindeki Macar ordusu, 29 Ağustos'ta Mohaç ovasında Türklere meydan okudu. Göze göz, dişe diş feci bir çarpışmadan sonra, Macar ordusu yenildi ve savaş meydanından kaçmaya çalışan II. Louis bataklıkta öldü. Kendisinin sekiz Katolik piskoposu, ikibin Macar asilzade ve 25.000 Hristiyan askeri iki saat içinde öldürüldü. "Macar krallığı onunla öldü" (zira çocuğu yoktu).²⁷ Oniki gün sonra, Müslüman ordusu Tuna nehri kıyısına kurulmuş bulunan Buda şehrini ele geçirdi. Macaristan, bir paşalık olarak İslam devletine dahil edildi. 27 Eylül 1529'da Janos Zapolya, kendisinin yeni efendisi olan Osmanlı sultanı tarafından Macaristan kralı ilan edilerek taç giydi. Sultan, onu, St. Stephen'in eski tacını giydirerek onurlandırmıştı. Aynı zaman zarfında, Türk akıncı ve yeniçerileri Viyana'nın altı ayak kalınlığındaki duvarlarına ulaştılar. Türk tüfekçileri yeni 'antemurale Christianitatis'in bu duvarlarında gözükken her Hristiyan askerini vurma konusunda yeterince maharetli idiler, fakat yaklaşan kış Süleyman'ın yaz ordusu için Viyanalıların direnişinden daha büyük bir problem idi. Birinci Viyana kuşatması, şaşırtıcı biçimde, demokratik bir oylama sonucu kaldırıldı. Yatsı namazından sonra, 12 Ekim'de, Divan'da hafif biçimde giyinmiş ordunun uzun ve sert Avrupa kışının ilk karından önce geri çekilmesi yönünde oy kullanıldı. Soğuk Ekim ayının sonunda, Viyana'daki kiliselerin çanları, ağır ağır çalarak, Büyük Türk'ten kurtuluşu haber veriyorlardı. Sultan Süleyman Avusturyalıları Pax Islamica ve Türk protektorası ile Habsburg'un dominyonu arasında bölünmüş olan Macaristan'a ateşkes teklif etti. Birinci Viyana kuşatması, Müslüman-Hristiyan ilişkileri tarihinde bir dönüm noktası değildi, ama 'Avrupa'nın Türk tehlikesi korkusu' savaş halinin sıkı tecrübesi sayesinde ve Türk ordularına yönelik esaslı bir saygı vasıtasıyla bir kez daha takviye edilmişti. Burada, Asya'nın bozkırlarından kopup gelmiş barbar savaşçı gruplar yoktu, bilakis daha önce hiç karşılaşılmamış, şu çağda Batıda var olduğu gibi, hayli organize olmuş modern bir ordu vardı. Bu ordunun askerlerini, bir İtalyan yorumcu şöyle gözlemlemişti:

"Onların askerî disiplini antik Yunanlı ve Romalıları kolaylıkla ezip geçmek için gerekli adalet ve sertliğe sahiptir; Türkler bizim askerlerimizi üç sebeple ezip geçerler: Kumandanlarına derhal itaat ederler, savaş anında gözlerini kırpmadan savaşa atılırlar; ve ekmek ve şarap aramaksızın, arpa ve suya kanaat ederek uzun bir süre yaşayabilirler."²⁸

Gelecek yüz elli yıl boyu, Hilafet ve Habsburg imparatorluğu Macaristan'da birbiriyle karşı karşıya durdu. Bu uzak duruş, Kara Mustafa Paşa'nın ordusunun, Ukranya'daki Leh-Türk savaşında yer almış tecrübeli bir komutan olan kral Jan Sobieski önderliğindeki Leh hafif süvarilerinin sürpriz saldırısı sonucu yenildiği 1683 II. Viyana Kuşatmasına kadar çözülmedi. Hafif süvari taktığının, ondördüncü yüzyılın sonunda Sırbistan'a kadar izi sürülebilir; ve Lehçe'deki 'husaria', yani hafif süvari terimi, Slavca 'gussari' (çete) sözcüğünden türetilmiştir—bu kelime ise, gerek gözetleme, gerek düşmanın arkalarına hücum etme unsurunu içeren bir savaş biçimini ima eden bir kelimedir. 1526'da Mohaç'ta Macarların Osmanlılar tarafından yenilgiye uğratılmasını takiben, Macar hafif süvarileri güney Macaristan'daki küçük Müslüman garnizonlarını taciz ettiler. Polonya'da, 'husaria,' Macarları, Sırpı, Arnavutları, Ulahları, Kazakları, Lipka Tatarlarını, Erdellileri, Moldavyalıları, ve ayrıca Cermenleri, Valonları, Fransızları, İsveçlileri, Hollandalıları ve İskoçları içeren yabancı paralı askerlerin bir etnik yumuşama potasıydı. Onyedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde, Leh *husaria*'sında Leh 'szlachta'sı, yani kibar takımı hakim bir rol oynamaya başladı. Gariptir, Leh *husaria*'sı, Habsburg monarşisini neredeyse başarıya ulaştırmak üzere olan Osmanlı muhasaradan kurtarmıştı, ama yüz yıl sonra, Lehistan, yani Polonya Avusturya-Macaristan imparatorluğunun başındaki Habsburg, Prusyalı Hohenzollern ve Rus Romanof hanedanı tarafından paylaşıldı. Ve, Osmanlı Türkleri, Lehistan'ın parçalanmasını asla kabul etmediler.

4. Muhtediler: Yunanlılar ve Sırp Arasında Yeni Müslümanlar

İslam'ın Türklerin eliyle yayıldığı dönemde, Hristiyan Avrupa mezhep çatışmaları ve hanedan ihtilaflarının yol açtığı bir siyasî anarşi ile yüz yüzeydi. Ciddi gayrimüslim tarihçiler, Doğu Avrupa'da Devlet-i Osmaniye'nin giriştiği İslâmlaştırma politikasını temelde barışçı ve çok hoşgörülü olduğunu kabul etmişlerdir. Yeni Müslüman muhtedilerin ancak küçük bir kısmı İslam'ı kendi siyasî çıkarları için veya ezilme korkusu altında kabul etmişlerdir. Balkan Hristiyanlarının kitleler halinde ihtida etmesi öylesine yoğun idi ki, papalar ve hükümdarlar bir felâket duygusu içinde yaşadılar. Onların korkusu diplomatik raporlara ve vakayinamelere çok iyi yansımıştır. İslam'ın dünya cemaati içinde Slavları, Arnavutları, Yunanlıları ve Bulgarları (Pomaklar) birleştirerek Balkanların kültürel tarihini kökten değiştiren ihtida tecrübesini çok az Orta Çağ tarihçisi kaydetmiştir. Orta Çağ İslam'ının, Müslüman yıllıkları tarafından kaydedilen misyonerleri, rahipleri, vaftiz törenleri, veya başkaca ihtida alametleri olmamış; gariptir, Hristiyan-

lar arasında İslam'ın hızlı yayılışı hakkında, Müslüman kaynaklarından ziyade, Türkler ve 'Sarakenler' (sözümona Turcica) aleyhine yazılan İslam-karşıtı Orta Çağ Hristiyan propagandasında ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Bu ikinci kaynak kanalıyla, konuyla ilgili olarak, diğerinde kaydedilenden çok daha fazla şey öğreniyoruz.

Yeni Müslümanların nasıl hızla çoğaldığını değerlendirme amacıyla Orta Çağ Balkanlarının isim analizine başvurulabilir. Doğrudan bir Hristiyan (en ziyade Slavca) adıyla başlayan yerli Müslüman soykütükleri hayli manidar bir yekün oluşturur. Hristiyan isimlerine, en ziyade, ilk Türk askerî müdahaleleri döneminde rastlanır; ama daha sonra, bir gayrimüslim ismiyle başlayan soykütüklerini Arapça isimler ve Türkçe ünvanlar zinciri izler—ki bu, sonraki nesillerin İslam'ı seçişinin apaçık bir göstergesidir. Doğu Avrupa'nın yerli halkı, İslam'ın Türkler eliyle yayılması esnasında Slav, Rum, Yunan, Romenleşmiş Ulah, Türkî (Macarlar, Slavlaşmış Bulgarlar) ve Cermen etnik bileşenlerini ihtiva ediyordu. O kadar ki, birçok yeni Müslümanı gizlice tanımlamak çok kolaydır. Orta Çağ döneminin sonlarında, Bosna, Sırbistan ve Makedonya'daki hemen hemen tüm Müslüman isim ve soyisimleri -ic, ve -ski takılarının eklenmesiyle Slavcalaştırılmıştı. Balkanların birçok kesiminde, Osmanlı fatihler, Yunanlılar tarafından, Frenklerin ve Venediklilerin gözü doymaz ve zorba yönetiminden kurtaran kişiler olarak, sevinçle karşılanmıştır... Türk, son derecede, sapkın Katoliklere tercih edilegelmiştir.²⁹ Slav hayranı Rus tarihçi N.M. Karamsin, Konstantinopol'ün Türklerce fethinin sevindirici etkilerini şöyle tarif etmektedir:

"İmparator Konstantin ve ataları, asilzadelerinin halka baskı ve zulüm uygulamasına göz yummuşlardı, saraylarda adaletin sözü edilmezdi, kalplerde hiç merhamet yoktu, yargıçlar masumların kan ve gözyaşlarıyla yoğrulmuş hazineler yığmışlardı, Rum askerleri yalnızca elbiselerinin ihtişamından dolayı böbürlenmekle meşgul idiler; vatandaşlarının vatan haini olmaktan yüzleri kızarmıyor, askerler ise kaçmaktan utanmıyorlardı. En sonunda, Rab gazabını bu liyakatsiz hükümdarların üstüne yağdırdı, ve savaşçıların savaştan neşe duyduğu, ve hakimlerinin asla emanete hıyanet etmediği Muhammed çıktı geldi."³⁰

Alman seyyah R. Gerlach, 1577'de, Türk vilayetlerinin Hristiyan Batı'nın pek çok kısmından daha iyi yönetildiğini ve daha müreffeh olduğunu; ve Hristiyan zümmelerin kişisel ve ekonomik özgürlüklerinin Sultan'ın idaresi altında Hristiyan kralların idaresine nazaran daha fazla olduğunu yazıyordu (*sind sie viel lieber unter der Turcken, dann unter den Christen*).³¹

Silezya ve Bohemya'dan, zulme uğramış Moravyalı Kardeşler mezhebi, Türklerin Müslüman idaresine teslim olmayı düşündü³² ve İtalya'da, daha büyük bir özgürlük ve hoşgörü ümidiyle 'çok sayıda insan Türklere döndü,' yani, Müslüman oldu (*ideo vel Turcam mallent quasi is benignior sit in largiendâ libertate hac quam Christianus... Quidam obganniunt liberam esse sub Turca fide*).³³ "Manevî hayatın bu kadar aşağılara düştüğü, ve Kutsal Ruhun İkili Tezahürü gibi doktrine ilişkin ince hususların yahut Kutsanmış [şaraba batırılmış] Ekmeği yeme [Sakrament] ayininde mayalanmış ve mayalanmamış ekmek kullanımı gibi önemsiz işlerin can sıkıcı derecede uzun tartışmalara konu edildiği; tüm bu özellikleri ile de insana usanç veren bir Kiliseden dönerek, memnuniyetle İslam'ın açık ve anlaşılır uluhiyet öğretisini kabul eden pek çok insan vardı."³⁴ Yunan Hristiyan vaiz ve keşişlerin büyük bir kısmı, Türkler Adrianapol (Edirne) şehrini Müslüman devletinin başşehri yaptıklarında İslam'ı benimsediler.³⁵ Edirne'de Rum asilsazedeleri arasında, sözümona 'mürted'ler, yani eski Hristiyanlar çoğunluğu oluştuyordu. Bizans iktidar eliti arasında İslam'a dönüşün en birinci örneği, 1140 kadar gerilere gider. Bu tarihte, imparator John Komnenos'un yeğeni İslam'ı kabul etti ve Konya'da Rum (Anadolu) Selçuklu sultanı Mesud'un kızlarından biriyle evlendi.³⁶

Konstantinopol'ün düşüşünden sonra, daha önceden Bizans tahtında bulunan Paleologos hanedanının birkaç üyesi ve Trabzon'dan bir hümanist, George Amirozes İslam'ı kabul etti.³⁷ Sultan II. Mehmed'in zaferine şahit olan Sakız adası başpiskoposu Leonardo de Scio, adayı kuşatan Türk askerleri arasında Rum, Frenk, Cermen, Macar ve sair Avrupalı 'İsa mürtedleri' olduğunu yazıyordu (*lo son testimonio, che Creci, chi Latini, chei Tedeschi, che gli Ungari, e che ogni altra generation on di christiani... O empij che rinegasti Christo! O settatori di antichristo dannati alle pene infernali, questo e hora il vostro tempo.*).³⁸

Michael Baudier, 1595'te III. Mehmed'in sünnet düğünü esnasında, 'dört binden fazla Rum'un Muhammedîliğe döndüğünü' rapor ediyordu.³⁹ Benzer şekilde, 1675'te Sultan IV. Mehmed'in (Avcı Mehmed) oğullarından Mustafa'nın sünnet düğünü esnasında, içlerinde keşişlerin de bulunduğu yaklaşık 200 Hristiyan İslam'ı benimsedi.⁴⁰ 1676'da Korint Hristiyanlarının çoğu İslam'ı seçti. Ki, içlerinde üç de Ortodoks din adamı bulunuyordu.⁴¹ Rodos Metropolitisi gibi, Kilisenin en yüksek din adamları arasında yer alan bir şahıs bile, hiçbir zorlamaya maruz kalmaksızın, İslam'ı benimsedi.⁴²

1669'da İstanbul'u ziyaret eden İngiliz Protestan Thomas Smith, 'zavallı ahalinin büyük kısmının Türklere döndüğünü' kaydediyordu. "Onlar Kurtarıcılarında ve Hristiyanlıklarında vazgeçiyor, az zaman sonra kendi asıl yurtlarını unutuyor, ve artık yabancılar olarak telakki edilmiyorlar."⁴³

Batı Avrupa'nın kentsel ve kırsal alanlarından gelen ve Edirne, İstanbul ve Üsküp'e hayran kalan işsiz Hristiyan esnaf kesimi, siyasî firariler, mülteciler ve kaçaklar da kolayca İslam'ı benimsediler.

Sırbistan'ın İslamlaştırılması, Kosovo Polye savaşıdan sonra, Sırp kibar takımının çoğu ferdinin iktidarda kalmak için İslam'ı benimsemeye karar vermesiyle başladı. Türkler, beklenmedik biçimde Sırp iktidar eliti arasında İslam'ın en ateşli takipçilerini buldular. İhtidaların en büyük rakamı Sancak ve Raška'da (eski Sırbistan) gerçekleşti.⁴⁴ Fakat Sırpların büyük bir çoğunluğu fanatik bir biçimde kendi Ortodoks Hristiyan akidelerine bağlı kaldılar. Macar kralları ve Habsburg hanedanı tarafından kışkırtılan Müslüman-karşıtı isyanlardan sonra, birkaç bin Sırp ailesi Macaristan'a göç etti. En büyük Sırp huruclarından biri 1690'da gerçekleşti ve yüz binden fazla Sırp, Patrik II. Arsenius Tzardoieviç öncülüğünde Sava nehri üzerinden Macaristan'a geçti. Genç Hristiyan Sırlardan çoğu, daha sonraları, kanun tanımaz Müslüman-karşıtı çetelere (*uskoki*, *haiduki*) katıldılar ve Kraji-na'daki üslerinden Müslüman Boşnakları taciz ettiler. Onlara karşı, Saraybosna ve Travnik'ten gelen Osmanlı paşaları, kuzey Bosna'da serhat boy-larında Slavca 'Sınır Ağaları' veya 'Kapetanlar' diye anılan özel çatışma birimleri organize ettiler.

Karadağ'daki (Crnagora veya Monte Negro) Sırp dağlıların (*Crnogorcy*) manidar bir kısmı onyedinci yüzyılda İslam'ı benimsediler, ama feci bir katliam onların kökünü neredeyse tamamen kazıdı. 1703'te, Vladika lâkaplı Karadağ Piskoposu Daniel Petroviç, İslam dinini benimseyen bütün Karadağlıların öldürülmesini emretti. 'Karatavuklar Ovası'nda Sırp ordusunun ezici bir mağlubiyetle tanıştığı 1389'dan beri, Karadağ, bir 'Türk boyunduruğu' yerine Kara Tepelerde kendi kabilevî iktidarlarını sürdürmeyi tercih eden Sırp aşiretlerinin en son dağ sığınağı haline gelmişti. Onların azgın, hiddet yüklü kabile milliyetçilikleri sözlü bir gelenekle şekillendirilmişti ve savaş şarkıları Orta Çağ Rum Ortodoks *koinonia* dinî şöenlerinden ziyade, antik Dorik *phylae*'sinin ilkel dayanışmasını hatırlatıyordu. Orta Çağ Karadağ'ının Sırp aşiretleri, kendi kendini dayatan bir Rum Orto-

doks teokrasisi içinde yaşadılar. Onların ülkeleri Zeta veya Zenta Dükalığı olarak bilinir hale geldi. Stephen Dushan'ın saltanatı boyunca, Zeta, kendisinin Baux'tan gelen ve Anjou hanedanının bir üyesi olduğunu iddia eden Balsha denilen bir adam tarafından yönetildi. Onun oğlu olan ve II. Balsha olarak başa geçen George, Sırbistan'ın idam edilen Prensi Lazar'ın kızıyla evlendi (bu kadın, aynı zamanda, Bulgaristan kralı Susmanus'un duluydu). II. Balsha'nın yönetimi altında, Karadağ, İslam devletine karşı *clipeus Christianorum* ('Hristiyanların siperi') ve *aegis Serborum et totis Christianitatis firmissimo scutum* ('Sırların kalkanı ve bütün Hristiyan âleminin muhkem zırhı') haline geldi.⁴⁵

Balkanların tarihini araştıran ve Karadağlıların Müslümanlara karşı girdiği isyanın sadık bir destekçisi olan İngiliz tarihçi William Miller, 1896'da,

"Her Karadağlı Kosova'da yaşanan büyük felâkete, bu hadise sanki geçen yıl olmuş gibi, aynı keskin teessüfle bakıyor. Sırp ırkının her ayaklanması, millî ozanları tarafından Kosova'nın intikamı olarak haklılaştırılır, ve daha da çarpıcı olanı, dağlıların başlığının bu millî kederin izini kendi günlerinde bile taşıyor olmasıdır. Erkekler kadar, kadın Karadağlılar da, kızıl yuvarlak yassı kasket, yani *kapa* giyer ve bu yenilgi için bir matem âlâmeti olarak geniş bir siyah ipek şerit takarlar; kızıl merkez/orta Karadağ'ın o zamandan beri yıkanmakta olduğu kan denizini işaretler/alametidir." diye yazmaktadır.⁴⁶ Kabilevî Ortodoks Karadağ, Müslüman Türklere, Boşnaklara ve Arnavutlara karşı girilen Makyavelist vekalet savaşlarında Papa ve Venedik'in çok değerli *perro de guerra*'sı, yani 'savaş köpeği' idi. *Vladika* veya 'çoban' İvan Korneyviç'in (Kara İvan) yönetimi altında Batı Karadağ, başkent olarak Cetinje (Çetince) ile birlikte, Türk-karşıtı gerilla savaşının merkezi haline geldi. Kara İvan'ın Karadağlı aşiretler arasındaki bir kabile savaşı esnasında 1490'da ölümünden sonra, etkili savaşçılardan biri olan Stanicha bir derebeyi olan Djuro'yu öldürdü. Daha sonra İstanbul'a gitti ve İslam'ı benimsedi. Arnavut İskender Paşa olarak, Stanicha, kendi aşiretinin tüm fertlerini Arnavut köyü Bouchati'ye yerleştirdi. Onsekizinci yüzyılda, Stanicha'nın soyundan gelenlerden biri, Kara Mustafa Bouchatlia, Çetince yakınında büyük bir Müslüman Karadağlı cemaati oluşturdu. 1516'dan beri, Karadağ'ın her seçilmiş hükümdarı eş zamanlı biçimde Ortodoks Kilisesinin piskoposu oluyordu. Bu, Türklerin bu *vladika*'lara niye 'Kara Keşişler' ismi taktığını açıklar. Onyedinci yüzyılın başlarında, iktidardaki Karnoyeviç aşiretinden biri İslam'ı kabul etti. 1623'te, 'yenilmez'

Karadağ başşehri Çetince, Süleyman Paşa'nın Türk-Arnavut birliklerinin yirmi iki günlük saldırısından sonra alındı. 1687'de, Venediklilerden yardım gören Kuchice ve Clementice adlı Karadağlı Katolik aşiretleri Bosna'ya saldırdılar. Türkler, Venedik'i İtalya içerisinde *Martolosî*'ye yönelik karşı-saldırı ile cezalandırdılar. Bocche die Cattaro kıyılarına ayak basan Müslüman birlikleri Venediklileri Bâb-ı Âlî ile barış anlaşması yapmaya mecbur bıraktılar.

Sultan'ın akıncıları, Karadağ Sırpıları Avusturya imparatoru I. Leopold'a Bosna ve Sırbistan'ı işgal girişiminde destekleme sözü verdiklerinde, Çetince'yi bir kere daha işgal ettiler. Türkler Bosna'nın müdafaasıyla meşguldüler ve Aşağı Tuna'daki savaş fanatik Vladika-Piskopos II. Danilo Petroviç'e karşı Karadağlı Müslümanları korumaya elvermiyordu. *Sve Oslo-bod* (Sırpça: 'Herşey Serbest') adlı savaş şarkısında, Karadağ Hristiyanları 'Karadağlıların Akşam Duaları'nın dehşetini canlı biçimde tasvir eder. Martinoviç aşireti, *Kosovo Polye'deki savaşın anısına* 'Karadağlı mürtedler'in katliama tâbi tutulmasını teklif etti. Müslümanların katledileceği gece olarak, Noel arefesi seçildi. Martinoviç'in beş erkek kardeşi 'İsa'nın şerefine' içtikleri şarapla kendilerinden geçmiş haldeydiler ve kutsanmış sopalarını almış, karanlıktan istifadeyle oraya buraya savuruyorlardı "...Vaftizi reddedenlerin tümü acımasızca katliamdan geçirildi, haçı benimseyenler, kardeşler olarak, Vladika'ya sunuldu... 1703'te Noel arefesinde girişilen katliamın ifadesi olan bu 'Karadağlı Akşam Duaları' ülkenin bir zaman için buraya gelmiş bulunan 'Türk mürtedlerden temizlenmesi' olarak anılagelmıştır. Fakat 1707'de, hayatta kalanlar hücum etmek üzere geri döndüler."⁴⁷

Miller'in anlatımı, Batılı tarihsel duyarlılığının ve Müslümanları vahşice katledenlere duyulan sempatinin çok enteresan bir örneğidir. Onun Balkanlar hakkındaki İslam-aleyhtarı kitabı İngiltere'de öğrenciler için ders kitabı olarak dört kez yeniden basılmıştır (1896, 1899, 1901, 1908). William Miller, Atina ve Roma'daki İngiliz okullarında görev yapan etkili bir tarih profesörüydü, ve muhtemelen 'Türk mürtedlerin temizlenmesi' terimini ilk kez kullanan odur. Bu ifadenin, Sırbistan Devlet Başkanı Slobodan Miloşeviç'in Bosna, Sancak ve Kosova'daki Sırp olmayan ahalinin 'etnik temizleme'ye tâbi tutulmasına dair en son ifadesine denk düşmesi de anlamlıdır.

Krajina'daki Macar-destekli Sırp çeteleri ise, kendilerine özgü bir tarihe sahip idiler. Orta Çağ Macaristan'ının kralları, onların, 'despotlar' deni-

len şeflerinin yönetimi altında Sava ve Drava nehirleri arasındaki alanı işgal etmelerine izin verdi. Banat Temeşvar'daki Sırp göçmenlere, Sultan II. Mehmed'in ordusuna karşı 'Kara Lejyon'u oluşturan Bakye'nin kardeşleri önderlik ediyordu. Avusturya prensi Eugene de Savoy (1663-1736), Sırp 'çetnik'leri Müslümanlara karşı yıpratma savaşında kendisinin 'en iyi gözcü askerleri ve en güvenilir garnizonları' olarak tarif ediyordu. 1740'ta, 100.000 Avusturya-Macaristan Sırbı Krajina'dan Rusya'ya göç etti, ve çar onları Dinyeper nehri kıyılarına yerleştirdi. Onlar, Krajina'yı terketmeye, kuzey Bosna'daki Müslüman Slavların direnişinden dolayı mecbur kalmışlardı.

Macar senatör J. de Asboth, ondokuzuncu yüzyılda, Müslüman Boşnaklar için "Onların dinlerine bağlılıkları, belki de güney Slavonik ırkların coşkulu dinî duygularından dolayı, başka herhangi birilerinden çok daha kuvvetlidir" diye yazıyordu:

"Onlar, bir keresinde Sultan'a karşı Kur'ân'ı savunmaya bile kalkıştılar.* Bosna'nın Müslüman kadınları Kur'ân'ın emirlerine sıkı biçimde itaat ederler. Ve yüzlerini o kadar sıkı biçimde örterler ki, yalnızca nefes alabilecek ve yol boyu adım atacakları yeri görebilecek kadar bir açıklık bırakırlar; gözleri ve göz kapakları örtülüdür ve ellerini bile mantolarının altında gizlerler... Onlar Doğuda başka herhangi bir yerde görmüş olduğumdan daha sıkı biçimde örtülüdürler... kadınların yüzleri daha kapalıdır."⁴⁸

De Asboth Bosna'daki Müslüman kasabası Jajce'yi Homeros'un antik Truva'sıyla karşılaştırır. Ona göre, bu şehir, Sultan II. Mehmed'e karşı kale-nin Macar müdafii Emerick Zapolya'nın Türkleri etkili biçimde durdurduğu 1464'teki kuşatması boyunca 'Hıristiyanlığın siperi' idi.⁴⁹

* '*Zmay Bosnaski*' veya 'Bosna Ejderi' diye anılan Kaptan Hüseyin Aga Berberli'nin İslâmî devrimi boyunca, Bosnalı Müslümanlar Sultan II. Mahmud'un kıyafet devrimine karşı ayaklandılar (Bosnalılar, Batı ordularının kıyafetlerine göre tasarlanmış yeni askerî üniformaları giymeyi reddettiler.) 'Gavur Sultan'ın Nizam-ı Cedid'ini reddettiler ve 1821-1827'de sultan-taraftarı orduya karşı gerilla savaşı başlattılar. Bosna'daki İslam devrimi, II. Mahmud'un Bektaşî tarikatına mensup veziri Celaeddin Paşa tarafından bastırıldı. Foça, Banyaluka, Mostar ve Saraybosna'daki Bosnalı Müslüman devrimcilerin kelleleri uçuruldu. Kapetan Hüseyin Aga 'gerçek İslam'ın yeniden yapılanması' için Peygamber'in sancağı altında reformizme karşı cihad ilan etti Hüseyin Aga, 'Gavur Sultan'a karşı Bosnalıların İslâmî ayaklanmasını devam ettiren Stolac Kapetanı Ali Beg Rızvanbegoviç tarafından devrildi. O da, 1850'de, Sultan'ın, Hırvat muhtedi Ömer Paşa öncülüğündeki ordusu tarafından yenilgiye uğratıldı.

Resmi yapılacak kadar güzel bir dağın tepesindeki şehrin önemi Hristiyan tarafında o kadar iyi idrak edilmişti ki, Roma'daki papa Batının bütün Hristiyan krallarına ve duklerine bu *murus Christianitatis*in, yani Hristiyan âleminin duvarının düşmesine izin vermemeleri çağrısında bulunmuştu. 1520'de, Sırbistan ve Bosna'nın sancak beyleri Drina nehri kenarına kurulmuş stratejik açıdan önemli Zvornik'i ele geçirdiler ve Macar işgali altındaki Krajina üzerine yürüdüler. Bosna Beylerbeyi Ferhat Paşa, Paul Tomori, Jacob Banffi, Francis Rado ve Janos Kallay adlı komutanların önderlik ettiği Macar birliklerine karşı yapılan savaşta öldürüldü. Na'şı, 'Batının Şam'ı' olarak bilinen küçük ama güzel Vrhobosna kasabasına (modern Saraybosna) döndü. Ferhat Paşa'nın halefi, Hüsrev Bey Jajce'nin (Yayça) kuşatmasına devam etti, fakat 1525'te kalenin Macar komutanı Peter Keglevič, Christopher Frangepan öncülüğündeki 16.000 Macar atlı tarafından kurtarıldı. Macar kralı II. Ludvig (Louis) onu şu ünvanla taltif etti: *Christophorus Groff Frangepanibus... Regnorum Dalamtie, Croatie et Slavoniae specialis tutor atque protector* (yani, Dalmaçya, Hırvatistan ve Slovenya krallığının özel koruyucu ve muhafızı).

Bir yıl sonra, vakur Frangepan, Habsburg yanlısı hizbe karşı girişilen savaşta öldü. 1528'de Hüsrev Bey ve Sırp Paşa Mehmed Galliogly Jajce'nin istihkamlarını yıktı ve şehri ele geçirdi. Banja Luka bir çarpışma olmaksızın teslim alındı. Yumurta biçimli dağın teslim oluşu (Slav dilinde Jajce 'yumurta' anlamına gelir) kuzey Bosna'daki uzun Macar işgalini sona erdirdi.

5. Batı Meselesi: 'Antemurale Christianitatis'in 'Balkanlaştırılma'sı

Antemurale Christianitatis kavramı dinî bir ifade olmaktan çok jeopolitik bir ifade idi. Bu ifade, inananlar, 'kâfirler,' ve uluslar arasındaki sınırların belirlenmesinde önemli dinî niteliklerin çok az kısmının temel bir rol oynadığı bir heyûlaydı. Bu bakımdan, 'Hristiyan âleminin siperi'nin tam da neyi ifade ettiğine, kimi neden koruduğuna dair birbiriyle çatışan çok sayıda millî tanımlamaların var olması şaşırtıcı değildir. Belki Orta Çağ Hristiyanlarının desteğini çekebilen yegâne tarif, basitçe, Venedikli, Macar, Avusturyalı, Leh ve İspanyolların elindeki toprakların Osmanlı İslam devletinin bir parçası olmadığına işaret edenidir. Bir insanın 'Hristiyan âleminin siperi' tarifi her ne olursa olsun—ister Hristiyanlaşmış kadim Roma imparatorluğu, ister modern Avrupa Topluluğu kavramı olsun—*antemura-*

le *Christianitatis*'in daima İslam'ın Avrupa'daki batı sınırlarını işaretlediği hususunda şüphe ve ihtilaf yoktur. 'Antemurale,' yani 'siper' ideolojisini, Rum Ortodoks Kilisesinden ve 'sapkın' Rusya'yla kültürel bağlardan ziyade, Roma Katolik Kilisesi ve Latin Batıyla kültürel bağlar belirlemiştir.

Ondördüncü yüzyılda Macar krallığı, ve onbeşinci yüzyılda Habsburg imparatorluğu 'Türlere karşı Hristiyan âleminin siperi' ilan edildi. 3 Nisan 1521'de tutkulu bir hitabet içinde acil yardım talebiyle Worms'daki Diet'e davette bulunan Avusturya-Macaristan elçisi Hieronymus Balbus, "Hristiyan âleminin gırtlığını Türk oklarından kim korur; kim buna kalkan olur?" diye soruyor ve cevabı gene kendisi veriyordu: Macarlar. Elçi 'Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Cermen seçmenlerini, eğer Macaristan bir Türk paşalığı olursa, tüm Avrupa'nın İslam'a açık olur diye uyardı. Belgrad'ın düşmesi, tüm Hristiyan Avrupa'ya yönelik bir darbe idi.⁵⁰

1453'ten önce, içlerinde Bizans, İspanya, Portekiz, Venedik, Macaristan, Avusturya, Transilvanya ile Kastrioti önderliğindeki Arnavut asiler ve hatta ilkel Ortodoks Karadağ'ın bulunduğu bazı Avrupa ülkeleri 'antemurale,' yani siper rolünü kendilerinin ifa ettiği iddiasında bulundular.

Onaltıncı yüzyılda, Lehistan-Litvanya birliği *antemurale Christianitatis*'in müdafileri arasına katıldı. Bununla birlikte, Batının kolonyal yayılması çağında 'Siper'in savunmacı konsepti, Leh *antemurale*'sini, Sobieski'nin 1683'teki zaferinin bahtiyarlığından sonra bile, günü geçmiş bir mit kıldı. Ondokuzuncu yüzyılda, Lehistan (Polonya)'nın Avrupa haritasından silindiği zaman dilimi içinde, Leh millî şair Adam Mickiewicz şöyle yazıyordu: "Slav halklar Hristiyanlığın müdafaası görevini paylaşırlar; Rusya Tatarlara karşı koyar, ve Polonya da Türlere."⁵¹

Lehistan kralı Zygmunt August Yagiellon Polonya'yı *propugnaculum interioris Europae*, yani 'Avrupa'nın kale içindeki burcu' ilan etmişti. Habsburg hanedanının elindeki Avusturya-Macaristan Avrupa Hristiyanlığının 'daha dış duvarı'ydı.⁵² Fransız kralı IV. Henry Valois Polonya'yı *bo-ulevart et rampart* (siper ve korunak) olarak isimlendirdi.⁵³ Bununla birlikte V. Friezemayer, onyedinci yüzyılda, hâlâ Polonya'nın değil, Habsburg imparatorluğunun Hristiyan âlemini koruduğunu iddia etti.⁵⁴ Sultan IV. Mehmed (Avcı Mehmed)'in Türk ordusu Ukranya'da Lehistan birliklerini yenilgiye uğrattı, ve Lehistan İstanbul'a haraç ödedi, fakat onaltıncı yüzyılın önde gelen hümanistleri Lehistan krallığını Türk kudretine meydan okumaya muktedir durumdaki mevcut biricik bölgesel güç diye kışkırtılar.

Makyavel, 'Discorsi'sinde (1516) Lehistan'dan 'Asya'nın yayılmasına karşı Avrupa'nın kalkını olan set' olarak söz ediyordu.⁵⁵ Philip Melanchton ve Rotterdam'lı Erasmus, Leh kralı Zygmunt August (Sigismund Augustus)'a yazdıkları mektupta "Almanya ve Franya İtalya'da birbirine karşı çarpışırken, Leh krallığı bir duvar gibi, Hristiyanlığı Tatar akınlarına karşı koruyor" diye yazıyorlardı.⁵⁶ Jean de la Jesse Polonya'yı '*rempar des chrestiens*' (Hristiyanların korunağı) diye adlandırıyor ve Joseph de Tremblay onun '*le boulevard de la chrestientes*' (Hristiyanların siperi) olduğunu yazıyordu.⁵⁷ Papa XI. Innocent, 1678'de Polonya'nın *praevalidum ac illustre christianitatis Reipublicae propugnaculum* olduğunu ilan etti.⁵⁸ Rönesans döneminin Polonyalı şairleri Lukasz Opalinski, Wojciech Dembolocki, Jan Andrzej Morsztyn, Stanislaw Grochowski ve Adam Czahrowski, Polonya'yı Türklere ve İslam'a karşı Hristiyanlığın kalkını (*puklerz*) olarak tarif ettikleri şiirlerinde *sciana chrzescijanstwa* ('Hristiyanlığın duvarı,'), *wal potezny*, ('güçlü bir sur'), *mur slawny krajow chrzescijanskich* (Hristiyan âleminin meşhur bir çiti) ve *przedmurze chrzescijanstwa* (Hristiyan âleminin siperi) gibi mecaz ve kinayeler kullandılar.⁵⁹ Fakat, 1782'ye kadar, Polonya'nın Batı Hristiyanlığının siperi olduğu hülyası, sadece şiirsel bir kinaye ve Türk aleyhtarı lobinin bir hitabet figürü mahiyetinde idi. Türk taraftarı hizip Lehistan'da da etkiliydi. 1782'de, siyasî bir fesatçı olan W. Skrzetuski, Polonya'nın dışişleri ile ilgili bir konu münasebetiyle 'Hristiyan âleminin siperi' mecazını kullandı.⁶⁰ *Polonia Regnum*'un (Leh krallığı) bir '*firmissum adversus Turcos propugnaculum*' (Türklerle yüzleşen muhkem bir kalkan) konumu, Papa'nın elçileri, Venedikli elçiler ve Avusturya-Macaristan 'kiralık politikacılar'ı tarafından Polonya'da organize edilen Türk aleyhtarı kampanyaların bir konusuydu. Polonya'nın Yagiellon hanedanına mensup son kralları Bâb-ı Âlî ile mükemmel diplomatik ve ekonomik ilişkiler yürüttüler. Bâb-ı Âlî ile Leh kralı İhtiyar Sigismund (Zygmunt Sary) arasında imzalanan 'Ebedî Barış Antlaşması' (1505), Polonya-Litvanya Birliğinin tarihinde 'Altın Yüzyıl'ı başlattı. 1526'daki Mohaç meydan savaşından 1699'daki Karlofça barış antlaşmasına kadar, Osmanlı İslam devleti Rusya'nın güneybatıya doğru genişleme politikası ve Habsburg imparatorluğunun ihtirasları arasında güvenilir yegâne tarafsızlaşmayı bahşetti ve Polonya'yı bu iki güçten korumuş oldu. Avusturya-Macaristan monarşisi Türkler tarafından dizginlendiği ve Türk orduları Ukranya'daki Rus yayılmasının hakkından geldiği sürece, Rus birlikleri asla Polonya içlerinde ilerleyemedi ve Habsburg para-politikası asla Polonya'nın toprak bütünlüğüne zarar veremedi.

"Ne zaman Ruslar ve Türkler barış yaptılarsa, Polonyalıların titremesine sebep olmuştu. Boğaziçi'nde barış, Vistül'de savaşı heceledi. 1774'teki Küçük Kaynarca Antlaşması Polonya'nın ilk taksimatı için zorunlu bir yardımcı idi, 1792 Yaş Antlaşması ikincisinin işareti oldu. 1829 Edirne Antlaşması, Türk direnişinin sona erdiği ve Rusların gözlerinin yaşına bakmadan Polonya'yı işgal edebildiği bir çağın başlangıcını işaretledi. Olabildiğine müteessir durumdaki Osmanlılar, Lehistan'la aralarındaki bağı unutmadılar. 'Avrupa'nın Hasta Adamı', Avrupa'nın Ölü'sünü hafızasından silmedi. Ondokuzuncu yüzyılın tüm zamanlarında, Bâb-ı Âlî'deki Diplomatik Heyetlerin toplantılarında, Osmanlı başmabeyncisi (*chef de protocol*) 'Haşmetmeab Lehistan Sefiri'ni de çağırarak; ve bir yaver, sefirin, geçici bir rahatsızlığı nedeniyle toplantıya katılamayacağı için üzüntülerini bildirecekti."⁶¹

Latin-Grek (Rum) Hristiyan bölünmesi ve Roman Katolikler ile Protestanlar arasındaki dinî savaş, Bâb-ı Âlî'nin Avrupa politikasının şekillenmesinde önemsiz bir rol oynadı. Türk seyyah ve vak'anüvis Evliya Çelebi, bölünmüş Macaristan'daki olayları değerlendirirken, Luther'in 'mezheb'ine mensup Macarların *el-Bab*'ın (Roma'daki Papa) putperestliğinin izini süren Avusturyalı Hristiyanlara son derece düşman olduklarını yazmıştır.⁶² Evliya Çelebi, her iki Hristiyan mezhebinin, yani '*Engürüs kâfirûnu*' (Macar kâfirleri) ile Katolik '*müşrikîn*'in (müşrikler), "Küfür tek millettir" mealindeki âyete göre inanan Müslümanlara karşı beraberlik halinde olduğunu da ekler.⁶³

Lutherci düşünür Joachim Cureus Hristiyanlar arasındaki dinî savaşın akıl almaz bir çatışma olduğunu kaydetmiştir. Katolikler ve Protestanlar beraberce Türklere karşı çarpışmalıdır.⁶⁴ Polonyalı bir Katolik tahrikçi, Wojciech Chlebowski 1619'da "İtalyanlar, Çekler, İsveçliler, Danimarkalılar, deniz üzerinde (denizci) İspanyollar, İngilizler, Longobardlar, Vandallar (metinde böyle!), Ruslar, Eflaklılar, Cermenler, Fransızlar, Macarlar, Prusyalılar, Litvanyalılar ve cesur Mesurîler (kuzey Lehleri) Türklere karşı birlikte çarpışmış olsalardı, Osmanlı adı yeryüzünden silinirdi" diye yazıyordu.⁶⁵ Başka bir Polonyalı Katolik demagog, Jac Wereszczynski, 1594'te Müslüman 'Zenciler, Araplar, Afarlar, Mısırlılar, Türkler, Tatarlar ve bütün Asyalılar'a karşı (*Murzyn, Arabın, Affers, Egipczyk, Turek, Tatarzyn i Azjactzycy*) bütün Avrupalıların irkî bir dayanışma ve bir *wojna swieta* (kutsal savaş) yürütmesini teklif ediyordu.⁶⁶

Habsburg imparatoru V. Charles nezdindeki Polonya elçisi Jan Dantyszek, İslam'a karşı birleşik bir Avrupa savunma gücü (*la defenca de la unitad europea*), bir tür Avrupa birliğine dayalı askerî organizasyon üzerinde kafa yoruyordu.⁶⁷ İstanbul'dan dönüşünden sonra 1575'te Türk aleyhtarı bir kitapçık yazan Litvanyalı asilzade Maciej Strykowski de, benzer bir tez/öneri sundu.⁶⁸

Bohemya'daki Jan Hus yanlılarının (Hussitler) ılımlı kanadının liderlerinden olan Potriebad'lı Jiri (George), Hristiyan Avrupa'nın bütün mezheplerine Türklere karşı ordularını birleştirme çağrısında bulundu. Onun bu ısrarlı talebi, Batılı hümanistlerce de desteklendi.

1460'ta, Papa II. Pious (Aeneas Silvius Piccolomini), Konstantinopol'ün kaybedilmiş olmasının verdiği ümitsizlik içinde, muzaffer sultan II. Mehmed'e, bir üstün medeniyet olarak Batı Hristiyanlığını savunan son bir *Epistolae ad Mahumetem* yazdı. Fatih'i Muhammed'in dininden dönmeye çağıran bu mektubunda, Papa, "Eğer çağınızın en büyük, en kudretli ve en ünlü adamı olmak istiyorsanız, onun ne olduğunu sorarsınız... O, kendisi ile vaftiz edilebileceğiniz bir parça şudur; ki böylece Hristiyan ayinlerine döner ve İncil'e inanırsınız. Bunu yapın, o zaman dünyada şan ve şeref bakımından sizi aşacak olan, veya iktidar bakımından size eşit olacak olan tek bir prens olmayacaktır. Biz sizi Rumların ve Doğunun İmparatoru olarak adlandıracamız. Şimdi kuvvet kullanarak işgal ettiğiniz memleketleri o zaman hakkınız olarak elde etmiş olacaksınız, ve bütün Hristiyanlar size saygı duyacak ve sizi hakimleri yapacaklar. Müslüman şeriatını izlediğiniz sürece, buna erişmeniz sizin için imkânsızdır."⁶⁹

Türk 'tehdid'i ve 'boyunduruğu,' Martin Luther'in Roma'ya karşı başlattığı isyana yardımcı oldu. Papa onun tutuklanmasını emrettiğinde, Türk sultanı kendisine bir siyasî sığınma teklif etti, fakat Luther bunu reddetti. Papa'nın dikkati Balkanların İslâmlaştırılması ve Viyana yakınlarında Türk birliklerinin varlığı üzerine o kadar odaklanmıştı ki, Protestan hareketi, Papa'nın haçlılarından herhangi bir tehdit gelmeksizin, Reformasyon'un muktedir bir gücü olarak büyümesine yetecek zamanı buldu. 1529'da Martin Luther '*Vom Kriege wider die Tuerken*' başlıklı Türk karşıtı manifestosunu ve ikinci bir Türk aleyhtarı risale olarak '*Heerpredigt wider deie Tuerken*'i yazdı. Fakat Papa'nın Türklere karşı yürüttüğü haçlı seferlerini 'Türkler aracılığıyla Hristiyanların günahlarını cezalandıran Allah'a karşı bir isyan' olarak mütalaa ediyordu.⁷⁰ Luther, Theodor Bibliander'in avamî ve

çarpıtılmış Latince Kur'ân tercümesini biliyordu, ve Ricoldo'nun Kur'ân'a karşı bir reddiye olarak yazdığı *Confutatio Alcorani*'yi okumuştı. Türklerin Hz. Yahya'nın haber verdiği Gog (Ye'cüc) olduğuna kaniydi. Magog, yani Me'cüc ise, Roma'daki papa idi. "Kıyamet Gününün hazırlığı içinde Hristiyanlığı mahveden iki zalim zorba."⁷¹ Luther, 'Türklerle karşı savaşanların bir Türkü öldürerek masum kanı döküp dökmediği endişesine kapılmaması gerektiğini, işlediği bu cinayetin... Danyal peygamberin Kitabına göre İsa'nın bir düşmanı olarak cehennemde cezalandırılacak bir düşmanın bertaraf edilmesi olduğundan emin olması gerektiğini' de vaaz etti.⁷² Türkler tarafından öldürülen Hristiyanlar şehit ve aziz makamına erişiyorlardı. Luther, Cermenlere kendi evlerini yakarak ve herşeyi yok ederek, Türklerle karşı geride hiçbir şey bırakılmaması taktiğini takip etmeleri fikrini veriyordu; tâ ki, Türkler 'bizi esir etmeye kalktıklarında, mızraklanan ve herhangi bir şekilde lime lime edilen' küçük çocuklardan başka hiçbir şey bulamasın.⁷³

Hristiyanlığın 'kılıç kuşanmak ve onları [Hristiyanları] öldürmek üzere kendilerine Şeytan tarafından emir verilen' Türkler tarafından yıkılacağı vizyonu, Luther'in fikr-i sabiti hükmündeydi.⁷⁴ Luther tarafından uydurulan bu saptırılmış Müslüman Türkler imajı, İslam'a karşı nefret aşıl原因 muasır Protestan fundamentalistler tarafından hâlâ daha kullanılır. Oysa, Luther'in İslam hakkındaki görüşleri, Avrupalı Hristiyanların zihninde zaten işlenmiş bulunan İslam aleyhtarı eski Ortodoks ve Roman Katolik klişelerde bir 'reform' gerçekleştirmemiştir. Dahası, Luther, Clermont Konsülünde Papa II. Urban tarafından başlatılan ilk haçlı seferinden beri muhafaza edilegelen İslam aleyhtarı eğilimi daha da güçlendirmiştir. 1095'te toplanan Clermont Konsülüne katılan Chartres'li Fulcher'ye göre, Papa şunları söylemiştir: "Ey Tanrı'nın oğulları, şimdi, sizin önünüzde... yapılacak bir iş duruyor... Romanya sınırlarından içerilere nüfuz etmiş bulunan ve Perslilerin bir ırkı olan Türkler... kiliseleri altüst etmişlerdir... Bu meseleyle ilgili olarak, ben, tazarrukâr bir duayla—ben değil, ancak Rab—sizi, ey Mesih'in hizmetkârları, çok sayıda fermanla, hangi sınıftan olursa olsun, ister şövalye ister ayaktakımı, ister zengin ister fakir, herkesi vakit çok geç olmadan bu habisi ırkı Hristiyan memleketlerimizden çıkarmaya yardımcı olmak için çalışmaya ikna etmenizi şiddetle tavsiye ve rica ediyorum."⁷⁵

"İlk haçlı seferi İslâm dünyasındaki geçici zayıflık ve anarşi safhasına çok şey borçluydu. Hareketin çelimsiz aşıları, Frenk devletleri ve Konstantinopol Latin İmparatorluğu, az zaman sonra çöktü. Fakat bu hareketin

önemli ve kalıcı bir sonucu vardı... haçlı seferleri doğu ve batı Hristiyan dünyası arasındaki bölünmeyi daha da körüklemişti; Konstantinopol'ü yağmalayan ilk savaşçılar, haçlılardı. İkincisi, haçlılar İslam ve Hristiyanlık arasında bağdaştırılması imkansız bir ideolojik ayrımın var olduğu anlayışıyla doldurulmuş ve bu noktada yoğunlaşmışlardı. İslam, Hristiyanlık olarak Batıya sızamayacaktı ve diğer doğu dinleri Roma'nın Hellenistik dünyasına sızamamışlardı. Haçlı seferleri, gelecekte kendi tarafında pekâlâ teknolojik üstünlük sahibi olduğunda, misyonerlik faaliyetini daha güçlü kılacak militan bir ton ve bir saldırganlık vererek Batı Hristiyanlığının özel mizacının taklitlerini üretme işinin hem ilk ifadesi oldular, hem de bu sürece yardım ettiler. Onda, dünyevileştiğinde modern çağın dünyayı-fetheaden kültürünün güçlendirdiği bir zihniyetin kökleri yatar."⁷⁷

Luthercilik Batı Avrupa'da, diğeriyle birlikte, İsviçre'de Kalvinizm, Fransa'da Huguenotçuluk, İngiltere'de Puritanizm, Aşağı Ülkelerde Anabaptizm gibi daha radikal Protestan fundamentalizmi biçimlerini kök verdi. Bu Hristiyan mezheplerinin tamamı, İslam'a eşit derecede düşmandı. Trent Konsülü sonrası Katolik Karşı-Reformasyonu Protestan Reformasyonunun çarpışması, İskandinavya'nın kuzey Protestan prensleri ile Güney Katolik monarkları arasında tahripkâr Otuz Yıl Savaşlarına yol açtı. Kendini Protestan-aleyhtarı kampanyanın davasıyla tanımlayan ve Kiliseden ayrılıkçılığın yok edicisi olarak gören tüm Avrupa monark ve prenslerinden hiçbirisi, İspanya kralı ve İngiliz kraliçesi 'Kanlı' Mary Tudor'un dul eşi II. Philip'ten daha bağnaz değildi. Onun Katolik *la Fortaleza Catolica en Europa* kavramının sonucu, Hollanda'nın ayaklanması ve Calvinistler ile Katolikler arasındaki zalim 'Seksen Yıl Savaşları' oldu. Bu belâlı devirlerde, İstanbul'daki Bâb-ı Âlî tarafından yönetilen ve birlikleri Viyana ve Aden yakınında kamp kurmuş bulunan İslam devleti tam bir süpergüç idi. Türk filoları Akdeniz'de, Hint Okyanusunda ve Kuzey Denizinde Hristiyan savaş gemilerine meydan okudular. 1627'de Cezayir beyleri Arktika-altındaki İzlanda kadar uzak diyarlara ulaştılar. Müslüman korsanlar, aralarında daha sonra fidye ile salıverilen Lutherci rahip Olag Eigilsson'un da bulunduğu, Viking denizcilerinin torunları olan yaklaşık bin kişinin yaşadığı İzlanda'yı ele geçirdiler. Muazzam Osmanlı Hilafeti yalnızca Hristiyan Avrupa'ya yönelik İslamî bir tehlike değil, ayrıca Batılı tacirlerin Osmanlıların açık ekonomik politikasından kazanç sağlayageldiği kapsamlı bir pazar idi de. Fakat Hristiyan âleminin kaotik ve savaştan zarar görmüş Katolik kesimi, Papa VII. Clement'in 1527'de çıkardığı, 'Sarakenlere, Türklere ve Hristiyanlığın sair düşmanlarına' silah, demir, demir tel, kalay, bakır,

sülfür, güherçile, halat, kereste ve sair yasaklanmış malları (*ferramenta, lignamina, funes, naves, et cetera, seu aliquarum armaturarum genera*) satan ve alan bütün Katolik tacirleri lanetleyen; Allah'ın lanetinin bunlar üzerine olacağını bildiren papalık emirnamesiyle felce uğratıldı. Papalığın Müslüman dünyaya karşı uyguladığı iktisadî ambargo, Amerikan kolonilerinden gelen altın akışına rağmen, İspanyol, İtalyan, Fransız ve Portekiz refahını baltaladı. Kâr-yönelimli Hollanda ve İngiltere Protestanları Katoliklere karşı avantaj kazandılar.

Spengler'ci terimlerle konuşursak, Orta Çağ Türk kudreti Avrasya post-Hellenistik medeniyetinin 'Apolliniyen' aşamasını temsil ediyordu. İslam'ın statik gücü, Hristiyan kültürlerin 'Faustian' dünyasına katılmıştı.

Medeniyetler Çatışmasında, Türkler mecburî bir istikrara erişme durumunu temsil ettiler ve Hristiyan iktidarlar İslam'ın meydan okumasına yeni bir Makyavelci *arte della guerra* ile karşılık verdiler. Raimondo Montecuccoli, *Della guerra col Turco in Ungheria*'sında (yani, Macaristan'da Türklere karşı savaş, *Aforismi dell'arte bellica* başlığıyla daha iyi bilinir) Türklerin zayıf Macar ordusunu bertaraf ettiğini ve Viyana'yı kuşattığını, buna mukabil Avrupa'daki başlıca şehirlerin güçlü ve çok iyi tasarlanmış surlarını kuşatmalarının Müslüman orduların büyük bir stratejik hatası içinde olduklarını isbat ettiğini yazar. Uzun ve bitkin düşüren kuşatmanın sonunda, Viyana, uluslararası Hristiyan birliklerinin yarma harekâtına kadar ayakta kalmayı başardı.⁷⁸

1699'da Bâb-ı Âlî tarafından imzalanan Karlofça Barış Antlaşmasından sonra, Avrupa'da İslam'ın süregelen askerî yayılması durduruldu. 1717'de, Belgrad'ı ele geçiren Prens Eugene de Savoy (1663-1736) öncülüğündeki başarılı bir haçlı seferi esnasında, *antemurale Christianitatis* dinî-askerî kavramı, yerini yeni bir doktrine bıraktı: Türk devletini yeniden Asya'ya sürmek. Ondokuzuncu yüzyılda, Rus orduları, Sırp, Bulgar ve Yunan milliyetçi isyancılarının yardımıyla Türk reformistlerin Avrupa topraklarını 'bal-kanlaştırdı'lar. 1389'dan beri mütemadiyen Knaz St. Lazar Hrebeljanoviç'in şehadeti ve onun yitirilmiş Slav Birliği için yas tutan Sırp milliyetçiler tarafından üç büyük savaşın ya kıvılcımı yakıldı, ya da körüklendi.

31. S. Gerlach, *Tage-Buch der von zween... Romischen Kaysern an die Ottomanische Pforte abgefertigten Gesandtschaft*, Frankfurt 1674, s. 413.
 32. G.F. Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches*, Berlin 1883, c. 2, s. 650.
 33. Ioannis Ludovici, *Vivis De Conditione Vitae Christianorum sub Turca, et Othonis Brui felsii ad Principes et Christianos omnes Oratio*, Basilae 1538, ss. 225, 133.
 34. T.W. Arnold, a.g.e., s. 161.
 35. *Turchica Spurcitiae et Perfidiae Suggillatio et Confutatio* (Türk pislği ve tahkir edici ihaneti ve bunun reddi), Paris 1516, folculus XVII, s. 1. Osmanlı devletinde bir esir olarak oniki yılını geçiren (1446-1458) ismi belirsiz bir Hristiyan yazarın raporu. Yazarın İslam-aleyhtarı sövgülerine ve Türklere karşı tezyifkâr hicivlerine rağmen, onun kavgacı 'antiturchica'sı Rum entellektüel seçkinleri arasında hızlı bir İslamlaşmaya dair mükemmel bir bilgilenme kaynağıdır.
 36. G. F. Hertzberg, a.g.e., s. 616; T.W. Arnold, a.g.e., s. 162; G. Finley, a.g.e., c. 5, s. 118.
 37. G.F. Hertzberg, a.g.e., s. 616.
 38. F. Sansovino, *Historia Universale dell Origine et Imperio de Turchi*, Venedik 1573, s. 258.
 39. M. Baudier, *Histoire generale du Serrail et de la Cour du Grand Seigneur, Empereur des Turcs*, Paris 1631, ss. 89-90.
 40. *Early Voyages and Travels in the Levant*, ed. J.T. Bent, Londra 1893, s. 210.
 41. J. Spons, *Reisen durch Italien, Dalmatien, Griechenland und die Morgenlander*, Nuremberg 1713, c. 2, s. 57.
 42. J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Peşte 1833, c. 6, s. 94.
 43. T. Smith, *An Account of the Greek Church*, Londra 1680, s. 15.
 44. F. Kanitz, *Diefortschreitende Arnautisirung und Muhamedanisirung Alt-Serbiens*, Viyana 1888, ss. 37-40.
 45. Bkz. Aeneas Silvius de Piccolomini (Papa II. Pious), *In Europam, absque nota, ante 1491(?)*. Varşova'daki Millî Kütüphanesi'nin (BN) elyazmaları koleksiyonu içinde.
 46. W. Miller, *The Balkans*, Londra 1896, s. 362.
 47. a.g.e., s. 398. Ve E.L. Clark, *The Races of European Turkey*, New York 1878, s. 362-363. 1710'da Rus İmparator-Modernleştirmeçi I. Peter (Büyük Petro, Türkçe'de bilinen lâkabıyla Deli Petro) Karadağ prensine, *Kniaz i gospodar slobodne Crnogore i Brdachs*, yani "Özgür Karadağ ve Berda'nın Prensi ve Efendisi" hitabıyla, bir mektup gönderdi: "Herşeyden önce Hristiyan âlemini kurtarma, hakikî imanın terennüm edildiği mabedleri yüceltme ve Slav adına ihtişam bahşetme konusunda bana muhakkak ki yardım edecek olan cesur Karadağ halkının güçlü kollarına itimadım tamdır. Karadağ'ın savaşçıları, sizler, bizimle aynı akideye inanıyor ve aynı dilden konuşuyorsunuz." W. Miller tarafından iktibas edilmiştir, a.g.e., s. 397.
- İngiliz şair Tennyson, 1877'de yazdığı "Nineteenth Century" (Ondokuzuncu Yüzyıl) şiirinde, Karadağlıları şöyle göklere çıkanyordu:
- "Ey!... Türk İslam sürülerini beş asırdır durduran savaşçıların yurdu, Büyük Karadağ! Asla yolundan dönme..."

- "Türkiye—Avrupa'nın Hasta Adamı" tabirini uyduran İngiliz Başbakanı Gladstone, Karadağlıları, Pers kralı Kserkses'in Asya ordularına karşı dövüşen, kral Leonidas ve Atinalı strateji uzmanı (*strategoî*) Miltiades'in öncülüğündeki 300 eski Ispartalıyla karşılaştırmıyordu. 18 Ekim 1895 tarihli açıklamasında, Gladstone şunları söylüyordu: "Benim hususî kanaatim odur ki, şimdi Haşmetmeab Prens Nicholas'a tevdi olunan Karadağ geleneği, Marathon ve Thermopylae, ve dünyanın bütün savaş-geleneklerinin şanını aşmaktadır." W. Miller'den iktibasla, a.g.e., s. 353.
48. J. de Asboth, *An Official Tour through Bosnia and Hercegovina*, Londra 1890, ss. 11, 261.
49. a.g.e., s. 412.
50. A. Bridge, *Suleiman the Magnificent. Scourge of Heaven*, Londra 1984, s. 49.
51. A. Mickiewicz, *Dziela, Literatura slowianska*, Varşova 1955, c. 8, s. 31.
52. J. Ponetowski, *Deliberacyja o spolku i zwiazku Korony Polskiej z pany chrzescijanskimi przeciwo Turkowi*, Krakov: K.J. Turowski, 1858, s. 41.
53. W. Sobieski, *Henryk IV wobec Polski i Szwecyi*, 1602-1610, Krakov 1907, s. 247.
54. W. Fritzemeyer, *Christenheit und Europa. Zur Geschichte des europaischen Gemeinschaftsgeful von Dante bis Leibniz*, Münih 1931, s. 108.
55. F. Bujak, *Kallimach i znajomosc pastwa tureckiego w Polsce okolo poczatku XVI w.*, Krakov 1900, s. 15.
56. *Corpus Reformatorum*, c. VIII, Halis Saxonum 1841, s. 869.
57. J. Nowak-Dluzewski, *Okolicznosciowa poezja polityczna w Polsce. Pierusi krolowie elekcyjni*, Varşova 1969, s. 80.
58. J. Schultz, *Tractatus historica-politicus de Polonia nunguam tributaria*, Gedani 1694, s. 338.
59. Bkz. S. Grochowski, *Poezje*, ed. J.K. Turowski, Krakov 1859, c. 1, s. 95, 141; J.A. Morsztyn, *Wybor poezji*, ed. W. Durr-Durski, Varşova 1952, s. 157; W. Dembolecki, *Przewagi Elearów polskich*, Pozen 1623, s. 61.
60. W. Skrzetuski, *Prawo polityczne narodu polskiego*, Varşova 1782, s. 405.
61. N. Davis, *Heart of Europe: A Short History of Poland*, Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 347.
62. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, ed. ve Almanca'ya çev. R.F. Kreutel: *Im Reiche des Golden Apfels*, Graz 1957, s. 38-40.
63. a.g.e., s. 39.
64. J. Tazbir tarafından iktibas edilmiştir. Bkz., *Rzeczpospolita i swiat*, Breslaw: Ossolineum, 1971, s. 67.
65. W. Chlebowski, *Chronologia o wywodzie narodu cesarzow tureckich i walki ich z chrzescijany az do dnia dzisiejszego*, (Türk imparatorların ulusunun kökenlerinin kronolojisi ve onların bugüne değin Hristiyanlara karşı mücadeleleri), Krakov 1619, s. C.
66. J. Wereszczynski, *Pobudka narodow chrzescijanskich do podniesienia wojny swietej wspolna reka przeciw Turkom i Tatarom*, (Türklere ve Tatarlara karşı kutsal savaş ilanı için Hristiyan uluslara uyanı), Vilnius 1594.

67. S. Kot, "Nationum Proprietates"; *Oxford Slavonic Papers* içinde, c. 6, (1955), s. 10.
68. M. Strykowski, *O wolności Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego i o srogim zniewoleniu inszych krolestw pod tyranskim jarzmem tureckim* (Polonya Krallığı ve Litvanya Büyük Dükalığında özgürlük ve zorba Türk boyunduruğu altındaki sair krallıkların feci kölelikleri üzerine), Krakov 1575, s. 38.
69. R.W. Southern tarafından, *Western Views of Islam in the Middle East* içinde iktibas edilmiştir (Cambridge 1980, s. 100). Bkz. F. Gaeta, 'Sulla Lettera a Maometto di Pio II,' *Bulletino dell'Istituto storico italiano per il medio evo e Archivio Muratoriano*, c. LXXVII, (1965), ss. 127-227. Papa'nın yazdığı mektup Hristiyan Avrupa'da elden ele dolaştırılmış, ama asla Fatih Sultan Mehmet'e gönderilmemiştir.
70. U. Wolf tarafından "Luther and Mohammedanism" adlı makalesinde iktibas edilmiştir (*The Moslem World*, c. XXXI, [Nisan 1941], No. 2, s. 162).
71. G. Simon, "Luther's Attitude toward Islam," *The Moslem World*, c. XXI, No. 3, (Temmuz 1931), s. 238.
72. E. Grislis tarafından "Luther and the Turks" adlı makalesinde (1. bölümde) iktibas edilmiştir (*The Muslim World*, c. LXIV, [Temmuz 1974], No. 3, s. 183).
73. a.g.e., bölüm 2, s. 277.
74. H.T. Lehman, *Luther's Works*, Philadelphia 1967, ss. 180-181.
75. Fulcher of Chartres, *Chronicle of the First Crusade*, ed. ve İngilizce'ye çev. M.E. McGinty, Philadelphia 1941, ss. 15-17.
76. R. Payne, *The Dream and Tomb*, Londra 1986, s. 27.
77. J.M. Roberts, *History of the World*, Londra 1988, s. 491.
78. T.M. Barker, *Double Eagle and Crescent*, Albany 1967, s. 235.

Beytü'l-Makdis Bölgesinde Eyyübilerin Haçlılara Karşı Mücadelesi

Kasım Abdulkasım*

*K*udüs, dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan yüzlerce şehir gibi sadece bir şehir değildir. Kudüs, yalnızca coğrafi veya yerleşim “durumu” da değildir. Kudüs, tarihi bir olgu da değildir. O, bütün bunların ve bunların ötesindeki herşeyin ta kendisidir. Kudüs, medeniyet mücadelesinin sembolüdür. Haçlı bayrağı altında dokuz asır önce gelen katolik frenklere karşı dokuz asırdır; günümüzde de Avrupa’da ve Amerika Birleşik Devletleri’nde uluslararası siyonizmi destekleyen torunlarına karşı müslümanların içinde bulunduğu varoluş mücadelesinin bir sembolüdür.

Kudüs, Araplığın gelini, İslamın ise incisidir. İki kıblenin ilki, iki harameynin üçüncüsüdür. Dünyaya bin seneden daha fazla bir ömür bahşederek yaşayan Arap-İslam uygarlık tarihinin canlı bir kesitidir.

Kudüs hakkında dün mücadele vardı; bugün de bu mücadele sürmektedir. Bu döküman, Clermont şehrinde 1095 Kasım’ında bir gün Güney Fransa’nın bir şehrinde olaylar çarkının dönmeye başlamasından itibaren etrafında Haçlı savaşlarının cereyan ettiği bir sembol olması itibariyle Kudüs hakkında frenklere karşı Eyyübilerin verdiği mücadeleyle ilgilenmektedir.

Katolik papası II. Urban, Clermont konsilinin sona ermesi münasebetiyle düzenlenen törende bir konuşma yapmıştı. Öyle anlaşıyor ki Papa, bu tören için çok iyi hazırlanmıştı; zira piskoposlar ve rahipler, kontları ve derebeylerini Papa’nın konuşmasında hazır bulunmaları hususunda ikna

(*) Mısır, Dr., *Zekâzık Üniversitesi Öğretim Üyesi*

edebilmişlerdi. Ve yine öyle anlaşıyor ki bu davete katılım da oldukça yüksek bir düzeydeydi. Birçok şövalye ve derebeyi soyluları hazır bulunmak için çaba harcamışlardı. Clermont şehrinin dışında Auvergne dağlarının arasında geniş bir alanda, coşkulu sözleri hazır bulunanların hassas tellerini titreştiren Papa'yı dinlemek için gerek ruhban sınıfından gerekse laik kesimden (ruhban sınıfından olmayan) birçok insan toplanmıştı.

Papa'nın konuşmasının güvenilir metni elimizde mevcut değil; ancak metinlerle ilgili çağdaş Avrupalı tarihçilerin yaptığı modern araştırmalar Papa'nın Tanrı'nın adıyla, kendisinin de onun vekili olması vasfıyla, hedefi Filistin ve Kudüs olan bir kutsal sefere çağrıda bulunduğunu tercih etmemizi gerektirmektedir.

Böylelikle, başlangıcından itibaren katolik Avrupa ile Arap-İslam uygarlığı arasındaki mücadelenin karakteristik özellikleri belirlenmişti. Filistin ve Suriye toprakları bu mücadelenin sahnesiydi. Akdeniz'in güney ve doğu sahillerinin ve de ayrıca tarihin hükmü, coğrafyanın mantığıyla Anadolu ve Balkanlar'ın, mücadele ateşi içine girmesi kaçınılmazdı.

Clermont'ta Haçlı Seferinin ilanı, dinî bir kisveye bürünmüş olmasına rağmen ekonomik, toplumsal, siyasal ve askerî sebepler, Papa'nın, "süt ve balın taşıp döküldüğü toprak olan" Filistin'i istila etme projesine iştirak etmek ve doğunun nimetlerinden faydalanmak için Avrupa'daki her sınıftan insan topluluğunu harekete geçiren ana etken olmuşlardı. Papa II. Urban, kendisinin çağrıda bulunduğu "Tanrı savaşı"nın hedefinin Mesih'e tanıklık etmiş olan toprağı müslümanların elinden kurtarmak olduğunu ilan etmiş ve Kudüs'ü Mesih'in mirası olarak vasıflandırmıştı. Askerî sefere katılan herkese de günahlarının bağışlanacağını vaad etmiş; ayrıca ihtiyaçları olan yiyecekleri bolca veremeyen çorak tarlaların ortasında, dağ ve denizle çevrili olan kendi şehirlerinde şövalyelerin birbirleriyle savaşmak yerine bu seferde elde edeceği kazançlarına da imada bulunmuştu.

Papa'nın sözleri, Avrupa'daki ma'kus şartların altında ezilen halk yığınlarının "kurtuluş" rüyalarını somutlaştırmış oldu; zira bu yığınlar, hem doğanın acımasızlığında, hem de feodal sistemin acımasızlığından inim inim inliyordu. Papa II. Urban, şövalyelere seslenmiş olmasına rağmen o dönemde batı Avrupa'da yaşayan köylüler ve halk, Papa'nın Clermont'taki çağrısının kendilerine yöneltilmiş bir ilahî emir olduğunu sanmışlar ve bunu kutsal doğuda yeni bir gelecek olarak, kurtuluş ve bağışlanma için bir fırsat olarak görmüşlerdi. Böylelikle bir yandan alt sınıfların dinî taassupla-

rının canlı bir misali haline gelen, öte yandan da Avrupa'daki başarısız toplumsal ve siyasal statülere karşı bir devrimin netleşmesine aracı olan "halk seferleri" başlamış oldu.

Urban'ın konuşmasından sonra olaylar süratlice cereyan etti. Filistin ve Kudüs'e doğru yola çıkan orduların bu hızlı katılımı iki biçimde şekillenmekteydi: Tarihî olarak "halk seferleri" diye bilinen köylü orduları; şövalye ve kont orduları. Kontlar, ordularını techizatlandırmak için gerekli kaynakları araştırırlarken akıcılık ve anlatım gücü ile hakir bir görüşü kendisinde birleştiren Zahid Petrus adıyla bağlantılı bir halk hareketi toplandı. Zira bu rahip, fasih bir hatipti; ancak öte yandan da zayıf bedenli, pejmurde kılıklı, ayakları çıplak bir kimseydi. Kendisiyle eşeği arasında ilginç bir benzerlik bulunmaktaydı.

Herhalûkârda halk seferlerine katılanların 1200 millik yolculukları, "kutsal savaş"ta "Tanrı ordusu"nun ilk safalarında yeralanların, haçlı idealini kendi hırslarının ve vahşiliklerinin çamuruna buladıklarını söyleyen tarihî hakikati biçimlendiren aşağılık bir başarısızlıkla son bulmuştu. Batı Avrupa'dan Balkanlar'ı katederek Anadolu'ya kadar süren uzun yol boyunca Haçlıların geride bıraktığı yakılmış köyler, ölümler ve yaralıları "Tanrı ordusu"nun bu topraklardan geçtiğine en açık delildir. Halk seferlerinin müslüman Türkler eliyle trajik bir şekilde nihayete ermesi, Avrupa'dan itibaren başlattıkları hırs ve cinayet sürecine uygun bir son olmuştu. Daha sonra ise kontların askerleri 1096 yılının sonlarında Kudüs'e doğru yola çıkmaya koyuldular. Bu orduların donanımı, bir yandan dilsel ve ulusal taksimatı, diğer yandan da feodal ilişkileri esas alarak oluşmuştu. Genelde "İlk Haçlı Seferi" diye nitelenen bu seferin ayrıntılarına girecek değiliz. Sadece dinî etkenin, ilk sefere katılan orduları harekete geçiren siyasal, toplumsal, ekonomik ve psikolojik etkenlerin önünde utangaç bir şekilde durduğunu ortaya çıkaran bir takım gelişmelerden sonra bu seferin müslümanların toprağına vardığına işaret etmekle yetineceğiz. Bizans İmparatorluğuna karşı giriştikleri silahlı mücadele ve iç çekişmeleri bu durumun en önemli göstergelerindendir.

Haçlılar, çoğu kez Arap bölgesindeki parçalanmışlıktan yararlandılar. Zira Arapların ve Selçukluların bütün siyasî yapılanmaları Haçlılar gelmezden önce tam bir asır boyunca tamamen çekişme ve münazaalar içine gömülmüş bir haldeydi. Bu da 1099 senesinde (H. 492) Haziran ayının ilk haftasında Beytü'l-Makdis şehrinin kapılarına ulaşınca dek ciddi mukavemetlerle karşılaşmayan Haçlı ilerleyişi için ideal şartlar hazırlamış oldu.

Birinci Haçlı seferi öyküsünün son bölümünü, 1099 senesinin 7 Haziran'ından 15 Temmuz'una kadar katolik frenklerin Mukaddes Şehir'i 5 hafta sürecek olan bir muhasaraya tabi tutmaları teşkil etmekteydi. Fakir frenklerin uykularında gördükleri kutsal düş ve rüyalarla ilgili bazı haberlerin uydurulmasından daha iyi bir şey bu tutuma uygun düşemezdi. Müslümanlara karşı yürütülen savaşa St. Georges'in katıldığı efsanesi de bunu gösteren en somut örneklerdendir. H. 492 senesinin Şaban ayının 22. günü (M. 18 Temmuz 1099) olan Cuma gününde Haçlılar Beytül-Makdis'i işgal etmeyi başardılar ve şehrin surları içindeki Fatımi garnizon komutanı ve birkaç adamı dışında hiç kimse kurtulamadı. Bunu hiçbir ayırım gözetilmeksizin şehrin bütün sakinleri üzerinde uygulanan korkunç bir katliam izledi. Kanların seller gibi aktığı günler boyunca şehir talana, yağmaya ve cinayetlere maruz kaldı. Cessetler günler boyu Kudüs'ün sokaklarında etrafa saçılmış halde durdu. Bu vahşiyane ve karanlık atmosfer içinde Haçlılar, şükür duası etmek üzere Kıyamet Kilisesi'ne toplandı. Ellerini kurbanların kanlarına bulamışlardı.

Böylelikle Kudüs'ün, Haçlı frenklerin eline düşüşü Arap bölgesinin seması altında Haçlı frenk varlığı tohumunun ekilmesini ilan etmiş oluyordu. Kudüs ve Haçlı Savaşlarının ilk sahnesi böylece son bulmuştu.

Kudüs ve Haçlı Savaşları öyküsünün ikinci sahnesi 88 yıl sonra başladı. Bu dönem boyunca Kudüs şehri, burayı Beytül-Makdis Krallığının başkenti yapmış bulunan Haçlı frenklerin elinde tutsak kalmıştı. Öte yandan ise müslümanlar, başkalarının kurtuluşu için kendini feda etmenin bir sembolü olan haç sloganının arkasına gizlenseler dahi savaşıp Arap bölgesini yurt edinmek üzere gelen bu yabanilere Kudüs'ü kolay bir av olarak bırakacak değillerdi.

Gerçekten de Kudüs, genişliği içine yahudi ve hristiyanları arapları da katan Arap-İslam uygarlığının odak noktası ve taç incisi olmuştur ve hâlâ da olmaktadır. Öte yandan ise müslüman olsun, hristiyan olsun, yahudi olsun Araplar, Arap topraklarının üzerinde bir haçlı yapılanmasının varlığına göz yumacak da değillerdi.

Başından beri Arap bölgesindeki yöneticilerin, ihtilaf sebebiyle güçsüz kalmalarına karşın, tarihî kaynaklar, frenklere karşı savaşın hiç durmadığını kaydetmektedirler. Ne var ki ilk seferin başarısından sonraki 50 yıllık süre zarfında en geniş bir şekilde süren Haçlı yayılmacılığını durdurmaktan aciz kalacak derecede yöneticiler, çekişme, bencillik ve siyasî baskı içinde bulunuyorlardı.

Ancak Arap bölgesi ve İslam alemi dahilindeki kamuoyu, vargücüyle yöneticileri sıkıştırmaya başlamıştı. İslam ordusunun içinde bir şeylerin değişmekte olduğunu gösteren bir belirti ufukta görünmeye başlamıştı. Bu değişim, bir yandan Haçlı tehlikesi ağırlığının boyutunu, diğer yandan da kendi yöneticilerinin başarısızlık ve aciziyet boyutunu idrak etmiş müslüman halk kitlelerinden kaynaklanıyordu.

Kamuoyu, haçlı frenklere karşı bir mücadeleye ümmeti yönetecek bir savaşçı istiyordu. Bu dinî ve ideolojik dirilişin gölgesinde, o dönemde Fatımî ve Selçuklu hakimiyeti altındaki Mısır ve Suriye'yi sıkıntıya sokan siyasî zaaf ve parçalanmışlık sebebiyle Kahire-Şam odağının başarısız olmasından dolayı cihad hareketini Musul-Haleb eksenli olarak yönetmek üzere İmadüddin Zengi ortaya çıktı. Çok kısa bir sürede İmadüddin Zengi, kendi döneminin en güçlü müslüman yöneticisi haline geldi. Zira bütün varlığını, kuvvetini ve otoritesini müslüman kitlelerin genel taleplerinin hizmetine amade kılmıştı; yani frenklere karşı cihada. Uzun bir süre geçmeden ayrılıkçı sesleri bastırdı. Suriye'nin kuzeyini, yukarı Irak'ı, e-Cezire'yi bir çatı altında topladı ve böylece Haçlılara güçlü bir darbe indirmek için önündeki yol hazır hale gelmişti.

Yalnızca onsekiz gün süren bir muhasaradan sonra Zengi kuvvetlerinin Ruha (Urfa) kontluğunu Haçlılardan geri almasıyla M. 1144-H. 539 senesinde bir darbe indirilmiş oldu. Bu, Haçlıların ve Avrupa/Batı'nın uğursuzluğunun bir habercisi oldu. Zira Urfa, Arap bölgesinde yerleşimi tamamlanmış olan ilk Haçlı yapılanmasıydı. İslam dünyasında da Urfa'yı geri almak için çeşitli olumlu göstergeler zuhur etmişti. Çünkü bütün Fırat vadisi müslümanlara boyun eğmişti. Ayrıca Zengi, Suriye, el-Cezire, Diyarbakır ve Irak arasındaki ulaşım yolları üzerindeki hakimiyetini de garantilemişti.

İmadüddin Zengi'den sonra oğlu ve halifesi Nureddin Mahmud, babasının frenklere karşı İslam cephesi birliği siyasetini sürdürdü. Ancak Kahire-Şam eksenli, güç dengeleri hesaplamalarında olumsuz bir etken olacak şekilde Nureddin'in hakimiyeti sınırları dışında bulunmaktaydı. Uzun bir süre geçmeden hadiselerin istikameti, Şam'ın, Haçlılarla bir tür biradada barışçıl yaşamayı kabul etmiş olan yöneticisinden kurtulmasına ve birleşik İslam cephesi binasının tamamlanması için kendini Nureddin Mahmud'un kollarına atmasına sebep olacaktı.

Böylelikle kuzey cephesi birliği tamamlanmış oldu ve müslümanların Haçlılara karşı kuzeyde sürdürdükleri hücumlar ve dayanışmaları sebebiyle

le onlar güneye yöneldiler; zira orası onların hareketına elverişli şartları haizdi. Ve işte bu, Kudüs ve Haçlı Savaşları öyküsünün ikinci sahnesi için gerçek bir önhazırlık haline gelmişti.

Mısır o zamanlar Fatimî egemenliği altındaydı. Mirasını paylaşmak üzere herkesin, ölmesini beklediği, Nil'in sahilleri boyunca yatalak bir "hasta adam" olarak... Zira Fatimî hilafeti, şanlı mazi hikayesi anlatan solgun bir gölge, tabii felaketlerin ve yöneticilerin bedbinleştirdiği cılız bir kuvvet haline gelmişti. Yalnızca ve yalnızca yönetim koltuğuna oturma çabası yüzünden. zayıf halifelerin gölgesi altındaki gerçek otorite sahibi olan vezirlerin değişimini süratli bir şekilde kargaşalar, ölümler ve komplolar izledi ve Haçlılar'ı Filistin'deki müslüman arazilerine saldırmaya, peşisıra da 1161 senesinde bizzat Mısır'a saldırmaya kışkırtacak denli Fatimî devletin gücündeki düşüş eğrisi artmaya devam etti. Bütün bunlar, güney cephesindeki güç dengelerinin Haçlılar lehine bozulması anlamına geliyordu.

Sonuç olarak, vezirlik makamı hususunda rekabet içinde olan Şavur ve Dirğam arasındaki çekişmeden dolayı hiçbir çatışma olmaksızın Haçlıların Kahire'ye ulaşip oraya girme fırsatının vakti gelmiş oldu. Şavur yarım istemek üzere alelacele Nureddin Mahmud'un kalesine doğru hareket etti. Bu arada Dirğam da Haçlı kralı "Amurî"nin yardımını talep etmişti. Müteakib altı yıl boyunca frenkler Mısır'a beş kez saldırı düzenlediler.

Haçlılar, Arap-İslam cephesinin parçalanmasını temin etmek amacıyla Mısır'ı ele geçirmeye veya tarafsızlaştırmaya göz dikmişlerse de şüphe yok ki Nureddin Mahmud da Haçlılara karşı mutlak bir zaferin elde edilmesi için tek çıkar yolun Mısır'ı ele geçirmek olduğunu kavramıştı. Mısır toprakları üzerinde müslümanlar ile frenkler arasında savaş başladı. Mısırlılar doğal olarak Arap-İslam safında yer aldılar. Bu yüzden Haçlılar, geri çekilmek zorunda kaldılar. Gerçi Mısır, arada bir onları kendine çeken bir serap olmayı sürdürdü.

Nureddin Mahmud, Şavur'un talebine karşılık verdi ve Esedüddin Şirkuh'un ve onunla birlikte kardeşinin oğlu Selahaddin Yusuf Eyyübî'nin yönetiminde bir ordu gönderdi. Selahaddin Eyyübî, yani Kudüs ve Haçlı Savaşları öyküsünün ikinci sahnesinin kahramanı.

Selahaddin Eyyübî dönemi, insanlık tarihi içinde ender ve heyecan verici anlardan birini teşkil eder. Zira -sahip olduğu ideal İslam ahlakı, şe-

caatı ve ümmet hakkında beslediği inancı sebebiyle- bu yegane müslüman komutan, gerçekte İmadüddin Zengi ve onun oğlu Nureddin Mahmud döneminin bir devamı olan tarihî misyonunu yerine getirmede başarılı olmuştur. Selahaddin, Fatimîlerin son halifesine vezir olduktan ve bilahare Fatimî halifesinin ölümüyle Nureddin Mahmud'a bağlı bir yönetici olduktan sonra, yönetime gelir gelmez bir takım problemlerle yüzyüze geldi; ancak bu problemleri bertaraf etmede başarılı oldu.

Nureddin Mahmud'un ölümünden sonra Selahaddin'in siyasî gücü arttı; Arap bölgesini kendi bayrağı altında toplamada başarı elde ettikten sonra insanların onun liderliğine olan güvenleri de pekişti. Ve Haçlılara karşı atakta bulunmak için hazırlıklara koyuldu. Kerek'in ahmak ve iğrenç hakimi "Arnat"ın Suriye'den Mısır'a gelmekte olan ticarî bir kafileye hücum etmesinden sonra Selahaddin'e ve müslümanlara fırsat doğmuş oldu ve böylece savaş, kaçınılmaz bir hal almıştı.

Selahaddin, birçok gönüllü müslümanın yanısıra Arap-İslam bölgesinin her bir tarafından, Mısır'dan, Suriye'den, Irak'tan, ve Anadolu'dan asker toplamaya başladı. Öte yanda ise Beytül-Makdis Haçlı krallığında ve Suriye bölgesinde bulunan Latin prensliklerindeki Latin ordularından şaşalı muazzam bir ordu meydana getirildi. 1187 yılının Temmuz ayının birinci günü Selahaddin, Ürdün nehrini aştı ve ertesi gün Taberiye gölüne 5 mil uzaklıkta bulunan tepelere asker yığdı. Savaş akşamı Haçlılar, Hitin'in hemen yukarısındaki dağın üstüne asker yığmışlardı. Haçlılar, kasvetli bir kapkara gece geçirdiler. Tekbir getiren müslümanların sesleri onları tedirgin etmişti. Temmuz'un dördüncü günü olan Cumartesi sabahında Haçlı ordusu hiçbir durumda kurtulamayacakları şekilde muhasara edilmişlerdi.

Çok hızlı bir şekilde müslümanlar hücum etmeye başladılar. Haçlı şövalyeleri teker teker düşüyordu. Muzafer müslüman süvariler dağın tepesine ulaştıklarında Haçlı şövalyeleri, Selahaddin'in kuvvetlerine teslim olmak amacıyla kılıçlarını kaldıramayacak derecede, krallarının etrafında bitkin bir şekilde yere serilmişlerdi. Otağ-ı Humayunda, Selahaddin, başta Beytül-Makdis Krallığının hakimi Guy de Lusignon olmak üzere esirleri kabul etti. Daha sonra ahmaklıklarıyla ve ahde vefasızlığıyla meşhur olmuş Haçlı prensi Arnat'ın, müslümanlar hakkında işlediği onca cürümden dolayı başını kesti. Selahaddin daha önce onu bizzat kendisinin öldüreceğine dair yemin etmişti.

Hittin'den sonra meydana gelen olaylar, askerî gezintiyi andırmaktadırlar. H. 583 Cümâdül-Ahire/M. 1187 Eylül sonlarında Selahaddin, uzun ve bıktırıcı bu karşılaşmada zaferin sembolü olan Kudüs'e doğru yöneldi. 20 Eylül'de İslam ordusunu Mukaddes Şehrin önüne yığınak yaptı. İslam kuvvetleri şehrin kuzey ve batı surlarına hücum etmeye başladılar; ancak güneşin sıcaklığı ve sıkı bir savunma 5 gün süren hücumu hiç bir sonuç alınamaz hale soktu ve bunun üzerine Selahaddin Eyyubi, askerini başka bir yere taşıdı. Haçlılar, İslam ordusunun muhasarayı kaldırdığını sandı. Ancak 26 Eylül sabahı, emellerinin kendilerini bir hayale doğru sürüklediğini onlara gösterdi. Zira Selahaddin'in ordusu şehre hakim bir konumda olan Zeytin Dağı'nın üzerinde yeniden konaklamıştı.

Haçlılar, mukavemet göstermenin saçma olduğunu anlayınca bizzat kendi komutanları, Selahaddin'in ordusuna gidip şehri teslim etmek ve Selahaddin'den teslim şartlarını öğrenmek istedi. Müslüman komutanın şartları, ideal ahlakının somut bir göstergesi olarak oldukça soyluydu; Haçlılar için, canları karşılığında fidye verme ve 40 gün içinde Beytül-Makdis'ten çıkma şartlarını belirledi. Haçlı patriği, kilisede bulunan bütün altın, gümüş ve eşyalarla birlikte şehri terketti ve miktarı 10 dinar olan kendi şahsî fidesinden başka bir şey ödemedi. Şüphesiz komutanları tarafından herhangi bir siville ilişkileri yasaklanmış olan müslüman askerler patriğin içinde bulunduğu bu manzara karşısında oldukça öfkeleniler. Zira patrik, haçlıların müslümanlardan ve doğulu hristiyanlardan çaldığı bunca hazineyi yüklenmiş gidiyordu.

İngiliz tarihçi Stefan, müslümanların ortaya koyduğu insanî manzara ile 88 yıl önce Mukaddes Şehri istila ettikten sonra -eman ahdine rağmen- haçlıların, sivil halka karşı işlediği iğrenç cürüm manzarası arasında mukayese yapar ve saldırganların davranışı ile bu topraklardaki ahalinin davranışı arasındaki farkı ortaya koyar.

Böylelikle Mukaddes Şehir bağımsızlığına kavuşur ve Mescid-i Ak-sa'dan uzunca bir ayrılık döneminden sonra orada Cuma namazı kılınır. Geri alınan şehirde Arap-İslam hayatı yeniden canlanmaya başlar. Ve Selahaddin, "Bimaristan" hastanesinden başka bir kaç medrese inşa ettirir.

Kudüs ve Haçlı savaşları öyküsünün üçüncü sahnesi, ızdırap, şaşkınlık ve başarısızlığın bir karışımıdır. Selahaddin'in vefatı bölgede büyük bir siyasî boşluk yaratır. Zira Selahaddin'in devleti parçalanıp halifeleri arasında bölüşülür. Eyyübiler, devletlerinin kurucusunun izlediği hücum ve

ataklık politikasını sürdürmezler; sürekli olarak savunma pozisyonunda kalırlar. Eyyübiler dönemi, Haçlıların askerî siyasetinde bir değişime tanık olmuştur. Zira Haçlı haritalarında Nil Deltası, Ürdün ırmağı kıyılarının yerine geçmeye başlamıştı. Bu görüş, bir yandan Mısır'a düzenlenen 5. Haçlı Seferi'ndeki saldırıda, diğer yandan Sultan el-Kamil Eyyûbî'nin Haçlılarla yaptığı anlaşma teklifinde somut bir kisveye bürünür. Sultan el-Kamil, onlara Beytül-Makdis'i ve Filistin bölgesinin bir kısmını ele geçirmelerine mukabil Dimyat'tan geri çekilmeleri teklifinde bulunur. Sultanın frenklere yaptığı bu teklif, son derece cömert, eli açık, bitap ve rezilane bir teklifti. Yine de bununla birlikte Haçlılar onun bu teklifini kabul etmediler; zira onlar Mısır ve Arap bölgesini istiyorlardı.

Böylece üçüncü sahne, kendi sorumluluklarından kaçmak için orayı frenklere teslim etmek isteyen zelil müslüman sultan ile yalnızca orayı değil, aynı zamanda Ortadoğu bölgesine hakim olmayı isteyen Haçlı liderleri arasında Kudüs'ün yaşadığı şaşkınlığını ortaya çıkarmaktadır. Mısır ordusu ve donanması Haçlı birliklerine hücum edince Mısır'ı yönetme düşlerini Delta'nın bataklıklarının ortasında bırakmak zorunda kaldılar. Ve Kudüs de şaşkınlığını sürdürdü.

Ancak bu şaşkınlık uzun sürmedi. Sultan el-Kamil, 1218 senesinde tahta oturan haçlı "dost"u II. Frederick karşısında cömertliğini ispat etmekte ısrarlıydı. II. Frederick, VI. Haçlı Savaşı adıyla maruf bir Haçlı seferi düzenledi. Bu seferde, tek bir kan dahî dökmeden Beytül-Makdis'i aldı. İşin tuhaf tarafı, Frederick, bu Haçlı seferini düzenlediğinde Papa tarafından afaroz cezasına çarptırılmış olmasıdır.

Kan dökülmeden gerçekleştirilen bu garip seferin en önemli neticelerinden birisi de Beytül-Makdis ve Beytlehm şehirlerinin Akka limanı ile Kudüs arasında ulaşımı sağlayan bir koridor geçitinin imparatora teslim edilmesi; Mescid-i Aksa'nın, Kubbetü's-Sahra'nın ve ekime elverişli bölgelerin müslümanların bölgesi içinde kalması şartlarını içeren, on yıl on ay ve on gün sürecek bir ateşkes anlaşmasının el-Kamil Eyyübi ile II. Frederick arasında imzalanmış olmasıdır. Bu şartlara karşılık II. Frederick de bu on yıl boyunca Avrupa'dan herhangi bir Haçlı seferi düzenlenmesini engelleyeceğini taahhüd etmişti. Ve böylece Kudüs yeniden tutsak düştü. Avrupa yönünden "kafasının rahatlığı" pahasına ve kendi düşmanlarına karşı savaş yapabilmek için gerekli bol vakti bulabilmek amacıyla Sultan el-Kamil, Kudüs'ten feragat etmişti!

Arap-İslam alemi ise gerçekten de görmüştür ki el-Kamil Eyyubi'nin yapmış olduğu bu anlaşma tam bir trajedidir. Halkın sultana karşı reaksiyonu oldukça sert olmuş ve bu yüzden İslam dünyasının çeşitli yerlerinde matem törenleri düzenlenmiştir.

Kerek'in hakimi Melik en-Nasır Davud Eyyubi, 1239 yılının Aralık ayında Beytü'l-Makdis'i Haçlıların elinden yeniden almayı başarmıştır. H. 642/M. 1244 senesinde de Mısır'ın hakimi es-Salih Necmüddin Eyyübi, müslüman askerlerin Kudüs'ün ilk kurtarılışında Selahaddin tarafından yönlendirmesinden sonra Kudüs'ün frenklere teslim edilmesi ayıbından Eyyüpleri temizlemek maksadıyla Kudüs'ü ele geçirir. Beytü'l-Makdis'in bu, son kurtarılışı olur ve Avrupa'nın son ordusu oraya girmeden ve siyonistler tarafında işgal edilmeden önce yedi asır kadar müslümanların elinde kalır.

Katolik Kilisesi'nin Ekümenik Konsil Metinlerinde Haçlı Seferleri

Lütfullah Göktaş*

*S*imdi ben bir başka boyutu üzerinde durmak istiyorum Haçlı Seferleri konusunun. Haçlı Seferlerini bu seferlerin mimarı konumundaki Katolik Kilisesinin ekümenik konsülleri ışığında ele almayı amaçlıyorum, bildirimin de başlığından da anlaşılacağı üzere. Tabii bu bağlamda muhataplarımızın yani katoliklerin zihniyetlerine ilişkin onlarda haçlı seferinin ne anlamı içerdiğine ilişkin bir takım hatırlatmalarda bulunmamız gerekmektedir. Bunu anlamamanın en iyi yolu da yeni hristiyanların, biz müslümanların değil de karşı taraf konumundaki katoliklerin haçlı seferinden ne anladıkları, buna ne tür anlamlar yüklediklerini bizzat onlardan dinlemekten geçiyor diye düşünüyorum. Bu bağlamda ben bundan, yaklaşık 154 yıl önce yazılmış bir hristiyan müellif tarafından kaleme alınmış ansiklopedik bir sözlükteki tanımını sizlere aktarmak istiyorum haçlı seferlerinin. Tabii ki haçlı seferi deyiminin bizzat bu şekilde oraya çıkışı biraz önceki katılımcı arkadaşımızın da arapça ifade ettiği daha sonraki süreçte ortaya çıkıyor ama şunu belirtebiliriz ki haçlı seferi netice itibariyle hristiyan düşüncesinde “sakrum bellum” yani kutsal savaş kavramına dönüşüyor, bir müddet sonra. Bakınız sözünü ettiğim yazar kısaca nasıl tanımlıyor haçlı seferlerini, aynen alıntılıyorum yani hristiyan müellifin haçlı seferini nasıl tanımladığını. Diyor ki müellifimiz “11 yy. son diliminde ve müteakip dönemlerde kutsal toprakları yani Filistin’de rabbimiz İsa-Mesih tarafından kutsanmış mekanları feth etmek üzere Hristiyanlar tarafından başlatılmış olan savaşlara haçlı seferleri adı verilmiştir. Bu ordulara kendi arzularıyla gönüllü olarak katılan hristiyanlar sağ omuzlarında ya da başlıklarında ve

(*) Türkiye, İtalya Vatikan Papalık Gregorian Üniversitesi - Araştırmacı

sancak ya da bayraklarında kumaştan bir haç taşıdıkları için kendilerine haç işaretliler ya da haçlılar denilmiştir. Bu haçlı seferlerinin ilanı ve duyurulması, Roma'daki Papalar tarafından mektuplar ve havarisel fermanlar aracılığı ile gerçekleştirilirdi. Bu ya onlar tarafından bizzat gerçekleştirilir ya da yine onların emri üzerine halkı kutsal savaşa hazırlamak için çaba gösteren piskoposlar, kardinaller ve ateşli vaizler tarafından duyurulurdu. Haçlı seferleri ilk önce kutsal toprakları işgal etmekte olan müslümanlara karşı başlatılmıştı. Ancak daha sonra İspanya'nın ve diğer beldelerin işgalcisi müslümanlara karşı da başlatıldı. Daha ileriki dönemlerde Heretiklere, kiliseye ait toprakların işgalcilerine, asilere ve makam-ı mübarekin yani Vatikan'ın düşmanlarına karşı verilen savaşlara da haçlı seferleri verilmiştir. Şimdi yazarın tanımında da gördüğümüz gibi haçlı seferleri bizim tasavvur ettiğimizden biraz daha geniş anlam ifade edebiliyor hristiyan dünyasında ve nitekim hristiyan dünyasındaki hatta yani kendi fırkalarına Heretik diye damgalanan gruplara karşı yürütülen savaşlar dahi Haçlı seferleri olarak adlandırılabilir hristiyan literatüründe. Fakat biz burada tabii dar anlamdaki haçlı seferleri üzerinde duruyoruz genelde. Ve yazarın da ifade ettiği üzere 11. yy. sonundan başlayarak ortaçağ boyunca bazı hristiyanlığının önemli gündem maddelerinden biri olmuş haçlı seferlerinin ekümenik konsüllere de yansması son derece doğaldır. Yansması diyorum zira malumunuz olduğu üzere bir haçlı seferinin düzenlenmesi için ille de bir ekümenik konsil kararı bulunması gerekmiyordu. Nitekim Papa II. Urbanus'un ilk haçlı seferini duyurduğu ünlü Klarmont konsili ekümenik bir konsil değildi. Bir başka deyişle bir haçlı seferinin düzenlenme kararı alınması için batı hristiyanlığının dini lideri Papanın şahsi inisiyatifini kullanması yeterliydi. Bunun altını çizmemizin ardından biz ekümenik konsillere dönelim. Haçlı seferlerine değinen ekümenik katolik konsülleri hangileridir? Bunun cevabı haçlı seferleri düşüncesinin canlılığını koruduğu dönemde toplanmış olan ekümenik konsüllerin hemen hemen tümü olabilir. İsimleriyle belirtmemiz gerekirse birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci Laterano konsülleri, birinci ve ikinci Lion konsülleri, Liyen konsilli, Bazileya, Ferrara, Floransa, Roma konsili, bir başka deyişle eğer 1414-1418 yılları arasındaki Konstans konsili hariç tutulursa katolik kilisesinin ilk haçlı seferinden 16 yy.'a kadar toplanan tüm ekümenik konsillerin de haçlı seferlerinin izlerine raslamaktayız. Tabii burada gerek zamanın kısıtlılığı açısından yani bu konsüllerin ne denli ekümenik olduğu tartışmasına girmemiz mümkün olmadığı gibi bu konsüllerin bekraundunu da aktarabilmemiz de mümkün değil. Ama biz şöyle genel bir yolculuğa çıkalım bu

konsül metinleri arasında ve buna da haçlı seferlerine değinen ilk ekümenik konsille yani 1123'de toplanan 1. Laterana konsülüyle başlamak istiyorum. Roma'daki Laterano sarayında 1123'de Papa I. Kalikstus başkanlığında toplanan bu konsülde tırnak içinde belirtmem gerekiyor "hristiyan halkı savunmak ve imansızların zorbalığını ortadan kaldırmak için Kudüs'e gitme" dedikleri meseleye yani Haçlı seferine değinilmekte. Bu metinde alıntıladığım bu metinde imansızlardan kasd olunan müslümanlar. Bir konsil metninde müslümanların imansızlar diye nitelenmesine fazla şaşır-mamak gerekiyor. Zira diğer konsil metinlerinde de farklı bir manzara söz-konusu değil. İşte size bu metinlerde müslümanlar hakkında kullanılan ni-telemelerin sadece bazıları. Neler deniyor müslümanlar için? Putperestler deniyor örneğin yani Paganlar deniliyor. Dinsizler diye söz ediliyor müslü-manlardan bu metinlerde. Din düşmanları diye sözediliyor. Hiç kuşkusuz bu durum Ortaçağdaki hristiyan dünyasının İslam ve müslümanlar konu-sunda çarpık ve yanlış bir imaja sahip olmasıyla ilgili bir durum. Hadisele-ri elbette o günkü koşullar çerçevesinde değerlendirmemiz gerekiyor. Kar-şımızda bir zamanlar kendi ellerindeki toprakları müslümanlara kaptırmış olmanın hüznünü yaşayan bir hristiyan dünya var. Daha basit bir ifadeyle biz müslümanların Fetih diye niteledikleri bir hadiseyi muhatabımız olan kesimler işgal diye niteleyebiliyorlar, bunun tersi tabi mümkün. Dahası hristiyanlar açısından bakıldığında müslümanların varlığı ve bu fetihler bir tehdit, bir tehlike olarak algılanmakta. Batı hristiyanlığının konsil metinle-rindeki ifadelerle belirtmemiz gerekirse Kudüs'ü kurtarmak ve de doğuda-ki hristiyanları kendilerinin deyimiyle müslüman zulmünden kurtarmak amacıyla seferler düzenlenmesi en azından ilk dönemlerde sözünü ettiği-miz perspektif dahilinde gerçekleştirilmiş. Bu seferleri bir kutsal savaş ola-rak algılayan ve de bunların organize edilmesini ve koordinesini üstlenen Katolik kilisesi haçlı seferlerine katılan hristiyanlara buna karşılık günahla-rının bağışlanmasını ayrıca onların geride bıraktıkları ailelerini ve mal var-lıklarını korumayı taahhüt etmekte. Kimi konsil metinlerinde bazı suçları işleyen hristiyanların haçlı seferlerine katılmalarının bir zorunluluk haline getirildiği gözleniyor. Örneğin; II. Laterano konsilinde hristiyan diyarında her kim ki kin, intikam vs. için yangın çıkarırsa bu kimsenin tevbesinin kabul olabilmesi için bir yıl süreyle haçlı seferine katılması şartı koşuluyor. Ekümenik konsil metinlerinde haçlı seferleri esnasında uygulanan bir stra-tejinin bugünün deyimiyle bir tür bir ambargo uygulamasının da yansımış olduğu görüyoruz bizler. Müslümanların direnişini ve gücünü minumum düzeye indirgemeyi amaçlayan bu girişimin izlerine ise örnek olarak III.

ve IV. Laterano konsüllerini, ya da I. Lion konsülünü verebiliriz. Bu konsillerde müslümanlara kereste ve demir, silah ve savaş malzemesi satan hristiyanlar, ya da müslümanlara ait gemilerde kaptanlık vb. türden görevler üstlenmeye cüret eden hristiyanlar afaroz edilmekle tehdit ediliyorlar. Hristiyan yargıçlardan ise bu tür suçlar işleyen hristiyanların mal varlıklarına el konulması talep ediliyor. Bu kişilerin yakalanmaları durumunda onları kendilerine birer köle olarak alma müsaadesi veriliyor hristiyanlara. Ancak tüm bu anlattığımız hususlar en azından teorik planda belirli bir dini ülküyü gerçekleştirme adına başlatılan haclı seferlerinin nasıl olup da neticede pek de hayırla yad edilecek bir yanı kalmayan meşum bir savaş hatta bir soykırıma dönüştüğünü anlayabilmemiz için pek yeterli değil elbet. Bu soruna ekümenik konsil metinleriyle sınırlı kalarak bir cevap aramamız gerekirse zannediyorum bunu diğer dinlere karşı bir tahammülsüzlük ya da farklı dinlere mensub insanların da var olmasını kabullenememek şeklinde yanıtlamamız gerekir. Bir örnek olarak hristiyanların bir tanrı olarak kabul ettikleri mesihin çarmıha gerilişini anmaya tahsis ettikleri yas günlerinde yahudilere ve müslümanlara ortalıkta dolaşmama yasağı getiren IV. Laterano konsülünü zikredebiliriz. Ancak bu noktada konsil metinlerinde kullanılan dile de dikkat çekmek açısından iznimize sığınarak Viena konsilinin 25 nolu kararını sizlere aynen aktarmak istiyorum.

Bu elbette konsül metninin harfiyyen çevirisi. "Hristiyan prenslerin egemenliği altında bulunan ve de müslümanların kah ayrı, kah hristiyanlarla karışık biçimde ikamet ettikleri kimi bölgelerde, müslümanların (haşa demem gerekiyor) kalles Muhammed'e tapınma üzere topladıkları mabedlerinde ya da mescidlerinde onların kahinlerinin her bir muayyen saatlerde yüksekçe bir yerden hristiyanların ve müslümanların duyabilecekleri şekilde Muhammed'in adını bağırmaları ve yüceltmeleri alenen onun nuru için kimi sözleri tilavet eylemeleri ismi ilahiye bir hakaret ve hristiyanlık dini için bir zül teşkil etmektedir. Ayrıca söz konusu ve diğer bölgelerde müslümanlardan pek çok kimsenin bir zamanlar bir müslümanın defn edildiği ve diğerleri tarafından da kendisine bir azizmiş gibi hürmet gösterildiği mekanlara akın ettikleri görülmektedir. Bu hadiseler bizim dinimize büyük bir zarar teşkil etmekte ve bunlar inananların yüreğinde korkunç bir utanca neden olmaktadır. Yüce tanrıya hakaret eşkil eden bu tür davranışlara tolerans gösterilmeye devam edilmemesi için bizler kutsal konsilin icmasıyla hristiyan diyarında söz konusu türden hadiseleri bir kaz daha kesinkes yasaklıyoruz. Binaenaleyh ilahi gazab tehdidini hatırlatarak hükümler altındaki topraklarda söz konusu şeyleri yapan müslümanla-

rın bulunduğu tüm katolik prensiere, ebedi saadet ödülüne nail olabilmeleri için gerçek katolikliğe ve hristiyanlık dininin yılmaz bekçiliğine yaraşır biçimde davranarak, tüm andığımız hadiselerin kökünü kazımlarını ve tebaalarının da aynı şekilde davranmalarını sağlamalarını emrediyoruz. Nitekim yukarıda betimlediğimiz hususların gerek kendileri gerekse diğer hristiyanlar için ne denli ıstırap verici olduğunu iyice düşünmelerinde yarar var. Dolayısıyla mukaddesat düşmanı Muhammed'in adına o türden alenen bir yakarı ve duyuru yapılması ve tebealarından herhangi birinin mezkur mekanları ziyarete veya bunu teşviğe yeltenmesi yasaklansın, tarihi hürmet duygusuyla onları ibret-i alem için cezaya çarptıracaklarına ise kendileri karar verir. Şimdi bu metinde bu uzun cümlelerde ifade edildiği üzere aslında ezan okunma yasağı getiriliyor müslümanlara. Veya onların bir takım ziyaret yerlerine gidip kabirleri vs. ziyaret etmeleri yasaklanıyor. Görüldüğü gibi metinlerden anlaşıldığı gibi gerçeklerle bağdaşmayan bir müslüman tipolojisi çizen bu konsil metni ibadet özgürlüğünü engellemekten başka bir şey değil. O dönemin koşulları içerisinde. Ben bu tür tahammülsüzlükleri karşı kesimi eksik ya da yanlış tanıma faktörüne indirgenmesinin doğru olmayacağı kanaatindeyim. Tam tersine bunun temel itibarıyla Katolik kilisesinin en azından ortaçağ boyunca kendisinin dışındaki dinler ve inançlar karşısında saygıya değil eskuzivist yani dışlayıcı tutumdan kaynaklandığı düşüncesindeyim. Bırakınız müslümanları Katoliklik dışındaki tüm hristiyan fırkalarını bile cehennemlik olarak gören bu anlayış ve bu zihniyetle geliştirilen stratejilerin her türlü fanatizmi meşrulaştırabilmek kapasitesini de beraberinde getirebileceği ise son derece açıktır. Dolayısıyla Katolik kilisesi açısından haçlı seferlerinin fiyaskoyla sonuçlanmasında söz konusu zihniyetle hareket etmiş olmalarının da bir payı olduğunu düşünüyorum. Ve dahası son söz olarak bence haçlı seferlerinin temel karakteristiğini bulmamız gerekiyorsa bunu da biraz önce sözettiğim zihniyette buluyorum. Bu tür zihniyetlerin hakim olduğu bir dünya olmasın diye bir dilekte bulunuyor ve ilginiz için teşekkür ediyor, burada noktalıyorum.

Haçlı Seferlerinin Geçmişi ve Bugünü

Asaf Hüseyin*

Giriş

Bir ülkenin kendisini üzerine dayandırabileceği çok çeşitli nirengi noktaları vardır. Bu, devletin kuruluş aşamasını oluşturan önemli olaylar olabilir veya millî öneme sahip başka bazı olaylar olabilir. İşte Haçlı seferleri özelde Avrupa'nın, genelde tüm Batı dünyasının tarihinde millî önemi haiz bir nirengi noktasıdır. Haçlı seferleri Batı dünyasında her erkeği, her kadını veya çocuğu, bu seferlerin devam ediyor olduğu zaman zarfında bir şekilde etkileyen derin bir travma husule getirmiştir. Haçlı seferleri 'İslam beldelerinde şöyle böyle bir tecessüs dalgacığı' uyandırmış olsa bile, 'Batı tarihinde... büyük tartışmalar'ın davetçisi olmuştur.¹

İslam fobisi Haçlı seferleri ile başlamış değildi. Haçlı seferleri, ilk olarak Emevî sarayında bir katip olarak vazife gören Yuhanna ed-Dimeşki (İ.S. 675-749)'nin yazıları aracılığı ile kendini ifade eden İslâm nefretinin en yüksek noktasıydı. Yuhanna ed-Dimeşki, İslâm'ı bir sapkınlık olarak mütalaa eden ilk yorumcuydu. Onun kitabı, Peygamber'in (a.s.m.) 'Şeytan'ın tilmizi² olduğuna inanan Peter the Venerable ('Saygıdeğer Petrus,' 1094-1156) gibi sair polemik yazarları için temel malzeme kaynağı haline geldi. Kendisi, 'şeytanî bir metin'³ olarak mütalaa ettiği Kur'ân'ın, sapkın bir keşişle işbirliği içinde yazıldığına inanıyordu. Başka bir Hıristiyan, Monte Croce'lu Ricoldo (1243-1320), 'İslâm'a ilişkin bilgilerde yüksek bir noktaya ulaşmış' olarak kabul edilen *Confutatio Alcoran'i*yi yazdı.⁴ Buna

(*) Pakistan, İngiltere Leicester Open University Öğretim Üyesi

karşılık, bir tarihçi, haklı olarak, şu yorumda bulunmaktadır: “İlk Haçlı seferinden sonra... Hristiyan yazarlar arasında işlerlik kazanan, Muhammed'in hayatına ve O'nun dininin prensiplerine dair popüler versiyonlar... doğal olarak çok aydınlatıcı ve öğretici değildi.”⁵ Söylemeye gerek yok ki, İslam'a ilişkin bütün bu polemik literatürü Müslüman imanını anlamaya değil, az bir bilgiyle onu karalamaya yönelikti.

İspanya'da Arapların varlığı Hristiyanları İslam aleyhine daha da kışkırttı. Onların kini, ilk olarak, Hristiyan ilahiyat çevreleri tarafından yazılan İslam aleyhtarı polemik literatürü biçiminde tezahür etti. Bazıları Müslümanları Hristiyanlığa döndürmek, bazıları da zor kullanmak düşüncesi taşıyorlardı. İlkinde başarılı olunamadığından, Haçlı seferleri boyunca, İslam'ı ezmek üzere ikincisi tatbik edildi. Gerçi Haçlı seferleri boyunca Hristiyan misyonerler 'tebliğ'de bulundular; ama bu, abesle iştigalden öteye gitmedi.⁶ Kısacası, Haçlı seferleri Hristiyan Avrupa tarafından girilen, İslam'ı Müslüman topraklarından söküp atma teşebbüsüydü.

Sunduğum tebliğ, iki soruyu ortaya atıyor. İlki, Haçlı seferlerinin hedefinin ne olduğudur? Hedef sadece Müslümanların Hristiyanları taciz ettiğinin rivayet edildiği Kudüs'ü işgal etmek miydi? Veya İslam'ı Orta Doğu'dan söküp atmak mıydı?

İkincisi, Haçlı Seferleri günümüz Orta Doğusunda herhangi bir önem taşımakta mıdır? Diğer bir deyişle, içinde bulunduğumuz dönemde Müslümanlara karşı bir Haçlı seferi var mıdır?

Bu iki soruyu araştırmak için, Haçlı seferlerine iki odaklı bir mercekten bakmak gerekir. Haçlı seferlerini ele alırken, bir odak noktası olarak kullanılması gereken bu iki nokta ise şunlardır:

1) Tarih olarak Haçlı seferleri, 2) İdeoloji olarak Haçlı seferleri

İlerleyen sayfalarda, bu iki noktanın her biri açıklanacaktır.

I. Tarih olarak Haçlı Seferleri

İş tarih olarak Haçlı seferlerini kavramaya geldiğinde, insan bu savaşların yapıldığı yerleri, Haçlıların kurduğu Haçlı krallıklarını v.s. çalışabilir. Arapların, Türklerin, Kürtlerin ve Memluklerin İslam'ı savunmak için sergilediği cesarete, oynadıkları kahramancar role de bakabilir. Bu Müslümanlar, içinde bulunduğumuz dönemde Müslümanların onlarla ilgili olarak söyleyebildiğinden çok daha fazla övülmeye layık bir ruh hali taşıyorlardı.

Bu bakımdan, bir insan Haçlı seferlerine geçmiş gitmiş olaylar olarak bakıyorsa, bugün için önemi yokmuş gibi, başından savar. Oysa bu bir hata olur. Şu zaman, Müslümanların Haçlı seferlerine daha yakından bakması ve geçmişten ders çıkarması gereken bir zamandır. Haçlı seferlerinden tarih olarak çıkarılabilecek dersler ise şunlardır:

a) Haçlı seferleri Avrupalıların barbarlığının bir yansımasıdır. Türkler ve Araplar barbarlar olarak mütalaa edilemediği halde, onların yamyam olmakla dahi suçlandığı Haçlı tarihinde bu iddiaları destekleyecek tek bir olay dahi kaydedilmemiştir. Oysa, 1098'de Haçlılar kumandanları Bohe-mond'un yönetiminde Suriye'nin Ma'arra şehrini istila ettiklerinde, bir Frenk vak'anüvis, Caen'li Rudolph, "Ma'arra'da askerlerimiz müşrik yetişkinleri çömleklerde pişirip kaynatılar, çocukları şişlere dizdiler ve onları ızgarada pişirerek yiyip bitirdiler" diye yazmaktadır.⁷ Bu bilinince, niye Arap vak'anüvis Üsâme b. Munkiz'in onları 'canavarlar' diye mütalaa ettiğini anlamak zor değildir. Haçlıların barbarlıklarının alâmeti, ayrıca, öldürmeye giriştiklerinde hiçbir ayırım gözetmemeleriydi. Bu Haçlılar herkesi öldürdüler; yaşlı erkeklere, kadınlara ve çocuklara dahi hayat hakkı tanımadılar. Bu barbarlar herhangi bir ahlâk ve maneviyat da tanımıyorlardı. Vâkıa, gönüllü asker olarak yazılanların çoğunluğu 'suçlu, müfsit insanlar, günahkâr ve dine karşı saygısız soyguncu ve hırsızlar, adam öldürme meraklısı tipler, ana-baba katilleri, yalancı şahitler, zinakârlar ve vatan hainleri, korsanlar, kadın satıcılar, ayyaşlar, zar atıcılar, sokak sazcıları, mukallit ve aktörler, akidesinden dönmüş keşişler, ve ayrıca genelevlerde yaşamak üzere kocalarını terkeden kadınlar ve fahişeler..." idi.⁸ Bu insanlık artığı rezil güruha Papa tarafından cennette günahlarının affedileceğini vaad eden ve 'endüljans' olarak bilinen vesikalar verileceği vaadinde bulunuldu. O halde, kendilerine cennet vaad edildiğine göre, vicdan azabı çekmeden davranabilirlerdi. Bu barbarlar Moğollar adıyla anılan ve Orta Doğuda Müslümanlar üzerinde kendi terör dalgalarını estiren öteki barbarların da gözüne girdiler. Haçlılar, Müslümanlara karşı, Moğollarla ittifaklar yaptılar.

b) Haçlı seferlerinin tarihinde, Müslümanların alicenap ve edebli insanlar olduğu gün yüzüne çıktı. Gazi Selahaddin Eyyubî gibi büyük Müslümanlar bu barbarların zihinlerinde derin bir iz bıraktılar. Vak'anüvisler 'Aslan Yürekli Richard'a karşı Selahaddin'in alicenap tavrı'na ilişkin birçok olay kaydetmişlerdir. Kaydedilen olaylardan biri, Aslan Yürekli Richard'ın hasta düştüğünde Selahaddin'in kendisine değişik meyveler ve de bir mik-

tar kar göndermesidir.⁹ Düşmanı olan bir insana karşı böylesine cömert bir tavır sergilemek, yalnızca Selahaddin'in insaflı karakterini yansıtmakla kalmaz, İslam'ın karakteristik medeniyetinin büyüklüğünü de gösterir. Selahaddin Kudüs'ü ele geçirdiğinde, askerlerine Hristiyan kanı dökmeyi bilhassa yasaklamıştır. Bir vak'anüvis, İbn Şeddad, bir keresinde çılgına dönmüş bir Hristiyan kadın esirin Selahaddin'e tekrar çocuğuna kavuşmak için yalvardığını yazar. Çocuk pazarda satılmıştı ve Selahaddin onu geri satın aldı ve bir saat içerisinde çocuk kadına teslim edildi. İbn Şeddad, "Kadın çocuğunu görür görmez, sevinçten yüzü göğe kavuştu"¹⁰ diye anlatır. Selahaddin ile Aslan Yürekli Richard'ın karakterleri arasında tam bir zıtlık sözkonusuydu. Selahaddin hayat kurtarıken, Richard 1191'de Akra'da tek bir günde zincire vurulmuş 2700 Müslüman esiri öldürttü ve kellelerini koparttı.

Barbar askerlerden bazılarının ülkelerine Selahaddin'in alicenaplığına dair öyküler ile geri dönmüş olmaları şaşırtıcı değildir. Zira, "esasen Hristiyanlarda olduğu tarzedilen faziletlere bir Müslümanın sahip olduğunu görererek hayrete düşmüşler"di.¹¹ Selahaddin-i Eyyubî'ye yönelik ilgi, onun hakkında kitaplar yazılıyor olmasının gösterdiği gibi, halen devam etmektedir.¹²

c) Haçlı seferleri Avrupalıların ne denli saldırgan olduğunu da göstermiştir. Böylesi bir saldırganlık için hiçbir gerekçe yoktu. Eğer bazı Hristiyanlar Müslümanlar tarafından gadre ve zulme maruz bırakılmış olsaydı, böyle birşey, bir hareket tarzı olarak belki gündeme gelebilirdi. Her hâlükârda, Hristiyanlara, kendileri tarafından icra edilmiş herhangi bir cürüm mevcut olmaksızın zarar vermek İslamî değildi. Bunun böyle olduğu, İslam'ın ikinci halifesi Ömer ibn el-Hattab tarafından Kudüs'ü fethettiğinde zaten sergilenmişti. Ömer, diğer inançlara mensup insanların kanının akıtılmasını yasaklamıştı. Vâkıa, onlara inançlarını koruma özgürlüğü ve kutsal yerlerinin dokunulmazlığını koruma hakkı tanınmıştı. Bunun aksine, Avrupalılar aldıkları topraklarda yaşayan diğer halklara zulmedip katliam uygulamış; ne var ki, bunun yanlış bir eylem olduğunu düşündüklerine dair hiçbir suçluluk ve vicdan azabı hali sergilememişlerdir.

d) Haçlı seferleri Hristiyanlığın yanlış kullanımının da bir yansımasıydı. Eğer İsa yaşıyor olsaydı, asla İslam'a karşı bir savaş ilan etmezdi. Papa II. Urban'ın eylemi, en başta Hristiyan ahlâkına aykırı bir hareketti. Bu eylemde, Papa başka bir ihtirasını da tatmin etme çabası içinde olduğunu

gösterdi: Kendini yüceltme ve açgözlülük. Bizans Hristiyanları ona davette bulunduğunda, Bizanslılar ile Avrupa şövalyeleri arasında hatırı sayılır bir güvensizlik sözkonusuydu. Haçlı seferleri boyunca Batılı Haçlıların yoldaşları Doğu Hristiyanlarına bile saldırımları ve onlardan yağmaladıkları ganimeti Venedik tacirlerine satmaları, bir açıdan, şaşırtıcı değildir. Papalar ile Kiliseler arasında muazzam bir yozlaşma vardı. Birçok insanın Kiliseden yabancılaşması bu açıdan şaşırtıcı değildir. Bu, papalığı Katolikler ve Protestanlar arasında ikiye bölen Hristiyan ilahiyatçı Martin Luther arasındaki çatışmada da görülebilir. O hem Müslümanlara, hem de Papaya nefret besliyordu. Papanın yeterince Hristiyan olmadığını ve manevî açıdan Hristiyanlığı içerden yiyip bitirdiğini düşünüyordu. Şöyle yazıyordu Luther: "Kutsal Metinler, bize Kıyamet Gününe yaklaşırken Hristiyanlığı mahvedip yıkacak olan iki zalim zorbayı haber veriyor. Onlardan biri, manevî açıdan sahtekârlığı, gerçek Hristiyan inancına ve İncil'e muhalif olan bir doktrini ve bâtil bir ibadeti yerleştiren... Bu kişi papadır ve papalıktır. Diğeri ise dışa dönük olarak en dehşet verici olan maddî kılıçla... Türkler. Bu yüzden, dünyanın sonuna yaklaşıyor olduğundan, Şeytan kendisine ait her iki gücü kullanarak Hristiyanlığı dil uzatmaktadır."¹³

e) Haçlı seferleri zor kullanımı vasıtasıyla habaset ve şer yüklü bir olaylar dizisini yürürlüğe koydu: Haçlı seferlerine girişen Avrupa Orta Doğudaki savaşı kaybetmiştir, fakat İslam'la savaşı hâlâ daha devam etmektedir.

II. İdeoloji olarak Haçlı Seferleri

Haçlı seferlerinin sonu Hristiyanlığın sonunun başlangıcıydı. Aydınlanma döneminin zuhuru ve Avrupa'daki sanayi devriminin doğuşu muazzam değişimler getirecekti. En manidar değişimlerden biri Hristiyanlığın rolünün azalmasıydı. Hristiyanlık yerini kapitalizme bıraktığı gibi, vahyin yerini akıl ve doktrinlerin yerini ideolojiler aldı. İlerleme ve pozitivizm fikirleri Aydınlanma düşünürleri tarafından yaygınlaştırıldı. Bu ideolojik devrimde, Hristiyan nizamının yerine seküler bir nizam geçirildi. Ancak, İslam açısından bakacak olursak, yalnızca aktörler değişti; rahiplerin yerinde, şimdi politikacılar vardı.

Avrupa'da birçok değişim gerçekleştiği halde, Hristiyanlık tarafından başlatılan eski nefretin bir kısmı Aydınlanma döneminde her açıdan hayatıyetini sürdürmüştür. Bu nefretlerden biri, Avrupa'da genellikle Yahudilere katliam uygulanması suretinde tecelli eden Yahudi aleyhtarlığı idi. As-

linda Arap İspanya 1492'de Hıristiyanların eline düştüğünde, Yahudiler de zulme ve gadre uğratılmıştı. Bununla birlikte, yirminci yüzyılda gerek Avrupalılar, gerek Yahudiler için bir dönüm noktası yaşandı. Nazi Almanya'sında Yahudilerin tam bir kıyıma maruz bırakılmasından sonra, Avrupalıların Yahudilere yönelik tavırları değişti.

Fakat İslam'a yönelik nefret daha da arttı. İslam aleyhtarlığının kendine özgü uzun bir tarihi ve gidişatı vardı. Haçlı seferleri öncesinde ve Haçlı seferleri esnasında İslam aleyhtarı polemik literatüründe hiçbir azalma olmadığı gibi, yeni Avrupa'da sömürgecilik İslam'a karşı yeni bir edebiyat türü doğurdu: Oryantalizm. Avrupa'da, Yahudi aleyhtarlığının bir tarihi olduğu gibi, İslam aleyhtarlığı da Haçlı seferlerinden İslam ülkelerinin sömürgeleştirilmesine kadar uzanan kendine özgü bir tarih geliştirdi. Kendini Orta Çağ Avrupası'nın polemik edebiyatından farklılaştırmak için, oryantalizm daha 'objektif' ve 'bilimsel' olduğu iddiasında bulunmuştur.¹⁴ Fakat Edward Said'in çalışmaları bu iddiaların ne denli asılsız olduğunu açıkça göstermiştir. Oryantalistler, akademik bakımdan Orta Çağ Hıristiyanlarından daha iyi eğitim görmüşlerdi, fakat hiçbiri onlardan daha hikmetli değildi. Aydınlanma sonrası dönemde oryantalist bilim adamlığı 'Batı kültürünün ayrılmaz bir parçası' haline geldi ve Avrupa emperyalizminin amaçlarına hizmet etti.¹⁵ Oryantalistlerin sayısı burada tek tek sayılamayacak kadar çoktur, fakat bazı önde gelen isimler şunlardır: Renan, Muir, Noldeke, Sprengler, Wellhausen, Margoliouth, Watt, Hurgronje, Schacht, Goldziher, Coulson, Lammens, Gibb, Corbin, v.s. Bu oryantalistlerin başlıca hedefi, sömürgecilerin 'başka' insanlara ve onların ülkelerine hakim olmak için kullanacakları stratejiler keşfetmek ve geliştirmektir. Oryantalistlerin mirası, İslam araştırmalarına ilişkin olarak oryantalistler gibi düşünen bazı Müslüman bilginler dahil, yeni bir oryantalistler kuşağı üretmiş oldukları Batı üniversitelerinde hâlâ daha hüküm sürmektedir.

Kapitalizmin ideolojisi Üçüncü Dünyanın sömürülmesini, seküler bir hale getirilip dünyevileştirilmesini ve Batılılaştırılmasını öngörüyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra, en büyük İslam imparatorluğu olan Osmanlı devleti yık(tır)ıldı ve toprakları İngilizler ile Fransızlar arasında bölündü. Müslüman toprakları, daha sonra, destekçileri için yeni devletler yaratmak üzere Fransızlar tarafından parçalanıp dağıtıldı. Fransızlar 1923'te Marunî Hıristiyanlar için Lübnan'ı; İngilizler ise Avrupa'nın Yahudileri için 1948'de İsrail'i vücuda getirdiler. Bu sonuncu devletin vücuda getirilmesi, Batılı Yahudi aleyhtarlarının duyageldiği vicdan azabını, Filistinlilere ait

olan toprakları Yahudilere ihsan ederek teskin etmeyi amaçlıyordu. İkinci Dünya Savaşının doğurduğu en önemli gelişme ise, Batılı bir süper gücün, ABD'nin ortaya çıkışıydı. ABD, Avrupa'nın kudretini gölgede bıraktı. Fakat Müslümanlar için hiçbir şey değişmedi. ABD, içinde bulunduğumuz dönemde İslam dünyasında Müslümanlara karşı yürütülen İslam aleyhtarlığının yeni bayraktarıdır.

Yeni Haçlı Seferleriyle Yüzyüze

Haçlı seferleri, gördüğümüz gibi, İslam'ı maddeten ortadan kaldırmaya çalıştı, ama başarılı olamadı. Hristiyan Batı tarafından Müslümanlara acısı çektirilen tahkir ve tezlil çabalarını, içinde bulunduğumuz dönemde, seküler Batı devraldı. Müslüman dünyasının Hristiyanlaştırılması fikrinin başarısızlığa uğradığı yerde, Müslümanlara Batılılaşma ve dünyevileşme (sekülerizasyon) fikri empoze edildi. Fakat bu mücadele maddi düzlemde değil, ideolojik düzlemde yürütüldü. En önemlisi, bunun Müslümanlar tarafından henüz tam olarak kavranamamış olmasıdır. Çokları hâlâ Batının Müslümanların dostu olduğuna inanıyorlar. Milliyetçilik, sosyalizm, komünizm ve dünyevileşme gibi bütün seküler ideoloji türleri, İslam dünyasına Batıdan nüfuz etmiştir. Batının ideolojik hakimiyetinin Hristiyanlaştırma teşebbüsünün asla erişemediği kimi noktalara kadar uzandığı kabul ve itiraf edilmelidir.

Bu durumda, Müslümanların önünde duran alternatifler nelerdir? Batı dünyasını taklit ederek kendilerini seküler bir hale getirmek, kısaca dünyevileşmek mi? Elcevap: 'HAYIR.' İslam Batının saldırıları karşısında o kadar zayıf olsaydı, uzun zaman önce Batıya yenilir giderdi. Müslümanlar inançlarına sıkı sıkıya bağlı olduğu sürece, hiçbir şey onları İslam üzere 'olmak'tan ve Müslüman 'halini almak'tan alıkoyamaz.

Bir Müslüman 'olmak' ile bir Müslüman 'halini almak' iki farklı şeydir ve aradaki farkın bilinmesi gerekir. Meselâ, bugünün dünyasında Müslüman 'olan'ların sayısı bir milyar civarındadır, yine de onlar için tek bir İslam devleti yoktur. Bir Müslüman 'olan' yalnızca ismen Müslüman da olabilir ve bu durumda ise dünyayı değiştiremeyecektir. Müslümanlar öylesine zaafa düşmüş haldedir ki, Sırplar Bosnalılara karşı soykırım ilan ettiğinde, Bosnalıların durumuna yardım etmek için hiçbir şey yapamamışlardır. Bazı hayır kurumları adına para toplayıp birşeyler vermek o kadar büyük bir iş değildir, çünkü bu onları tekrar katliama maruz kalmaktan alıkoyamaz. Müslümanların başarısı bu dünyada şerrin egemenliğini ve ifsadın yayılmasını durdur-

malari olacaktır; ancak bunu başardıkları takdirde başarılı sayılırlar. Bu zamanda, ideolojik Haçlı seferi her bir Müslüman ülkeye sıçramıştır. Meselâ, herhangi bir Müslüman devlet nükleer silahlar üretmek istese, Batılılar onu durduracaktır. İçinde yaşadığımız trajedi yalnızca Müslümanların kendi millî menfaatlerine göre düşünüp işgörmekten alıkonulması değil, ama aynı zamanda herhangi bir biçimde İslâmî çıkarların ve devletlerin gelişmesine yönelik olmamasıdır. Herhangi bir İslâm ülkesinde İslâm'ın çıkarını düşünenler 'fundamentalistler' olarak damgalanırlar. Müslüman dünyası birçok ulus-devlete bölünmüştür, ama onların egemenliği onlardan alınmıştır. O halde, bugün için bir Müslüman 'olmak' yeterli gözüküyor olsa bile, yirmi-birinci yüzyılın ihtiyaç duyduğu şey, bir Müslüman 'halini almak'tır.

Orta Çağ'dan günümüze, Batının İslam dünyasıyla ilişkisinin yapılaşmış, muhtevası ve hedefi belirli bir ilişki olduğu bir gerçektir. Batı, Müslüman dünya ile olan ilişkisinde, İslâm'ı kendine göre tarif etmektedir. Müslümanlardan, yalnızca Hristiyanlığın başka bir versiyonu olan bu Batılı İslam tariflerini izlemeleri beklenmektedir. Tıpkı Hristiyanlığın siyasî arenadan ayrılması gibi, bu tür İslam tarifleri, Müslümanları siyasî arenadan uzakta tutma beklentisi içindedir; tâ ki, Batı onlardan gelen bir direnişle karşılaşsın. Müslümanların, bu tür bir İslâm'ı izlerlerse, onların sonsuza dek Batının uşağı olarak kalacakları açıktır. Yapılaşmış ilişki bir hakimiyet ve tâbiyet ilişkisidir. Bu, Batının dünya üzerindeki tüm Müslümanlarda gerçekleştirmeye çalıştığı yeni Haçlı seferidir. Buna yegâne cevap, her Müslümanın bir Müslüman 'halini alma'ya ahdetmesidir. Müslüman dünyasındaki eğilim Müslümanların bu yeni Haçlı seferini görebildiğini ve Müslümanlar halini alıyor olduğunu gösteriyor; bunun alametleri görülmeye başlıyor. O halde, Harvard'dan bir Amerikalı profesörün istikbaldeki bir zamanda İslam ile Batı arasında bir 'medeniyetler çatışması' olabileceğini düşünmesi şaşırtıcı değildir. Ve Batı, yapılaşmış ilişkiyi korumak için birçok stratejiler kullanmaktadır:

a) Herhangi bir İslâmî hareketin yükselişini bastırmak için gayrimüslim devletler kendi uydularını kullanırlar.

b) Batılılaşmanın etkisini genişletmek ve yaymak için, değişik Müslüman devletlere hakim olmak üzere, İslam ülkelerindeki sekülerleşmiş orduları kullanırlar.

c) İslam ülkelerinde seküler müslüman sivil liderleri iktidarda tutarlar, tâ ki onlar İslâm'ı zapturapt altında tutsunlar.

d) Modernleşme modellerini empoze ederler, tâ ki Müslümanlar ideal olarak bu modellerin peşine düşerek kendi şuurlarını İslâmî düşünüşten bertaraf etsinler ve İslâmî düşünüşü kalkınmanın engeli olarak mütalaa etsinler.

O halde Müslümanlar böyle bir ideolojik savaş halinin üstesinden gelmek için stratejik İslâmî düşünüşler geliştirmek zorundadırlar. Böylesi bir düşünüşte, bu gibi engellere yönelik tüm tavrı alışlar değiştirilmelidir. Bugün Müslümanların genel tavrı devekuşu gibi kafalarını kuma sokmak ve böylece ortada bir problemin mevcut olmadığını ve olmayacağını düşünmektir. Durum bu değildir. Bu kendini avutmadır ve gerçeklerden kaçarak kendini oyalamayı hedefleyen bir tavrın yansımasıdır. Bu ideolojik Haçlı seferine karşı koyarken, İslâmî 'hal alan' Müslümanlar, ister kültür, din, sanat, bilgi düzleminde, ister askerî taahhütler düzleminde; kısacası tüm düzlemlerde ortaya konan İslam aleyhtarı eğilimlere ve eylemlere meydan okumaya ve karşı koymaya hazır olmalıdırlar. Bu düzlemlerin her biri ciddi bir düşünme ve planlama gerektirir. Temel mesele, İslam aleyhtarı meydan okumaları bertaraf etmektir. Şeytanın çok değişik kalıplara girebildiği gerçeği kabul edilmeli, ve Müslüman halini alan Müslümanlar şeytanın içinde görünebildiği değişik formlara karşı birleşerek kolektif biçimde hazırlık yapmalıdır. Haçlı seferlerinin mirası, uygulayıcılarının gayrimüslimler kadar müslüman münafıklar da olabildiği birçok biçimde devam eder; şeytan birçok kılığa girer. Aslolan bir meydan okumanın varlığını kabul etmek ve buna karşı ideolojik mücadeleye hazırlanmaktır.

Dipnotlar

1. B. Lewis, *Islam in History*, Londra: Alcove Press, 1973, s. 99.
2. J. Kritzeck, *Peter the Venerable*, Princeton: Princeton University Press, 1964, s. 145.
3. a.g.e., s. 94.
4. J. Sweetman, *Islam and Christian Theology*, Londra: Lutterworth Press, 1940, s. 149.
5. R. Southern, *The Making of Middle Ages*, Londra: Century Hutchison, 1988, s. 39.
6. Bkz. B.Z. Kedar, *Crusade and Mission*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984.
7. Amin Maalof, *The Crusades through Arab Eyes*, Londra: Al-Saqi Books, 1984, ss. 38-39.
8. R. R. Finucane, *Soldiers of the Faith: Crusaders and Muslims at War*, Londra: J.M. Dent and Sons Ltd., 1983, s. 39.
9. Bernard Lewis, *Islam in History*, Londra: Alcove Press, 1973, s. 172.
10. F. Gabrieli, *Arap Historians of the Crusades*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1984, s. 111.
11. P. Newby, *Saladin in His Times*, Londra: Faber and Faber, 1983, s. 202.
12. Bkz. M. Lyons vd., *Saladin: The Politics of the Holy War*, Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
13. E. Grislis, "Luther and the Turks, Part II," *The Muslim World*, c. LXIV, No: 4, Ekim 1974, s. 284.
14. Edward Said, *Orientalism*, Routledge and Kegan Paul, 1980.
15. S. Shaar, "Orientalism at the Service of Imperialism," *Race and Class*, c. XXI, No:1, 1979, s. 68.

I. Haçlı Seferi ve Danişmendliler

Necati Demir*

*M*uhterem meslekdaşlarım, kıymetli misafirler. Ben haçlılarla Danişmentlilerin münasebetleri üzerinde duracağım. Danişmentli devleti Alparslan ile beraber Malazgirt savaşına katılıp, bu savaşın zaferle sonuçlanmasında katkıda bulunan Türkbeyi Danişment Gazi tarafından kurulmuştur. Malazgirt savaşından sonra Anadolu'nun ilk Türk beyliklerinden biri olarak faaliyetlerini ve fetihlerini sürdürmüştür. Bu devletin kurucusu Danişmend Gazi ise Anadolu'yu Türk vatanı yapma mücadelelerinde çok başarılı olmuş ve kısa bir zaman içerisinde Danişmentli beyliğine devlet hüviyeti kazandırmıştır. Danişmendli devletinin sınırlarını, çok sık değiştiği için tam olarak belirleyebilmek hemen hemen imkansızdır. Bununla beraber merkez Sivas ve Niksar olmak üzere Anadolu'nun iç ve kuzey kısımlarında çok geniş bir coğrafyada hüküm sürdüğü, doğuda Gümüşhane batıda Kastamonu güneyde ise Urfa'ya kadar ulaştığı tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Yine bu tarihi kaynaklara göre haçlılarla Danişmend orduları I. Haçlı Seferinde değişik mekanlarda birkaç kez karşılaşmışlardır. Bunların ilkinde haçlılar diğerlerinde ise Danişmendliler galib gelmişlerdir. Haçlılar sefere çıktıklarında Danişmendlilerle karşılaşacaklarını belki de hiç düşünmemişlerdir. Çünkü seferlerin yapıldığı zamanlarda Avrupa'dan Kudüs'e giden güzergah üzerinde Danişmendli toprağı bulunmamaktaydı. Ancak Anadolu Selçuklularının mücadelede zorlanması ve yardım istemesi neticesi Danişmandlileri çok kısa bir zaman içerisinde haçlıların karşısına çıkarmıştır. I. Haçlı seferinde Danişmendliler önemli rol oynamışlardır. Hatta I. Haçlı seferinin son hamlelerinde hedef büyük ölçüde Danişmendliler olmuştur diyebiliriz. Batı dünyası çeşitli sebeplerden dolayı çok sayıda askeri ihtiva eden ordularla 1095-1096 yılında Anadolu istikametine

(*) Türkiye, Yrd. Doç. Dr., *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Öğretim Üyesi*

doğru yola çıkar. Bizans imparatoru Aleksi I. Komenos yardımıyla 1096 yılı Eylül ayında boğazları geçen ordular düzensiz bir şekilde ilerlemeye başlar. Türkler bu düzensiz kalabalığı İzmir'e ulaşmadan kılıçtan geçirir. İmha edilen bu düzensiz haçlıların ardından güçlü bir ordu daha Anadolu topraklarına girer. Selçukluların başkenti İznik'i kuşatırlar ve burayı zapt etmeyi başarırlar. Selçuklu Sultanı Kılıç Arslan İznik'i aldıktan sonra Anadolu'nun içlerine doğru ilerleyen haçlı ordularını yıpratmak ve yok etmek için güçlü durumda bulunan Danişmentli Beyliğinin kurucusu Danişmend Gazi ve Kayseri Emiri Hasan Bey'den yardım ister. I. Kılıç Arslan ve çok kısa zamanda yardıma yetişen Danişmend Gazi haçlıların geçecekleri yerleri ateşe verir ve su kaynaklarını kapatır. Böylece çok sayıda Haçlı askeri telef olur. Dolayısıyla Danişmendlilerle haçlılar ilk kez burada karşılaşmış olurlar. Yollarda yapılan bu çalışmalar Türkler açısından olumlu bir netice vermez. Haçlılar Eskişehir'e ulaşana kadar onlar Eskişehir'e kadar ulaşırlar. Burada bir araya gelen Türkler, haçlıları karşılarlar. Çetin bir savaştan sonra I. Kılıç Arslan ve arkadaşları 4 Temmuz 1097'de geri çekilmek zorunda kalır. Kılıç Arslan, Danişment Gazi ve Hasan Bey haçlıların önünü yeniden kesmek için kuvvetlerini bu defa Ereğli'de toplarlar. Fakat müdahale edemedi geri çekilirler. Haçlılar burada ikiye ayrılırlar. Bir kısmı Gülek Boğazından Kiliyaya inerler, bir kısmı da Kayseri istikametine yönelir. Hasan Bey komutasındaki ordu günümüzde Hasan Dağı adı verilen mevkide bunlara karşı savaşmak zorunda kalır. Fakat büyük kayıplar verir. Böylece haçlıların önü açılmış olur. Uzun mücadelelerden sonra 1097 yılında Antakya'ya ulaşırlar ve 8 aylık bir kuşatmadan sonra burayı Selçuklulardan alırlar. Haçlıların en önemli komutanlarından biri olan Behamant anlaşmaya uymayıp Antakya'yı Bizanslılara teslim etmez. Burada bir prenslik kurar. Bu prensliğin yönetiminde kendisi üstlenir. Selçuklular haçlıların Anadolu'daki tahribatlarını düzeltmek ile meşgulken Danişment Gazi Kılıç Arslan'ın daha önce Selçuklu topraklarına katmak istediği Malatya'yı kuşatır. Danişment Gazi'nin 1097 yılında başlayan bu kuşatmaları her yıl yaz aylarında tekrarlanmaktadır. 1100 yılında Malatya Valisi Gabriyel, bunaldığı için güzelliğiyle meşhur kızı Morfiya ve Malatya'yı kendisine vermeyi vaad ederek haçlı reisi Behemont'u yardıma çağırır. Behamant bu teklifi hemen kabul ederek yola çıkmak için hazırlıklara başlar. Ancak herhangi bir sürprizle karşılaşmamak için Antakya'yı terk ederken kuvvetlerinin ağırlığını da burada bırakır. Yanına üç yüz şövalye bir yaya birliği ve yiğeni Se-verlof Kont-Vıçar'ı alarak yola çıkar. Antakya ve Maraş piskoposları da onunla beraberdir. Türkleri çok rahat yenebileceğini düşündüğünden as-

kerleri her türlü zırh ve harp teçhizatlarını terk etmiş vaziyette bir cenaze alayını takip eden kadınlar gibi yürümekteydiler. Danişment Gazi, Bohamund'un gelişini önceden öğrendiğinden geçitlere pusu kurdurur. Geldiklerinde ansızın onları kuşatır ve askerlerin tamamına yakını kılıçtan geçirir. Bohomont ve Viçor'ı (Riçor) esir alır. Böylece Eskişehir'de kendisini çok zor durumda bırakan düşmanını çok kolay bir şekilde ele geçirmiş olur. Danişment Gazi bu önemli esirleri Sivas'a daha sonra da başkent olan Niksar'a götürür ve zindana atar. Neticede 1100 yılının sonunda haçlılar Kudüs'ü feth edip burada prenslik kurarlar. Hristiyan batı çok ağır bedeller ödemesine rağmen bu sonuca çok sevinir. Fakat reisleri Behomont Niksar zindanlarında bulunmaktadır.

Avrupa'dan Kudüs'e yol açmak ve Behamund'u kurtarmak için yeni seferlerinin hazırlığına başlarlar. İlk olarak 1100 yılının Eylül'e doğru Lombarddan harekete geçer. İlkbaharda da Anadolu'ya ulaşip İzmit yakınlarında Avrupa'dan yeni kabileleri beklemeye başlarlar. Çok geçmeden bekledikleri Ekürd Blua komutasındaki Fransız şövalyeleri küçük bir Alman kafilesi Lombordlara yetişir. Bu orduda muhtemelen Peçenek olan yaklaşık 500 Türk askeri ve az sayıda Bizanslı da yer almıştır. Bizans İmparatorunun teklifi ile Roymund ordunun tamamına komutan tayin edilir. Bu seferde haçlıların genel düşüncesi Kudüs'e giden yolu açmaktır. Bu halde kendilerinden önce gidip Kudüs'te krallık kuranların takip ettikleri yoldan gitmek gerekmektedir. Fakat Lombardlara göre kendilerini zafere ulaştıracak komutan Niksar'da esir olarak bulunan Behomont'dur. O yüzden ilk olarak Behomont'un kurtarılmasını ilan ederler. Neticede Lombardların dedikleri olur. Haçlı ordusu Danişmendlerin başkenti Niksar'ı hedef alan yolculuğa çıkar. Bizans topraklarına çıktıktan sonra 23 Haziran 1101'de Ankara'yı kuşatırlar. Kılıç Arslan'a ait olan bu şehri zapt ederler. Buradan kuzeydoğu istikametine dönerek Çankırı'ya yönelirler. Haçlılar Çankırı'yı kuşatır. Türklerin savunduğu bu kaleyi alamayacaklarını anlayınca Danişmentlilerin sınırları içerisinde bulunan Kastamonu istikametine doğru yola çıkarlar. Çankırı'da gerçekleşen savaşta Türklerin gücünü anlamışlardır. Niyetleri artık Kastamonu üzerinden deniz kenarına ulaşmak oradan da İstanbul'a geri dönmektir. Fakat Kastamonu yolunda ilerlemeleri de çok zor şartlar altında sürmüştür. Türkler haçlıların yiyecek ve içecek teminini imkansız hale getirmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Ayrıca zaman zaman ani baskınlarla haçlılara çok büyük kayıplar verdirmektedirler. Haçlılar tamamıyla Danişmentlilerin başkenti Niksar'a yönelir. Çok kısa bir zaman içerisinde Merzifon'a ulaşırlar. Burada ilk olarak Alman şövalyeleri

Türkler tarafından pusuya düşürülür ve çok kayıplar verdirilir. Haçlılar verdikleri kayıplara aldirmeden düzensiz bir şekilde Suluova'ya kadar ulaşırlar. Hristiyan birlikleri burada 5 Ağustos 1101 tarihinde Türklerin o dönemde çok gelişmiş savaş taktiklerine hedef olurlar. Ve Suluova'da büyük bir hezimete uğrarlar. Sadece atlı birliklerinden bir kısmı kaçabilmiştir. Lombartların reisi Viandret' de dahil olmak üzere haçlıların beşte dördüne yakın kısmı kılıçtan geçirilmiştir. Haçlıların tamamının komutanı olan Roymond çok az sayıda askerle Bafra'ya ulaşmış bir gemiyle İstanbul'a kaçmıştır. Kurtulanların bir kısmı da önce Sinop'a buradan da sahili takip ederek İstanbul'a gitmişlerdir. Bu ordu içerisinde yeralan 500 kişilik Peçenek Türkünün akibeti ise belli değildir. Lombardlarla diğer haçlı gruplarının hareketinden bir kaç gün sonra Nevres Kontu II. Guyon kalabalık bir Fransız ordusuyla İzmit'e ulaşır. Kuzeye giden orduya yetişebilmek için hemen yola koyulur. Önceki grubun gittiği istikameti tesbit edemediği için Ankara'dan Konya'ya döner. Bu yoldan ilk ilerleyen haçlılardan kalma tahribatlar onları olumsuz yönde etkilemektedir. Fransızlar su ve yiyecek bulmakta zorlandıkları için yolda perişan olurlar. Kılıç Arslan'la Danişmend Gazi Merzifon'da kazandıkları zaferden sonra yeni gelen haçlılardan haberdar olup Ereğli yakınlarında pusu kurmuşlardır. Fransızlar Ereğliye ulaştıklarında pusuya düşerler ve çok büyük kayıplar verirler. Kont Guyon ve bir kaç arkadaşı Türklerin elinden tesadüfen kurtularak perişan bir şekilde günlerce yürüdükten sonra Antakya'ya ulaşabilmişlerdir. Nevres Kontundan bir kaç gün sonra Alman, Fransız ve Avusturyalılardan müteşekkil yeni bir ordu daha Anadolu içlerine girer. Bu ordunun Almanya grubuna Bavyera dükü Velf, Fransız grubuna IX. Guyon, Avusturya grubuna ise Kontes Gida komutanlık etmekteydi. Bunlar Eskişehir'e oradan da Akşehir'e geçerler. Akşehir'i yağmalarlar. Fakat yeteri kadar yiyecek ve su bulamadan yollarına devam etmek zorunda kalırlar.

Kendilerinden bir kaç gün önce buradan bir başka haçlı ordusunun geçmiş olmasından dolayı da yiyecek ve su bulmaları mümkün değildir. Konya'yı geçtikten sonra zor şartlar altında ilerlerken Selçuklu ve Danişment okçularının saldırılarında çok büyük kayıplar verirler. Ereğli'ye ulaştıklarında düzensiz bir şekilde su içmek için silahlarını bırakarak Ayrancı Irmağı'na hücum ederler. Burada daha önce pusu kurmuş Selçuklu ve Danişmentli askerlerinin okçularına hazırlıksız yakalanarak perişan olurlar. Tam bir kargaşa içerisine düşen haçlılara Türkler bu defa kılıçlarla saldırırlar. Ve bu grub içerisinde bulunan hristiyan askerlerinden tamamına yakını kılıçtan geçirilir. Fransız askerlerinin komutanı Guyon çok zor şartlar altın-

da Tarsus'a ulaşarak canını kurtarır. Alman komutanı Velf bir kaç arkadaşıyla tesadüfen kurtularak Antakya'ya ulaşır. Avusturya dükü ise kargaşa içinde ayaklar altında ezilerek feci bir şekilde can verir. Sonuçta haçlılar 1101 yılında gerçekleştirdikleri üç seferde de yenilirler. Suluova, Konya ve Ereğli'de yüzbinlerce askerlerini kaybederler. Haçlıların üst üste hezimete uğraması hristiyan dünyasında büyük bir üzüntü yaratır. Kudüs Krallığına Anadolu'da yol açma ve haçlı reislerinden olan Behamont'u esaretten kurtarma hedefleri gerçekleşemez. Bütün bunların sonunda Danişmentler açısından I. Haçlı Seferine göz atacak olursak şu sonuçlara varabiliriz. Haçlıları Anadolu'da ilk karşılayan I. Kılıç Arslan onların ezici çoğunluğu karşısında çaresiz kalmış büyük ölçüde zarara uğramıştır. 1101 yılında Avrupa'dan gelen kalabalık ordularla mücadele edebilecek yeterli gücü kalmamıştı. Bu durumda Selçuklulara göre çok daha iyi durumda olan Danişmentliler Kılıç Arslan'ın isteği üzere birleşik Türk kuvvetleri içerisinde yerini almış güç dengesini Türkler lehine, değiştirmiş ve haçlıların Anadolu'da hezimete uğramasında birinci derecede rol oynamıştır. Haçlılar doğuda Selçuklu ve Danişmentli engellerini aşamayacaklarını anlamışlar ve değişik yollardan Kudüs'e ulaşmanın planlarını yapmak zorunda kalmışlardır. Bu değişik planlar Avrupa'daki dengeleri değiştirmiş, haçlılar bundan sonra Bizans topraklarını ve deniz yolunu takip etmişlerdir. Haçlı reisi Behamond kendi imkanlarıyla 100 bin Bizantio vermeyi vaad ederek serbest bırakılmasını Danişment Gaziden talep eder, Danişment Gazi onun isteğini kabul eder ve 1103-yılıının ilk baharında onu Malatya'da Franklara teslim ederler. Behomond'un daha az parayla serbest bırakılması Danişment Gazi'nin siyasi düşüncesinden dolayıdır. Behomond'la Bizans İmparatoru birbirine düşmandır. Danişment Gazi Behamond'un serbet kalmasıyla İmparator ile onun arasında mücadele başlayacağını, bundan da Türklerin istifade edeceğini tahmin etmiştir. Selçukluların toparlanmaya çalıştıkları sırada 18 eylül 1101 tarihinde Danişment Gazi'nin Malatya'yı feth edişi haçlıların Fırat boyundan yayılma arzularını da sonuçsuz hale getirmiştir. Herşeyden önemlisi milli şuur ile birleşen Türkler Anadolu'nun Türk yurdu olduğu hakikatini bütün dünyaya bir kez daha isbat etmişlerdir. Saygılar sunarım.

II. OTURUM

23 Kasım 1996

HAÇLILAR-II

Şeyh İkrime Said Sabri

Şeyh Es'ad et-Temimi

Eymen Fuad Seyyid

İhsan Süreyya Sırma

Kudüs ve Haçlı Savaşları

Şeyh İkrime Said Sabri*

“Ayetlerimizden göstermek üzere, kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan etrafını kutlu kıldığı-mız Mescid-i Aksa'ya yürüten (Allah) münezzehtir. O iştiridir, görendir.” (İsra/1)

GİRİŞ

İslam alemine karşı düzenlenen Haçlı Savaşları H. 492/M. 1099'da başlayıp H. 691/M.1291'de nihayete ermiştir. Yani hicrî olarak 199 sene, miladî olarak 192 sene devam etmiştir. Batı, sekiz askerî sefer düzenlemiştir. Haçlı Savaşlarının bilinen hedefi dinî bir hedeftir. 1095 senesinde Fransa'daki Clermont konsilinde Papa, Avrupalı hristiyan topluluklara hitaben onların dinî duyularını kabartan bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmanın amacı onların iddia ve kanaatlerine göre Kudüs'teki Kıyame Kilisesinde bulunan Kutsal Mesih'in kabrini kurtarmaktı! Toplantıda hazır bulunanlar bundan etkilenip “Bunu Tanrı istiyor” diye bağırınca göğüslerine ve silahlarına haç koymaya başladılar. Gerçekte ise Haçlı Savaşlarının çok sayıda ve çok farklı başka sebepleri bulunmaktadır. Her bir grubun ve eğilimin kendine özgü bir amacı bulunmaktaydı. Bu amaçları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Krallar: Bunların amacı, hepsinden ya da en azından büyük bir kesiminden kurtulmak arzusuyla rakipleri olan derebeylerini savaşın sıcaklığında devre dışı bırakmak ve kendi topraklarının içinde bulunan arazilerini ele geçirmektir.

(*) Filistin, *Kudüs Müftüsü*

2. Derebeyleri: İtalyan derebeyi Buhmend gibilerinin amacı da Doğuda zengin araziler elde etmek ve krallarla mücadele etmekten ve birbirleriyle yaptıkları rekabetten kurtulmaktır.

3. Papa ve Dinadamları: Bunların hedefi de batı kiliseleri üzerinde olduğu gibi doğu kiliseleri üzerindeki otoritelerini genişletmek ve dünyevî mertebelerini yükseltmekti.

4. Şövalyeler: Bunların hedefi ise savaş arzularını tatmin etmek ve ganimetler yoluyla servetlerini artırmaktır.

5. Günahkar ve Asiler: Papa ve dinadamlarının vaadettikleri şekilde cennete girebilmeleri için günahlarına kefaret bulmaktır.

6. Uşak ve Köleler: Bunların amacı da efendilerinden kesin olarak kurtulmak ve doğuda özgürce bir yaşam sürmektir.¹

İSLAM'DA KUDÜS'ÜN YERİ

Bu noktada müslümanları Kudüs'e bağlayan güçlü bağlar, sağlam haklar ve sıkı ilişkiler mevzubahistir. Kudüs'ün İslam'daki yeri bunlar aracılığıyla anlaşılabilir:

1. İnanç Bağı: Bu bağ, kendini iki şekilde belirgin kılar.

a. *İsra ve Miraç Olayı:* Rasulullah (s.a.s.) Mekke-i Mükەرreme'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs şehrindeki Mescid-i Aksa'ya geceleyin gitmiş ve Mescid-i Aksa'dan da en yüksek semalara yükselmiştir. Kudüs'ün önemini açıklamak ve değerini yükseltmek amacıyla, bu Rabbanî hadisede Kudüs bir odak noktayı teşkil etmektedir. Şüphesiz bu hadise mucizedir ve mucize de İslam inancının bir parçasıdır. Müslümanların bu şehirle kurdukları bağ akidevî bir hususiyeti haizdir. Allahu Subhanehu Teala da şöyle demektedir: “*Ayetlerimizden göstermek üzere, kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan etrafını Kutlu kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüten (Allah) münezzehdir. O, işitendir, görendir.*”² Hemen peşisıra da bir sahabi şöyle demektedir: “Şayet Beytü'l-Masdis'in bu ayetten başka bir fazileti olmasaydı yine de bu yeterdi. Zira çevresi Kutlu kılınanın kendisindeki kutluluk daha sağlam ve daha fazladır.”

Bununla birlikte Kudüs ve Filistin'in adı farklı şekillerde zikredilmiştir. Mesela “*Ey kavmim, Arz-ı Mukaddes'e girin*”³ Buradaki Arz-ı Mukaddes, Filistin'dir. “*Bu şehre girin ve orada dilediğiniz yerde bol bol yeyin.*”⁴ Bu

şehir de Kudüs'tür. Şunun vurgulanması gerekir ki biz "Mübarek Mescid-i Aksa" tabirini kullandığımızda bununla alanı 130 km²'ye ulaşan Mescid-i Aksa bölgesini kasdediyoruz. Yani yalnızca Mescid-i Aksa'yı kuşatan binayı değil. Bu bölgelerin tamamı Mescid-i Aksa'dır.

b. *Kudüs Mahşer Alanıdır*: Kudüs, kıyamet günü mahşer alanı olacaktır. Bütün insanlar orada toplanacak ve orada hesaba çekileceklerdir. Kadın Sahabi Meymune bintü Sa'd (r.a.) "Ey Allah'ın nebisi, Beytül-Makdis hakkında bize açıklamada bulun" demiş; bunun üzerine Hz. Peygamber de "Orası mahşer alanıdır. Oraya gidin ve orada namaz kılın." buyurmuştur.⁵ Hiç şüphe yok ki kıyamet, akidenin bir bölümünü oluşturur; ki bu da bu toprakların İslam inancıyla olan bağını sağlar.

2. İbadet Bağı: Bu da kendini 6 şekilde ortaya koyar.

a. Müslümanlar, namazlarında 16 ay (yani bir yıl dört ay) Beytül-Makdis'e yönelmişlerdir. Bu, namazın farz kılınışından "*Senin, yüzünü göğre çevirdiğini görmekteyiz. Seni, hoşnut olacağın bir kibleye çevireceğiz. Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. Nerede olursanız yüzlerinizi onun yönüne çevirin.*"⁶ ayetinin inişine kadar devam etmiştir. Böylece Mescid-i Haram kible haline gelmiştir. Bu yüzden Kudüs, iki kiblenin ilki olarak değerlendirilir.

b. Rasulullah (s.a.s.) Mescid-i Aksa'da (yani Mescid'in bütün bölgesinde) kılınan bir rekat namazın diğer mescidlerde kılınan bir rekat namazdan 500 kat daha fazla sevaba layık olduğunu belirtmiştir: "Mescid-i Haram'da kılınan namaz diğerlerinde kılınan namazdan yüzbin kat daha faziletlidir. Benim mescidimde kılınan namaz bin kat daha faziletlidir, Beytül-Makdis'te kılınan namaz ise beşyüz kat daha faziletlidir."⁷ Hadisin birbirini destekleyen farklı lafız ve rivayetleri bulunmaktadır.

c. Rasulullah (s.a.s.) ibadet kasdıyla Mescid-i Haram'ı ziyaret etmeyi teşvik etmiş ve onu Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî ile bağlantılı kılmıştır: "Bineler ancak üç mescid için hazırlanır. Mescid-i Haram, benim şu mescidim ve Mescid-i Aksa."⁸

d. Rasulullah, Mescid-i Aksa'nın hac ve umre menasiki ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir: "Her kim hac veya umrede Mescidde bulunursa geçmiş günahları affolunur."⁹

e. Kudüs'te ikamet edene Allah yolunda harbedenin sevabı vardır: "Ümmetimden hakkı galip kılan ve düşmanlarını kahreden bir grup süre-

li bulunacaktır. Onlara muhalifleri zarar veremez ve Allah'ın emri gelinceye dek onlara felaket isabet etmez." "Ya Rasulallah! Onlar nerededir." dediler. O da "Beytü'l-Makdis'te ve Beytü'l-Makdis'in civarında" buyurdu.¹⁰ Bir başka hadiste de şöyle denilir: "Ey Muaz! Muhakkak ki Allah, benden sonra Ariş'ten Fırat'a kadar Şam'ı sizlere açacaktır. Oranın erkekleri, kadınları ve köleleri kıyamet gününe kadar savaşıdır. Sizden her kim Şam veya Beytü'l-Makdis'in kıyılarını tercih ederse kıyamet gününe değin cihad halinde olacaktır."¹¹

f. O mekanın şerefi ve yüceliğinden dolayı, günahların katlanması gibi Beytü'l-Makdis'te sevaplar da katlanır.

3. Uygarlık ve Kültür Bağı: Bu da 4 noktada kendini izhar eder:

a. Sekilerin, merdivenlerin, yolların ve kuyuların yanı sıra hem etrafı çevrili mübarek Mescid-i Aksa, hem de şerefli Kubbetü's-Sahra mescidi gibi eşsiz binaların varolması. Daha önce söylemiş olduğum, alanı 130 km² tutan bölgenin tamamının mübarek Mescid-i Aksa olarak değerlendirildiği cümlesinin altını bir kez daha çizmem gerekiyor burada.

b. Tarihi, Eyyubiler'e, Memlûklere ve Türklere kadar uzanan yüzlerce tarihî vakıf malının Mescid-i Aksa'nın çevresinde ve kadim beldede bulunuyor olması.

c. Kudüs'ün eski beldesinde, müteakip asırlarda inşa edilmiş ve tarihi Ömer dönemine uzanan onlarca mescidin yer alması.

d. Selahaddin döneminden günümüze değin mübarek Mescid-i Aksa'nın çevresinde ve eski kentte yüzlerce medrese, külliye, zaviye, tekke ve kervansarayın inşa edilmiş olması.¹²

5. Siyaset Bağı: Bu husus da iki noktada kendini gösterir:

a. H. 15/M. 637 yılında imzalanan Ömer anlaşması. Bu anlaşma, adil ve raşid halife Ömer b. Hattab'ın (r.a.) Kudüs şehrinin anahtarlarını o dönemin Rum patriği Safraniyus'tan teslim aldıktan sonra yapılmıştır. Ömer'in bu şehri fethettiği sıra da Kudüs'teki Yahudiler ile Müslümanlar arasında herhangi bir ilişki söz konusu değildi. Bu vesika, tarih boyunca en adil ve en açık siyasî bir belge olma özelliğini taşır.

b. H. 583/M.1187 yılında Selahaddin-i Eyyubi bağımsızlığını ilan edene dek şehre haçlıların hakim olduğu Haçlı Savaşları dönemi istisna olmak

kaydıyla, Ömer'in fethinden M. 1967'ye (günümüzde bile şehrin İsrail işgali altına girdiği seneye) kadar bu şehrin Arap ve Müslümanlar tarafından yönetilmiş olması.

Arap ve Müslümanların hakimiyeti döneminde şehirde bulunan müslüman ve gayr-ı müslimlere İslam, adalet, huzur, emniyet ve istikrarı sağlamıştır.¹³

6. Tarih Bağı: Yebusi arapları Filistin'de ikamet eden en eski millettir. Bu da M. Ö. 7500 sene evvel (yani taş devrinden beri) gerçekleşmişti. Taş yazıtlar bunu doğrulamaktadır. Tarih, bu bölgede Yebusi ve Ken'ani-lerden daha eski bir milletin bulunduğunu kaydetmemiştir.¹⁴

Bu maddeler, Arap ve müslümanların Kudüs şehriyle olan ilişki ve bağlarının en somut olanlarıdır ve Kudüs'ün İslam'daki yerinin açıklanması ve kısaca ortaya konması da anlattığımız şekildedir.

KUDÜS'ÜN HAÇLILARIN ELİNE İLK GEÇİŞİ

Haçlıların ilk seferi (M. 1096/M. 1099) Kudüs-ü Şerifi hedef almıştı. Toulouse Kontu Raimond'un, Godfrey de Boulogne ve kardeşi Baldwin'in, Torino kontu Norman I. Bohemond'un ve akrabası Tancred'in yönettiği üç ordu toplanıp Anadolu'ya yöneldi ve orayı istila etti. Daha sonra kuzeye yönelip Toros dağlarını aştılar. Urfa'yı zaptedip orada doğudaki ilk haçlı kontluğunu kurdular. Daha sonra da ilk hedefleri olan Kudüs-ü Şerif'e doğru yola koyuldular. O sırada sayıları 40.000 idi. Yolları üzerinde, terkedilmiş olarak buldukları Remle şehrini de 1099 yılında işgal ettiler. Sonra Kudüs şehrine vardılar ve orayı çok sağlam bir şekilde korunmuş olarak buldular. Açlık ve susuzlukla geçirdikleri 7 hafta boyunca orayı muhasara ettiler. Yine de saldırı gücü bulabildiler ve H. 493/M.1099 yılında orayı işgal ettiler. Şehri koruyan askerlerin sayısı ise yalnızca 1000 idi. Haçlılar, Kudüs'te büyük bir kıyımda bulundular; ki bu onların vahşiliklerini ve kinlerini gösterir. Zira mübarek Mescid-i Akşa'nın meydanlarında toplanmış korunmasız 70.000 sivil müslümanı katlettiler. Haçlı komutanlarından Raimond "Mescidin etrafındaki kan dizkağına varıyordu" diyerek bu olayı anlatır. Haçlılar, Şam bölgesinde bulunan birçok yere yapacakları saldırılar için Kudüs'ü bir üs olarak kullandılar.¹⁵

KUDÜS'ÜN HAÇLILARDAN İLK KURTARILIŞI

Allahu Teala, İslam ümmetine mümin bir kişi, cesur, dirayetli ve adil bir komutan bahşetmişti: Tam adı Yusuf b. Eyyüb b. Şadî olan Selahaddin el-Eyyubi (ki Kürt bir aileden gelmekteydi.) Babası, Nureddin, Zengi'den önce Şam'ın yöneticisiydi; amcası Şirkuh da Nureddin Zengi'nin ordu komutanıydı. Selahaddin, amcasıyla birlikte Mısır seferlerine iştirak etti ve bu seferlerde tecrübe ve maharet kazandı. Amcasının ölümünden sonra onun yerine ordu komutanlığına geldi ve Nureddin Zengi'nin naibi oldu. Daha sonra da müslümanları birleştirme amacıyla Eyyubi Devletini kurmaya çalıştı. Karşılaştığı engeller, badireler ve komplolara rağmen bu hedefini gerçekleştirebildi. Ve Filistin'in kuzeyinde yeralan Hittin sahilinde vuku bulan Hittin savaşında Haçlılara karşı koyabilme dirayetini gösterdi.

Bu muhabere H. 24 Rebiülevvel 583/2 Temmuz 1187 tarihinde gerçekleşmişti ve o gün oldukça şiddetli bir sıcak vardı. Müslümanlar otları ve ekinleri yaktılar. Müslümanlar Taberiye gölüne ve su kaynaklarına hakim olduklarından, bu yangından çıkan yoğun duman haçlıların susuzluğunu artırdı ve güçleri kayboldu. Böylece savaş Selahaddin'in (Allah, kıyamet gününe kadar adını baki kılsın) parlak zaferiyle sonuçlandı. Ve Selahaddin, araplar arasında, zulmü destek almayan aslanlar bulunduğunu; işgalci savaşçılara karşı zafer kazanacağı bir sıranın hakka geldiğini isbat etmiş oldu.

Aynı sene Kudüs şehrine ulaşabildi ve oranın hakiminden şehri teslim etmesini istediye de bu isteği reddedildi. Şehirde 60.000 asker bulunmaktaydı. Muhasara etmek üzere harekete geçti ve kısa bir süre içinde teslimi zorladı. Bu noktada İslam'ın hoşgörüsü ortaya çıkmaktadır. Zira Selahaddin, haçlıların müslümanlara yaptıklarını görmezden geldi ve yerli hristiyanlara şehirde ikamet etme izni verdi. Haçlıların ise aileleri ve çocuklarıyla birlikte orayı terketmelerini emretti. Suriye ve Trablusşam bölgelerine gitmeleri için onlara 40 gün mühlet verdi. Bir erkeğin fidyasını 10 dinar, bir kadınınkini 5 dinar, bir çocuğun fidyasını de 1 dinar olarak tayin etti. Anlaşma şartlarından birisi de fidye veremeyen kimsenin esir alınacağı şeklindeydi; ancak Selahaddin'in eşsiz cömertliği buna da izin vermedi ve şefkatine kulak verdi. 10.000 kişinin fidyasını bizzat kendisi ödedi. Hoşgörüsü o dereceye varmıştı ki güçsüzlere para ve binek veriyor ve kadınların arabuluculuklarından dolayı kocalarını serbest bırakıyordu. Diğerlerine de merhamet ve şefkatle davrandı.

H. 493/M. 1099 yılında Kudüs-ü Şerif'i işgal ettiklerinde Haçlıların ortaya koyduğu kabalık ve vahşilik ile Selahaddin'in hoşgörüsü ve insanlığı arasındaki müthiş farkı dünya görmelidir. Hatta bundan daha beteri de, Antakya ve Trablus'ta ikamet eden haçlıların, Kudüs-ü Şerif'ten çıkan bu mülteci haçlılara Antakya ve Trablusşam'a girmelerine izin vermemeleri ve birçoğunun bu yüzden açlıktan ölmesidir.

Tanınan sürenin bitiminde kahraman Selahaddin Eyyubi, orayı özgürlüğüne kavuşturarak Kudüs-ü Şerife girdi. Bu, 27 Receb 583/M. 1187 senesinde; yani İsrâ ve Mirac'ın yıldönümünde gerçekleşti, 88 yıllık haçlı işgalinden sonra. Selahaddin (Allah ondan razı olsun) Avrupalıların yıktığı cami, külliye ve medreseleri ve özellikle de hasara uğrayan mübarek Mescid-i Aksa'yı restore etmeye koyuldu. Ve Mescid-i Aksa'yı mozaik ve mermerlerle süsledi. Nureddin Zengi'nin Halep'te yapılmasını emrettiği meşhur minberi de oraya koydurdu. Bu minber, Allah'ın rahmetinden kovulmuş yahudi Michael Denis Ruhin tarafından yakılıncaya kadar 1187 yılından 1969 yılına kadar orada kalmıştır. Bu olay, Kudüs-ü Şerif'i devletleştirme hedefini taşıyan büyük bir komplo çerçevesinde gerçekleştirilmiş bir olaydır. Ancak onların zanları boşa çıktı ve hedefi tutturamadılar. İslam halklarının Kudüs-ü Şerif hakkında taşıdıkları bilinç sayesinde bu komplo akamete uğramıştı.

M. 21/8/1969 Perşembe günü sabahı minberin yakılışından günümüze değin mübarek Mescid-i Aksa hatibleri, Kudüs-ü Şerif İsrail işgalinden kurtuluncaya kadar geçici bir minbere çıkmaktadırlar. Ki o gün, Nureddin Zengi ve Selahaddin Eyyubi'nin minberine benzer bir minberle kutlanacaktır.

Selahaddin Eyyubi, vefatından önce 1192 yılında İngiltere kralı Aslan yürekli Richard'la bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Remle Anlaşması olarak bilinir. Bu anlaşma gereği, haçlılar güneyde Yafa'ya, kuzeyde Suriye'ye kadar sahil şeridini koruyacaklar; hristiyan hacılara haccetme izni verilmek kaydıyla Kudüs'de dahil olmak üzere diğer bölgeler müslümanların elinde kalacaktı.

Selahaddin H. 589/M. 1193 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹⁶

KUDÜS'ÜN TEKRAR KAYBEDİLİŞİ

Kudüs, 1229 yılında, yani Selahaddin'in eliyle kurtarıldıktan 42 sene sonra tekrar Haçlıların eline düştü. Soru şu: Bu nasıl oldu?

Cevab: Mısır Meliki el-Kamil b. Adil el-Eyyubi Şam Meliki olan el-Muazzam b. Adil ile çekişme halindeydi. Bu durum el-Kamil'i Fransa kralı II. Frederick (6. haçlı seferi komutanı) ile anlaşma yapmaya zorladı. Bu anlaşma gereği, Melik el-Kamil, Kudüs şehrinin, Beytelehm ve Nasıra'nın hakimiyetinden feragat edecekti. Ayrıca anlaşma şartları arasında haçlıların, Kudüs'ten Yafa ve Akka'ya varan iki ulaşım yolu edinmeleri de yer almaktaydı.

Bunun peşisıra II. Frederick, 1229 yılında Kudüs'ün kralı olarak taç giydi. Bu anlaşmanın müslümanlar aleyhine oldukça olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Zira Melik el-Kamil, kendi şahsî çıkarı uğruna şehirler arasında en saygın olan bir yer hakkında gevşeklik göstermiş; buna karşın Papa tarafından daha önce afaroz edildiği için II. Frederick, Kudüs'ü işgal edemeyecek ve haçlı desteğinde bulunamayacak şekilde bir kaos ortamında bulunuyordu ve hiç bir çaba sarfetmeksizin, hiç bir mukavemetle karşılaşmaksızın en yağlı lokmayı II. Frederick almış oldu.¹⁷

KUDÜS'ÜN YENİDEN KURTARILIŞI

M. 1244 yılında yani haçlıların eline düştükten 15 yıl sonra Kudüs yeniden kurtarıldı. Doğuda Irak ve Harezm şehirlerine saldıran Moğollardan kaçarak Şam'a sığınan Harezmli kabilelerin yardımıyla Melik el-Kamil'in oğlu Melik es-Salih, Kudüs'ü yeniden aldı. Böylece es-Salih, babasının ihmâl ettiğini ikmal etmiştir. Ayrıca Melik es-Salih, 1245 yılında Şam'ı, 1247 yılında da Askalan şehrini iltihak etmeyi de başardı. Böylece Melik es-Salih, Selahaddin'in itibarını yeniden sağlamıştır.¹⁸

KUDÜS'ÜN ÜÇÜNCÜ KEZ DÜŞÜŞÜ

Kudüs, bu tarihten, yani 1244 yılından 1948 yılına kadar, yani İngiltere ve İttifak Devletlerinin yardımıyla siyonistlerin, içinde Kudüs şehrinin batı bölümü de olmak üzere Filistin şeridini işgal etmesine kadar yedi asırdan daha fazla bağımsızlığına sahip bir bölge olarak varlığını sürdürdü.

1967 yılında da mübarek Mescid-i Aksa'nın içinde yer aldığı doğu Kudüs'le birlikte Filistin'in geri kalan kısmı siyonistlerin eline geçti.

Bu mescid, iki kabilenin ilki ve iki mescidin ikincisi, iki harem-i şerifin üçüncüsü olan bu mescid, yahudilerin eline 8.6.1967'de düşmüş oldu. Günümüze değin de hâlâ öyledir.¹⁹

HAÇLI SAVAŞLARININ BAŞARISIZLIK NEDENLERİ

Haçlı savaşlarının başarısız kalmasında yardımcı bir takım faktörler bulunmaktadır, ki ben burada bir kısmını zikredeceğim:

1. Haçlı prenslerin çokluğu, ihtilaf ve çekişme halinde olmaları.
2. Çeşitli ırk ve milletlerden oluşan seferler.
3. Seferlerin, askerî ve coğrafi açılardan hedef değiştirmiş olması.
4. Zamanın uzunluğu. Ki bu süre, haçlıların gerçek saiklerinin zayıflamasına yol açacak derecede 200 yıl sürmüştür.
5. Haçlılar arasında çeşitli hastalıkların ve vebanın yaygınlaşması.
6. İmadüddin Zengi, Nureddin Zengi, Selahaddin Eyyubi, Melik es-Salih b. el-Kamil el-Eyyubi, Melik Zahir Baybars el-Memluki, Mansur Kalavun el-Memluki, Eşref Halil b. Kalavun el-Memluki (ki Akka şehrini ve meşhur kalesini 1291 yılında haçlılardan alarak Filistin topraklarını temizlemiştir; zira Akka, Haçlıların son kalesiydi) gibi büyük müslüman komutanların ortaya çıkışı.
7. Selahaddin Eyyubi eliyle Şam ve Mısır şehirlerinin tek bir bayrak altında toplanması. Bu birliktelik, müslümanlara hakikî bir kuvvet kazandırmıştır. Eğer bu birliktelik olmasaydı, müslümanların güçleri dağılır, diğerlerinin sefer ve işgalleri çok kolay olurdu.²⁰

SONUÇ

Burada şunun altını çizmek gerekir ki batı devletleri haçlı savaşlarına farklı bir yöntemle yeniden girişmiştir. Bu da “barışçıl haçlı savaşları” adıyla miladî 19. asrından beri uygulanagelmektedir. Bu devletler, İslam aleminin içine nüfuz etmeyi başarabildiler ve özellikle Filistin’de daha da özelde Kudüs-ü Şerif şehrinde güçlü bir nüfuza sahip oldular.

Birinci Dünya Savaşı’nda uluslararası siyonizm ile İngiltere liderliğindeki İttifak Devletleri arasında bir koordinasyon sözkonusu olmuştu ve bundan da 2/11/1917 tarihinde Balfour Bildirisi doğmuştur. İkinci Dünya Savaşı’nda da bu uyum devam etti ve bundan da 1948 yılında Filistin’in bir bölümünde İsrail Devletinin kuruluşu doğmuştur. Daha sonra ise İsrail, 1967 yılında bütün Filistin topraklarına yayıldı. Kudüs-ü Şerif problemi hâlâ askıda durmaktadır; zira İsrail güçleri tarafından işgal edilmiş ve orada

bulunan büyük bir çoğunluk şu anda yahudileştirme tehlikesiyle burun burunadır.

Haçlı savaşları döneminde Kudüs şehri, Selahaddin Eyyubi (r.a.)'nin liderliğinde Arap ve müslümanların buraya gelmesinde direkt bir rol oynamış ve böylece Kudüs, haçlı işgalinden kurtarılabilmisti. İsrail işgalinden kurtarılabilmesi için günümüzde Arap ve müslüman birlikteliğinin temel faktörünün yine Kudüs olması gerekmektedir.

Bu Allah'a zor değildir.

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Dipnotlar

1. Muhadarat fi Mealimi't-Tarihi'l-İslamî, Dr. Afif et-Türk, s. 176-180; Tarihü'l-Arab ve'l-Müslimin, Prof. Abdürrahim Mur'ib ve Muhammed Hüseyin Ali, s. 285; Tarihü'l-Hadarati'l-Garbiyye ve'l-Alemi'l-Muasır, Dr. Emin Mahmud ve arkadaşları, s. 58-59; Beytü'l-Makdis mine'l-Ahdi'r-Raşidi ve Hatta Nihayeti'd-Devleti'l-Eyyubiyye, Dr. Hamd Ahmed Yusuf, s. 148.
2. İsra/1
3. Maide/21
4. Bakara/58
5. Ahmed, Ebu Davud ve İbn Mace, kadın sahabi Meymune bnt. Sa'd'den rivayet etmişlerdir.
6. Bakara/144
7. Ahmed ve İbn Hüseyme Ebu Derda'dan rivayet etmişlerdir.
8. Ebu Said el-Hudri'den müttefekun aleyh olarak rivayet edilmiştir.
9. Ebu Davud ve Beyhaki, Ümmü Seleme'den rivayet etmişlerdir.
10. Ahmed, Ebu Ümame el-Bâhilî'den rivayet etmiştir.
11. Bu hadisi Ebu Derda'dan Tarih-ü Dımeşk'te İbn Asakir, Taberani ve el-Kenz l'l-Mütteka'da rivayet etmiştir.
12. Delilü'l-Mescidi'l-Aksa'l-Mübarek, Şeyh İkrime Sabri ve iki arkadaşı, s. 8; Menziletü'l-Kuds fi'l-İslam, Şeyh İkrime Sabri, s. 7-8; Hakkuna fi Filistin, Şeyh İkrime Sabri, s. 22.
13. Tarihü'r-Rusul ve'l-Müluk (Tarihü't-Taberi), Ebu Cafer et-Taberi, c. 3, s. 607-608; Delilü'l-Mescidi'l-Aksa'l-Mübarek, s. 8-13; Menziletü'l-Kuds fi'l-İslam, s. 8; Hakkuna fi Filistin, s. 18-19.

14. Delilü'l-Mescidi'l-Aksa'l-Mübarek, s. 7; Menziletü'l-Kuds fi'l-İslam, s. 8-9; Hakkuna fi Filistin, s. 14-15.
15. Muhadarat fi Mealimi't-Tarihi'l-İslamî, s. 182-184; Tarihü'l-Arab ve'l-Müslimin, s. 287-288; Beytül-Makdis mine'l-Ahdi'r-Raşidî ve Hatta Nihayeti'd-Devleti'l-Eyyübiyye, s. 239-245.
16. Muhadarat fi Mealimi't-Tarihi'l-İslamî, s. 192-193; Tarihü'l-Arab ve'l-Müslimin, s. 294-297; Beytül-Makdis mine'l-Ahdi'r-Raşidî ve Hatta Nihayeti'd-Devleti'l-Eyyübiyye, s. 239-245.
17. Muhadarat fi Mealimi't-Tarihi'l-İslamî, s. 192-193; Tarihü'l-Arab ve'l-Müslimin, s. 301; Beytül-Makdis mine'l-Ahdi'r-Raşidî ve Hatta Nihayeti'd-Devleti'l-Eyyübiyye, s. 285-286.
18. Muhadarat fi Mealimi't-Tarihi'l-İslamî, s. 193; Tarihü'l-Arab ve'l-Müslimin, s. 301; Beytül-Makdis mine'l-Ahdi'r-Raşidî ve Hatta Nihayeti'd-Devleti'l-Eyyübiyye, s. 288-289.
19. Delilü'l-Mescidi'l-Aksa'l-Mübarek, s. 19; Menziletü'l-Kuds fi'l-İslam, s. 9-12; Hakkuna fi Filistin, s. 15-16.
20. Muhadarat fi Mealimi't-Tarihi'l-İslamî, s. 194; Tarihü'l-Arab ve'l-Müslimin, s. 302-304; Beytül-Makdis mine'l-Ahdi'r-Raşidî ve Hatta Nihayeti'd-Devleti'l-Eyyübiyye, s. 245, s. 290.

Kudüs

Şeyh Es'ad et-Temimi*

*K*udüs, bir Yebus kentidir. Yebuslular ise Ken'an kabilesinden olup Sam ırkındandırlar. Ayrıca Yebuslular Arapların ilk göbeğindendirler. Arap Yarımadası'nın merkezinde ortaya çıkan bu kabile, gittikçe Yarımada'nın çevresinde yayılmaya başlamıştır. Yarımada'nın çevresindeki kabileler de Yebuslardan'dır. Filistin'in Kuzey'ini imar edip oraya yerleşen kavim de onlardır. İlk defa bu kavim, Kudüs kentinin temelini Milattan önce yaklaşık olarak 3000 yıllarında atmıştır. İlk dönemlerde Ken'anlılar dağınık bir şekilde yaşarlarken daha sonra tabiatın doğal şartları ve can güvenliklerini sağlama arzusu onları bir araya getirmiştir. Daha sonra çevre kentlere yaptıkları savaşlarla kendi varlıklarını kanıtlayarak asırlarca kendilerinden söz ettirmişlerdir. Nice şehirlerin kurucusu olan bu kavim mimari başarısını da kanıtlamıştır. Kayaları kırarak ve o kayaları işlemekteki üstün yeteneklerini de göstermiştir. Yebuslular'ın şehirleri her zaman surlarla çevriliydi. Kudüs ve çevresinde ilk defa zeytin ziraatine başlayan yine bu kavim olmuştur. Hatta İsrailoğulları dahil, kendilerinden sonra gelen topluluklara da zeytin ziraatını yine bu kavim öğretmiştir. Çömlekçilik ve madencilikte ilerlemiş, ayrıca kendilerine kânun ve yasalar da oluşturmuşlardı. Daha sonra gelen İsrailoğulları onlardan çok şey almıştı. Tarihe geçen buluşları arasında yazı ve hece alfâbesi de yer almaktadır.

İnsanlık tarihinde Yahûdilerin tartışmaya değer bir medeniyetleri ise söz konusu değildir. Onun için Yahûdiler, Filistin ve Kudüs'ü aldıklarında bu bölgelerde onların varlığına delâlet edecek herhangi bir yapıta ulaşmak için Kudüs ve çevresinde kazı çalışmalarına başlamışlardır. Ama amaçlarında başarılı olamamışlardır. Onlar her ne kadar bir takım iddiaları öne sür-

(*) Ürdün, *Eski Mescid-i Aksa İmamı*

seler de ancak kazı çalışmalarının sonucunda sadece Arap ve İslam yapıtlarına rastlanılmıştır.

Firavunlar Döneminde Kudüs

Tarihin bizlere bildirdiği kadarıyla (Maren Ra') Milat'tan önce 3235 yılında Şam'ı fethetmiş ve III. Sonsiret'te Suriye'nin Güneyi'ndeki bölgeleri almıştır. Arkeologlar Tel-el Amarine'deki yazıtlar arasında, Yebus'un kabile büyüklerinden birinin Mısır Firavun'u (1. Tahtemis)'e, Milat'tan önce 1550'de göndermiş olduğu bir mektubuna rastlamışlardır. Mektup'ta kabile reisi, Firavun'a olan bağlılığını izah ettikten sonra Firavun'dan, düşmanları olan İbraniler'e karşı kendilerini korumasını istemiştir. Bunun üzerine Firavun onlara yardım göndererek bütün bölgeyi kendi idaresi altına almıştır. Firavun'un bölgedeki son zaferi de Mecdu'da olmuştur. O günden sonra Ken'anlılar, Mısır idaresine bağlı kalmışlardır. Bölgedeki Mısır idaresi de, tam ikiyüz yıl devam etmiştir.

İsrailoğulları Döneminde Kudüs

Musa (a.s.) Filistin'in Doğu yakasında vefat etmiş henüz o zamana kadar da İsrailoğulları Filistin'e girmemişlerdi. Hz. Musa'nın mezarının da nerede olduğu hiçbir insan tarafından kesin olarak bilinmemektedir. İsrailoğulları, Eriha'yı aldıkları zaman, yaşlı, kadın, çoluk-çocuk bütün Eriha halkını yakarak, büyük baş hayvanları da ateşe vermişlerdi. Oradaki altın, gümüş, bakır ve madenlere de el koymuşlardı. Soygunculuk ve yolkesiciliği kendilerine din edindikleri için Rabbin de İsrailoğulları üzerine kızgınlığı artmıştı. O zaman Yeşu dedi ki: "İsrailoğulları hata ettiler. Onlara emrettiğim sözden döndüler. Haram'a gittiler. Hırsızlık yaptılar. İnkâr ettiler. İsrailoğulları mülklerini terkederek düşmanları karşısında sebat göstermediler". Bir süre sonra Ramallah'ın İlçe'si olan Batulya'yı kuşattılar. Sonra da "12000"lik bölge sakinleri üzerinde kıyıma geçtiler.

İsrailoğulları, Musa'nın dini ve Şeriatı'ndan çıktılar. Tevrat'taki, Hakimler bölümünde de okuyacağımız gibi aynen şöyle geçmektedir. "Ve İsrailoğulları Rabbin gözünde kötü olanı yaptılar ve Baallara ve Astartilere kulluk ettiler. Ve kendilerini Mısır diyarından çıkaran atalarının Allah'ı RABBİ, bıraktılar ve etraflarında olan milletlerin ilahlarından olan başka ilahların ardında yürüdüler. Ve RABBİ öfkelenlendirdiler. RABBİN öfkesi İsrail'e karşı alevlendi. Ve onları yağmacıların eline verdi ve onları yağma ettiler ve artık düşmanlarının önünde duramadılar.

İsrailoğulları için “Yehuda” artık yasaklanmış oldu. Ne oraya gidebiliyorlar ne de geçebiliyorlardı. İsrailoğulları, Hakimler dönemini büyük bir yalnızlık ve şaşkınlık içerisinde yaşadılar. O dönem sadece karışıklık ve bölünmelerden ibaretti. Musibetten uzak kaldıklarında Allah’ı unutuyor ama başlarına bir bela geldiğinde ise hemen Allah’a yöneliyorlardı. Yani Allah’a bir yıl ibadet ediyor bir yıl da başkaldırıyorlardı. Başlarına geçen her liderin, önce bir yıl sözünü dinleyip itaat ediyorlar diğer yıl da emirlerine karşı gelerek, isyan ediyorlardı. Bugün olduğu gibi karışıklık döneminde de İsrailoğulları özgürlüğü tatmış değillerdir. Her zaman korku ve endişe içinde yaşamışlardır. Önce Ken’anlılar’la, aralarında geçen uzun bir savaş olmuş daha sonra da “Muablılar” ve zu en-Nun’la savaşmışlardır. Sonra da Ummanlılar ve Filistinliler’le savaşa girmişler. Özellikle de Filistinliler’le girdikleri şiddetli savaş olmuştur. İbraniler Filistinliler’le savaşa girdiklerinde, Filistinliler, onları yenmiş ve İbraniler 30 bin kayıp vermişlerdi. Ondan önceki savaşta da 3 bin’e yakın kayıpları vardı. Her ne kadar Yahûdiler varlıklarının Araplardan daha önceye dayandığını iddia etseler de gün geçtikçe bu iddianın gerçek olmadığı ortaya çıkmaktadır. Kesin olan bir şey vardır ki o da Arapların, İbraniler’den daha önce Arap Yarımadası’na gelmeleri ve İbrâniler’den daha eskiye dayanan bir geçmişlerinin olmasıdır. Aynı şekilde Yebûsiler de İbraniler’le girmiş oldukları savaşlarla gittikçe azalmışlardır.

Britanica Ansiklopedisi’nin de değindiği gibi; İsrailoğulları Arap Yarımadası’na geldiklerinde Yarımada’da sadece Unnak ve Kilapoğulları vardı. Unnak ve Kilaboğulları yiğitlik ve cesaretleriyle tanınıyorlardı. Bu bölgede Yahûdilerin iddia ettiği gibi herhangi bir Yahûdi medeniyeti yoktu. Bu bölgeye, bugün olduğu gibi yakıp yıkarak, öldürerek, mallara el koyarak ve her türlü çirkeflikleri yaparak girmişlerdi.

Büyük İskender ordusuyla birlikte Kudüs’ü kuşattıktan sonra Kudüs’ü barış içinde teslim aldı. Yahûdiler’e özgürlük tanıyarak, kendi kendilerini yönetmelerine izin verdi. Milat’tan önce 323’de İskender’in ölümü ile birlikte, dört oğlu İskender’in mülkünü kendi aralarında paylaşmaya başladılar. Kudüs, İskender’in oğlu Batlimus’un payına düştü. Yahûdiler istemedikleri halde, Batlimus Yahûdiler’e zorla Hükümdar oldu.

Daha sonra Kudüs’ü Romalılar işgal etti. Sezar, Yahûdileri çirkeflik ve ikiye bölmeyle tanımladı. Sezar, Yahûdiler için “Menfaâtleri uğruna ucuz ve pahalı her şeyi feda ederler” diyordu. Ayrıca Kudüs’ün işgal edilmiş en zor

şehir olduğunu söyleyerek, Kudüs'ün desise ve entrikalar yuvası olduğu üzerinde ısrarla duruyordu.

Hülasa: Yahûdiler tarih boyunca Filistin'de toplam 450 yıl kalmışlar ama Araplar ise İslam'dan önce ve sonra olmak üzere bugüne kadar Filistin'de bulunmaktadırlar.

Mesih (a.s.) Döneminde Kudüs

Kudüs, Mesih (a.s.) döneminde, Süleyman'ın hükümdarlığı döneminden daha da büyümüş ve genişlemiş idi. Kudüs'ün nüfûsu da gittikçe artmıştı. Mesih (a.s.) Kudüs'e bir defa gençliğinde olmak üzere iki defa da Risâleti'nin neşrinden sonra gitmiştir.

1. 18 Ekim M. 28 senesinde.

2. Önceki tarih'ten tam iki ay sonra, yani aynı senenin Aralık ayında.

3. Mesih (a.s.)'ın bazı öğrencileri, Romalılar'a Mesih (a.s.)'ın yerini bildirerek Romalılar'ın O'nu öldürmesini planlamışlardı. Bunun üzerine Allah'u Taâla, Mesih (a.s.)'ı ispiyonlayan öğrencisini İsa'ya benzetmiş ve Romalılar da öğrencisini yani (Yehûda'yı) İsa sanarak onu mahkemeye götürerek hakkında Haça germe kararını almışlardır. O arada Mesih (a.s.) Roma askerleri arasından sıyrılarak Tur dağına doğru yönelmiştir. Tur dağı Kudüs'ün Doğusundadır. Oradan da Göğ'e yükselmiştir. İsa'nın Göğ'e yükseldiği yerde şu anda bir cami bulunmaktadır. Bu Cami İslâmi vakıfların insiyâtifindedir. Bu cami'yi ziyârete gelen Hristiyanlar'dan, İslâmî vakıf, giriş ücreti almaktadır. Mesih (a.s.) öğretilerini insanlara tebliğ etmeye başladığı zaman henüz 30 yaşında idi. İçinde yaşadığı toplumun ıslahını hedefliyordu. Kudüs Yahûdileri başta olmak üzere, Yâhûdiler'i çok iyi tanıyordu. Onlardan nefret ediyor ve onlara asla güvenmiyordu. Her zaman "Yahûdiler'den kurtulmak" diyordu.

Mesih (a.s.) Kudüs'e veda ederken Tur Dağı'ndan Kudüs'e yönelerek şöyle seslendi: "Ey Orşelim, Ey Orşelim: Ey Enbiyâları öldüren ve Peygamberler'i taşıyan halk. Tavuğun civcivlerini kanatları altında topladığı gibi kaç defa sizleri bir araya getirmek istedim. Ancak eviniz size sadece bir harâbe olarak terkediliyor."

Allah'u Taâla, Yahûdiler üzerine kıyâmet gününe kadar azab göndereceğini bildiriyor: "İşte o zaman Rabbin onlara en kötü azabı yapacak kimseleri kıyamet gününe kadar üzerlerine mutlaka göndereceğini bildir-

di." (A'raf: 167) Daha sonra Yahûdiler, Kudûs'te Romalılar'a karşı çıkmış ve kılıçlarını Romalılar'ın göğsüne haince batırmışlardır. Bunun üzerine Suriye'nin bütün şehirlerinde büyük kıyımlar meydana gelmişti. Çünkü Yahûdiler çok çabuk değişen, zelil ve kibirli bir millet'tir. Dolayısıyla onlara karşı yapılan savaşlar ve akibetlerinin de o şekilde sonuçlanması kaçınılmaz idi. Zaten onlar Tarih boyunca hep aynı âkibeti yaşamışlardır.

Bu defa ise onları daha kötü bir âkibet beklemektedir. Müslümanlar gafletlerinden uyanıp İslam Dini'nin onlara yüklemiş olduğu sorumluluğu hissetmeye başladıklarında, işte o zaman İsrail Devleti ortadan kalkacak ve onlardan geriye sadece Kıyamet gününe kadar azab içinde yaşamak kalacaktır.

Kudûs ve Müslümanların Fethi

Müslümanların, Kudûs'ü fethetme düşünceleri garipsenecek bir durum değildir. Çünkü o mukaddes bir kent olup Kur'an-ı Kerim'de, Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in hadislerinde, ayrıca sahâbe ve İslam Ülemâsı'nın sözlerinde de defalarca zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in İsra Sûresi'nde Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in dönemindeki Yahûdiler'in ilk fesad dönemi tafsilatlı bir şekilde açıklanmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamberi katletme girişimleri ve aralarındaki anlaşmayı da nasıl bozduklarına ayrıca değinilmektedir. Onlar zaten hiç bir zaman ahde vefâ gösteren bir millet değildirler. "Ne zaman bir ahidde bulundularsa, içlerinden bir bölümü onu bozmadı mı? Hayır, onların çoğu iman etmezler." (Bakara: 100) Filistin'deki son olaylarda da görüldüğü gibi Yahûdiler hiç bir anlaşmaya bağlı kalmamışlar ve bütün anlaşmaları bozmuşlardır. Dolayısıyla Filistin halkı Yahûdiler'e başkaldırarak Filistin genelinde savaşa girmek zorunda kalmışlardır. Ömer, Kudûs anlaşmasından sonra Kudûs'ü bir İslâm şehri olarak bırakmış, Hristiyanların mukaddesatlarını da gözetlemiştir. Bir takım anlaşmazlıklara sebep olan "Kıyamet Kilise"si'nin bakım ve denetimi halen Kudûslü aileler tarafından yapılmaktadır. (Al-Nesibe ve Al Cudeh) Bu aileler "Kıyamet Kilise"sinin anahtarını yanlarında bulundurmaktadırlar. İkinci fesad dönemi ise, şu anda içinde bulunduğumuz durumdur. Kur'an-ı Kerim, Kudûs'ü, çevresi bereketlenmiş toprakları ve Şam diyarını İslâm toprakları olarak nitelendirirken, Mescid-i Aksada insanların akın akın ziyaret ettiği üç mescit'ten bir tanesidir. Allah'u Taâlâ'nın da belirttiği gibi: "Bir kısım ayetlerimizi kendisine göstermek için, kulumu bir gece Mescid-i Ak-sa'ya götüren O (Allah) yücedir,". (İsra: 1) ve Peygamber efendimiz

(s.a.s.)'in de ifade ettiği gibi “İnsanlar yalnız üç Mescid'i ziyaret ederler” Mescid-i Haram'ı, Benim bu Mescidim'i ve Mescid-i Aksa'yı İmam Ali-Bin-Ebi Talip te diyor ki: İki yer ortası Beyt-il-Makdis'in yeridir. Gökyüzüne en yakın olan yer de Beyt-il Makdis'tir”. Ebu Hureyre'den de rivayet edildiği gibi: “Kim Beyt-il Makdis'te ölürse, sanki Gökyüzü'nde ölmüş gibidir. İmam Ali “Sa'sa'a"ya dedi ki: “Evet, zavallı Mescid-i Aksa, içinde namaz kılan Allah yolunda cihad etmiş gibidir. Vallahi öyle bir gün gelecek ki, insanlar keşke Mescid-i Aksa'nın kerpiçinde bir saman olsaydım diyecekler.”

Ömer bin el-Hattap döneminde İran, Irak, Dımeşk ve Mısır bütün zenginlik ve bereketiyle fethedilmiştir. Ömer (r.a.) bu bölgeleri sadece büyüklüğü ve zenginliği için değil, Kudüs'ü almak için buralara kadar gelmiştir. Bu da bizlere diğer insanların farketmediği ancak Allah Rasûlü'nün arkadaşlığında bulunan büyük sahabelerin Kudüs'e verdikleri büyük değeri göstermektedir. Zaten Yahudi ve Hristiyanlar'a Nebîler'i tarafından Kudüs'ü fethedecek kişinin Ömer olduğu daha önce bildirilmiştir. Bu defa Filistin ve Kudüs'ü fethedecek talihli kişi kimdir acaba??

Ömer (r.a.) Kudüs'e yaklaştığında, Müslümanlar O'nu atlarıyla, oklarıyla ve askerleriyle karşılamış ve Kudüs'teki Hristiyanların piskopos'u (Sefer ve Niyus)'la anlaşma yaptığından sanki gelecekte Müslümanlar ve Yahudiler arasında bir savaşın vuku bulacağını sezmişti. Tarih'te Ömer Antlaşması olarak bilinen taslağı yazmıştır. Taslağın içeriği aynen şöyle:

“Bismillahirrahmanirrahim.

Allah'ın kulu, Emir-el Mü'minin Ömer, İlyu sakinlerinin canlarına, mallarına, Kiliselerine, Haçlarına, hastalarına, sağlıklılarına ve diğer milletlerine te'minat vermiştir. Kiliselerinde kimse ikamet etmeyecek ve Kiliseleri yıkılmayacaktır. Kiliselerinden hiç bir şey eksilmeyecek ve alınmayacaktır. Haçlarına da dokunulmayacak, onlardan kimse de zarar görmeyecektir. Onlarla beraber Yahudiler İlyu'da yaşamayacaklardır. Diğer şehir sakinlerini uygulandığı gibi İlyu sakinleri de cizye verecektir.

Hırsızları ve Rumları da çıkarmaları gerekecektir, eğer onlardan herhangi biri bir yere çıkacak olursa gidecekleri yere ulaşınca kadar canları ve malları güvende olacaktır. İlyu sakinlerinden mallarını ve Haçlarını beraberlerinde alıp Rumlar'la gitmek isteyen de varsa, ulaşacakları yere varıncaya kadar canları ve malları güvende olacaktır. Toprak sahiplerinden arzu eden, İlyu'da kalabilecektir. İlyu sakinlerine olduğu gibi toprak

sahiplerine de, cizye uygulanacaktır. Toprak sahipleri de arzu ederler ise Rumlar'la beraber gidebilecektir. Eğer tekrar topraklarına dönmek isterler ise toprakları ürün verinceye kadar onlardan birşey alınmayacaktır. Bu bildiride yazılı olan hususlar, İlyahılar yükümleri olan Cizye'yi ödedikleri sürece, Allah'ın ahdi, Mü'minlerinin ve Halifelerinin zimmeti altında olacaktır." (Hicri 15. senede hazırlanıp kaleme alınan bu bildiriye Halid bin Velîd, Abdurrahman bin Avf, Amr bin As ve Muaviye bin Ebi Süfyan da şahitlik etmişlerdir.)

Haçlı Seferleri Sırasında Kudüs

Miladi 1083 yılında aralarında, Fransız Rahip (Butros Nasik)'in de bulunduğu bir heyet Beyt-il Makdis'i ziyaret etmişlerdir. Rahip, Kudüs piskoposu (Seman) ile bir araya gelerek, Kudüs'ün Müslümanların elinden kurtarılması gerektiği etrafında görüşmüşlerdi. Rahip ülkesi'ne döndüğünde, beraberinde Papa II. Urbanus'a yardım etmesi için bir mektup ulaştırmıştır. Gönderilen mektup'tan sonra Mukaddes topraklardaki Hristiyanları kölelikten kurtarma daveti başlamıştır. Bu fikir Papa'nın da yardımı ile "Mesih'in kabrini kafirlerin elinden kurtarma" söylemi ile yaygınlaştırılmıştır. (Bilemiyorum mezarı olan Mesih, nasıl ilah olur??!!) Papa, Hristiyanların işlemiş oldukları ve işleyecekleri bütün günahları affederek ödüllendirmiştir. Ayrıca onları ebedi cennetlerle müjdeleyerek vergiden de muaf tutmuştur.

Gerçekten o dönemde Hristiyanlar eziliyorlar mıydı??? Üstad Raif Mihail es-Sa'ati şöyle söylemektedir: Gerçekten insaflı olmak gerekirse Filistinli Hristiyanlar Müslümanlarla Barış ve Huzur içinde, dil ve vatan kardeşi olarak yaşamışlardır. Hristiyanlardan başarılı ve becerikli kişiler önemli mevkilere sahiptiler. Ama Tarihin bazı dönemlerinde Hristiyanların karşılaşmış oldukları birtakım zulümlerden müslümanlar da nasiplerini almışlardır. Bu tür zulümler dengesizlikleri olan sultanlardan kaynaklanmıştır. Eğer Kral zalim ise, diğer bütün kralları da aynı kategoriye koymamız adaletsizlik olur.

Üstad Seyyid Emir Ali "Arap ve İslam Medeniyeti" adlı kitabının 276. sayfasında şöyle açıklamaktadır: Hristiyanlar İslam Devleti'nin kuruluşundan beri büyük bir hoşgörü içinde idiler. Dinsel merasimlerini özgürce yerine getiriyor, Medeni Hukuktan da hiç bir sınır olmaksızın yararlanıyorlardı. İmparatorluğun içinde istedikleri yere gidiyor ve istedikleri şekilde hareket ediyorlardı. Ayrıca sınırsız topraklar üzerinde de hakları vardı. Kısacası Müslümanların istifade ettikleri her şeyden onlar da istifade ediyorlardı.

Makdis-i, Beyt-il Makdis'e yapmış olduğu geziyi şöyle anlatıyor: "Beyt-il Makdis'te Yahudiler ve Hristiyanları söz sahibi kişiler olarak gördüm." Bilindiği gibi Makdis'i o bölgeleri Miladi 985'de Haçlı Seferlerinden tam bir asır önce ziyaret etmişti M. (1093)'te. Ğay Luistrine'de kitabının önsözünde Makdis'i'yı onaylayacak şekilde şunları söylemektedir: İtiraf etmek gerekir ki "Hristiyanlar, Haçlı seferlerine sebep olacak, bir zulmü yaşamıyorlardı.

Öyle ise Haçlı Seferlerinin gerçek sebepleri neler idi?.. Rumlar diyor ki: Haçlı Seferlerinin arkasında yatan gerçek; Mukaddes toprakları Müslümanlar'dan arındırmak idi. Ama haçlılar ise fiilleriyle, amaçlarının Mukaddes toprakları istila edip orayı Latin topraklarının bir parçası haline getirerek ortodoksları da etkisiz hale getirmek olduğunu gösteriyorlardı. Ama Latinler bu gerçeği inkar ederek şöyle diyorlardı: "Gerçek amaç, Mesih (a.s.)'ın mezarının Müslümanlar'dan kurtarılmasıdır." Ancak Latinlerden başka bir grup ise Haçlı Seferlerindeki amacın ne bu ne de diğeri olduğunu sadece ticari ağırlıklı bir savaş olduğunu itiraf etmektedirler.

Haçlı Seferlerinin sebepleri üzerine söylenenlerden en doğrusu da Lübnanlı yazar Necip Akiki'nin "Oryantalistler" adlı kitabında (s. 42-45 Beyrut baskısı M. 1937 senesinde) yazdıklarıdır. Bir yandan Avrupa Dünyası'nın aklını çelen Papa'lar diğeri yandan o dönemin kültür ve medeniyetine karşı gelenler iki tarafta sonuç olarak karşılarında Arap dilini bulmakta idiler. Çünkü Arapçanın güçlü bir felsefesi vardı. Arap dilinin felsefesi de İncil ile tezat içerisinde idi. Araplar dünya'ya Kur'an ile hakim oluren neredeyse müezzinin sesi de Çan sesini bastırıyor idi. Araplar Avrupa üzerine hem dini hem de dünyevi açıdan tehlike oluşturuyorlardı. Dolayısıyla Müslüman Araplarla çeşitli şekillerde mücadeleye başladılar. Mücadeleleri başlıca şu noktalar etrafında yoğunlaşmaktadır.

- İslam Felsefesi ile ilgilenmeyi haram ilan etmek.
- Avrupa'nın önde gelen başkentlerinde Arapça, İbranice ve Kildanice gibi dil eğitimi okullarını inşa etmek.
- Rahip Vaiz kardeşler teşkilatını oluşturarak Hristiyanların Arapça öğrenip misyonerlik yapmalarını ve Kur'an'ı eleştirmelerini sağlamaktı.

Henri İmrinin Fusdik "Filistin'e Gidiş Sebebi" adlı kitabında diyor ki: Haçlı Seferlerinin sebepleri halka ulaştırıldığı gibi yüce amaçlara dayanmaktadır. İlk Haçlı Seferi üçyüzbin askerden müteşekkil idi. Bu sefere tek

bir kişi liderlik yapmıyordu, tabii aynı zaman içinde bir sefere birden fazla kişi liderlik ediyordu. Butros Ennasik ve diğer 20 lider gibi. Savaşçı birliklerinin sayı bakımından az oldukları dönemlerde ele geçirilen bölgelerde çeşitli hırsızlıklar ve gasp olayları meydana geliyordu. Girdikleri bölgeler üzerinde yapmış oldukları çirkin suç ve mezalimlerden dolayı bölge sakinleri Haçlılar gelmeden beraberlerinde taşıyabildikleri kadar birtakım ihtiyaçlarını alıp, onlarla karşılaşmak istemedikleri için kaçmak zorunda kalıyorlardı.

Tu Tuh ve Pulus şöyle diyorlar: Mesih (a.s.) öğrencilerinin Yahudilere olan sevgilerinin ne kadar çok olduğunu biliyordu. Ancak Hristiyanların da "Haç'a germe" mekanında yapmış oldukları zulüm ve saldırganlıklar tarif edilemez. Ehvan Şehade el-Huri ve Nikole el Huri şöyle ifade etmektedirler: Haçlılar, hayatta kalan Araplara ölümlerini toplattırarak ölümleri ile birlikte mallarını da yakmalarını emretmişlerdir. Daha sonra onları da öldürmüşlerdir. Mesih (a.s.)'a inmiş gerçek Hristiyanlık için dini şiddet, zulüm ve Hz. İsa'nın yardımcıları olduklarını iddia eden yabancılardan uzak bir dindir.

Böylece görüyoruz ki Haçlı Seferlerinin asıl amacı kutsal toprakları müslümanlardan arındırmak idi. Fakat onların gönlünde saklı bulunan bir takım emeller de bulunuyordu. İlk önce hükümranlıkları İspanya, Fransa, Yunan ve Sakilya'ya kadar uzanan Araplardan intikam almak bulunuyordu. İkinci ihtimal ise dönemin dini otoritesinin kışkırtmaları bulunmaktaydı. Fiilleriyle de kanıtladıkları gibi Mukaddes toprakları istila etmekteki amaçları o toprakları Latin diyarı haline getirmek idi. Zafer onları sarhoş ederek onlarda sömürge ruhu uyandırmıştı. Bu ruh intikam, kıyım ve mezalimlerle birleşti. Müslümanları gördükleri her yerde öldürmeye başlamış hatta Sahra diye bilinen Mescid bile onları Haçlıların kıyımından koruyamamıştı. Çünkü Mescid'e sığınan binlerce erkek, kadın ve çocuklar katledilmişlerdi. Bunu yapanlar İncil'e inanan her zaman doğruluğa ve barışa davet eden misyonerler idi. Bundan Yahudiler de paylarını aldılar, çünkü Haçlılar onları da Havralarında toplayarak yakmışlardı.

Selahaddin-i Eyyûbî Döneminde Kudüs

Haçlı Seferlerinden kısa bir süre önce İslâm âlemi bugün olduğu gibi büyük bir kargaşa ve bölünmüşlük içindeydi. Batı ise bu durumdan istifade ederek Haçlı Seferlerine başladı. Kudüs, Müslümanların elinden alınmaya kadar Haçlı Seferleri devam etti. Ancak Müslümanlar daha sonra gaf-

let uykularından uyanmaya başladılar. Adeta Müslümanların zaferi, bugün olduğu gibi Kudüs'ün kafirler tarafından alınmasıyla başlamıştır. Çünkü Kudüs, kafirler tarafından alınıncaya kadar Müslümanlar safında herhangi bir uyanış görülmemiştir. Ancak Müslümanlar Kudüs'ün içinde her zaman saldırılara maruz kalıyorlardı. Bu, Filistin'in Kuzeyindeki Hittin savaşına yol açan önemli sebeplerden bir tanesidir. Hittin Meydan Muharebesi, Haçlıların Kudüs'teki yenilgileri için bir başlangıç idi. Hittin'de Selahaddin tarafından gerçekleştirilen bu zafer Haçlıların, Filistin üzerindeki sömürge düşüncelerini de engellemiştir. Ancak o dönem Filistin sakinlerinin çoğu Müslüman idi. Bugün ise Müslümanların sayısı hemen hemen Yahûdilerle eşit derecededir.

Miladi 1187 Eylül'ün 20'sinde Selahaddin'in birlikleri el-Halil'den gelerek Beytül-Makdis'in surlarından Batısına doğru ilerledi. Selahaddin'in ordusu Arap, Kürt ve Türkler'den müteşekkil idi. Düşman ordusunun sayısı altmışbine ulaşıyordu.

Selahaddin-i Eyyûbi, Kudüs'ü kuşatma hazırlıklarını bitirdikten sonra, kentin ileri gelenlerine bir heyet göndererek şöyle söyledi: “Benim Kudüs'e saygım sonsuzdur. Dolayısıyla içinde kan dökülmesini istemiyorum. Bunun için şehri terketmenizi istiyorum. Mallarınızı ve topraklarınızı sizlere başka şekilde telafi edeceğime dair söz veriyorum.” Kudüs'teki Haçlıların ileri gelenleri Selahaddin'in söylediklerine uymayınca Selahaddin şehri mancınıklarla bombardımana başladı. Dolayısıyla iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar vuku buldu. İki taraftan da büyük kayıplar verildi. Fakat müslümanlar daha güçlüydüler. Düşman askerleri de gittikçe ye'se kapıldı. Bunun üzerine Haçlılar, Selahaddin'e elçi göndererek teslim olacaklarını bildirdiler. İlk başlangıçta Selahaddin teslimiyet önerisini reddederek şöyle dedi: “Kudüs'e 88 yıl önce nasıl girildiyse öyle gireceğiz.” Bu söz üzerine şehir halkını bir korku sardı. Kadınlar çığlık atmaya, çocuklar ağlamaya ve Rahipler de kentin sokaklarında yürüyerek gelecek günlere içerliyorlardı. Daha sonra Selahaddin ile müzakereler için İlyan'ı gönderdiler. İlyan, Selahaddin'den insanlığın ilahı adına barış rica etti. Selahaddin'den olumsuz cevap alınca İlyan, Selahaddin'e şöyle dedi: “Ey Selahaddin, ölümden kurtuluş olmadığını görürsek, vallahi çocuklarımızı, kadınlarımızı öldürür ve eşyalarımızı da yakanız. Sonra Kubbet el-Sahra ve Mescid el-Aksa gibi mukaddes yerleri de tahrip ederiz. Bundan sonra yanımızda esir olan 5000 Müslümanı öldürürüz. Bunun üzerine, Selahaddin emirleriyle meseleyi görüştükten sonra 40 gün içinde fidye ödeyerek şehri terkedip istedikleri ye-

re gidebileceklerini bildirdi. Selahaddin, şehrin kapısına bekçiler yerleştirerek düşmanlardan cizye alınmasını sağladı. Müslümanlar 2 Ekim 1187 (27 Recep 583) Cuma günü güneşin doğuşundan üç saat sonra Kudüs'ü fethettiler.

Yaklaşık yüzyıl önce kadınları ve çocukları öldüren Haçlılara ve Hristiyanlara Selahaddin İslam'ın ahlakıyla davranarak güzel bir örnek sergiledi. Yahûdi Devleti de bugün aynı şekilde davranmaktadır. Çünkü Yahûdiler uyguladıkları kıyım şekillerini İlahi bir emre dayandırmaktadırlar. Hadis-i en Nebvî'de de belirtildiği gibi "Yahûdiler, Müslümanları öldürmeyinceye ve Müslümanlar da Yahûdilerle savaşmayıncaya kadar Kıyamet kopmayacaktır. Bütün ağaçlar ve taşlar dile gelerek Ey Müslüman, Ey Allah'ın kulu, arkamda saklanmakta olan bir Yahûdi'dir, gel ve onu öldür diyecektir. Ancak ğarkad ağacı dile gelmiyecektir, çünkü o bir Yahûdi ağacıdır."

Günümüzde ve Gelecekte Kudüs

Şimdi ise Kudüs'ün bugünü üzerinde konuşarak imani bir bakış açısıyla da yarına uzanmak istiyorum. Müslümanlar Kudüs'e yerleştiklerinde insanlar arasında adaleti yayarak Ehl-i Kitap'la (Hristiyanlar) da Tarihte el-Uhdet-el-Ömeriyye diye bilinen "Ömer Anlaşması"nın şartlarına binaen Kudüs ve Filistin topraklarında hiç bir Yahûdi bırakmayarak yaşamaya devam ettiler. Bu durum 17. yüzyılda aşırılıkları ve fitnelerinin başlaması dönemine kadar iyi bir şekilde devam etti. Şu anda sizlere İsrâ ve İsrâ'nın Mescid-i Aksa üzerindeki kudsiyyetinden ayrıca Müslümanlar'la olan ilişkisinden ve sonra da birinci ve ikinci fesad döneminden söz etmek istiyorum.

İsrâ'nın Kutsal Topraklar ve Müslümanlarla Olan İlişkisi

Hız. Muhammed (s.a.s.) ile Kureyş kafirleri arasındaki mücadele ve savaş gittikçe kızışmaya başlamıştı. Çünkü Kureyş, küfrün ona sunmuş olduğu ayrıcalıklar ve toplumdaki hiyerarşik konumunun elinden alınmasından endişeleniyordu. Hak ve Batıl arasındaki savaş, yani yeni ve eski din arasındaki savaş gittikçe tırmanıyordu. Çünkü yerli din, insanoğluna ve bütün beşeriyete Yaradana ibadet etmeyi emretmesiyle bir üstünlük bahsediyordu. İnsan onu yoktan vareden için ibadete çağırılıyordu. Ne bir ağaca ne de kainattaki cisimlerden bir cisime yönelmeyi; sadece ona üstünlük bahşeden, bir ve Samed olan, doğurmayan ve doğrulmayan ve hiçbir şeyin O'nun dengi olmayan, Allah'a ibadete davet ediliyordu.

Savaş, Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ile küfür arasında giderek kızışıyordu. Küfrün insan fikri ve ahlakı üzerindeki çöküşü, beşeriyetin bir hakim veya kahine ya da bir taş ve ağaca yapmış olduğu kullukta kendini göstermekteydi. Öyle bir çöküş ki artık heva ve arzular helal ve haram tanımadan kıyas edilemeyecek bir şekilde insanı yönlendirmeye başlamıştı. Artık her şey mübah sayılıyor, haksız yere insan öldürmek, zulmetmek, haram yemek, insanları küçümsemek, kısacası aklın alamıyacağı her şey.

Durum böyle iken tabii ki Irklar arasındaki ayrıcalık, toplum içindeki, efendi ve köle sınıflaşması da kaçınılmaz idi. Ayrıca haksız yere insanların malını yemek, gayri meşrû bir şekilde bir kesimin sırtından geçinerek diğer bir sınıfın zenginleşmesini sağlamak, faizi yaymak gibi iktisâdi sınıflaşmalarda küfrün belli bir sınıfa tanıdığı ayrıcalıklardandı. Artık din belli bir sınıfın tekeline girerek, diğer kesimden kölelik ve ubudiyeti bekliyor, kulluklarını ifâ etmek için de onlardan kurban kesmelerini istiyordu.

Artık küfür o kadar vahşice kendini savunmaya başlamıştı ki, Allah Müslümanlara hayırlı bir kapı açıncaya kadar, dinlerini ve inançlarını koruyabilmek için iki defa Habeşistan'a Hicret etmek zorunda kalmışlardı.

Vahşetin hakim olduğu bu atmosferde Allah'u Taâla Nebisi'ne oldukça şefkâtlı ve merhametli idi. Mekke'den, Kudüs'e yapılan İsra, Risaletin 10. senesinde idi. Mi'rac olayı ise Mescid-i Aksa'dan göğün en yükseğine yani "Sidretü'l Munteha'ya yapıldı. Günler ve yıllar geçtiği halde halâ Mi'rac büyük anlamlar taşımaktadır.

Allah'u Taâla sabrına karşılık Nebisi'ni mükâfatlandırıyor, O'nu yanına davet ediyordu. O'nu kendine yaklaştırarak onu öyle bir dereceye erdirdiyordu ki ne insanlardan ne de meleklerden kimse o dereceye ulaşmamıştı. Allah'u Taâla O'na Şam, Filistin, Kudüs ve Mescid-i Aksa'yı imanının ödülü olarak takdim ediyordu. Burada önce Filistin, Şam sonra Kudüs'ün fethi maddi ve cesedi bir şekilde gerçekleşen fetihlerde Allah'u Taâla her zaman için bütün Dünyaya Mescid-i Aksa'nın artık Müslümanların mescidi olduğunu ilan etmek istiyordu. O zaman Muhammed (s.a.s.) ilk İslam namazını Mescid-i Aksa'da bütün Nebilere imamlık yaparak kıldırmıştı. İkinci namaz ise: Ebu Ubeyde, diğer büyük sahâbeler ve İslam askerleri Ömer'in Kudüs'e girdiği gün, yani Ömer tarafından kıldırılmıştı. Ömer, Piskopos'tan Kudüs'ü teslim aldığı anda barış taslağına şöyle bir madde yazmıştı. "İlyâ'da Hırsız ve Yahûdilerden kimsenin oturmamasını sağlamak". O zaman bile Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in önde gelen arkadaşları, diğer in-

sanların farkedemedikleri bir gerçeği gözlemleyebiliyorlardı. O da Ömer'in, Kudüs ve Filistin toprakları üzerindeki barış taslağına madde olarak geçirdiği Yahûdi tehlikesini görme basireti idi.

Mescid-i Aksa'nın Kudsiyeti

İsra Sûresi bizlere Mescid-i Aksa'dan ve Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in Mi'racından söz etmektedir.

“Bismillahirrahmanirrahim.

Bir kısım ayetlerimizi kendisine göstermek için, kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren o (Allah) yücedir. Gerçekten O, iştendir, görendir.” (İsra: 1) Yine Allah'u Taâla buyuruyor ki: “Onu ve Lut'u kurtarıp içinde, alemler (insanlık) için bereketler kıldığımız yere (ülkeye) çıkardık. (Enbiya: 71) Yine Enbiya 81. ayette (Süleyman için de, fırtına biçiminde esen rüzgara (boyun eğdirdik ki), kendi emriyle, içinde bereketler kıldığımız yere akıp giderdi. Biz her şeyi bilenleriz). (Maide 21)'de de “Ey kavmim, Allah'ın sizin için yazdığı (girmenizi emrettiği) kutsal yere girin ve gerisin geri arkanıza dönmeyin; yoksa kayba uğrayanlar olarak çevrilirsiniz.” Yine Allah'u Taâla bir başka ayette şöyle buyuruyor: “Kendileriyle, içlerinde bereketler kıldığımız memleketler arasında (biri diğerinden) görünebilen şehirler var ettik ve orada yürüme (imkanlarını) takdir ettik: Oralarda geceleri ve gündüzleri güvenlik içinde gezip dolaşın (dedik).” A'raf 137'de de: “Kendisine bereketler kıldığımız yerin doğusuna da, batısına da o hor kılınıp-zayıf bırakılanları (müstaz'afları) mirasçılar kıldık”. Mescid-i Aksa, Ka'be'den tam 40 gün sonra imar edilmiştir. Sahih-i Müslim'de de Ebi Zer'den şu şekilde bir rivayet sabittir: “Resûlullah (s.a.s.)'e yeryüzünde ilk imar edilen mescid hakkında sordum. Şöyle buyurdu: “Mescid-i Haram, sonra hangisi diye sordum? dedi ki: (Mescid-i Aksa) ikisi arasında ne kadar zaman var? diye sordum buyurdu ki: “40 yıl, daha sonra bütün yeryüzü bana temiz bir mescit kılındı. Nerede olursan ol namaz vakti geldiğinde namazını kıl.” İsra hadisesi ile birlikte daha önce yıkık ve göçük olan Mescid-i Aksa tekrar kudsiyetini kazanmış Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'in de gelişi ile Kur'an'ı Kerim'de de Mescid-i Aksa'nın, mescit olduğu belirtilmiş oldu. Ömer (r.a.)'da Kudüs'ü teslim aldığında o ve arkadaşları Mescid-i Aksa'yı pislikten temizlemişlerdi. O günden sonra Mescid-i Aksa; namaz için bir mihrap, ilim için bir nur, iman için bir diyar ve ziyaretçiler için bir Hac mekanı oldu.

Öyle ise İsra Sûresi Mescid-i Aksa'nın, Müslümanlar'la olan ilişkisini ve önemini vücûda getiriyor. Bu mescit Müslümanlarındır, çünkü onların Nebi'si oraya gitmiştir. Bu Mescid'in ayrıca Şam ve Filistin topraklarının önemi sûrede de sabitlemiştir. Daha sonra Yahûdilerin bozgunculuk ve kibirlerinden, onların İsra topraklarında, Mescid-i Aksa'da Müslümanlar'la nasıl savaşıacaklarından söz edilmektedir.

İlk Fesat

Öncelikle tefsir alimlerinin iki fesat döneminin ne zaman olduğu hakkında ihtilafa düştüklerini belirtmemiz gerekir. Kur'an-ı Kerim onları yenilgiye uğratan iki kişiye şöyle değinmektedir: "Kitapta İsrailoğullarına şu hükmü verdik: Muhakkak siz yer (yüzün)de iki defa bozgunculuk çıkarcaksınız ve muhakkak büyük bir kibirleniş -yükselişle kibirlenecek- yükseleceksiniz." Nitekim o ikiden ilk vaid geldiği zaman, oldukça zorlu olan kullarımızı üzerine gönderdik de (sizi) evlerin aralarına kadar girip araştırdılar. Bu, yerine getirilmesi gereken bir sözdü." (İsra: 4-5) Denildi ki: "Kavim"den kasıt, Babil Kavmidir. İbn-i Abbas (r.a.) ve Katâde öyle buyurmaktadırlar "Onların üzerine Calût gönderildi ve hepsini öldürdü. Şüphesiz o ve kavmi şiddetli ve güçlü bir millettirler." Mücâhit de diyor ki: "Onlara İranlı askerler gönderilerek bilgi casusluğu yaptılar, başlarında da "Buhtun-Nasr" vardı. Muhammed bin İshak'a göre de: "O Babil hükümdarı Sencarîb idi". şeklinde değişik görüş ve kaviller vardır.

Bizler bu Ayet-i Kerime'lere objektif bir bakış açısıyla bakacak olursak çıkaracağımız sonuçlar şunlardır:

1- Ayetler Mekki'dir ve iki defa fesad hadisesinden ve büyük bir yükselişten söz etmektedir. Acaba bu iki fesad hadisesi ayetlerin nüzûlünden önce olup bitmiş midir ya da daha sonra olacak bir hadise midir?

Yahûdiler'in İslam'dan önce bir defadan fazla helak oldukları şüphe götürmeyen bir gerçektir. Ayetlerin nüzûlünden önce Babillilerin onları esir alması ve Romalıların onları helak ettikleri kat'i gerçeklerdendir. Yahûdiler'in bu olayları yaşamaları, Allah'a ve Enbiyalar'a olan nefret ve kötü davranışlarının sonucu olarak Allah'ın gazabına uğramalarıdır. Allah'u Taâla onları zillet içinde yaşamakla cezalandırmıştır. Allah'u Taâla Bakara sûresi'nin 61. ayetinde de şöyle buyuruyor: "Onların üzerine horluk ve yoksulluk (damgası) vuruldu ve Allah'tan bir gazaba uğradılar. Bu kuşkusuz, Allah'ın ayetlerini tanımazlıkları ve peygamberleri haksız yere öldürmele-

rindendi. (Yine) bu, isyan etmelerinden ve sınırı çiğnemelerindendi.” Sonra başka bir ayette Yahûdiler için azabın ve helâkın kıyamet gününe kadar devam edeceği sabitleşiyordu. “İşte o zaman Rabbin, onlara en kötü azabı yapacak kimse(leri) kıyamet gününe kadar üzerlerine mutlaka göndereceğini bildirdi.”

Öyle ise önce fesad ve yükseliş sonra da helâk hadiseleri ayetlerin nüzûlünden sonradır. Kur'an'da derinleşen kişi “İsra” ayetlerinde fesat hadisesini, Yahûdiler'in yükselişini sonra da helaklarını İsra ayetlerinin nüzûlünden sonra olduğunu rahatlıkla gözlemleyebilir.

İsra Suresi (4-5.) ayetlerde “Kitapta İsrailoğullarına şu hükmü verdik: Muhakkak siz yeryüzünde iki defa bozgunculuk çıkaracaksınız ve muhakkak büyük bir kibirleniş -yükselişle kibirlenecek- yükseleceksiniz. -Nitekim o ikiden ilk- vaid geldiği zaman “letüfsidünne”deki lam-istikbal (gelecek) ve te'kid lamı'dır. “leta'lünne”deki lam da istikbal ve te'kid lamı'dır. Ayet iki fesadı ifade ederken aslında kibirlenişi “büyük” ile vasıflandırıyor. “izâ” zarf edatı olup, hadisenin gelecekte olacağını vurguluyor. Bir de sonraki fesat döneminin önceki ile alakası yok. Ayetteki “izâ” kelimesinin varlığı fesadın, yükselişin ve ilk helâk hadiselerinin geçmediğini ve bunların gelecekte vukubulacağına delâlet ettiği açıktır. Ayrıca “izâ”nın ikinci kez kullanılışı da tekrar aynı hadise'nin gelecekte vuku bulacağına işaret etmektedir. Sonra Allah'u Taâla buyuruyor: “Oldukça zorlu olan kullarımızı üzerine gönderdik de (sizi) evlerin aralarına kadar girip araştırdılar”. Yahûdileri helak edenler mü'minler'den olacaktır. Çünkü Allah'u Taâla “ibâd” kullar kelimesini kendine nisbet etmekle, şereflendirme konumunda mü'minleri tahsis etmektedir. Allah'u Taâla'nın buyurduğu gibi: “O Rahman (olan Allah)ın kulları, yeryüzü üzerinde alçak gönüllü olarak yürürler” (Furkan: 63) Yine (Zümer 53)te “(Benden onlara) De ki: Ey kendi aleyhlerinde olmak üzere ölçüyü taşıran kullarım”. ve (İsra 1) de “Kulu Muhammed'i geceleyin Mescid-i Haram'dan kendisine bazı ayetlerimizi göstermek için etrafını mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah “Peygamber (s.a.s.)'in ulaşmış olduğu en büyük makam ve mertebe onun “Allah'ın selâmı bizlerin ve salih kullarının üzerine olsun.”

Bu ayrıcalık ve şeref ne Babilliler'e ne de Romalılar'a uymaktadır. Çünkü onlar putperest milletlerdir. Bu vasıf daha çok Medine'ye giden Peygamber ve sahabesi'nin sıfatlarıdır. O dönemde Medine'de bulunan Yahûdiler'in siyasi ve iktisadi nüfûzları sözkonusuydu. Peygamber efendi-

miz (s.a.s.) Medine'ye ulaşır ulaşmaz ilk iş olarak Yahûdilerin bir millet, Müslümanların da ayrı bir millet olduğuna yönelik siyasi bir anlaşma yaptı. Ama Yahûdiler her zaman olduğu gibi sözleşmeyi bozduklarında, Allah'u Taâla üzerlerine Müslümanları musallat etti. Evlerin aralarını yokladılar. Yani onları istila ettiler, onları Medine, Hayber ve Teyma'dan çıkarttılar. Böylelikle o şehirlerdeki Yahûdi nüfuzu da son buldu. Birinci fesad döneminde vaad edilen hüküm ve alın yazısı, Beni Kureyza, Beni Nadir ve ünlü Hayber savaşçılarıyla gerçekleşti. Bu olayların arkasından Haşr sûresi; Yahûdiler'le, Müslümanların Medine'deki çatışma ve savaşlarını sabitleştirecek anlamda iniyor. "Kitap Ehlinde inkâr edenleri ilk sürgünde yurtlarından çıkaran o'dur. Onların çıkaracaklarını siz sanmamıştınız, onlar da kalelerinin kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Böylece Allah'ın (azabı) da, onlara hesaba katmadıkları bir yönden geldi, yüreklerine korku saldı; öyle ki evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle tahrip ediyorlardı. Artık ey basiret sahipleri ibret alın." (Haşr: 2) ve Haşr burada Yahûdilerin Hicaz topraklarından çıkarılması anlamına gelmektedir. Daha sonra Şam (Filistin) topraklarına kadar uzanan ikinci fesat dönemi'nin başlaması ve ardından büyük bir yükseliş (şu anda olduğu gibi) en son olarak ta Yahûdiler'in toplu helâki söz konusudur.

İkinci Fesat Dönemi

İlk helâk Yahûdilerin, Hicaz'dan çıkarılmalarıdır. Onlardan bir kısmının Şam topraklarına gitmesi ikinci yükseliş ve fesat'ın başlaması demektir. Allah'u Taâla şöyle buyuruyor: "Ve bu, yerine getirilmiş bir vaad oldu." (İsra: 5) Yani ilk fesat ve helâk Peygamber efendimiz (s.a.s.) döneminde vuku buldu. Daha henüz o zaman vahiy inmeye devam ediyordu. Daha sonra ayetler ikinci fesat ve beraberindeki yükselişten söz etmeye başlıyor ve ayetler Allah'u Taâla'nın tekrar aynı hadiseyi onların başına getireceğini bildiriyor. Ama kimlerin geri dönüşüyle? Tabii ki, ilk "evlerin aralarını yoklayanlar"ın dönüşü ve saldırısıyla. "Kerre", devlet ve otorite anlamına gelmektedir. Allah'u Taâla, Yahûdiler'e devlet ve otorite oluşturmayı bahşettiğinde bununla beraber "sümme" kelimesini kullanıyor. Bilindiği gibi bu kelime atıf olup, sonra anlamına gelmektedir. Tarih boyunca Yahûdiler, Babilliler üzerinde herhangi bir devlet veya otorite kurmuşlar mıdır? Böyle bir şey şu ana kadar olmamış ve olmayacaktır da. Çünkü Babillilerin, yeryüzü üzerinde ümmet olarak soyları tükenmiştir. Kur'an'ın da vaadi gerçek olacağına göre öyleyse Yahûdiler üzerine tekrar dönecek Millet "evlerin aralarını yoklayanlar" olacaktır. Onlar da Müslümanlar veya Arap Müslü-

manlar olacaklardır. Yahûdiler, Filistin ve Şam topraklarına yeniden dönmüş bulunmaktadırlar. Bu durumdan bütün Müslümanlar acı çekmektedirler. Bu olaylar şu anda tarih boyunca Yahûdileri cezalandıran Babilliler, Aşûriler ve Kildâniler'in hiç birini etkilememektedir.

Şimdi benimle birlikte Yahûdi devletini ve içinde bulunduğumuz gerçekleri tarif eden ayetleri birlikte okuyun. Allah'u Taâla bizlere Yahûdileri bir güç olarak gönderdikten sonra şöyle buyuruyor: "Size mallar ve çocuklarla yardım ettik ve topluluk olarak sizi sayıca çok kıldık." (İsra: 6) Burada tekrar sormak istiyoruz? Allah'u Taâla, Yahûdiler'e bu defanın dışında mallar ve çocuklarla yardım etmiş mi? Şu ana kadar böyle bir şey tarihte vuku bulmuş değildir. Yahûdiler Allah'u Taâla'nın gazabına uğradıktan sonra devamlı bir bela ve sürekli bir azab içerisindeyler. İslam'dan önce de Babilliler ve Romalılar'ın saldırı ve işkencelerine maruz kalıyorlardı. İslam'ın gelişinden sonra da Yahûdiler'in her zaman yapılan anlaşmaları bozmaları, Kureyş'i Peygamber Efendimiz'e karşı kışkırtmaları ve Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'i öldürme girişimleri; Müslümanların Yahûdiler'i Arap Yarımadası'ndan çıkarmak zorunda bırakmıştır. Daha sonra Avrupa onları İspanya ve diğer Avrupa ülkelerinde cezalandırmaya başlamıştır. Bu durum Müslümanların İspanya'ya gelip onları İspanyollar'ın elinden kurtarmasına kadar devam etmiştir. Yahûdiler'e yapılan işkenceler, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar da devam etti. Bu konuları Kur'an'ı bir emirle "İsrail'in zevâli" adlı kitabımda ayrıntılarıyla açıkladım. Yeryüzü milletleri, Yahûdileri kötü ahlaklarından, ihanetlerinden, desiselerinden ve Mesih (a.s.)'i Haça germe girişimlerinden dolayı onları hep cezalandırmışlardır. Yahûdiler İslam devleti'nin gölgesinde huzur ve güvenlik içinde yaşamışlardır. Ancak onlar bu nimeti koruyamamışlardır.

Ayetlerin gerçekliğini ve mucizesini bugün rahatlıkla görüyoruz. Çünkü kurulmuş olan Yahûdi devleti'nin ömrünü uzatmak için Yeryüzü'nün çeşitli bölgelerinden özellikle Yahûdiler Rusya'dan getirtilerek askere alınmaktadırlar. Yahûdi devleti'nin zulmünü, düşmanlığını ve şiddetini artırmak için özellikle batı ülkeleri İsrail'e maddi olarak destek vermektedirler. Sonra Allah Subhanehu Taâla şöyle buyuruyor: "ve toplum olarak sizin sayınızı artırdık." (İsra: 6) onun için Yeryüzündeki askeri güç, savaş durumunda Yahûdi devletini desteklemektedir. (Amerika ve Atlantik) paktı gibi.

Öyleyse büyük yükseliş işte budur. Peki fesat ne durumdadır? Hitler döneminde Yahûdilerin yaşamış oldukları katliam ve soykırımların daha

acımasızını bugün Yahûdiler yapmaktadırlar. Dolayısıyla Allah'u Taâla onları uyararak şöyle buyuruyor: "Eğer iyilik ederseniz yine kendinizdir." Bu onların dünya'daki ihsanlarıdır, nasibleridir. Bu anlamda Allah'u Taâla'nın da buyurduğu gibi: "İnsanlardan öylesi vardır ki: Rabbimiz, bize dünya'da ver der; onun ahirette nasibi yoktur." (Bakara: 200) Yahûdiler, insanlara çirkin işkenceler yaparak onları öldürüyorlar. Çocukları yetim bırakarak kadınları hapsediyorlar. M. 1969/Eylül'ün 21'inde Mescid-i Aksa'yı yakarak Allah katında en büyük cürümlerden birini işliyorlar. İbrahim Halil Mescidi'ni kirletip Mescid-i İbrahim'de en büyük katliamlardan biri olarak Kur'an'ı Kerim'i yırtıp ayaklarının altına alıyorlar. Hicri 1414/Ramazan'ın 15'inde Cuma günü, sabah namazında, Allah'ın evi ve huzurunda secdeye gitmiş cemaat üzerine ateş açıp bütün cemaati öldürüyorlar. Bu hadise Enbiya ve Peygamberlerin babası olan İbrahim Halil'in hücrelerinde vuku buluyordu. "Allah İbrahim'i dost edinmiştir." (Nisa: 125) Allah'u Taâla zalimlerin cezalarını verecektir. Ancak onlara henüz bir süre tanıyor. Hadiste de belirtildiği gibi "Eğer o zaman geldiğinde ondan kurtuluş yoktur".

Evet işlemiş oldukları cürüm ve günahlardan dolayı Allah'u Taâla onları cezalandıracaktır. Allah'u Taâla buyuruyor ki: "sonunda vaad geldiği zaman (yine öyle kullar göndeririz ki) yüzlerinizi kötü duruma soksunlar, birincisinde ona girdikleri gibi mescid (Kudüs'e) girsinler ve ele geçirdiklerini darmadağın edip mahvetsinler" (İsra: 7) Burada Allah'u Taâla Yahûdiler'in devletleri'nin zevâlinde söz ettiği zaman, nisbet durumunda olan "fâ"yı kullanmış ancak "sümme" kullanılmamıştır. "Sonunda vaad geldiği zaman" yani devlet ve otoritelerinin gittiği an İsrailoğullarının yüzünü kötü bir durum kaplayacaktır. Allah'u Taâla da bize, bizlerin yani Müslümanların Mescid-i Aksa'ya ilk defa girdiği gibi tekrar gireceğimizi bildiriyor. Bizlerin ilk mescid'i, Mescid-i Aksa'ya girmemiz, Ömer'in Kudüs'ü ve Mescid-i Aksa'yı fethi zamanına denk gelmektedir. Allah daha iyi bilir ama ayetlerin üslûbunda da anlaşıldığına göre Filistin, Kudüs ve Mescid-i Aksa üç aşamada alınacaktır.

Birinci Aşama: Yüzü kötü bir durumun kaplaması. Bunu İntifada'da açık bir şekilde görebiliriz. Çünkü Arap liderlerinin herhangi bir katkısı olmadan sadece Allah'ın yardımı ve iradesine dayalı olan bir İntifada'dır bu. "fâ" (sonunda vaad geldiği zaman) dil bilimi alimlerine göre ayet-i kerime'de ani veya ansızın anlamlarına gelir. Yani: bu ani durum karşısında bütün dünya şaşkın kalacaktır. Yoksa bu durum yeni bir İslam Hilâfeti'nin

doğuşunun göstergesi olmasın mı?

İkinci Aşama: Ömer (r.a.)'nın barış içinde Kudüs'ü alması. Hain Arap liderleri ve Yahûdiler arasında da hala devam eden barış müzakereleri de Kudüs'ün bir bölümünün ve Mescid-i Aksa'nın alınmasına sebep olmasın mı?

Üçüncü Aşama: Yahûdi devleti'nin tamamının helâk oluşu. Bu ayette gelişmiş silahlara işaret vardır. Yüksek binaları yerle bir eden silahlar, taklid edilmiş silahlar değil onlar gelişmiş silahlardır.

Mescid-i Aksa'ya ikinci defaki giriş: Bizim şu anda kapılarına dayandığımız giriştir. Çünkü Müslümanlar Mescid-i Aksa'yı ikinci defa fethedeceklerdir. Kur'an-ı Kerim'de, Yahûdiler'in maddi ve manevi helâka uğrayacakları kesinleşmiştir.

Yahûdi devleti 1898 yılında İsviçre'nin "Bal" kentinde gerçekleştirilmiş olan konferansla tesis edilmiştir. Yahûdilerin, Osmanlı Devletine sunmuş oldukları teşvik edici yardımlara rağmen Sultan Abdulhamit, Filistin'de Yahûdilere bir takım ayrıcalıklar tanımamıştır. Bunun üzerine Yahûdiler, Osmanlı İmparatorluğunu yıkmak için uğraşmışlardır. Yahûdiler'in Osmanlı devletine sunmuş oldukları yardım önerileri şunlardır:

- Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarının giderilmesi
- Osmanlı donanmasının onarımı
- Osmanlı devletine 150 milyon Osmanlı altını'nın sunulması.

Daha sonra Arap, Türk siyonist-masonları ve laikçiler bu önerileri reddeden Osmanlı'yı düşürmek için büyük katkılarda bulundular. Osmanlı devleti 1. dünya savaşında hezimete uğradıktan sonra galip devletler Osmanlı'yı parçalara böldüler. Irak, Ürdün ve Filistin'i İngiltere'ye verdiler. Lübnan ve Suriye Fransa'ya verildi. Bunun üzerine İngilizler (Yahûdi Devleti)'nin kuruluşunu kendi sorumluluklarına aldılar. 1917 Kasım'ın 2'sinde Filistin'de Yahûdi bir devletin kurulacağına dair "Bolför" sözleşmesi yayınlandı. Bolför, İngiltere'nin dışişleri bakanı idi. İngiltere Filistin'e büyükelçi temsilcisi olan bir Yahûdi'yi atadı. İsmi (Robert Simoil) idi. Robert, bir de Yahûdi Devleti'nin kuruluşunda yardımcı olacak bir takım yasalar çıkarttı. Yaklaşık altı yıl büyükelçi temsilciliğini yaptı. 1947 senesinde Filistin'i, Arap ve Yahûdi olmak üzere ikiye bölme kararı çıkartıldı. Şüphesiz bölge sakinleri bu taksimat düşüncesine karşı bütün güçleriyle savaştılar. Ancak

Yahûdiler “Arap Birliği” sayesinde Filistin’i almayı başardılar. 1948’de üçte ikisi’ni alırken üçte birini de 1967 senesinde aldılar. Yahûdiler şu anda da bütün Filistin’e özellikle de Kudüs’e sahip olmak istiyorlar.

Yahûdiler akıllanmayan bir millettirler. Filistin Kurtuluş Örgütü’nün ve Arap liderleri’nin büyük tavizlerine rağmen Yahûdiler yalan söyleyen İşçi Partisi’nin gerektiğinden fazla taviz verdiğini gördüklerinde, hükümeti düşürterek onun yerine başa daha katı ve fundamentalist bir hükümet getirdiler. Böylece Allah’u Taâla’nın onlar hakkında söylediği gerçek de yerini buluyor: “Ne zaman bir ahidde bulundularsa, içlerinden bir bölümü onu bozmadı mı? Hayır onların çoğu iman etmezler.” (Bakara: 100)

Yahûdiler zaten şu anda Amerika’ya dayanmaktadırlar. Ancak... acaba Amerika onları koruyabilecek mi? Çünkü hiç durdurulamayacak İslâmî bir uyanış başlamıştır. İslâmî uyanış bir alinyazısıdır ve alinyazılarını da beşerin değiştirmesi mümkün değildir. Şu anda Türkiye’de İslâmî bir uyanış vardır. Türkiye’nin demek olduğunu bilir misin? O bir çağ ve bir tarihtir. Yine o Avrupa’yı fethederek Vietnam’ın kapılarına kadar ulaşmıştır. İşte ona İslâm da izâfe edilince artık patlamaya başlamıştır. Artık kim onun yolunda durabilir ki?..

Şu anda Refah Partisi’nin gelişi uluslararası siyasette büyük bir kargaşaya ve tartışmaya neden oldu. Türkiye İslâm’a mı dönüyor acaba??.. veya İslâm mı Türkiye’ye geri döndü. Dr. Necmettin Erbakan’ın ilk açıklaması: Kudüs’ün kurtuluşu için çalışacaklarını söylemesiydi. Mısır’da, Cezayir’de ve Sudan’da da devrim var. Suudi Arabistan’da da, Amerika’nın çıkar ve menfaatlerine büyük bir darbe indirildi. Şu anda yaşadığımız gerçekler bunlardır. Ayet-i kerimeler ve Hadis-i Şeriflerle gelecekte Yahûdi devleti’nin ortadan kaldırılacağını daha önce açıklamıştım.

Şüphesiz bütün Yahûdiler öldürülmeyecektir. Filistin’e alinyazılarıyla gelmiş olanlar öldürüleceklerdir. Çünkü Yahûdiler, yeryüzünde kıyamete kadar kalacaklardır. Allah’u Taâla da Kitabı’nda bu şekilde belirtmektedir: “İşte o zaman Rabbin, onlara en kötü azabı yapacak kimse’leri kıyamet gününe kadar üzerlerine mutlaka göndereceğini bildirdi.” (A’raf: 167) Kıyamet gününe kadar Yahûdiler kötü ahlaklarından, beşeriyete yapmış oldukları zulümden ve insanların mallarını haksız yere yemekten dolayı azap göreceklerdir. Filistin’i alıp Filistinliler’e hiçbir şey bırakmak istemiyorlar. Birleşmiş Milletler’in kararları (Barışa karşılık toprak) esası üzerine kurulmuştur. Ancak “Likud” Partisi ve Netanyahu başka bir söylemle gel-

mişlerdir. (Güvenliğe Karşılık Barış) yani onlar Filistinliler'i ve Araplar'ı ya-
şatmaya karşılık olarak bütün Filistin, Golan ve Lübnan'ın güneyini almayı
planlamaktadırlar. Bu da onların ecellerini çabuklaştıracaktır.

Şu anda Mısır, Yahûdi Liderlerine saldırmaya başladı. Bu durum Mı-
sır'daki, İsrail Büyükelçisi'nin Mısır'ı terkedip tekrar dönmemesine neden
oldu. Çünkü Mısır toplumu İsrail'e tamamen karşı bir durumda. Dolayısı-
yla bu durum büyükelçiye Kahire'den kaçmak zorunda bıraktı. Yahûdiler şu
ana kadar da Mısır'a bir büyükelçi atamış değillerdir. İsrail'deki siyasi par-
tiler arasındaki ihtilaflar büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bu çatışma ve an-
laşmazlıklar, nefretini muharref Tevrat ve Talmut'tan alan dini ve laik par-
tiler arasında vuku bulmaktadır. Mescid-i Aksa'yı yıkmak için, Yahûdi dev-
leti ile ilgili bir takım projeler geliştirilerek uygulanmak istendi.
1996/9/24'ünde, (1948)'e ait Araplar dahil olmak üzere Filistinli halk Mes-
cid-i Aksa'yı savunmak için büyük bir savaş ve çatışma başlattı. İki taraf
arasındaki çatışma gittikçe kızışmaya başladı. Bu çatışmaya Müslüman ül-
keler de iştirak etti. Çünkü Yahûdiler Mescid-i Aksa'nın Müslümanlar nez-
dindeki ehemmiyetini kavramamaktadırlar. Onun için Müslümanlar toptan
olarak şehit olsalar bile, onu kanlarıyla korumaya devam edeceklerdir. An-
cak bu mücadele yeterli değildir. Çünkü Yahûdiler, gelişmiş silahlara ve
helâk edecek araçlara sahiptirler. Ama Müslümanların ise sadece imanları,
elleri, taşları ve küçük çapta silahları vardır. Onlar ölümü göğüsleriyle kar-
şılamaktadırlar. Son çatışmalarda yaralıların sayısı (2000), şehit olanların
sayısı ise (88)'e ulaştı. Hala Filistin ve Kudüs Meselesi gittikçe alevlenmek-
tedir. Bu olayların Müslümanları galeyana getirmesini ümit ederim. Bütün
Müslümanlar bu meseleden sorumludurlar. Çünkü bu mesele ne vatan, ne
bölge ne de Milliyetçilik meselesidir. Bu bütün Müslümanların inançlarına
yönelik bir meseledir. Bütün Müslümanlar imkanları çerçevesinde Mescid-i
Aksa'yı korumak ve kurtarmakla mükelleftirler. Meseleye önce liderlerin
sonra diğer milletlerin eğilmesi gerekmektedir. Allah-u Taâlâ ihmal eden
veya zalim olan bir hakimi bağışlamaz. Şüphesiz Allah-u Taâlâ, Kudüs'ün
ve Filistin'in kurtuluşu için çalışmayanları da affetmez. Filistin bugün kay-
namaktadır. Çünkü Yahûdiler, el-Halil kentini köyleri ve kasabaları ile bir-
likte istila etmek istiyorlar. Ayrıca İbrahim camisini de yıllardan beri almış
bulunmaktadırlar. Bu mescit üzerinde istedikleri gibi egemenliklerini kur-
muşlardır. Ayrıca el-Halil bölgesinden de çekilmek istemiyorlar. Netice iti-
bariyle bizler ve Yahûdiler arasındaki mücadele, Medeniyet ve Din müca-
delesidir. İnsanların arasında hakim olan düşünce gibi, maddi bir mücâde-
le değildir. Ya biz onlar galip geleceğiz (zaten varid olan da budur) veya

onlar bizleri bütün Arap ve İslam topraklarından çıkartarak bütün İslam alemine sıçrayacaklardır. Masonlar da zaten bunu gerçekleştirmek için hizmet etmektedirler. Ama mutlaka hak ve İslam galip gelecektir. “Ve diyecekler ki ne zamanmış o? De ki umulur ki pek yakında.” (İsra: 51)

Bütün Müslümanların Arap olsun veya olmasın Kudüs'ten vazgeçmeleri mümkün değildir. Filistin'deki Müslüman Arap Halkı, Türkiye'deki Müslüman Türk halkından çok şey beklemektedir. Aynı şekilde diğer müslüman Milletler'den de tabi. Bizler ve Yahûdiler arasındaki savaş “gel' git” şeklinde devam edecektir. Ta ki Allah'ın va'di gerçekleşinceye Kur'an-ı Kerim'in ve Hadis-i Şerif'in de bizi müjdelediği gibi Yahûdi devleti ortadan kalkıncaya kadar devam edecektir. Müslüman'ın teselli bulduğu şey eninde sonunda da olsa İsrail devletinin ortadan kalkacağıdır. Peygamber (s.a.s) bizlere Filistin topraklarının haşr yeri olduğunu bildirmiştir.

Tarih boyunca Filistin, üç defa istila edilmiştir. İlk olarak Haçlı savaşlarında istila edilmiş ve Müslümanlar geri almışlardır. Tatarların savaşları sırasında yine istila edilmiş tekrar müslümanlar tarafından alınmıştır. Daha sonra Tatarlar da müslüman olmuşlardır. Bugün de Yahûdiler Filistin'i tekrar yutmak istemektedirler. Ancak Filistin onları yutacaktır. Filistin'in yok olması mümkün değildir. Kudüs'ün Yahûdileştirilmesi de mümkün değildir. Yahûdiler'in planladıkları gibi Mescid-i Aksa'yı yıkıp yerine heykeli inşa etmek asla mümkün olmayacaktır. O zaten tek başına çevresindekilerle birlikte mücâdeleyi vermektedir. Kesin olan fetih gelecek ve mel'unlar'ın devleti ise yok olacaktır. “İsrailoğullarından inkar edenlere, Davud ve Mer-yem oğlu İsa diliyle lanet edilmiştir. Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları nedeniyledir. Yapmakta oldukları münker (çirkin iş)lerden birbirlerini sakındırmıyorlardı. Yapmakta oldukları şey ne kötü idi.” (Maide 78-79)

Efdal Bin Bedrü'l-Cemali ve Fatımilerin Haçlılara Karşı Güttüğü Siyaset

Eymen Fuad Seyyid*

*F*atimî Devletinin çözülüşü, H. 436/M.1045 senesinin Ramazan ayında vezir Ebu'l-Kasım Ali bin Ahmed el-Cercerâî'nin ölümünün akabinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çözülüş, çeyrek asır sonra devletin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. O dönemde doğu-İslam dünyası üzerindeki hakimiyet konusunda çekişmekte olan Abbasi hilafeti ile Fatımi hilafeti arasında çatışma ve kavgalar başgöstermişti. Fatımi hilafetinin ortadan kaldırılmasına zemin hazırlamak üzere Abbasiler, Selçuklulardan Fatımileri çember içine alıp boğazlarına sarılmak için yardım istemeye çalışmışlardı. Selçuklular da Fatımilerin müttefiki olan Bizans imparatorunu Fatımilere karşı kışkırtmada başarılı olmuşlar ve onlarla Mısır'a gönderilecek olan buğday erzakının ikmaliyle sonuçlanacak bir anlaşma yapmışlardı. Ayrıca Konstantiniyye Camiinde Abbasi halifesi Kaim bi-Emrillah adına hutbe de okunmuştu.¹

HİCRİ V./MİLADİ XI. ASIRDA MISIR'IN DURUMU

Kızıldeniz'in Afrika ve Arabistan sahilleri üzerinde ve Hindistan'a açılan güney geçidi üzerinde nüfuzlarını genişletmek suretiyle doğu ticaret yoluna hakim olmaya çalışarak ticarî rekabet yöntemiyle Fatımiler, Abbasi başkaldırısına karşı koymaya çalışmışlardı. Böylece Kızıldeniz'in batı sahilinde Ayzab limanı, güney girişinde Aden limanı gibi pekçok liman gelişme göstermişti. Ayrıca Fatımiler, Yemen'in hakimi durumundaki Suleyhiler'e Pakistan ve Hindistan'a ulaşma garantisi vererek onlar aracılığıyla Amman üzerinde de egemenlik tesis ettiler.²

(*) Mısır, Dr., *Kabire Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Bir başka açıdan ise, Fatimî propagandistleri Abbasilerle savaş hesaplaşmasını tırmandırmaktaydı. Bu hususta en büyük rolü de, Büveyhilerin yıkılışının akabinde Irak'ı kasıp kavuran anarşiden yararlanarak ve vezir Yâzûrî'nin Kahire'den yardım olarak gönderdiği mal ve erzakı kullanarak Ebu'l-Haris Arslan Besasîrî'nin Bağdat halifesine karşı giriştiği ayaklanmayı destekleyen propagandistlerin başı Müeyyed fi'd-Din Hibetullah eş-Şirâzî oynamıştır. Besasîrî, H. 450/M. 1058 yılında Bağdat'ı istila etmeyi ve bir süreliğine Fatimî halifesi Mustansır adına orada hutbe okutmayı başarmıştı. Fatimî propagandasının Bağdat'taki başarısı, Abbasi hilafeti üzerindeki siyasî entrika ve hileleri gösterdiği kadar Fatimilerin gerçek bir kuvvete sahip olduğunu göstermez. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey bu fitneyi kökünden kazıyabilmiş ve yeniden Abbasiler adına hutbe okutmayı başarmıştır. İşte daha fazla kuvvet ve mukavemet budur.

Böylece Fatimî hilafetinin zayıfladığı, sahip olduğu toprakların küçüldüğü ve birbiri ardına gelen iktisadî krizlerin etkisinde kaldığı bir dönemde Fatimî propagandası iş işten geçtikten sonra başarılı olmuştur. İslam'da gelişme ve güçlenmeye başlayan yeni kuvvetler olan Selçuklu Türkleri eliyle İslam dünyasında sünni akım bir sel gibi ortaya çıktı. Selçuklu Türkleri, o dönemde hakim olmaya başlayan ve akılcı Mutezile mezhebinin yerini almaya başlayan yeni fikir hareketi mensubu Eş'arilerin başını çektiği Sünnî İhya hareketini desteklediler.³

Çok kısa bir sürede Selçuklular, Fatimilerin Suriye'deki toprakları üzerinde hakimiyet kurmayı başardılar ve H. 476/M. 1076'da Atsız, Şam'ı istila edip Fatimiler adına hutbe okunmasına son verdi. ⁴ Ki Fatimilerin, Mısır, Güney Filistin, Hicaz ve Yemen'den başka nüfuz alanı kalmamıştı.

O dönemde Mısır'ın içişleri, dışişlerinden daha iyi sayılmazdı. H. 450/M. 1058 senesinde Vezir Hasan bin Ali el-Yazûrî'nin azledilmesinin peşinden H. 466/M. 1073 sensinde Bedrû'l-Cemalî'nin yönetime gelmesine kadar Mısır ciddi bir idarî bunalım içine girmişti. Öyle ki bu dönem zarfında 50 vezir ve 42 kadı işbaşına gelmişti.⁵

Ayrıca o dönemde bir kaos yaşayan Mısır'da Türkler ve Zenciler arasında yaşanan mücadele, Türklerin ortaya çıkıp hakimiyetin gerçek anlamda onların eline geçmesine sebep oldu. Nasirü'd-Devle bin Hamedan'ın Halife Mustansır'ı aşağılayıp onunla alay etmesi, halifenin H. 462 (M. 1069) yılında Mısır'a gelmesi için Selçuklu Sultanı Alparslan'a elçi göndermesine yolaçacak bir safhaya varmıştı. Alparslan, Mısır'da Abbasi daveti-

nin hakim kılınıp Fatımi hilafetinin ortadan kaldırılmasına çalışmış⁶; ancak diğer Türk liderleri, onun yapmaya çalıştığının tehlikesinin farkına varmışlar, kendi nüfuzlarını kaybetmekten korkup H. 465/M. 1072 yılında onu öldürmüşlerdi.⁷

Bunun yanı sıra H. 457/M. 1064 ile H. 464/M. 1071 yılları arasındaki dönemde Mısır, ortaçağın yaşadığı en kötü iktisadî bir krize şahit oldu. Müslüman tarihçiler bu krizi "Büyük Sıkıntı"ya da "Mustansır Sıkıntısı" diye isimlendirmiştir.⁸

Nizam sağlamaya, güvenlik tesis etmeye ve bizzat hilafeti korumaya muktedir askerî bir kuvvetten destek almaksızın peşpeşe gelen bu krizlerden şehirleri kurtarmak mümkün değildi. Fatımi halifesi, bunun sağlanmasyla ilgili bütün ümidini, o dönemde Akka'nın valiliğine nezaret eden ve Bedrü'l-Cemali adıyla tanınan Ermeni bir komutana bağlamıştı. Bu şahıs, Cemalüddeve İbn Ammar'ın kölesi olan ve bu yüzden Bedrü'l-Cemali diye tanınan hristiyan bir ermeniydi.

İslam'ı kabul etmiş ve H. 455/M. 663 senesinde Şam valisi olarak hayatını sürdürmeye başlamıştı.⁹

Bedrü'l-Cemali, Cümadü'l-Ula 466/Ocak 1074 tarihinde ermeni adamlarıyla birlikte Mısır'a geldi. Mısır askerlerinin hiçbirini yanına almadı. Mısır'daki reformlarına Mısır'daki fitnenin başlarını ezen bir komplo düzenlemekle başladı ve ermenilerden oluşan birlikler ve ordu oluşturdu. el-Makrizî şöyle der:

"O zamanlar ordunun büyük bir kısmı ermenilerden oluştu. Ordunun birlikleri dağıldı ve devletin önemli mevkilerinde ve yüksek makamlarında bulunduktan sonra halktan insanlar haline geldiler." ¹⁰

Mustansır, Bedrü'l-Cemali'yi vezirliğe getirdi ve ona "es-Seyyidü'l-Ecel Emirü'l-Cüyûş" (Yüce Efendi Başkomutan) payesini bahşetti.¹¹

Bedrü'l-Cemalî, önce Aşağı Mısır ve İskenderiye'de, daha sonra da Sa'id (yukarı Mısır) bölgesinde olmak üzere bütün Mısır toprakları üzerinde güvenliği sağlamada başarılı oldu. Şehirlerin birlik ve güvenliğini sağladı, devlete eski gücünü kazandırdı. H. 467/M. 1074 senesinde 5 yıl aradan sonra Mekke'de Fatimiler adına hutbe okunmasında da başarı elde etti. Ancak H. 473/M. 1081 yılından itibaren Mekke, Selçukluların nüfuz alanına girdi ve Fatimiler adına orada hutbe okunmasına nihai olarak son verildi.¹²

Bedrû'l-Cemali'nin Said bölgesindeki zencilerle savaşmak üzere hazırlıklarla meşgul olmasını fırsat bilerek Selçuklu komutanı Atsız H. 469/M. 1076-1077'de Aşağı Mısır'ın işlerine el koymaya çalıştı ve doğu bölgesindeki Saharect şehrine ulaştı. Ancak Bedrû'l-Cemali, bütün kuvvetlerini biraraya getirmeyi başardı ve onu Suriye'ye dönmek zorunda bıraktı.¹³

Bedrû'l-Cemali'nin tefviz vezirliğine gelmesiyle Mısır'da Fatımî Devleti tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu; silah gücüne sahip vezirlerin hükmettiği bir dönem. Mısır'ın vezirinin statüsü şu hale geldi:

"Mısır'ın sultanı; Sahibü'l-Hall ve'l-Akd; emir, asker, kadı, yazar ve toplumun diğer kesimleri hakkında hükmetme yetkisi ona aittir; Divanî ve dinî makam sahiplerinin tayinini o yapar." ¹⁴

Aynı dönemde "davet" de gücünün büyük bir kısmını kaybetti. Kılıç sahibi vezirlerin endişesi, "vezirlerin nüfuz dönemi" diye adlandırılacak şekilde devletin bekasını ve sürekliliğini muhafaza etmektir. Daha sonraki elli yıl boyunca Bedrû'l-Cemali ve oğlu Efdal, Fatımî devletin kaderini belirleyen kişiler olmuştur. Dai'd-Duât Müeyyed fi'd-Din Hibetullah eş-Şirazi'nin ölümünden sonra Halife Mustansır, başkomutan Bedrû'l-Cemali'yi, vezirlik ve ordu komutanlığının yanı sıra davet ve yargı işlerini denetleme işlerine de atadı. Böylece H. 472/M. 1080 senesinden itibaren vezirlerin lakabları arasında "Müslümanların kadılarının koruyucu ve müminlerin davetçilerinin rehberi" payesi de yer almaya başladı. ¹⁵

Böylelikle Bedrû'l-Cemali'nin ve ondan hemen sonraki halefleri olan Efdal Şehinşah ile Me'mun el-Bataihî'nin sistemleri, Fatımî Devletini çöküşten korudu ve devletin idarî, siyasî ve dinî teşkilatlarını denetleme işini ellerinde tutmaları sayesinde devletin bekasını bir asır kadar daha uzattı. Bağdat'taki halifelerin, mütehakkim askerî komutanlarının elinde güçsüz kuvvetsiz hale gelmeleri gibi Fatımî halifeleri de bu tarihten itibaren aynı hale geldi; azgın askerler zincirinin sembolik başkanları. ¹⁶

H. 487/M.1094 yılının Cumadü'l-Ula ayında Bedrû'l-Cemali'nin vefatından sonra vezirlik, başkomutanlık, yargı ve daveti denetleme makamlarına onun yerine oğlu Efdal Şehinşah geldi. ¹⁷ Çok geçmeden H. 487 senesinin Zi'l-Hicce ayında Halife Mustansır da vefat etti. Onun vefatı, Fatımî davetinin "Nizar" ve "Müsta'li" şeklinde ikiye ayrılmasına sebep oldu. Efdal, hak sahibi olmadığı halde Mustansır'ın küçük oğlu "Müstali"yi destekledi. Araştırmacılar Efdal'in yaptığını Mustansır'ın son dönemlerinden beri

kullandığı güçlü otoritesini korumak amacıyla Vezir Efdal'in yaptığı, işaretleri belli siyasî bir inkılap" olarak değerlendirmektedirler.¹⁸

İLK HAÇLI SEFERİ ve EFDAL BİN BEDRÜ'L-CEMALİ'NİN TAVRI

H. 491/M. 1097 senesinde İlk Haçlı Seferi'nin Ortadoğu'ya ulaştığı bir dönemde Mısır'ın içinde bulunduğu durum ve şartlar bu şekildeydi. Mısır'da fiili otorite sahibi, Vezir Efdal bin Bedrû'l-Cemali idi. Şunu gözönünde bulundurmalıyız ki Haçlı Seferleri'nin Suriye'de meydana gelen temel ve büyük olayları Fatımî devletinin çöküşüne kadar Suriye'nin güneyiyle değil, kuzeyiyle bağlantılı olan olaylardır. Zira Haçlı hareketinin birinci turunda frenklerin (haçlıların) karşılaştığı en ciddi mukavemet Irak'ın kuzeyinde bulunan Selçuklular'dan ve onların nüfuzlarına tâbi olarak Musul ve Halep'te bulunan Atabekler'den gelmiştir. Mısır ise Fatımî Devletinin çöküşü ve Eyyübî Devletinin kuruluşuyla ilgili olaylar dışında frenklerin faaliyetlerine hiç bir şekilde sahne olmamıştır.¹⁹ Bununla birlikte frenk akınları karşısında İslam dünyasının ilk tepkilerinin nasıl olduğunu açık bir şekilde ortaya koymamız kolay değildir; müslümanlar tarafıyla ilgili olaylara dair herhangi bir haber bize ulaşmamıştır. Ancak en azından bu olayların çağdaşı olan ve bunların cereyanından kısa bir süre sonra bunları yazan Suriyeli tarihçiler bulunmaktadır. Bunların en önemlisi, Atabek Zengi Aksungur'un devletinde divan işlerine atanan, frenklere ve H. 820/M. 1126 senesinde Mısır hakimi el-Amir bi-Ahkamillah'a²⁰, daha sonra da Şam hakimi Atabek Tuğtekin'e elçi olarak gönderilen Ebu'l-Fevaris Hamdan bin Ebu'l-Muvaffak Abdürrahim'dir.²¹ Hamdan bin Abdürrahim, "*Siretü'l-İfrençî'l-Haricine ila Biladi'l-İslam*" adında bir kitap yazmıştı; ki bize ulaşmamıştır. Ancak İbnü'l-Adim'in yanında müellifin elyazısıyla yazılmış bir nüsha vardı ki tarihinin birçok yerinde ondan nakillerde bulunur. Bu konuda İbnü'l-Adim şöyle der:

"Ebu'l-Fevaris Hamdan bin Abdümahim'in hattıyla kendisinin derlediği ve ondan kimi sayfaların bana ulaştığı tarihinde şöyle okudum" ya da "kendi el yazısıyla naklettiğim eserinde Hamdan şöyle der:" ya da "Tarihinden bana ulaşan sayfalarında Reis Hamdan bin Abdürrahim el-Esari-bî'nin hattında okudum ki..."²²

O dönemde Fatımiler, Selçuklu yayılcılığı tarafından tehdit altında olduklarına inanıyorlardı; ancak şu var ki Melikşah'ın halefleri arasındaki bölünmeler bu tehlikenin şiddetini azaltmıştı. Frenkler, zihinlerine böyle bir düşünce gelmeksizin en azından otuzbeş yıl kadar Fatımiler karşısında emin bir şekilde yaşadılar.²³

Mısır'ın güçlü veziri Efdal bin Bedrül-Cemalî, frenklerin Suriye topraklarına gelip daha önce İmparator Nikephoros Phokas ve İmparator Ioannes Tzimiskes dönemlerinde takındıkları tavrın aynısı takınarak (ki onlar Suriye topraklarında Antakya'nın ötelere geçmemiştir) hareket edeceklerini zannetti. Hatta frenklerin, Fatımilerin düşmanları olan Selçuklu Türkleriyle bir çatışma içinde olduğunu öğrenince Bizanslılarla bir anlaşma yapmayı düşündü ve Antakya'nın frenklere, Beytül-Makdis'in de Fatımilere verilmesi şartıyla Selçuklular'ın ortadan kaldırılması hususunda onlarla ittifak kurabileceğini arzetmek üzere Bizanslılar Antakya önlerinde iken H. 492/M. 1098 senesinde onlara bilfiil elçi gönderdi. Ancak bu çabalar hiç bir meyve vermedi. ²⁵ Efdal'in elçileri, beraberlerinde haçlılardan da elçiler olmak üzere Kahire'ye döndüler. Ancak onlara hiç bir yetki verilmemiştir. ²⁶

Bu temas, bazı çağdaşların, Selçuklulara saldırmaları için ya da Selçuklular ile Fatımiler arasında bir engelleyici set olmaları için Fatımilerin frenkleri Suriye'ye davet ettikleri zannına kapılmalarına yol açmıştır; ki İbnü'l-Esir bu konuda şöyle der:

"Denilmiştir ki Mısır'ın Şii yöneticileri, Selçuklu Devletinin gücünün, Gazze'ye kadar Suriye bölgesi üzerindeki egemenlik ve hakimiyetlerinin farkına varınca onlarla kendileri arasında, Atsız'ın Mısır'a girip orayı muhasara etmesine engel olacak bir şehrin kalmadığını görünce korktular, orayı ele geçirmeleri ve Selçuklular ile müslümanlar arasına girmeleri için Suriye'ye gelmeye davet etmek üzere frenklere elçi gönderdiler." ²⁷

Böylece o dönemde müslüman liderler arasındaki itikadî farklılıklar ve yayılma mücadeleleri, bazılarını birinci frenk seferini yanlış yorumlamaya sevk etmiştir. Bu yüzden de kendileri üzerine gözlerini dikmiş tehlikelere karşı müslümanlar arasında bir dayanışma zihniyeti kurulamamıştır. Ta ki yetmiş sene kadar sonra Selahaddin Eyyübi, Mısır'daki Fatımi Devletini ortadan kaldırıp İslam cephesi birliğini sağlayıncaya kadar. Mısırlı tarihçi Ebu'l-Mehasin şöyle der:

"Antakya'dan sonra Maarra da Zül-Hicce'de alındı. Orası işgal edilince İslam melikleri Suriye'de biraraya geldiler. Bunlar şunlardı: Haleb'in hakimi Rıdvan, onun kardeşi Dukak, Tuğtekin, Musul'un hakimi, Mardin'in hakimi Sökmen bin Artuk, Sencar'ın hakimi Arslanşah. Efdal, Mısır ordusunu göndermeye teşebbüs etmedi. Mal ve adam gücüne sahip olmasına karşılık niçin göndermediğini bilmiyorum." ²⁸

Ebu'l-Mehasin, müslüman askerlerin frenklere karşı nasıl akın ettiğini, müslümanların nasıl hezimete uğradığını ve emirlerin Abbasi halifesine yardım etmesi için nasıl mektup yazdığını uzun uzun açıklar.

"Bütün bunlar olurken Mısır ordusu, sefere çıkmak için hazırlanmış değildi."²⁹

Hiç şüphe yok ki Fatımiler, frenklerin gerçek amacını kavramamışlardı ve Avrupa Batı'dan gelen bu askerlerin, Bizansın hizmetinde bulunan gönüllü askerlerden başka birşey olmadıklarını sanmışlardı. ³⁰ Hatta Efdal bin Bedrül-Cemalî, Suriye'nin Kuzeyinde frenklerle Selçuklular arasında cereyan eden savaşı fırsat bilerek Artuk'um iki oğlu olan Emir Sökmen'den ve Emir İlğazi'den Beytül'l-Makdis'i geri almak için bir sefer düzenledi. Evveleminde onlardan şehri teslim etmelerini ve kendisini savaşmak zorunda bırakmamalarını istedi. Onlar bunu reddedince şehri kuşatıp karşısına mancınıklar yerleştirdi. Şehrin surlarından bir bölümünü yıkana kadar orayı kırkiki gün muhasara etti. Şehrin yöneticileri orayı ona teslim etmek zorunda kaldılar. H. 491/M. 1097 senesinin Ramazan ayında Efdal, Beytül'l-Makdis'e hakim oldu.³¹

Frenklere karşı kuzeyde bir cephe oluşturmakla meşgul olan Selçuklular, Beytül'l-Makdis'teki akrabalarına Fatımi felaketini püskürtecek bir yardım gönderemediler. Bu arada frenkler de bundan oldukça iyi yararlandılar. Efdal'ın Filistin'i ve Beytül'l-Makdis'i tehdit etmesi, en sıkıntılı anlarda Selçukluların şaşkınlık yaşamasına sebep olmuştur.

Böylece Fatımiler, Filistin üzerindeki egemenliklerini geri kazanmış oldular. H. 492/M. 1098 senesi henüz bitmemişti ki Fatımi Devletinin sınırları kuzeyden Kelb ırmağına, doğudan ise Ürdün ırmağına kadar uzanmıştı. ³²

Suriye'nin kuzeyinde frenkler, arap emirlerini tecrid edip Antakya'yı kurtarmak için herhangi bir girişimde bulunmamalarına gayret ettiler. İbnül-Esir, frenklerin, "kendisine karşı bir hile kurup Antakya hakimine yardım etmemeleri için" ³³ Halep ve Şam hakimlerine geliş sebeplerinin yalnızca Bizans'ın elinde bulunan şehirleri almak olduğu şeklinde mektup yazdıklarını kaydeder.

Frenkler, Antakya'yı ele geçirdikten sonra Maarratü'n-Numan'a yürüyüp orayı da ele geçirdiler.³⁴ Daha sonra oradan ayrılıp Lübnan Dağı'na yöneldiler ve orada bulunan herkesi öldürdüler.³⁵ Fatımiler, frenklerin An-

takya'yı ve diğer kuzey Suriye şehirlerini istila etmekle durmayıp güneyde Filistin'e doğru yollarına devam ettiklerini anlayınca Efdal, Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'a bu orduların onun hesabına ne yaptıklarını öğrenmek maksadıyla bir elçi gönderdi. İmparator da kendisinin bu orduyla hiçbir alakası bulunmadığını belirtti.³⁶ İşte o zaman Efdal, frenklerin asıl hedefinin Beytül-Makdis olduğunu anladı. Trablusşam yakınlarında iken frenklere ulaşan ve beraberinde frenk komutanına verilmek üzere kıymetli hediyeler taşıyan, silahlı olmamak şartıyla ikiyüz ya da üçyüz kişilik gruplar halinde hacıların hacc görevini yerine getirmelerine ve Beytül-Makdis'teki Kıyamet Kilisesi'ni ziyaret etmelerine dair Fatımi halifesinin izin verdiğine ilişkin bir belge taşıyan bir elçi heyeti gönderdi. Frenkler, heyete kendilerinin haccı bilfiil yapacakları, ancak bunun Fatımi halifesinin izniyle değil, Tanrı'nın izniyle olacağı şeklinde cevap verdiler. Bunun anlamı, Beytül-Makdis'ten dolayı Fatımiler ile frenkler arasında silahlı bir mücadelenin başlaması demektir.³⁷

Frenkler güneye ilerlemeye devam ettiler. Arka'ya varınca orayı dört ay muhasara ettiler. Orayı almaları imkansızlaşınca Hums'a indiler ve Cenhüd-Devle Hüseyin, onlarla ateşkes anlaşması imzaladı. Daha sonra bora-zanlar eşliğinde Akka'ya yürüdüler. Orayı da alamadılar.³⁸ Daha sonra ise "Beytül-Makdis'e saldırı düzenleyecekleri yer olan Remle'ye yöneldiler. Frenkler, Remle'ye varınca orayı halkı tarafından terk edilmiş bir halde bomboş buldular. Orada bir savaş meclisi oluşturdular. Beytül-Makdis'te güvenli bir yaşam sürmek istiyorlarsa Mısır Deltasını ele geçirmek suretiyle arkalarını sağlama almaları gerektiğine kesin kanaat getirerek Mısır'daki Fatımilere hücum etmeye başlama hususu başta olmak üzere bir takım meseleleri orada görüştüler. Bu düşüncüyü büyük bir ihtimalle onlara İtalyan tüccarlar telkin etmişti. ³⁹ Ancak içinde bulundukları şartlar ve sahip oldukları imkanlar, hayallerinin ürettiği bu düşüncüyü hicri altıncı ve yedinci asır dışında gerçekleştirmelerine izin vermeyecekti.

Fatımi hakimiyeti, Filistin'i ve Kelb ırmağının güneyinde bulunan Suriye sahillerini içine alacak şekilde genişlemiş olmasına rağmen yine de onlar -anlaşılacağı üzere- bu bölgelerde nüfuzlarını sağlamlaştırmak ve elde ettiklerini korumak için yeterli kuvvet bulundurmazdılar. Beytül-Makdis garnizonu ve bir başka yönden adam ve techizatla Fatımî donanmasının yardım edebileceği bazı sahil kentleri bu durumun istisnasıdır. Mısır'daki Fatımîler sürekli olarak savaşçılardan oluşmuyordu. Ve o dönemde, Asya'da bulunan Selçuklu ordusuna benzer bir ordu kurmak veya frenk do-

nanmasını hezimete uğratabilecek bir donanma oluşturmak için gerekli adamlara sahip olması uzak bir ihtimaldi.⁴⁰

Nihai hedeflerini gerçekleştirmek için frenkler Beytül-Makdis'e akın düzenlemeye başladıkları vakit Efdal tarafından şehrin hakimi olarak atanan İftiharü'd-Devle onlara karşı koymak için bütün hazırlıklarını tamamladı. Kuyuları zehirledi, su kaynaklarını kuruttu ve büyük baş hayvanları sakladı. Şehrin savunmasında Mısırlı ve Sudanlı askerlerden oluşan büyük bir askeri garnizonu destek olarak aldı.⁴¹

Efdal bin Bedrül-Cemali, frenklerin, H. 492 Rebiül-ahir'inde Beytül-Makdis'i muhasara ettiğini öğrenince onlarla savaşmak üzere ordusunun başında olduğu halde yola çıktı. Frenklere Efdal'in geldiği haberi ulaşınca şehrin muhasarasını şiddetlendirdiler. Beş haftadan daha fazla süren bir kuşatmadan sonra oraya girmeyi başardılar ve 22 Şaban 492/15 1099 tarihinde bir Cuma günü orayı istila ettiler. Bunu, şehir ahalisinin büyük bir kısmına uygulanan bir katliam izledi.

Ayrıca Beytül-Makdis'te bulunan mushafları ve kitapları yaktdılar. Kubbetü's-Sahra'da bulunan altın ve gümüşten kandil ve aletleri de aldılar. Fatımi şehrin idarecisi olan İftiharü'd-Devle, "Frenklerin, canını bağışladığı" ve Askalan'a gitme izni tanıdığı azınlık içinde bulunmaktaydı.⁴²

Frenklerin Beytül-Makdis'i istila edişinden yirmi gün sonra, Efdal, onların yalnızca kuzey Suriye'yi istila etmekle yetineceklerine, ortak düşmanları olan Selçuklulara karşı tabii müttefikleri olmaları sıfatıyla Fatimilere destek çıkmayı arzuladıklarına inanmasından sonra uğradığı büyük bir hayal kırıklığı içinde Efdal'in, Mısır'dan çıkardığı kuvvetlerinin başında Askalan'a ulaşması Ramazan 492/Ağustos 1099 başlarında gerçekleşti. Efdal, Askalan'dan frenklere "yaptıkları işleri kınadığını ve onları tehdit ettiğini" bildirmek üzere elçi gönderdi.⁴³

Çok kısa bir süre sonra frenkler, Efdal'i ve askerlerini Askalan'da gafil avlayıp onları bozguna uğrattı ve bir çoğunu öldürdüler. Kurtulanlar, o bölgede yaygın olan incir ağaçlarına tırmandılar. Frenkler ağaçları ateşe verdiler ve tırmananların hepsini yaktdılar. Efdal'i Askalan'da sıkıştırmışlardı. Beytül-Makdis'in hakimi Godfrey ile Trablusşam sahibi I. Raimond arasında bir ihtilaf çıkıp Askalan'dan ayrılmak zorunda kalmasalardı onu neredeyse yakalayacaklardı. Efdal'e fırsat doğmuş oldu. O da Mısır'a dönmek üzere gemiye bindi.⁴⁴ el-Makrizî şöyle der: "Bu harekettten sonra hiç bir savaşa bizzat katılmadı."⁴⁵

Böylece Yafa, Lüdd, Remle, Beytelehm ve el-Halil'in yanısıra bizzat Beytü'l-Makdis'in de içinde bulunduğu Beytü'l-Makdis Krallığı kurulmuş oldu. Frenklere destek çıkmayı reddetmiş müslüman çoğunluğun meskun bulunduğu Aşağı Mısır'ın geri kısmı da bu krallığa aitti.⁴⁶ Ayrıca Suriye halkının büyük bir kısmı da frenklerden ve bölgeye hakim olan pahalılık-tan kaçarak Mısır'a gitti.⁴⁷

H. 494/M. 1100 senesinde askerin başında Sa'dü'd-Devle et-Tavaşi olduğu halde Efdal ordusuyla Askalan'dan yola çıkıp frenklere saldırıya geçti. Sa'dü'd-Devle'nin azmine rağmen Fatımi ordusu büyük bir hezimetle yüzyüze geldi. Frenkler de Yafa, Arsuf ve Kayseriye'yi istila ettiler. ⁴⁸ Fatimilere ait bu şehirlerin halkı fenklerin tebaiyyetine girdi. O sırada Beytü'l-Makdis kralı Godfrey öldürüldü ve yerine Ruha (Urfa) kontu I. Baldwin geçti.⁴⁹

Fatimiler, frenklere hücum düzenlemek üzere Askalan'ı bir üs olarak kullandılar. Şerefü'l-Meali bin Efdal Şehinşah komutasında H. 496/M. 1101, H. 497/M. 1102 ve H. 500/M. 1105 senelerinde çeşitli seferler düzenlediler. Bu hücumlar, adam ve mühimmat bakımından frenklere çok pahalıya mal oldu. Bu hücumlar esnasında Efdal, Şam hakimi Şemsü'l-Müluk Dukak'tan bir kaç defa yardım istedi; ancak o çekingen davrandı. H. 500/M. 1105 senesinden sonra Mısırlılar, frenklere karşı ciddi bir hücumda bulunmadılar; gerçi Askalan, frenkleri tehdit ve tedirgin etmenin kaynağı olmayı sürdürüyordu.

Frenklerle yapılan bu çatışmalar Fatımi Devletinin zayıflamasına ve çözülüşünün artmasına neden oldu. Bu durum, frenklerin Filistin Arap bölgesindeki diğer limanları ele geçirmeye tamah etmelerine yol açtı. H. 497/M. 1103 senesinde Akka'yı, H. 502/M. 1108-1109 senesinde Trablusşam, Cübeyl, Arka ve Banyas'ı, H. 503/M. 1110 senesinde Beyrut'u, H. 504/M. 1110 senesinde Sayda'yı, H. 511/M.1117 senesinde Tebriz'i ve son olarak da H. 518/M. 1214 senesinde Sur'u bilfiil istila ettiler.⁵⁰ Hatta durum öyle bir hal aldı ki Beytü'l-Makdis kralı Baldwin, seferin başında olduğu halde el-Farama'ya kadar Mısır topraklarına girdi ve Efdal onun kuvvetlerine karşı koyamayacak derecede zayıf düştüğünden onunla ateşkes yapmak zorunda kaldı. Ayrıca Rum ve Venedik gemileri H. 517/M. 1123 senesinde İskenderiye surlarını tehdit etmişti.⁵¹

H. 518/M. 1124 senesinde Sur'un düşüşünün akabinde Fatimiler, yeniden Askalan'la ilgilenmeye başladılar ve altı aylık periyotlarda oranın

himayesi görevini yerine getirmek üzere münavebe yoluyla oraya asker ve donanma göndermeye koyuldular.⁵²

Frenklerin oraya iyice yerleştikleri ve doğu yönünden frenk krallıklarını kuşatan Türk devletleriyle riskli ittifaklar kurmadan ve ciddi bedeller ödemededen onların buralardan kovulmasının imkansız olduğu anlaşılınca Fatimiler, Fatımi Devleti içinde o zamanlar büyük nüfuzları bulunan ve Kuzey Suriye'deki ermenilerin akrabaları olan ermeniler ya da yerli hristiyanların büyük bir olasılıkla böyle bir ilişki kurmak zorunda bıraktığı ve Akdeniz Havzasında bulunan çeşitli hristiyan devletlerle ticarî ilişkileri kolaylaştırma özelliğine sahip barışçıl bir şekilde yaşamak zorunda kaldılar.⁵³

Ancak H. 531/M. 1137 yılında Fatımi halifesi Hafız'ın vezirliği görevine Rıdvan bin Velahşî Fatımi devletindeki ilk sünni vezir olarak atanınca "Cihad Divanı"nı yeniden oluşturdu. Surları muhkemleştirmekle ilgilendi; Askalan'ın restorasyonuna başladı; insanları Suriye'ye frenklerle savaşmaya gitmek üzere hazırladı. ⁵⁴ Ancak Halife Hafız onu bundan menetti. Bununla da yetinmeyip onu öldürmek için komplo kurdu. Böylece o dönemde İslam dünyasını tehdit eden gerçek tehlikelere karşı koymaya çalışanlardan biri daha ortadan kaldırılmış oldu.

Halife Hafız'ın vefatının ardından Fatımi vezirliğine getirilen sünni vezir Adil bin Salar da Mısır ordusunu takviye etmeye, Askalan'ı tahkim etmeye ve askerleri oraya seferber etmeye çalışanlardan birisidir. İbn Salar, frenklere karşı tek bir cephe oluşturmak için Halep emiri Nureddin Mahmud'la ittifak kurmaya çalışan ilk kişi olarak kabul edilir.⁵⁵ Hiç şüphesiz bunun da vakti gelmişti. Nureddin, yıllar önce frenklerin muhasara ettiği Şam'ı istila etmeyi gözlüyordu. ⁵⁶ Nureddin uyanık davransaydı frenkleri Suriye sahil şehirlerinde çembere alabilirlerdi. İyi niyetini isbat etmek için İbn Salar H. 546/M. 1151 senesinde Mısır donanmasından bir kısmını Yafa'ya gönderdi. Bu donanma, frenklerin birçok gemisini esir aldı, alamadığını da yaktı. Yafa halkından birçoğunu öldürdü. Daha sonra oldukça cesurane bir şekilde Akka'ya, Sayda'ya, Beyrut'a ve Trablusşam'a yöneldiler ve frenk hacılarının bir bölümünü öldürdüler. Bu sefer, aynı zamanda geçen yıl el-Farama'ya baskın düzenleyip orayı harab eden frenklere karşı bir rövanş sayılıyordu.⁵⁷

İbn Salar, H. 546/M. 1151 senesinde Suriye sahil şehirlerine saldırı girişimlerinin akabinde Askalan'ı istila etme yolunda olduklarını anlamıştı.

Kısa bir süre sonra İbn Salar, H. 548/M. 1183 Nisan'ında otoriteyi ele geçirme komplosunda öldürüldü. Vezir İbn Salar'ın öldürülüşüne ilk tepki, 27 Cumadü'l-Ula 548/20 Ağustos 1153 tarihinde eline geçen Askalan'ın frenkler tarafından istila edilmesi olmuştur. Böylece Fatımiler, Suriye'deki son topraklarını da kaybettiler.⁵⁸

Dipnotlar

- ¹ Eymen Fuad Seyyid, *ed-Devletü'l-Fatımiyye fî Mısır, Tefsir-i Cedid, Kahire, ed-Daru'l-Misriyyeti'l-Lübaniyye*, 1992, s. 126-127.
- ² a.g.e., s. 129-130
- ³ a.g.e., 132-134 ve orada zikredilen kaynaklar.
- ⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, c. 1, s. 68, 99-100; İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zaman* (Selçuklular Bölümü), s. 179-180; *el-Makrizi, İttiazü'l-Hunefa*, c. 2, s. 315; Bianquis, Th., *Damas et la Syrie sous la domination fatimide* (359-468/969-1076), Damas IFEAD, II, s. 638-652
- ⁵ *el-Makrizi, İğâsetü'l-Ümme bi-Kesfi'l-Gumme*, s. 22-23; İbn Hacer, *Ref'ül-İsr an Kudat-i Mısır*, c. 1, s. 199-202.
- ⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 87; İbn Müeyesser, *Abbar-u Mısır*, s. 35-36, 39; *el-Makrizi, İttiazü'l-Hunefa*, c. 2, s. 306-307
- ⁷ İbnü'l-Mehasin, *en-Nücumu'z-Zabire*, c. 5, s. 21-23
- ⁸ İbn Müeyesser, *Abbar-ü Mısır*, 24-26, *el-Makrizi, İğasetü'l-Ümme* 18-27; *el-Hitat*, c. 1, s. 107, 465.
- ⁹ Bedrü'l-Cemali hakkında bkz: İbnü's-Sayrafi, *el-İşare ile men Nale'l-Vizare*, s. 94-97; İbn Müeyesser, *Abbar-ü Mısır*, s. 28-30, 33-34, 37, 39, 54; İbn Hallikan, *Vefeyatü'l-Ayyan*, c. 12, s. 448, 450, *el-Makrizi, el-Makfe'l-Kebir*, c. 2, s. 394-402, *el-Hitat*, c. 1, s. 381-382, *İttiazü'l-Hunefa*, c. 2, 311-329; Becker, C. H, El², *Badr-Djamali maddesi*, c. 1, s. 894; Eymen Fuad Seyyid, a.g.e., s. 143-153, 252-253.
- ¹⁰ *el-Makrizi, el-Hitat*, c. 2, s. 12.
- ¹¹ *es-Sicillatü'l-Mustansırıyye*, Sicil No. 56
- ¹² Eymen Fuad Seyyid a.g.e., 145-146
- ¹³ İbnü'l-Kalansi, *Zeylû-Tarih-i Dimeşk*, s. 109; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 103-104; İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zaman* (Selçuklular Bölümü) s. 182-184; İbn Müeyesser, *Abbar*, s. 44; *el-Makrizi, İttiaz*, c. 2, s. 317-318.
- ¹⁴ *el-Makrizi, el-Hitat*, c. 1, s. 440.
- ¹⁵ Eymen Fuad, a.g.e., 147-149

16 a.g.e., 149-150.

17 Efdal'in faaliyetleriyle ilgili olarak bkz: İbnü's-Sayhafi, *el-İşare*, s. 97-103; İbnü'l-Me'mun, *Abbar-u Mısır*, s. 3-20; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 589-590; İbn Müeyesser, *Abbar-u Mısır*, s. 59-87; İbn Hallikan, *Vefeyat*, c. 2, s. 448-452; el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 60-62; Ebu'l-Mehasin, *en-Nücum*, c. 5, s. 218, 222; Wiet, G. El², *al-Afdal b. Badr al-Djamali* mad. c. 1, s. 221-222; Eymen Fuad Seyyid, a.g.e., 151-165.

18 Eymen Fuad Seyyid, a.g.e., s. 155

19 Said Abdülfettah Aşur, "*Şahsiyyetü'd-Devleti'l-Fatimiyye fi'l-Hareketi's-Salibiyye*", *el-Mecelletü't-Tarihiyyetü'l-Misriyye*, 16, 1969, s. 17-18.

20 *İbnu'l-Adim, Buğyetü't-Talep fi Tarib-i Haleb*, (III. Ahmet Kütüphanesi yazması, no. 2925), 4, 275-280; Yakut, *Mu'cemü'l-Udeba*, c. 10, s. 282-284.

21 İbnü'l-Kalansi, *Zeyl*, s. 215; İbn Müeyesser, *Abbar-ü Mısır*, s. 105; el-Makrizi, *İttiaz*, c. 3, s. 117.

22 İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-Talep*, Ankara. 1976, s. 18-19, 197-198, 202, 214.

23 Cahen, c. 1, *Orient et-Occident au temps des Croisades*, Paris, 1986, s. 86.

24 Said Abdülfettah Aşur, a.g.e., s. 20.

25 Stevenson, *The Crusaders in the East*, s. 26; Runciman, s. *A History of the Crasaders*, c. 1, s. 209-230.

26 Kasım Abduh Kasım, *Mabiyetü'l-Hurubi's-Salibiyye*, s. 127.

27 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, 273.

28 Ebu'l-Mehasin, *en-Nücumü'z-Zabira*, c. 5, s. 147.

29 a.g.e., c.5, s. 148.

30 Kasım Abduh Kasım, a.g.e., s. 127

31 İbnü'l-Kalansi, *Zeyl*, s. 135; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 282-286; İbn Müeyesser, *Abbar-u Mısır*, 65-66; en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, c. 28, s. 246-247; el-Makrizi, *İttiaz*, c. 3, s. 22, *el-Hutat*, c. 1, s. 427.

32 Said Abdülfettah Aşur, a.g.e., s. 22.

33 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 275.

34 a.g.e., c. 10, s. 272-278; en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, c. 8, s. 243-256.

35 el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 23.

36 Runciman, s. a.g.e., s. 272.

37 Said Abdülfettah Aşur, a.g.e., s. 23.

38 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 278; en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, c. 28, s. 256.

39 Said Abdülfettah Aşur, a.g.e., s. 23; Cahen, Cl, a.g.e., s. 88

40 Cohen, Cl, a.g.e., s. 88.

41 Said Abdülfettah Aşur, a.g.e., s. 24.

- ⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 283-284; İbnü'l-Kalansi, *Zeyl*, s. 136-137; İbn Müyesser, *Abbar-ü Mısır*, s. 66; en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, c. 28, s. 256-258; el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 23.
- ⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 284.
- ⁴⁴ İbn Müyesser, *Abbar-ü Mısır*, 67; en-Nüveyri, *Nihayetü'l-Ereb*, c. 28, s. 260.
- ⁴⁵ el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 24.
- ⁴⁶ Kasım Abduh Kasım, a.g.e., s. 130
- ⁴⁷ İbn Müyesser, *Abbar*, 68.
- ⁴⁸ a.g.e., s. 68; İbnü'l-Kalansi, *Zeyl*, s. 140; el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 26.
- ⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 324.
- ⁵⁰ İbnü'l-Kalansi, *Zeyl*, s. 211; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, c. 10, s. 620-622; İbn Müyesser, *Abbar-u Mısır*, s. 111; el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 129-130.
- ⁵¹ a.g.e., c. 3, s. 54-65.
- ⁵² İbnü't-Tüveyr, *Nüzhetü'l-Muktelin*, c. 3, s. 41.
- ⁵³ Cahen, Cl, a.g.e., s. 88.
- ⁵⁴ İbn Müyesser, *Abbar*, s. 129; el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 163-164
- ⁵⁵ İbnü'l-Kalansi, *Zeyl*, 315; Ebu Şame, *er-Ravzateyn*, c. 1, s. 203.
- ⁵⁶ Ebu Şame, *er-Ravzateyn*, c. 1, s. 237
- ⁵⁷ İbnü'l-Kalansi, *Zeyl*, s. 315; Ebu Şame, a.g.e., c. 1, s. 202; İbn Müyesser, a.g.e., s. 144; en-Nüveyri, a.g.e., c. 28, s. 272-273; el-Makrizî, *İttiaz*, c. 3, s. 201-202.
- ⁵⁸ a.g.e., 320-322; İbnü't-Tuveyr, a.g.e., c. 5, s. 60; İbnü'l-Esir, a.g.e., c. 11, s. 188-189; Ebu Şame, a.g.e., c. 1, s. 223-225; el-Makrizî, a.g.e., c. 3, s. 209; *el-Hutat*, c. 1, s. 49.

Haçlı Seferlerinde “Templier”ler, ya da “Din Savaşçıları”

İhsan Süreyya Sırma*

*A*vrupa Hristiyan dünyasındaki “templier” hareketi, Haçlı savaşlarıyla birlikte başlar.

Müslümanların ilk kiblesi olan ve içinde Mescidu'l-Aksa'nın bulunduğu Kudüs, Hz. Ömer (r.a.)'ın zamanında fethedildi. Kudüs'ü savaşmadan teslim alan Hz. Ömer, Davud (a.s.)'ın mihrabında namaz kıldı ve ertesi gün Kutsal Kaya'yı ziyaret etti. Bilahare oradan getirttiği toprakla bir cami inşa ettirdi. Hristiyanların, yahudilerden intikam maksadıyla çöplük (*kumame*) haline etirdikleri Davud mihrabını temizledi. Sadece Hz. Davud mihrabını değil, hristiyanların Saint-Sépulcre dedikleri, ve Hz. İsa'nın türbesinin oraya yapıldığına inandıkları yeri de onların istedikleri şekilde bıraktı. Böylece Kudüs'te, oranın fatihleri olan müslümanlar kadar, yahudiler ve hristiyanlar da kendi dinlerini serbestçe yaşayabilir hale geldiler¹. Bu konudaki bir hristiyan kaynağında² şu satırları okuyoruz:

“Arap fatihler, *Saint-Sépulcre*'e, yani hristiyan imparatorları tarafından yapılmış olan İsa'nın türbesine saygılı davrandılar. Hristiyanlar, Müslümanların beş yüz yıl boyunca hakimi bulundukları Kudüs'e, ara vermeden gelip ziyaretlerini yaptılar”.

Müslümanların bu hoş görülerine rağmen, Hristiyanlar Kudüs'ü müslümanlardan almak için Haçlı savaşlarını başlattılar³. İnsanlık tarihinde yüz binlerce insanın ölümüne sebebiyet veren bu hareketin ilk müteşebbisi Papa'ydı. Zira XI. yüzyılda Hristiyanlık büyük bir değişim geçirdi; ve Papa, İmparator'un egemenliğinden çıkarak, bütün hristiyanların lideri olduğunu

(*) Türkiye, Prof. Dr., *İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkan Danışmanı*

ilan etti⁴. Bu “siyasi” güçten sonra, Papa hristiyan dünyasına dağılmış şövalyelere çağrıda bulunarak, onları kendi etrafında topladı; ve ateşli konuşmalar yaparak, hristiyanları galeyana getirdi; ardından da Haçlı savaşlarını başlattı. Haçlı savaşlarını, İsa'nın türbesi diye inandıkları Saint-Sépulcre'in bulunduğu Kudüs'ü, müslümanlardan temizlemek için başlattıklarını ilan eden hristiyanlar, o tarihten itibaren Kudüs'e her gidişlerinde, üzerinde “haç” simgesi bulunan bir kırmızı bezi göğüslerine, dönüşlerinde de sırtlarına takarlardı. Ve bu hareketlerinden dolayı da onlara “Haçlılar” denildi. Haçlı bezi üzerine takan kimse, Saint-Sepulcre'i görmeden, geri dönmeyeceğine dair söz veriyordu. Kilise ise, müslümanlarla savaşmak üzere Kudüs'e giden her “Haçlı”ya, “bütün günahlarının affedildiğine dair garanti veriyordu⁵. Papa'nın bu kararından sonra “Haçlı ordusu”nu toplamak üzere yüzlerce papaz görevlendirilip, Avrupa'nın çeşitli bölgelerine gönderildi. Kudüs'ü müslümanlardan alma karşılığında kendilerine cennet vad edilen binlerce hristiyan toplatılıp, Kilise'nin imkânlarıyla silahlarla donatıldı.

Kudüs'e doğru hareket eden Haçlılar, geçtikleri yerlerde buldukları yahudileri öldürerek işe başladılar. Cologne Arşöveki'nin evine sakladığı yahudiler, Arşöveki'n kapıları kırılarak teker teker çıkartıldı, ve kafaları kesildi⁶. Artık “İsa'nın mezarını kurtarmak için” yola koyulmuş olan Haçlılar, kendilerinin emrine girmeyen hristiyanları da kesip öldüren bir eşkiya ordusuna dönüşmüştü. Binlerce Macar ve Bulgar hristiyanını katlettiler. Constantinopolis'e, yani İstanbul'a varınca da, keza o zamanlar hristiyanlara ait olan şehri yağmalamaya başladılar; kilise çatılarındaki kurşunları söküp, Yunanlılara sattılar⁷.

Antakya'dan sonra Kudüs'ü ele geçiren Haçlılar, Hz. Ömer camisine sığınmış olarak binlerce müslümanı, çoluk-çocuk; genç-ihtiyar demeden katlettiler. “Camide akan müslüman kanı, Haçlı süvarilerinin dizine çıkacak kadar yükselmişti. Haçlılar, yalın ayak olarak önce Saint-Sépulcre'in üzerine çıkıyorlar; sonra da gelip müslümanları katletmeye, şehri yağmalamaya devam ediyorlardı”⁸.

Haçlı savaşları neticesinde, 1099 (Hicri 492) yılında Kudüs hristiyanların eline geçince⁹, başlarında Fransa'nın Champagne bölgesi hududları içinde bulunan Payens'li Hugue'nün bulunduğu bir kaç hristiyan, kendilerine “Tanrı'nın fakir şövalyeleri”, ya da “Kudüs Mabedinin fakir kardeşleri”¹⁰ adını takarak, Kudüs'e giden hristiyan ziyaretçilerin (pelerins)¹¹ yol emniyetini sağlamak gayesiyle bir eylem başlattılar ki “*Templier*” hareketi-

nin menşei budur. 1119 yılında kurulan bu teşebbüsün üyeleri Kudüs Patriark'ına giderek, kendilerini bu yola adadıklarını ilan ettiler¹². Miladi 1128 yılında toplanan *Troyes Konsili* (concile de Troyes), Templiers hareketinin meşruiyetini onayladı¹³. Bu hareketlerini takdir eden Haçlı Kralı II. Baudouin onları sarayında iyi karşıladı; piskoposluk üyeleri de kendilerine büyük bir arazi bağışladılar. Bir kaç sene sonra da, Kudüs Kralı, "*Davud Kulesi*" denen yere yerleşerek, müslümanların *Mescidu'l-Aksa'yı* inşa ettikleri "*Süleyman Mabedi*" (Temple de Salomon)ni Templier'ler'e terk etti. İşte o tarihten itibaren, "Temple" denen Süleyman Mabedi'nin isminden dolayı bu hristiyan savaşçılara Templier, yani Temple'in müntesipleri adı verildi.

Templier örgütünü "savaş tarikatı" diye tanımlamak muhtemelen en iyi tanım olacaktır. Çünkü oraya mensup olanlar, dini ve askeri eğitimi bir arada görüyorlardı¹⁴.

Örgütün tüzüğü

Başlangıcında bir araya gelen bir kaç hristiyanın oluşturduğu örgüt, giderek gelişince, bu organizasyona bir tüzük hazırlama gereği görüldü; ve 1128 yılında toplanan bir konsil, büyük münakaşalardan sonra, hazırlanan metne son şeklini verdi. Kudüs Patriği Etienne de Chartres'ın kaleme almış olduğu ve aslı Latince olan bu metin hristiyan kaynakları arasında muhafaza edilmiştir¹⁵.

Hazırlanan bu tüzüğe göre, Templier örgütünün üç ayrı üyesi bulunuyordu ki, bunların tamamı, normal hristiyan keşişlerinin yeminini yapmışlardı:

1) *Şövalyeler*. Kendilerine "*soylular*" da denen bu grup, Templier merkezlerine komutanlık yapma imtiyazını ellerinde bulunduruyordu.

2) *Çavuşlar* (sergents). Bunlar, mallarını örgüte vermiş olan burjuvalardı. Çavuşlar, şövalyelerin at bakımlarını üstlenen, hesap işlerine, vergi ve masraflara bakan, gelen-gideni kontrol eden kimselerdi.

3) *Papaz adayları* (*Le cerchs*). Bunlar, örgüt papazlarının hizmetçileriydiler. Templier'lere çok sıcak bakan Papa'lar, onlara diledikleri şekilde kilise açmak, mezarlık edinmek ve mabedlerinde hizmet edecek din adamlarını seçme hürriyetini vermişlerdi. O şekilde ki bütün hizmetçiler, bağlı bulundukları papaza değil, örgütün büyük şefine itaat etmekle yükümlü-

dü. Böylece Temple örgütü, sadece Papa'ya bağlı, bir "kilise içinde kilise" hâlini almıştı. Aldığı yardımlarla Temple örgütü öylesine büyüdü ki, 100.000 altına Kıbrıs adasını satın alabiliyordu¹⁶. Templier örgütünün elemanlarına evlenme yasağı olduğu için ¹⁷, katolik papazları gibi tamamı bekardı.

29 Mart 1139 tarihinde, Templier tarikatı Papa II. Innocent tarafından resmen kabul edilerek, bir çok imtiyazla techiz edildi¹⁸. Kendisine verilen bu imtiyazlardan sonra, Templier tarikatı Fransa'dan, Kudüs'e kadar çok büyük mülkler edindi; bağımsız, ve Papadan başka hiç bir kimseye hesap verme yükümlülüğü taşımayan bir organizasyon halini aldı. Kendi örgütleri için öldürdükleri kimseler hristiyan bile olsa; hiç kimse bunun hesabını soramıyordu. Örgüt, böylesine bir serbesti ve bağımsızlık kazanınca, tabii ki bir çok cürümleri irtikab etmeye başladı.

Templier'ler, bir kaynakta "sıkı fanatik savaşçı-keşişler, mistik şövalyeler, üzerinde beyaz tüniklerinin üzerinde kızıl haç bulunan ve Haçlı Seferleri'nde önemli rol oynayan"¹⁹ şeklinde tanımlanıyorlar.

Templier müntesipleri, üstlerine mutlak bir itaatla bağlıydılar. Baştaki otorite nasıl emrederse, onun emrine göre hareket edilir; onun yedirdiğinden, giydirdiğinden başka, yiyecek ve giyecek aranmaz. Asia evlenmezler, kadın ve çocuk zevkini tatmazlardı. Satranç oynamaz, tavla zarından nefret ederlerdi. Saçlarını kökten traş eder ve tabii olarak taranmazlardı. Hatta nadiren yıkanırldı. Böyle olunca da üzerleri pislik kokar, üst-başları toz toprak içinde olurdu²⁰.

Tarikatın Reisi

Templier tarikatı, içerisinde doğmuş olduğu toplum gibi feodal bir yapıya sahipti. Böyle olunca da, tarikata çok sıkı bir hiyerarşi hakimdi. Bu hiyerarşinin başında, tarikat örgütünün Reisi bulunurdu ki, her şey onun iki dudağı arasında cereyan ederdi. Bu reisin dini konumu, kiliselerdeki papaz gibiydi; ve elinde bir sopa ve bir demir çubuk taşırdı²¹. Tarikatın bütün müntesipleri öylesine ona bağımlıydılar ki, onun izni olmaksızın örgüt binasının dışına bile çıkamıyorlardı. Onun onayı alınmadan, örgüte bir arazi dahi alınamadığı gibi, birileriyle savaş, ya da barış yapılmasına da bu Reis karar veriyordu. Ayrıca genel merkezin dışındaki merkezlerin idarecilerini de bu Reis tayin ediyor, örgüt merkezine yapılan bağışları da, keza kendisi kabul ediyordu.

Tarikat Reisi'nin “*sénéchal*” denen vekili, ve “*mareşal*” denen askeri yardımcısı bulunuyordu. Mareşal, özellikle örgütün silah işleriyle ilgileniyordu. Bunlardan başka, örgütün hesap işlerini gören, ve kendisine “*le drapier*” denen muhasibi vardı. Örgüt müntesiplerinin giyim-kuşamlarından da bu görevli sorumluydu.

Tarikata kabul edilme

Templier tarikatı, onun şartlarını kabul edebilecek bütün şövalyelere açtı. Tarikata girmeye aday olanların, her şeyden önce kendi benliklerinden fedakarlık yapıp, bu benliği Kralın emrine vermeye hazır olması lazımdı. Bu hazırlıktan sonra, seküler şövalyeliği bırakıp, tamamen Kilise'nin emrine girmesi gerekirdi. Bu genel kaideye ilaveten, seçilecek müntesiplerinin. Haçlı seferlerine katılmış olma şartı aranıyordu. Çünkü Templier şövalyesi, kendini Kudüs yoluna adanmış demektir. Bunlar, Haçlı savaşlarına katıldıktan sonra, ülkesine ve sevdiklerine dönme yerine, kendisini *Saint-Sépulcre*’ü savunmaya veren şövalyelerdi.

Tarikata kabul yaşı 18 olarak kabul edilmişti. Bunun dışında, ebeveynleri tarafından bağışta bulunulan laik çocuklar (oblats) ise tarikata kabul edilmiyorlardı. Bu genel şartlardan sonra, şövalye adayı zorlu bir imtihandan geçiyor, defaatla denendikten sonra Templier şövalyeliğine kabul ediliyordu.

Adayın kabul seremonisinde, önce Reis konuşur, ve Templier şövalyeliğinin şartlarını anlatır. Bunu müteakip, şartları kabul eden aday, konuşarak, “Efendim! Tanrı ve Meryem’e hizmet için, Tanrı’nın, sizin ve kardeşlerin önüne geldim; sizden ve sizlerin yanında evinizin kölesi olmaya geldim” der. Şartları kabul ettiğini söyleyen adaya, Reis, Templier şövalyeliğinin zorluğunu anlatır. Buna rağmen kabul ederse; evli olup olmadığı, hatta nişanlı olup olmadığı, başka bir dinle ilgisi olup olmadığı v.s. durumları araştırılır, ve bütün şartlar uygun düşerse, o zaman, hazır bulunanlardan birisi, “Tanrı aşkına onu getirin!” der, ve böylece şövalyeliğe kabul edilmiş olur²².

Disiplin

Templier tarikatına tamamen bir askeri disiplin hakimdi. “İlgili yetkilinin izni olmaksızın hiç bir kardeş²³ yıkanamaz, süslenemez, ilaç alamaz, şehre inemez, ata binemez!” deniliyordu tüzüklerinde²⁴. Burun kanaması dışında, masadan kalkmak bile yasaktı. Kilisenin çanı çalındığında, istisnasız her müntesip, dua için toplanılan yere gitmeliydi.

Yemekleri

Örgüt elemanlarının neleri yiyip yemiyeceğine, örgüt görevlileri karar veriyordu. Yemek sırasında “*Kutsal Metin*” (L ‘*Ecriture sainte*) okunuyordu. Müntesiplerin, haftada üç defa et yeme hakları vardı. Şövalye ve diğer üyelere avlanma yasağı da vardı. Dolayısıyla av hayvanı yemiyorlardı. Çünkü onlar avlanmayı “eğlence” olarak telakki ediyor, ve dindar kimsele-re eğlencenin yakışmadığını söylüyorlardı²⁵.

Silahları

Templier’ler savaşçı olduklarından, her türlü silahı kullanmanın yollarını ararlardı. Fakat en çok kullandıkları silah, kılıç, gürz, asa ve kalkandı. Bunlara ilaveten üç ayrı bıçak taşırlardı. Bunlardan bir tanesi silah, bir tanesi ekmek bıçağı, ve üçüncüsü çakı bıçağıydı.

Elbiseleri:

Templier müntesiplerinin başkalarından ayırd edilebilmesi için, sadece onların beyaz tünik giyme imtiyazları vardı. Bütün müntesipler, aynı kıyafeti giymeye mecburdurlar. Kürk giymeleri de kesinlikle yasaktı. Sadece kuzu, ya da koyun kürkü giyebiliyorlardı²⁶. Kıyafet konusundaki bu askeri tavır, sahte müridlerin aralarına sızmasını önlemek için konulmuştu. Çünkü bu konuda özellikle kadınlarla olan ilişkilerde bir çok skandallar yaşanmıştı. Dini seremonilerine üyeleri dışında olan erkekleri kabul etmelerine rağmen, “templier” olmaya aday olan bu kimselere beyaz tünik giyme müsaadesi verilmezdi. Buralar özellikle kadınlara, hatta rahibelere kapalıydı. Çünkü onlara göre “en tehlikeli şey kadınlarla yapılan arkadaşlık”tı. Onun için asla kadınları öpme cüretini göstermezlerdi. İsterse bu kadınlar dul, yaşlı, genç kız, anne, kız kardeş, hala, teyze ve başkaları olsun. Üstelik bu tatbikat, örgütün vazgeçilmez ilkelerinden bir tanesiydi. Oysa ki hristiyanlar arasında öpüşmek, fevkalade yaygın bir adetti²⁷... Templier’lerin sivri burunlu ayakkabı giymeleri ve başkaları gibi modayı takip etmeleri de yasaktı²⁸.

Merkezleri

Templier örgütünün genel merkezi Kudüs’teki *Templum Domini* denen ‘asıllı kaya’nın yanındaki mabedti. Bunun dışında, merkeze bağlı olmak şartıyla, Trablus ve Antakya’da da birer merkezleri vardı. Ayrıca Avrupa’nın bir çok yerinde, özellikle Fransa’da bir çok merkezleri faaliyet gösteriyordu.

Dipnotlar

- 1 Ayrıntılar için bk. İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihaye, Beyrut, 1966, XII, 55.
- 2 Ernest Lavissee-Alfred Rambaud, Histoire Générale, Du IVème siècle á nos jours, Paris, 1893, II, 298.
- 3 Ay. es. II, 299.
- 4 Ay. yer.
- 5 Ay es. II, 301.
- 6 Ay es. II, 302.
- 7 Ay. yer.
- 8 Ay. es. II, 309.
- 9 Bk. İbn Kesir, a.g.e., XII, 156.
- 10 E. Lavissee-A. Rambaud, a.g.e., II, 319.
- 11 Doğu Anadolu'dan Kudüs'e giden bu ziyaretçilere "Kudsi" deniyordu. Yani Kudüs'e giderek kutsanmış kişi.
- 12 Regine Pernoud, Les Templiers, Presses Universitaire de France, Paris, 1974, s. 6.
- 13 E. Lavissee-A. Rambaud, a.g.e. II, 319.
- 14 Regine Pernaud, a.g.e. s. 7.
- 15 R. Pernaud, a.g.e. s. 8.
- 16 E. Lavissee-A. Rambaud, a.g.e. II, 320.
- 17 Ay. yer.
- 18 R. Pernaud, a.g.e. s. 8.
- 19 Michael Baigent-Richard Leigh-Henry Lincoln, Kutsal Kan Kutsal Kase, Emre yay. İstanbul, 1996. s. 53.
- 20 R. Pernaud, a.g.e., s. 10.
- 21 Ay. es. s. 12.
- 22 Ayrıntılar için bk. R. Pernaud, a.g.e., s. 26 vd.
- 23 Tarikat üyeleri birbirlerini "kardeş" diye tanımlardı.
- 24 R. Pernaud, a.g.e. s. 21.
- 25 R. Pernaud, a.g.e., . 20.
- 26 Ay. yer.

I. OTURUM

24 Kasım 1996

DİYARBAKIR HAVZASI

İbrahim Yılmazçelik

Hulusi Kılıç

Coşkun Alptekin

Nejat Göyünç

Ramazan Şeşen

XVIII Yüzyıl İle XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Yapısı ve İdari Teşkilatlanması

İbrahim Yılmazçelik*

*D*oğu ile batıyı birleştiren bir noktada, Dicle vadisine hakim bir tepe üzerinde inşa edilmiş Diyarbakır şehri, kara iklime sahip olmasına rağmen, stratejik bir merkez ve bunun yanı sıra oldukça önemli bir ticaret şehriydi. Oldukça verimli topraklara sahip olan şehir, aynı zamanda çevresini bir set halinde kuşatan surlar vasıtasıyla gayet iyi bir şekilde korunmaktaydı.

Diyarbakır bölgesi eski çağlardan bu yana, Akdeniz'i Basra körfezine, Karadeniz'i Mezapotamya'ya bağlayan, ayrıca Bitlis ve Van Gölü havzası üzerinden Azerbaycan ve İran'a ulaşan önemli yolların düğüm noktası üzerinde bulunduğundan her devirde önemini koruyan bir merkez olmuştur.

Bölgenin adını taşıyan "*Diyarbakır*= *Diyarbakır*" ve merkezi teşkil eden "*Amid*", adlarının menşei konusunda çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Ancak bunlar karşılaştırıldığında, ilk çağlarda "*Amida*" adını taşıyan merkez adının, "*Amid*" şeklinde değiştiği konusunda fikir birliği olduğu görülmektedir.

Amid adının "*Amida*"dan geldiği konusunda görülen bu fikir birliği, bu adın manası ve hangi türden türediği konusunda ise görülmemektedir. Amid adı Türklerin bu bölgeyi ele geçirmelerinden sonra da devam etmiş ve bazı Türkçe kaynaklarda "*Kara Amid*" veya "*Kara Hamid*" şeklinde

(*) Türkiye, Doç. Dr., *Elazığ Fırat Üniversitesi Öğretim Üyesi*

zikredilmiştir. Kara sıfatının kullanılmasının sebebi ise şehri çevreleyen surların siyah bazalttan yapılmış olmasıdır.

Bölge adı olarak kullanılan “*Diyaarbekir*” ise tarihi dönemler içerisinde “*Cezire*” yöresinin kuzey kısmını ifade etmiştir. Diyarbakır, adının manası üzerinde de çeşitli fikirler ileri sürülmektedir. Osmanlı hakimiyeti sırasında ise, “*Diyaarbekir*” adının eyaletin tamamına “*Amid*” adının ise sadece bugünkü Diyarbakır merkezine tekabül ettiği görülmektedir¹.

Diyarbakır bölgesi ilkçağlardan itibaren önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve bu önemini Osmanlı hakimiyeti süresince de devam ettirmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde eyalet merkezi olan Diyarbakır, İslam devletleri döneminde valiler tarafından idare edilen bir merkez olma özelliğini sürdürmüştür. Özellikle Akkoyunlular zamanında büyük bir önem kazanan ve bu devlete uzun bir müddet merkez olan Diyarbakır, Osmanlı döneminde de devletin en önde gelen eyaletleri arasındaydı².

4 Kasım 1515'te Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Beylerbeyliğine tayini ile, Osmanlı İdari teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak, Diyarbakır eyaleti teşkil edilmiştir. Osmanlılar tarafından bu bölgede ele geçirilen topraklar, Diyarbakır merkez olmak üzere teşkilatlandırılmıştır³.

Diyarbakır Beylerbeyliğinin ilk idari taksimatına bakıldığında, bölgenin ilk dönemlerde, Safevi dönemi tesiriyle oldukça geniş bir sınıra sahip olduğu ve bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı görülmektedir. Aşağıda da ayrıntılı olarak izah edileceği üzere, Erzurum Beylerbeyliğinin teşkiliyle, Diyarbakır Eyaletinin kuzeyindeki toprakların bir kısmı, Van ve Urfa eyaletlerinin teşkili ile birlikte ise Diyarbakır eyaletinin doğu ve güneyindeki bazı yerlerin de bu yeni kurulan eyaletlere bağlandığı görülmektedir⁴.

Osmanlı devleti XVIII. yüzyıla gelindiğinde kuruluş ve yükseliş dönemlerindeki askeri, siyasi ve iktisadi gücünden çok şeyler kaybetmiş, hatta bir durgunluk ve bocalama dönemine girmiştir. Bu dönemde fetihler durmuş ve devlet eski durumu koruma endişesine düşmüştür. Ancak XVI-II. yüzyılda idari taksimat yönünden XVII. yüzyıla göre önemli bir değişiklik görülmemektedir. Bu yüzyılda Anadolu ve Rumeli 28 eyalete bölünmüş olup, Bunlar ise; Mısır-Şam-Bağdat-Şehrizol-Halep-Karaman-Diyarbakır-Adana-Anadolu-Erzurum-Trabzon-Çıldır-Van-Sivas-Maraş-Musul-Cidde-Trablusşam-Girit-Rumeli-Silistre-Bosna-Mora ve Cezayir eyaletleri idi⁵.

Bu eyaletler içerisinde yer alan Diyarbakır eyaleti, 1515 tarihinde Osmanlı devletinin hakimiyetine geçmiş ve bu tarihten itibaren Doğu bölgesinin en önemli merkezi olarak, Doğu'ya yapılan seferlerin *merkez üssü* haline gelmiştir. Eyalet ve Sancak şeklinde karşımıza çıkan ve klasik Osmanlı idari yapısında ilk sırayı alan eyaletlerin oluşturulmasında güdülen amaç, bunların iktisadi yönden kendi kendini yönetmesidir. Her eyalet devlet için üzerine düşen görevleri yapmak zorundadır. Bu açıdan bakıldığında, Diyarbakır eyaletinin kuruluşundan itibaren XVIII. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı devletinin en önemli eyaletleri arasında yer aldığı görülecektir. Zira eski çağlardan itibaren önemli bir askeri, siyasi ve kültürel merkez olan başta Diyarbakır şehri olmak üzere, eyaletin diğer bazı merkezleri, bu önemlerini bütün Osmanlı döneminde de muhafaza etmişlerdir.⁶

I. OSMANLILAR DÖNEMİNDE İDARİ TAKSİMAT

1. XVIII. Yüzyıla Gelinceye Kadar Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı

XVI. ve XVII. Yüzyıla ait Diyarbakır Eyaleti idari taksimatı incelenecek olursa, ilk dönemlerde Safevi devletinin etkisiyle bütün Doğu Anadolu'nun Diyarbakır eyaleti içerisinde teşkilatlandırıldığı, daha sonraki dönemlerde Erzurum, Van ve Rakka eyaletlerinin teşkil edilmesi ile Diyarbakır eyaletine bağlı olan sancaklardan bir kısmının bu yeni oluşturulan eyaletlere bağlandığı görülecektir⁷. Daha sonraki idari taksimat ile mukayese edilmesi bakımından, Diyarbakır eyaletinin ilk idari taksimatı (1515) aşağıda verilmiştir⁸.

Vilâyet-i Diyârbekir

1- Amid	13- Kemah	24- Harput
2- Ruha	14- Arabgir	25- Ergani
3- İsbir	15- Bayburd	26- Kığı
4- Çemişgezek	16- Hizo	27- Atak
5- Süleymaniye	17- Palu	28- Birecik
6- Eğil	18- Çermik	29- Hısn-ı Keyfa
7- Çapakçur	19- Cere	30- Fusul
8- Bidlis	20- Sason	31- Cezire
9- Hizan	21- Siverek	32- Berdinç
10- Heytan	22- Musul	33- Posadi
11- Hâcûk	23- Sincar	34- Genç
12- Aşiret ve Ulus		

XVI VE XVII. yüzyıllara ait Diyarbakır Eyaletinin idari taksimatı hakkındaki bilgiler ise, bu dönemler hakkında bilgi veren kaynaklardan alınmış ve mukayeseli olarak Tablo I'de verilmiştir.

TABLO I

XVI ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı

1578-1588	1609	1653
Eyalet-i Diyârbekîr	Eyalet-i Diyârbekîr ¹⁰	Eyalet-i Diyârbekîr ¹¹
Amid	Amid	Amid
Harput	Harput	Harput
Ergani	Ergani	Ergani
Siverek	Siverek	Siverek
Hısnıkeyfa	Hasankeyf	Hasankeyf
Ruha		
Deyr ü Rahbe		
Körkil		
Ferak(?)		
Nusaybin	Nusaybin	Nusaybin
Kabur	Habur	
Mazgird (Y)		Mazgird (Y)
Tercil (Y)	Tercil (Y)	Tercil (Y)
Pertek (Y)	Pertek (Y)	Pertek (Y)
Çemişgezek (Y)	Çemişgezek (Y)	Çemişgezek (Y)
Sincar	Sincar	Sincar
Rakka		
Atak(Y)	Atak (Y)	Atak (Y)
1578-1588	1609	1653
Aşiret-i Pesban		Pesban Yurban
Cezire (H)	Cezire (H)	
İmadiye		
Masyun Hacukuk		Hancuk
Sason		
Palu	Palu (H)	
Genç		
Eğîn		
Zırkî		

Mihrani (Y)	Mihrani (Y)	Mihrani (Y)
Kabile-i Beni Rabia		
Sağman (Y)	Sağman (Y)	Sağman (Y)
Cemmase		
Siird	Siird	Siird
Eski Musul		
Kulb (Y)	Kulb (Y)	Kulb (Y)
	Mefârikin	Mefârikin
	Akçakale	Akçakale
	Çermik (Y)	Çermik (Y)
	Eğil (H)	
	Kıh (H)	
Çapakçur (Y)	Çapakçur (Y)	Çapakçur (Y)
(Y): Yurtluk-Ocaklık	Hazo (H)	
(H): Hükümet		

Yukarıdaki tablo incelenecek olursa 1515 tarihinden itibaren Diyarbakır eyaletinin, yeni eyaletlerin teşkil edilmesi ile birlikte sınırlarının küçüldüğü ve XVII. yüzyıl sonlarında Diyarbakır eyaletinden ayrılan bazı sancakların; Doğu'da Van, Kuzey'de Erzurum ve Güney'de ise Rakka ile Bağdat eyaletlerine dahil edildiği görülecektir.

Osmanlı idari taksimatı içerisinde Doğu Anadolu'da bulunan eyaletlerin, sancak sayılarının fazlalığı da dikkat çeken önemli bir konudur. Diyarbakır Eyaletinde de görülen bu durum, bu sancakların bazılarının klasik sancak yapısı ile farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı devletinin, kendisine bağlı ülkelerde coğrafi, sosyal, ekonomik ve etnik yapıya göre değişen farklı yönetim modelleri uyguladığı bilinmektedir. İmparatorluk her ne kadar merkezîyetçi bir karaktere sahipse de, fethedilen ülkeler halkının Osmanlı idaresine ısındırılması ve diğer bazı faydalar bakımından eski idareler zamanında geçerli olan bir kısım hukuk mevzuatı ile örf ve adetlerin bir süre daha devam ettirildiği ve bunlardan Osmanlı Kanunlarına ters düşenlerin bile ancak yavaş yavaş ortadan kaldırıldığı malumdur.¹² Bu meyanda Diyarbakır eyaleti içerisinde bazı sancakların idari statülerinde görülen farklılık, hemen dikkat çekmektedir. Genel olarak Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet olarak zikredilen ve Diyarbakır eyaleti içerisinde de yer alan bu sancakların sayıları zamanla azalmıştır.¹³

Aşîret beylerine verilen sancaklar Liva olarak adlandırılmakla beraber, bunlar gerçek Osmanlı livası olmayıp birer Zeamet olarak nitelendirilebilir. XVIII. yüzyıl içerisinde de Diyarbakır eyaleti içerisinde “Yurtluk-Ocaklık” ve “Hükümet” tabir edilen sancaklara rastlanmaktadır. Ancak bu tür sancakların sayılarının azalması, bu uygulamanın zayıfladığının emareleridir. Sonuç olarak Diyarbakır eyaletinin 1515 tarihinde kurulduktan sonra, bu eyalete bağlı olarak sancak sayısının oldukça fazla olduğu XVI. yüzyılda bu sayının 37 ile 47 arasında, XVII. yüzyılda ise 18 ile 23 arasında değiştiği görülmektedir.

2- XVIII. Yüzyılda İdari Taksimat

XVIII. yüzyılda Diyarbakır eyaleti, Doğu Anadolu'nun en önemli eyaleti olma durumunu korumakla birlikte bazı bölgelerin bu eyaletin sınırları dışında kaldığı görülmektedir. XVIII. yüzyıla ait idari taksimat listelerinin incelenmesi sonucu, bu durumu daha açık olarak tesbit etmek mümkündür. Tablo II'de 1733-1739-1747 ve 1785 tarihlerine ait 4 ayrı idari taksimat listesi mukayeseli olarak verilmiştir.

TABLO II

XVIII. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinin İdari Taksimatı

1733 ¹⁴	1739 ¹⁵	1745 ¹⁶	1785 ¹⁷
Amid	Amid	Amid	Amid
Çarsancak			
Harput			
Ergani		Ergani	Ergani
Çüngüş	Çermik	Çermik	Çermik
Siverek	Siverek	Siverek	Siverek
Telbisime	Telbisime	Telbisime	Telbisime
Savur(H)	Savur(H)	Savur(H)	Savur (H)
Beşiri			Savur(H)
Salat	Salat	Salat	Salat
Birazi	Birazi	Birazi	Birazi
Atak(Y)	Atak(Y)	Atak(Y)	Atak(Y)
Tercil(H)	Tercil(H)	Tercil(H)	Tercil(H)
Miyafarikin(H)	Miyafarikin(H)	Miyafarikin(H)	Miyafarikin(H)
Bakos Boşat	Bakos Boşat	Bakos Boşat	Bakos Boşat

Mihrani	Mihrani	Mihrani	Mihrani
Çıska	Çıska	Çıska	Çıska
	Mardin	Mardin	Mardin
	Hısınkeyf	Hısınkeyf	Hısınkeyf
	Hani(Y)	Hani(Y)	
	Siird	Siird	Siird
	Eğil(H)	Eğil(H)	Eğil(H)
	Çapakçur	Çapakçur	Çapakçur
	Kaza-yı	Kaza-yı	Kaza-yı
	Karakeçülü	Karakeçülü	Karakeçülü
		Birecik	Birecik
		Kulb	Kulb
		Maden	
		Musul-ı Atik ve Cedid	Musul-ı Atik ve Cedid
			Behramki
			Hani
			Derik
			Sağman
			Çemişgezek

Yukarıda verilen XVIII. yüzyıla ait idari taksimat tablosundan da anlaşılabacağı üzere, bu yüzyılda Diyarbakır eyaletine bağlı sancak sayısı 20 ile 35 arasında değişmektedir. Bu dönemde bazı sancakların Diyarbakır eyaletinden ayrılmasına rağmen, bazı yeni idari birimlerin oluşturulduğu dikkat çekmektedir. Bunlara örnek olarak Telbisime-Çıska-Salat-Birazi-Besirî ve Bakos-Boşat örnek olarak verilebilir. Bu yeni sancaklardan bazıları XVI. ve XVII. yüzyılda henüz birer köy durumunda olup, XVIII. yüzyılda sancak haline gelmişlerdir¹⁸. Bunun yanı sıra idari yapıda “Kaza-yı Karakeçülü” gibi yeni idari birimlerin oluşturulduğu da dikkat çekmektedir. Bu da Osmanlı idari yapısı içerisinde Türkmen aşiret hayatının bir sonucu olarak ortaya çıkan ve gerçek manada bir “kaza”dan ziyade “Obalar Birliği” manasına gelen ve mali zaruretlerin ortaya çıkarttığı bir uygulamadır¹⁹. Bu tür yerler gerçek manada bir kaza olarak düşünülmemelidir. XIX. yüzyılda yine bu tür bir uygulama olarak, Kiki ve Türkmen aşiretlerinin oturdukları yerler bu sefer de “nahiye” itibar edilmiştir. Bu aşiretler ancak 1845 yılında iskan edilebilmiş, buna rağmen dağınık olarak bulundukları yerler “nahiye” itibar edilmeye devam edilmiştir²⁰. Bu sebeple bu

uygulamaya mali zaruretlerin ortaya çıkarttığı bir uygulama olarak bakmakta fayda vardır.

Yukarıda belirtildiği üzere başlangıçtan itibaren Diyarbakır eyaletinin içerisinde yer alan ve XVIII. yüzyılda idari taksimat içerisinde varlığına rastlanan “Yurtluk-Ocaklık” ve “Hükümet” tabir edilen sancakların, bu yüzyılda sayılarının azaldığı görülmektedir. Bu ise sözkonusu uygulamanın zayıfladığının emareleri olarak kabul edilmelidir.

XVIII. yüzyıla ait yukarıda verilen idari taksimatla ilgili tabloda yer almayan bazı sancakların varlığını ise çeşitli belgelerden tebit etmek mümkün olmuştur. Sincar-Harput-Palu-Mahal-Çarsancak sancakları da XVIII. yüzyılda Diyarbakır eyaletine bağlı diğer sancakları teşkil etmekteydi²¹. Bu dönemde Diyarbakır eyaletinin sınırları küçülmüş olmakla beraber başta kuruluşundan itibaren Diyarbakır eyaletinin Paşa Sancağı olan Amid Sancağı ve bazı bölgeler önemlerini korumuşlardır.

XVIII. yüzyılda geçmiş yüzyıllarla mukayese edildiğinde, Diyarbakır eyaletinin sınırları biraz küçülmüş ise de, yine oldukça geniş bir alanı ihtiva ettiği söylenebilir. Bu dönemde idari taksimatta dikkati çeken diğer önemli bir husus ise, idari açıdan Diyarbakır eyaletine bağlı olan Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Ergani ve Çüngüş kazalarının “Maden-i Hümayun merbutatından” sayılmalarıdır²². Sözkonusu kazalar XVIII. yüzyılda mali açıdan “Maden-i Hümayûn” idaresine bağlı olmakla beraber, idari açıdan Diyarbakır eyaletine bağlı olma statülerini devam ettiriyorlardı²³. Sonuç olarak ise XVIII. yüzyılda Diyarbakır eyaleti sınırları küçülmüş olmakla beraber, önemini korumuştur, denilebilir.

3. XIX. Yüzyılın İlk Yarisında İdari Taksimat

XIX. yüzyılın başlarında Diyarbakır eyaletinin idari taksimatına bakıldığında, XVIII. yüzyıldaki idari taksimatla pek fazla bir ayrılık arz etmediği görülmektedir.

XIX. yüzyılın hemen başlarında Diyarbakır eyaleti şu kazalardan oluşmaktaydı.²⁴

1- Amid	2- Siverek	3- Çermik
4- Meyafârikin (H)	5- Hasankeyf	6- Beşiri
7- Tercil(H)	8- Behramki	9- Hani (Y)
10- Çıska	11- Telbisme	12- Mardin

13- Salat	4- Birazi	15- Birecik
16- Kulb	17- Atak (Y)	18- Siird
20- Savur (H)	21- Eğil(H)	22- Karakeçülü
23- Çapakçur	24- Çemişgezek	26- Musul-ı Atik ve Cedid
27- Sağman	28- Derik	29- Ergani
30- Çüngüş	31- Sincar	32- Harput
33- Palu	34- Çarsancak	35- Mahal

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere XIX. yüzyılın hemen başlarında Diyarbakır eyaleti 35 sancaktan oluşmaktaydı.

XIX. yüzyılın hemen başlarında Diyarbakır Merkez Sancağı ise her biri birer ayrı adli-idari birim olan şu 22 kazadan oluşmaktaydı²⁵.

1- Amid	2- Siverek	3- Mihrani
4- Meyafârikin(H)	5- Eğil	6- Beşiri
7- Tercil(H)	8- Çapakçur	9- Hani (Y)
10- Çıska	11- Telbisme	12- Mardin
13- Salat	14- Birazi	15- Mahal
16- Kulb	17- Atak(Y)	18- Siird
20- Savur (H)	21- Eğil (H)	22- Karakeçülü

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere incelenen dönemin hemen başlarında Diyarbakır eyaleti oldukça geniş bir alanı ihtiva etmekteydi. Bu tarihlerde idari taksimatta Diyarbakır eyaletine bağlı olan Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Çemişgezek, Ergani ve Çüngüş kazaları, Maden-i Hümayun merbutatından sayılıyorlardı²⁶. Söz konusu kazalar mali açıdan "Maden-i Hümayun"a bağlı olmakla birlikte idari açıdan Diyarbakır eyaletine bağlı olma statülerini devam ettiriyorlardı²⁷.

XIX. yüzyılın ilk yarısında 1847 yılına kadar idari taksimatta pek fazla önemli bir değişiklik olmamış ve bu tarihe gelinceye kadar XVIII. yüzyıldaki idari yapı aşağı yukarı muhafaza edilmiştir. 1847 yılına gelinceye kadar, idari alandaki düzenlemeler hakkında şunlar söylenebilir.

Gerek XVIII. yüzyıl ve gerekse XIX. yüzyılın başlarındaki idari taksimatta ilgili belgelerde adı geçen sancaklara, 1847 yılına kadarki belgelerde rastlanmaktadır. Ancak XVIII. yüzyıl idari taksimatı içerisinde görülmeyen Maden ve Karaçor kazalarının 1817 yılından sonraki belgelerde Diyarbakır eyaletine bağlandıkları anlaşılmaktadır²⁸.

Diyarbakır eyaleti 1820-1825 yılında şu sancaklardan meydana gelmekteydi²⁹.

1- Amid	13- Atak (Y)	24- Bakos
2- Beşir	14- Birazi	25- Cizre (H)
3- Çapakçur	15- Çemişgezek	26- Çermik
4- Çıksa	16- Hani (Y)	27- Çüngüş
5- Eğil	17- Ergani	28- Gence
6- Harput	18- Hasan-keyf	29- Hazzo (H)
7- Karakeçülü	19- Kulb	30- Mardin
8- Mazgird	20- Meyafârikin (H)	31- Mihrani
9- Palu(H)	21- Pertek	32- Sağman
10- Salat	22- Savur (H)	33- Siird
11- Sincar	23- Siverek	34- Telbisme
12- Tercil (H)		

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere daha önceki yıllarda Diyarbakır eyaletinin idari taksimatı içerisinde görülen Behramki, Birecik, Musul-ı Atik ve Cedid, Derik sancaklarına 1820-1825 idari taksimatında rastlanmamaktadır. Bütün bu değişikliklere rağmen Müşirliklerin ihdasına kadar esaslı bir değişiklik olmamıştır. Bu döneme gelinceye kadar Mardin'in Diyarbakır eyaleti ile Musul eyaleti arasında el değiştirdiği ve neticede 1839 tarihinde Diyarbakır'a bağlandığı görülmektedir.

XIX. yüzyıl içerisinde Diyarbakır eyaletinin idari taksimatında önemli değişikliklerin olduğu dönemin başlangıcını Diyarbakır Müşirliğinin kurulması teşkil etmektedir. Takvim-i Vekayi sayı: 172'de yer alan bir kayda göre 21 Ekim 1838'de Diyarbakır Müşirliği kurulmuştur. Bu konudaki bilgiler aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Dolayısıyla burada sadece Diyarbakır Müşirliğinin kurulmasından sonra idari taksimatta meydana gelen değişiklikler söz konusu edilecektir.

Diyarbakır Müşirliğinin kurulmasından sonra Diyarbakır eyaletinin idari taksimatında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Aşağıda 1840 yılına ait Diyarbakır eyaletinin idari taksimatını gösterir tabloya bakıldığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır³⁰.

TABLO III**1840 Yılında Diyarbakır Eyaleti**

1- Amid (Merkez)	15- Birazi	29- Zıknı
2- Mardin	16- Bakos Boşat	30- Bohtan
3- Siverek	17- Peçar	31- Raho
4- Eğil	18- Genç	32- Lice
5- Hasankeyf	19- Hazro	33- Kulb
6- Beşiri	20- Hani	34- Koda
7- Hasankeyf	21- Silvan	35- Hayan
8- Savur	22- Garzan	36- Gürdilan
9- Hani	23- Şirvan	37- Rasulayn
10- Atak	24- Siird	38- Badıkan
11- Mihrani	25- Cizre	29- Havidan
12- Miyafarikin	26- Rahta	40- Şeyhkik
13- Çapakçur	27- Nehtan	41- Ebgür
14- Salat	28- Midyat	

1840 yılına ait idari taksimat, 1847 yılına kadar bazı küçük değişikliklerle devam etmiştir. Bu arada, 1838 yılında Diyarbakır Müşirliğinin kurulması ile birlikte, Maden-i Hümayun emanetine bağlı kazaların da yine 1845 yılına kadar idari taksimat içerisinde Diyarbakır eyaletine bağlı oldukları görülmektedir. 1845 Yılında Harput eyaleti teşkil edilmiş ve bu kazalar Harput eyaletine bağlanmıştır³¹. 1838-1845 yılları arasında Diyarbakır eyaletine bağlı Maden-i Hümayun Kazaları ise şunlardır³².

1- Harput	10- Çemişgezek	19- Maden-i Keban
2- Palu	11- Kemah	20- Gürcanis
3- Kuruçay	12- Ergani	21- Hekimhanı
4- Ayvalıdere	13- Eğin	22- Çarsancak
5- Malatya	14- Akçahan	23- Behisni
6- Çermik	15- Maden-i Ergani	24- Çüngüş
7- Ebutahir	16- Siverek	25- Arabgir
8- Maden	17- Gerger	26- Şiro
9- Samsat	18- Hısn-ı Mansur	

Aralık 1847 yılında Diyarbakır eyaleti, Osmanlı devletindeki yeni idari teşkilatlanma çerçevesinde yeni bir idari düzenlemeye tabi tutulmuştur. Bu düzenleme içerisinde Diyarbakır eyaleti, 1- Mardin, 2- Siirt, 3- Diyarbakır olmak üzere üç livadan oluşmaktaydı.

XIX. yüzyıldaki idari taksimat incelendiğinde, geçmiş yüzyıllara nazaran Diyarbakır eyaletinin sınırlarının küçüldüğü söylenebilir. Bununla birlikte bu dönemde de, Diyarbakır eyaleti önemini çeşitli açılardan muhafaza etmiştir. Yine bu dönemde dikkati çeken bir diğer gelişme de, geçmiş yüzyıllarda Diyarbakır eyaleti içerisinde varlığını tesbit ettiğimiz, Yurtluk-Ocaklık, Hükümet denen yönetim biçimlerinin sayılarının oldukça azalmasıdır. Ayrıca idari taksimat içerisinde verilebilecek olan Diyarbakır'a bağlı köyler ve aşiretler konusu da, tek başına bir araştırma konusudur.

II- XVIII. Yüzyıl ile XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır Eyaletinin İdari Teşkilatlanması

Bilindiği üzere klasik Osmanlı idari sisteminde ülke “Vilayet” veya “Eyalet” diye adlandırılan büyük idari ünitelere bölünmüş olup, eyaletleri ise Sancaklar oluşturmaktaydı. Eyalet ve sancakların merkezi durumunda olan şehirler, aynı zamanda idari bir merkez olma özelliğine sahiptiler. Klasik Osmanlı idari yapısı içerisinde Beylerbeyi kendisine verilen eyaletin hem mülki hem de askeri şefi olup, “Paşa Sancağı” adı verilen ve eyalet merkezi olan sancaklardaki şehirlerde oturmuştur.

Diyarbakır eyaletinin kurulduğu tarih olan 1515 tarihinden itibaren Amid Sancağı “Paşa Sancağı” olmuş ve bu eyaletin idaresini üstlenen Vezir rütbesindeki Beylerbeyleri bu şehirde oturmuşlardır. Diyarbakır böylece tarihi dönemler içerisinde devamlı olarak merkez olmuştur.

1515 tarihinden itibaren Diyarbakır eyaleti beylerbeyliğine tayin edilen vezir rütbesindeki beyler uzun bir müddet bizzat kendileri görev yerlerinde bulunarak, bu görevlerini devam ettirmişlerdir. Bununla birlikte bu kuralın XVIII. yüzyıldan itibaren bozulmaya başladığı ve bazı valilerin görev yerine gelmeden mütesellimler vasıtasıyla Diyarbakır eyaletini yönettikleri tesbit edilmiştir³³.

Diyarbakır eyaletinin idari teşkilatlanması içerisinde dikkati çeken bir konu da, bu eyaletin Maden-i Hümayun Emaneti ile olan münasebetidir. Dolayısıyla 1780 tarihinden başlayarak, Diyarbakır valilerine aynı zamanda Maden-i Hümayun Emaneti de tevcih edilmiştir. Bu tarihlerden itibaren XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar Maden emanetine bağlı kazalar idari açıdan Diyarbakır eyaletine bağlı olmuşlardır. İdari açıdan başlangıçta Palu, Çarsancak, Harput, Eğil, Çermik, Ergani ve Çüngüş kazaları Mali açıdan Maden-i Hümayun idaresine bağlı olmakla birlikte, idari açıdan Di-

yarbakır eyaletine bağlı olmuşlardır. Bu kazaların sayıları yukarıda idari taksimat bölümünde açıklandığı üzere zamanla artmıştır. Maden-i Hümayun'a bağlı olan kazalardaki halkın ve madencilerin bütün işlerini Maden Eminleri tarafından görülmesi ve buna karşı gelenlerin cezalandırılacaklarına dair sık sık gönderilen fermanlar söz konusu kazaların idari statülerinin tam olarak aydınlanmamasından kaynaklanmaktadır.³⁴ Diyarbakır eyaleti valilerinin çeşitli tarihlerde aynı zamanda Maden Emni de olmaları söz konusu karışıklığın asıl sebebi olmalıdır.³⁵

Osmanlı ülke yönetiminde Müşirliklerin oluşturulmasına kadar (1836) geçen süre içerisinde Diyarbakır eyaletinin idari teşkilatlanmasında, ülke yönetimine paralel olarak önemli bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak 1836 yılında ülke yönetiminde yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve ilk etapta 6 müşirlik kurulmuştur. 1836 yılında kurulan Sivas Müşirliği de bu altı müşirlikten bir tanesi olup, Diyarbakır eyaleti bu müşirliğe bağlanmıştır³⁶. Nitekim Kasım sonları 1836 tarihli bir fermanla da Hafız Mehmed Paşa'ya "Asâkir-i Mansûre Eyaleti-i Sivas Müşirliği ünvanıyla Diyarbakır ve Rakka ve ber-vech-i muhassılık Sivas Eyaletleri ve Divriği Sancağı ve Maden-i Hümayun Emaneti..."nin tevcih edildiği anlaşılmaktadır³⁷. Bu uygulama Diyarbakır müşirliğinin kurulduğu Ekim 1838 tarihine kadar devam etmiştir. Diyarbakır müşirliği 1838 yılında kurulmasına rağmen, redif askeri teşkilatının 1836 yılında, Diyarbakır eyaletinde de teşkil edildiği görülmektedir³⁸.

Ekim 1838 tarihinden itibaren Diyarbakır, Sivas Müşirliğinden ayrılmak suretiyle ayrı bir müşirlik haline getirilmiştir. 1839 tarihinde Sadullah Paşa "Diyarbakır ve Rakka eyaletleri ve Maden-i Hümayun"dan oluşan Diyarbakır Müşirliğine tayin edilmiştir³⁹. Böylece bu tarihten itibaren Diyarbakır eyaleti valileri, Müşir ünvanı taşımaya başlamışlardır.

Osmanlı devletinde 1842 yılındaki idari düzenleme ile ülke yönetiminde "Eyalet-Sancak-Kaza" şeklinde yeni bir idari düzenleme yapılmış, eyalet valilerinin yetkileri önemli ölçüde sınırlanmıştır. Böylece daha önceden hem Diyarbakır Eyaletinin hem de Diyarbakır Sancağının idari bakımdan en başta gelen kişisi olan, eyalet valileri, özellikle sancak idaresinde ikinci plana düşmüşlerdir. Sancak yönetiminde Kaymakam ve kaza yönetiminde ise kaza müdürleri ilk plana geçmiştir.⁴⁰

Diyarbakır eyaleti Mart 1845 tarihinde "Tanzimata Dahil" edilmiştir. Bu tarihten sonra da eyalet valilerinin yetkileri sınırlanmış, eyalette defter-

dar da görev yapmaya başlamıştır. Sancaklarda kaymakamların, kazalarda ise kaza müdürlerinin ilk plana geçmelerine ek olarak, iç güvenliğin sağlanması için Zaptiye teşkilatı, Tanzimatın getirdiği yenilikler içerisinde Diyarbakır'da da oluşturulmuştur. Ayrıca 1849 yılından itibaren Eyalet ve Sancak Meclisleri de yönetimde söz sahibi olmaya başlamışlardır.

Öte yandan Diyarbakır eyaletinin merkezini teşkil eden Diyarbakır sancağı içerisindeki bir idari uygulamaya da burada kısaca değinmek istiyoruz. Diyarbakır sancağının idari taksimatına bakıldığında, Diyarbakır'ın köylerinin 1515 yılından itibaren Şark ve Garb olmak üzere ikiye ayrıldığı hemen dikkat çekmektedir. Bu uygulama incelediğimiz döneme kadar yani XIX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına ve hatta salnamelerden anlaşıldığı kadarıyla XIX. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür⁴¹. Bu uygulamanın aşağıda da izah edileceği üzere idari durumla da alakası vardır. Ancak herşeyden önce bu durumun geleneksel Türk şehirlerinin belirgin bir özelliği olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira Şark-Garb (Doğu-Batı, Yukarı-Aşağı, Bala-Süfla) terimleri Diyarbakır'da olduğu gibi pek çok Osmanlı yerleşim ünitesinde de bulunmaktadır. Diyarbakır'da Garb köyleri Dicle nehri'nin batısındaki köyleri, Şark köyleri ise Dicle'nin Doğusundaki köyleri göstermektedir. Bu hususun Orta Asya'dan beri süregelen Türk kültürünün bir tezahürü olduğu açıktır.

Vergi tevzii ve taksimi ile ilgili listelerden anlaşıldığı kadarıyla, 1848 yılına gelinceye kadar Diyarbakır'ın köyleri Şark ve Garb olarak ikiye ayrılmaktaydı. Bu köyler idari ve adli açıdan Diyarbakır Merkez sancağına bağlı olup, bu köylerle ilgili meseleler de, aynı zamanda Eyalet yöneticisi olan kişilerce çözülmekteydi. Ancak adli sahadaki bir husus ayrıca dikkat çekmektedir. Diyarbakır mahkemesinde Kadı'nın yanı sıra, bir Bab Naibi ve bir de Nahiye Kadısı bulunmaktaydı.⁴² Bu bab naibi ve nahiye kadısının görevi ise -Bu dönemde Diyarbakır mahkemesine tayin edilen kadı veya naiblerin aynı tarihlerde görevde bulundukları tesbit edilmiştir- başta Diyarbakır'da Şark ve Garb olarak ikiye ayrılan köylerden gelen kişilerin davalarına bakmaktır.

1848 yılından sonra ise Şark ve Garb köylerinin ayrı bir nahiye olarak kabul edildiği görülmektedir. Bu köyler, 15 Ocak 1848 tarihli bir belgeye göre "Şark ve Garb nahiyesi" olarak nahiye itibar edilmektedir⁴³. H. 1273 yılı Devlet Salnamesinde yer alan ve Diyarbakır eyaleti kazalarını gösterir idari taksimat listesinde de, 1856-1857 yılları arasında bu köyler "Nevahi-i Şark ve Garb" adı altında yine nahiye itibar edilmiştir⁴⁴. Bu uygulamanın

daha XIX. yüzyılda günümüzdeki Büyükşehir belediyesi uygulamasının, bazı yönleriyle benzeri olduğu düşünülebilir.

Osmanlı döneminde idari teşkilatta dönem dönem bazı değişiklikler yapılmış ve Diyarbakır eyaletinde de bunlar tatbik edilmiştir. Sonuçta ise Diyarbakır'ın bu değişikliklere rağmen önemini koruduğu söylenebilir.

SONUÇ

Sadece Osmanlı imparatorluğu döneminde değil, tarihi dönemler içerisinde önemli bir bölge olan Diyarbakır eyaleti, bu önemini Osmanlı İmparatorluğu zamanında da korumuştur. 1515 tarihinde bütün Doğu ve Güney Doğu Andolu'yu sınırları içerisinde bulunduran Diyarbakır eyaleti Doğu'ya yapılan seferlerin merkez üssü olmuştur. Yapılan yeni fetihlere paralel olarak, yeni eyaletlerin oluşturulması, bu eyaletin önemini bir miktar azaltmıştır. Buna rağmen Diyarbakır eyaletinin sınırları içerisinde yer alan yerler uzun bir süre Irak bölgesinin hububat ambarı olarak, bu bölgenin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Diyarbakır eyaleti ve bu eyaletin merkezini teşkil eden Amid sancağı XVIII. yüzyılla birlikte Doğu'da Rus tehlikesinin baş göstermesi üzerine, Erzurum eyaletinin önem kazanması karşısında bu yüzyılda eski önemini bir miktar kaybetmiştir⁴⁵.

XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyılda Diyarbakır eyaletinin idari yapısı belirlenirken, bu eyaletin söz konusu yüzyılda sınırları tesbit edilmeye çalışılmış, XVI. ve XVII. yüzyıldaki idari yapı ile karşılaştırmak suretiyle meydana gelen değişiklikler belirlenmiştir. Bu karşılaştırma sonucunda Diyarbakır eyaletinin sınırlarının küçüldüğü, buna rağmen eski önemini kaybetmediği tesbit edilmiştir.

XIX. yüzyılda Diyarbakır eyaletinin idari taksimatında XVIII. yüzyıla göre uzun bir dönem değişiklik görülmemektedir. Bu dönemin en dikkat çekici tarafı ise, idari bakımdan Diyarbakır eyaletine bağlı olan bazı kazaların, mali açıdan Maden-i Hümayun Emaneti'ne bağlanmış olmalarıdır. Uzun bir dönem Diyarbakır eyaleti valileri, aynı zamanda Maden-i Hümayun Emaneti emniğini de birlikte yürüttüklerinden, bu durum idarede bir kısım karışıklıklar ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak sonuç olarak Maden-i Hümayun Emaneti'nin mali bir birim olduğu ve Diyarbakır Eyaletine dahil bazı kazaların mali açıdan buraya bağlı olduklarını söyleyebiliriz.

Dipnotlar

- 1 Diyarbakır ve Amid adlarının menşei konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır 1790-1840 (Fizikî, İdarî ve Sosyo-Ekonomik Yapı) "Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Elazığ 1991, s. 1-3.
- 2 İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 3-12.
- 3 Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı", İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi, Sayı: 23 Mart 1969, s. 23-34. Ayrıca bkz. M. Halil Yinanç, "Diyarbakır", The Encyclopedia of Islam, Volume II, Leiden, 1983, s. 345.
- 4 N. Göyünç, a.g.e., s. 27-30.
- 5 Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Toplum Yaşantısı", Ankara, 1985, s. 10.
- 6 İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 660-661.
- 7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfü Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528), Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği" İstanbul Ün. İktisat Fak. Mecmuası, C. 15, No: 1-4 (Ekim 1953-Temmuz 1954), s. 521-529, ekler: II, s. 303-307. İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyalet, İstanbul, 1978, s. 142-144. Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdari Taksimatı (H. 1041/M. 1631-32 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri). Atatürk Ün. 1961 Yıllığı, Yayın No: 26, Erzurum 1963, s. 218-219. İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", İstanbul Ün. Edebiyat Fak. Tarih Dergisi Sayı: 32, Mart 1979, s. 915-916.
- 8 N. Göyünç, a.g.m. s. 23-34.
- 9 M. Ali Ünal, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakır Eyaletine Tabi Sancakların İdari Statüleri, Ziya Gökalp Dergisi, Sayı: 44, Ankara, Aralık 1986, s. 31-40.
- 10 Ayn-ı Ali Efendi, Kavânin-i Al-i Osman Der-Hülâsa-i Mesâmin-i Defter-i Divân, İstanbul, 1280, s. 29-30-31.
- 11 Sofyalı Ali Çavuş Kanûn-nâmesi, Yayına Haz: Midhat Sertoğlu, İstanbul, 1992, s. 32.
- 12 Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı devletinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1980, s. 548.
- 13 **Yurtluk-Ocaklık Sancaklar:** Fetih sırasında hizmet veya itaatlerinden dolayı eski sahiplerine tevcih edilmiş ve sancak beyliğinin belli bir sülalenin mülkiyetinde olduğu sancaklardır. Sancakbeyi her hangi bir ihanet veya itaatsizlik dışında ölünceye kadar beylik yapmaktadır. Bu sancaklarda tahrir yapılmakta, tımar ve zeamet de bulunmaktadır. Diyarbakır eyaleti içerisinde bu tür sancaklara Sağman, Kulb, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik ve Mefârikin örnek olarak verilebilir.
- Hükümet Sancaklar:** Bu tür sancaklar sahiplerine fetih sırasında hizmet ve itaatlerinden dolayı mülkiyet üzere tasarruf etmeleri için tevcih edilmiştir. Yurtluk-Ocaklık sancaklardan tek farkı bu sancaklarda tahrir yapılmayıdır. Bu yüzden tımar ve zeamet yoktur. Bu tür sancak tasarruf eden sancak beyleri sefere çağıldığında kendisine bağlı aşiret kuvvetlerini alarak beylerbeyinin sancağı altına girer. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. M. Ali Ünal, a.g.e., s. 32-33.
- 14 Milli Kütüphane, Diyarbakır Şer'iyye Sicili, No 310, s. 62-63.
- 15 Diyarbakır Şer. Sic. No: 360, s. 14.

- 16 Diyarbakır Şer Sic., No: 313, s. 174, Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver, No: 2890 s. 133.
- 17 Diyarbakır Şer. Sic., No: 352, s. 27, No: 311, s. 30.
- 18 1565 tarihli Diyârbekir İcmâl Defterinde, Beşiri ve Mihranî, bu tarihlerde köy olarak kayıtlıdır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, 304 Numaralı Defter-i Liva-i Diyârbe-kir. Yine 1733 ve 1747 tarihli tevzi defterlerinde Bakos köy olarak kayıtlıdır. Diyarbakır Şer. Sic. No: 310, s. 55 (25 Mart 1733 tarihli tevzi), No: 313, s. 180,185 (13 Mart 1747 tarihli tevzi). Ayrıca Salat da 1747 tarihinde henüz bir köy durumunda idi. Diyarbakır Şer. Sic. No: 313, s. 180-185.
- 19 Mustafa Akdağ, bu konuda "...hiçbir kasaba veya şehir olmaksızın, sıf köyler grubu halinde teşkil edilmiş kazlar da az olmakla beraber mevcut idi...". "...Bir merkez kasabası bulunmayan bu türlü kadılık, eski yerli idari bölümden kalma olmayıp, büyük ihtimalle, Türk göçebe hayatının bir icabı idi..." demektedir. Bkz. M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İhtimai Tarihi, c. 2, İstanbul, 1979, s. 83.
- 20 Diyarbakır Şer. Sic. No: 607, s. 3-15-59, No: 352, s. 50.
- 21 Ayrıntılı bilgi için bkz. Palu-Sincar-Harput ve Çarsancak için. Diyarbakır Şer. Sic. No: 626, s. 20-21 (1792), Mahal için bkz. BA, Cevdet Dahiliye, No: 2645.
- 22 Ayrıntılı bilgi için bkz. BA., Cevdet Dahiliye No: 2645, Diyarbakır Şer. Sic. No: 626, S. 20, Ayrıca bkz. Hasan Yüksel, H. 1190-H. 1209 (1794) Tarihli Keban Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987, s. 54-57-60-65.
- 23 BA, Cevdet Tımar, No: 4860.
- 24 Ayrıntılı bilgi için bkz. Tablo II ve Diyarbakır Şer Sic. No: 626, s. 20-21 (1792).
- 25 Diyarbakır Şer. Sic. No: 313, s. 30; No: 626 s. 1, No: 355-11; No: 313, s. 7; No: 355, s. 44; No: 352, 25-27.
- 26 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. BA, Cevdet Dahiliye, No: 2645, Diyarbakır Şer Sic. No: 626, s. 20, Ayrıca bkz. Hasan Yüksel H. 1190-H. 1209 (1794) Tarihli Keban Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, 1987 s. 54, 57, 60, 65.
- 27 BA, Cevdet Tımar, No: 4860
- 28 BA, Cevdet Askeriyye, No: 14923, BA, Maliyeden Müdevver No: 2985.
- 29 İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 133-134.
- 30 Diyarbakır Şer Sic. No: 607 s. 3 (19 Temmuz 1840), s. 15 (Mart 1840), s. 59 (25 Aralık 1840), No: 352, s. 47 (1840)
- 31 İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 136.
- 32 BA, Cevdet Dahiliye, No: 7077.
- 33 İ. Yılmazçelik, a.g.e. s. 176-177.
- 34 BA, Cevdet Darphane ve Mesukuk, No: 2441.
- 35 Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 132-134 ve 177-178.
- 36 Musa Çadırcı, Osmanlı Türkiye'si Ülke Yönetiminde Yenilikler, AÜDTCF, Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1979, s. 17.
- 37 Harput Şer. Sicili, No: 218, s. 78, Ayrıca bkz. BA, Cevdet Dahiliye, No: 2275.

- 38 Musa Çadırcı, *Tanzimata Girerken Türkiye'de Şehir Yönetimi*, AÜDTCP, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1972, s. 19.
- 39 *Takvim-i Vekayi*, Defa: 72, H. 1254, Defa 182, H. 1255.
- 40 Musa Çadırcı, *Osmanlı Türkiyesi Ülke Yönetiminde Yenilikler*, s 102-117.
- 41 İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 142 ve devamı.
- 42 İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 228-229.
- 43 *Diyarbakır Şer. Sic. No: 352*, s. 119-121.
- 44 Söz konusu belge Tuncer Baykara tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*. Ankara, 1888, s. 254-255.
- 45 İ. Yılmazçelik, a.g.e., s. 661-662.

Ortaçağ'da Diyarbakır Alimleri

Hulusi Kılıç*

Ortaçağ'da Diyarbakır'ın askeri ve siyasî önemi yanında ilmî ve kültürel önemi de oldukça büyüktü. Kaldı ki Diyarbakır'ın belirtilen hususlardaki önemi sadece Ortaçağ'a ait olmayıp tarih boyunca devam etmiş ve halen de devam etmektedir. Malumdur ki, bir şehir veya bölgenin ilmi ve kültürel durumu oralardaki bilgi üretim merkezleri olan camii ve bunlara bağlı medrese ve tekkelerle bu kurumlardan yetişen ilim ve irfan erlerinin tesbiti ile mümkündür. Nitekim 1655 (1065) yılında Diyarbakır'ı ziyaret etmiş olan Evliya Çelebi "Diyarbakır'da onyedî cami, bu camilere bağlı medrese ve tekke bulunduğunu, tefsir okutan bir medrese-i tefsir ile her cami-de bir şeyhu'l-kurra ve dersiam seviyesinde birer muhaddis bulunduğunu, Cami-i kebir (bugünkü Ulu Cami) imamı Ramazan Efendi'nin Buharî ve Müslim'i ravileri ile beraber ezberlemiş olduğunu" ifade etmektedir. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul 1314, IV, 34-36). O zamanlar 15 ila 20 bin arasında nüfusu olan bir şehir için, o günkü şartlarda Evliya Çelebi'nin verdiği bu rakamların küçümsenemeyecek rakamlar olduğu kanaatindeyim.

Hemen şunu da ifade edeyim ki, Ortaçağ'da Diyarbakır denince biri Diyarbakır ve mülhakatı, yani Diyarbakır beylerbeyliği olarak geniş anlamda anlamak mümkün olduğu gibi -ki bu takdirde Diyarbakır, bugünkü Mardin Urfa, Siverek, Çermik, Ergani, Elazığ ve Siirt illerini kapsamaktadır- dar anlamda sadece bugünkü Diyarbakır ili sınırları içindeki kısmı da anlamak mümkündür. Ben bu bildirimde daha çok dar anlamıyla bugünkü il sınırları içindeki Diyarbakır'ı anlatacağım. Öncelikle, Ortaçağ'da yetişmiş alimlerden söz etmek istiyorum. Binaenaleyh meseleye bu açıdan bakıldığında çoğu kültür ve ilim merkezleri ile zamanları için geçerli olabilecek şöyle bir sınıflandırma yapılabilir. Buna göre Diyarbakır alimleri:

(*) Türkiye, Doç. Dr., *Bursa Uludağ Üniversitesi Öğretim Üyesi*

1) Diyarbakır'da doğmuş, Diyarbakır'da okumuş, yetişmiş ve neticede orada ölmüş olanlar.

2) Diyarbakır'da doğmuş, Diyarbakır'da tahsil görmüş, yetişmiş fakat başka yerlere göç etmiş, eğitim-öğretim ve ilmi faaliyeti yerleşmiş bulundukları yerlerde devam ettirip orada ölenler.

3) Başka yerlerde doğup yetişmiş, Diyarbakır'a gelip, yerleşmiş ve burada ilmi faaliyete devam edip burada ölmüş olanlar olmak üzere üç grupta toplamak mümkündür.

Ben bildirimde bu sınıflandırma gereği bu gruplardan herbiri için bir örnek üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Birinci gruba yani Diyarbakır'da doğmuş, yetişmiş ve orada ölmüş alimlere meşhur hatip İbn Nübâte'yi (ö. 374/984)

İkinci gruba yani Diyarbakır'da doğup, yetişmiş fakat başka yerlere göçederek yerleşmiş ve orada ölmüş alimlere meşhur kelim ve fıkıh alimi Seyfuddin el-Amidî'yi (ö. 631/1233)

Üçüncü gruba yani başka yerlerde doğup yetişmiş, Diyarbakır'a yerleşip burada ölen alimlere de Musluhiddin el-Lârî'yi (ö. 979/1571) birer örnek olarak tanıtmaya çalışacağım. Böylece Ortaçağlarda Diyarbakır'ın İslâm dünyasında ilim ve kültür sirkülasyonundaki önemi ve yeri belirlenmiş olacağı kanaatindeyim. Bu vesile ile gerek Diyarbakır ve gerekse diğer bölgelerdeki İslâm alimlerinin hepsini şükranla yadetmeyi ve hepsine Allah'tan mağfiret dilemeyi bir vazife bildiğimi beyan etmek isterim. Allah hepsine rahmet eylesin.

Vaaz ve hutbeleriyle meşhur olan İbn Nübate, 335 hicri, 946 miladi yılında bugünkü Silvan kazasının eski adı olan Meyyâfârikin'de doğdu. Aslen, Meyyâfârikin'e bağlı Hüzak köyünden olduğu için Hüzaklı anlamında Hüzâkî nisbesi ile de anılmaktadır. O zamanlar şehrin köklü bir ailesinden olduğu, kendisinden sonra oğlu ve torunlarının da hem hitabet hem de kadılık görevlerinde bulunmuş olmalarından anlaşılmaktadır. Zira İbn Nübate'den aşağı yukarı ikiyüzelli sene sonra (630/1232) yılında Mısır Eyyubî sultanı el-Maliku'l-Kamil, Meyyâfârikin'e haber göndererek İbn Nübate'nin torunlarından Celaeddin b. Nübate'yi divan katibi olarak tayin etmek üzere Mısır'a çağırmişti. Ayrıca meşhur şair İbn Nübate el-Mısri de (768/1366) konumuz olan İbn Nübate'in torunlarındandır.

İbn Nübate, tahsil hayatından sonra Halep'te hüküm sürmekte olan Hamdani emiri Seyfüddevle'nin (saltanat dönemi 333-356/944-967) hizmetine girdi. Seyfüddevle'de bu sıralarda Bizanslılarla savaş halinde idi. İbn Nubate, hutbe ve vaaazları ile halkı Seyfüddevle yanında Bizanslılara karşı cihada katılmaya teşvik ediyordu. Büyük bir kumandan ve devlet adamı olan Seyfuddevle aynı zamanda alim ve edipleri sarayında buluşturup ilmi mubahase ve münakaşalar da yaptırıyor ve bundan da büyük bir zevk alıyordu. İbn Nübate de bu ilmi mubahase ve münakaşalara katılıyor ve bunlara katılan diğer alim, edip ve şairlerle tanışıyor ve dostluklar kuruyordu. İşte bu meclislerde tanıştığı şahsiyetlerden biri de ünlü şair Ebu't-Tayyip el-Mütenebbî idi. Hatta Mütenebbi ile olan dostlukları o derece ilerlemişti ki Mütenebbi ona divanın yarısından fazlasını okudu. İbn Nübate'nin hitabet görevi Seyfuddevle'nin vefatından sonra da bir süre devam etmiş gibi görünüyor. 374 hicri, 984 miladi yılında doğduğu yer olan Mey-yâfârikîn'de vefat eden İbn Nübate buraya gömüldü.

Büyük bir vaiz ve hatip, mütedeyyin ve takva sahibi bir insan olduğunun hemen bütün tercüme-i hal yazarları tarafından ısrarla ifade edilmekte olması, İbn Nübate hakkında bazı menkıbelerin oluşmasına sebep olmuştur. Rivayete göre el-Hutbetü'l-menamiyya (rüya hutbesi) adıyla anılan hutbesini irad ettikten sonra, o gece rüyasında Hz. Peygamberi görür ve Hz. Peygamber ona "Ey hatipler hatibi, yaklaş" deyip hutbesini tekrarlattıktan sonra yüzünü öper ve ağzına tükürür. Rüyadan sonra uyanan İbn Nübate, gördüğü rüyayı etrafındakilere anlatır ve görenlerin ifadesine göre İbn Nübate'de daha önce göremedikleri bir nuranilik ve tatlılık gördüklerini ifade ederler. Bu rüyadan sonra İbn Nübate, Hz. Peygamberin tükürüğünden dolayı ağzında daha önce olmayan bir koku ve tat olduğunu ifade ile bir şeyler yemek suretiyle bu koku ve tadın bozulmasını istemediği, bir süre sonra da vefat ettiği bildirilmektedir. İşte bu menkıbe bize İbn Nübate'nin geniş halk kitleleri nezdindeki mevkiini bildirmesi bakımından ilginçtir.

Fakat ne yazık ki bu büyük edibin bize bazı hutbelerinden başka eseri kalmamıştır. Bize kadar gelen hutbeleri de ölümünden sonra oğlu Ebu Tahir Muhammed b. Abdurrahim ile torunu Ebu'l-Ferec Tahir'in hutbeleri ile birlikte 630/1233 yılında biraraya getirilmiştir.

Bir edebiyat şaheseri olan bu hutbeler değişik alimlerce çeşitli yönleri ile incelenmiş, eleştirileri yapıp, haklarında değerlendirmeler yapılmış ve üzerinde şerhler yazılmıştır.

Büyük birer münekkid olan İbn Ebi'l-Hadid (ö. 656/1358) Şerhu Neh-ci'l-belağa (I/24, II. 93, V 151-152; VII 211-216, XI. 162. XIII. 114). İbnu'l-Esir (el-Meselü's-Sair (I. 278, 363-364, III. 204-205) Yakut el-Hamevî, Mucemu'l-Üdeba (XIII. 53) adlı eserlerinde belağat ve fesahate örnek olarak İbn Nübate'nin hutbelerinden söz etmektedirler. Ayrıca büyük İslam alimlerinden

1) Tacüddin İbn Ebi'l-Yümn b. Hasan el-Kindî (ö. 613/1216)

2) Ebu'l-Beka Abdullah . Hüseyin el-Ukberi (ö. 616/1219)

3) Muvaffakuddin Abdullatif el-Bağdadi (ö. 629/1231)

4) Osman b. Yusuf el-Kalyubi (ö. 644/1246) (Keşfu'z-zunun, I. 714)

5) Abdurrahman b. İbrahim el-Bârizî (ö. 683/1294)

6) eş-Şeyh Tahir el-Cezâirî (ö. 1920) tarafından şerhler yazılmış ancak bunlardan eş-Şeyh Tahir el-Cezâirî'nin şerhi basılmıştır. (Beyrut 1311/1893) (bkn. Brockelmann, Tarihu'l-edebi'l-arabi, II, 108-110)

Allah korkusu, peygamber sevgisi, kıyamet gününe hazırlık, dini ve ahlaki kurallara riayet ve cihada katılmaya teşvik gibi konuları işleyen ve şöhretinden dolayı İslam dünyasındaki yaygınlığı sebebi ile hemen her kütüphanede yazmaları bulunan İbn Nübate'nin hutbeleri Kahire (1302/1884) ve Beyrut'ta (1308/1890, 1310/1892, 1311/1893 ve 1312/1894) defalarca basılmıştır.

MUSLİHUDDİN EL-LARÎ (ö. 979/1571)

Tam adı, Muslihuddin Muhammed b. Salah (u'd-din) b. Celal (u'd-din) el-Meltevî el-Lârî el-Ensari es-Sa'di el-İbadi'dir.

Muslihuddin el-Lârî, halen İran sınırları içinde bulunan Laristan bölgesinde doğdu. Onun için Laristanlı manasında Lârî nispesi ile anılmaktadır.

Şiraz'da, Gıyasüddün Mansur b. Muhammed eş-Şirazî ed-Deşteki ve Mir Kemaluddin Hüseyin el-Lârî gibi zamanının güçlü alimlerinden ders aldı. Tahsilini tamamladıktan sonra genç yaşta Hindistan'da Moğol hükümdarı Hümayun Şah'ın yanına gitti. Hümayun Şah, Lari'ye gösterdiği gerekli saygı ve ilgi yanında O'na talebelik yapıp, O'ndan ders aldı ve O'na "Üstadım" diye hitap ederdi. Hümayun Şah'ın 963/1556 yılında ölümünden sonra Hindistan'da meydana gelen karışıklıklar sebebiyle ticaret maksadıyla

Hindistan'ı terk ederek Haleb'e geldi. Bu yolculuk esnasında bindiği geminin parçalanması sonucu beraberinde taşıdığı dört yüz cilt kadar kitabını kaybetti. Kendisi canını kurtarıp sahile ulaştı.

Halep'te kısa bir süre kaldıktan sonra hacca gitti. Mekke'de bir müddet mücavir kaldı. Oradan tekrar Haleb'e döndü. Halep'ten de Anadolu üzerinden İstanbul'a gitti. Burada izzet ve ikramla karşılandı. Şeyhülislam Ebussuud Efendi ve sair alimlerle aklî ve naklî ilimlerde mübaheselerde bulunarak fazl ve kemalini ispat etti ve İstanbul'da kalması için kendisine 50 akçe maaş bağlandı. Fakat O, bu maaşın azlığını bahane ederek İstanbul'dan ayrıldı ve Diyarbakır'a geldi. Buraya geldiğinde o zamanın Diyarbakır valisi İskender Paşa O'nu izzet ve ikramla karşıladı ve O'nu kendisine ve çocuklarına özel hoca olarak tayin etti. Nitekim İskender Paşa'nın büyük oğlu Şair ve devlet adamı Ahmed Paşa (ö. 996/1587) ondan ders alarak tahsilini tamamlamıştır. Ayrıca 967/1559 yılında da o zaman Diyarbakır'daki en yüksek medrese olan Hüsrev Paşa Medresesinin müderrisliğini O'na tevcih etti. Lârî bu görevini hayatının sonuna kadar devam ettirdi. Nihayet 979/1591 yılında 60 yaşını aşmış olduğu halde Diyarbakır'da vefat eden el-Lârî Parlı veya Safa Camii diye bilinen camiin haziresine defnedildi. Evliya Çelebi Diyarbakır'daki ziyaret yerlerinden söz ederken el-Lârî'nin mezarının da bir ziyaret yeri olduğunu ifade ile mezarını ziyaret ettiğini ifade etmektedir. (Evliya Çelebi Seyahatname IV. 55) ki mezarı halen bellidir.

El-Lârî'nin hayatını yazan Tercüme-i Hal müellifleri, O'nun hem aklî hem de naklî ilimlerde geniş bir malumat sahibi ve çok iyi bir müellif olduğunda ittifak halindedirler. Katip Çelebi eserleri hakkında bilgi verirken bir çoğu hakkında "Bir benzeri yazılmamıştır" veya "Bu konuyu ancak O, bu kadar güzel yazabilir" gibi ifadeler kullanmaktadır. (Keşfu'z-zünun 1, 60, 191, II. 1372, 1646)

Arapça ve Farsça şiirler de yazan el-Lârî, İstanbul'da bulunduğu sırada Ebussuud Efendi'nin Kaside-i Mimiyye'sine bir nazire yazmışsa da pek başarılı olamamıştır. Şiirde "kelâmî" mahlasını kullanan el-Lârî Arapça ve Farsça'nın yanında, kaynaklar belirtmemekle beraber kişisel kanaatim odur ki Türkçe de biliyordu. Zira, Arapça ve Farsça bilmedikleri derkar olan Vali İskender Paşa'nın çocuklarına başka türlü hocalık yapamayacağı aşikâr ve izahtan varestedir.

Seyahatler ve meşakkatlerle dolu bir hayat geçirmiş olmasına rağmen el-Lârî yine de bizlere her biri birbirinden değerli 30'a yakın eser bırakmış-

tır. Bunlardan sadece bir tanesi yayınlanmış olup diğerleri henüz kütüphane raflarında basılmalarını beklemektedirler. El-Lârî'nin eserleri konuları itibariyle;

1) Hadis, 2) Tefsir, 3) Fıkıh, 4) Kelam, 5) Dil, 6) Astronomi, 7) Tarih ve 8) Mantık'a dairdir. Eserleri içinde sayı itibarıyla ağırlık "Kelam"dadır. El-Lârî'nin bu tasnif sırasına göre eserleri şunlardır:

MUSLİHUDDİN EL-LARÎ'NİN ESERLERİ

Lârî'nin Keşfüzzunûn ve çeşitli kütüphanelerde bulunan eserleri konuları itibariyle şunlardır:

I- HADİSE DAİR OLANLAR:

1) Şerhu'l-Erbain en-Nevevî. Bu eserin aslı Şafîî fakihî ve muhaddis Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) kırk hadise dair bir eseri olup el-Lârî tarafından şerhedilmiştir. Katip Çelebi bu şerh hakkında bilgi verirken "Bir benzerinin yazılmadığını" ifade etmektedir. (Keşfüzzunûn, I, 60). Bu eserin birkaç nüshası İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. (Süleymaniye ktp. nr. 708, 32256, 36195, 84387, Tuyatok ktp. nr. 8845)

2) Şerhu Şemâilî'n-nebî: Bu eserin aslı olan Şemâilu'n-Nebî, büyük hadis alimlerinden Kütüb-i Sitte denilen meşhur altı hadis kitabından biri olan Sünen-i Tirmizî'nin sahibi Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî'dir. (ö. 279/893). el-Lârî bunu Arapça ve Farsça olarak şerhetmiştir. (Keşfüzzunûn, II, 1060). Bu eserin birkaç nüshası İstanbul kütüphanelerinde bulunmaktadır. (İstanbul Üniv. Merkez ktp. nr. 5544, Hacı Beşir Ağa ktp. nr. 1033, Nuru Osmaniye ktp nr. 4193; Köprülü ktp nr. 1302; 385, Millet ktp. nr. 9679; Şehit Ali Paşa ktp nr. 477;)

II- TEFSİRE DAİR OLANLAR

3) Ta'lika ala Envârî't-Tenzîl ve esrârî't-te'vil: Bu eserin de aslı meşhur müfessir Beyzavî'nin (ö. 685/1286) tefsiri olup Lârî'nin yazdığı taltik Ali İmrân suresinin sonuna kadardır. (Keşfüzzunûn I, 191) Bu eserin bir yazması İstanbul'da bulunmaktadır. (Tuyatok ktp. nr. 475)

III- FIKHA DAİR OLANLAR

4) Şerhu'l-İrşâd fî Furûûş-şâfiyye. Eserin aslı Şafîî fakihlerinden Şerefuddin İsmail b. Ebi Bekr el-Yemenî'ye (ö. 336/947) aittir. Şafîî fikhına

dair olan bu şerhin esas adı kısaca Ta'yînu'r-reşâd ve tebyînu'l-irşâd ise de eser Şerhu'l-irşâd adı ile bilinmektedir. (Keşfüzzunûn, I, 69)

5) Feraidu'l-Lârî veya Şerhu's-Siraciyye: Miras ve intikal meselelerine dair olan bu eser hanefî fakihî Siracuddin Muhammed b. Mahmud es-Secâvendî'ye (ö. 600 veya 700 civarı) aittir. Eserin aslı Farâidu's- secâvendî veya el-Farâidu's-Sirâciyye diye de bilinmektedir. (Keşfüzzunûn, II, 1247, 1251). Şerhin bir nüshası Şehit Ali Paşa kütüphanesinde bulunmaktadır. (nr. 792)

IV- KELAMA DAİR OLANLAR

6) Haşiye ala Şerhi'l Mevâkîf: Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) Adududdin Abdurrahman el-İcî'nin (ö. 756/135) kelim ilmine dair yazdığı el-Mevâkîf adlı eserine yazdığı şerhe haşiyedir. (Keşfüzzunûn II/1893). Bu haşiyenin bir yazması Hacı Beşir Ağa kütüphanesinde bulunmaktadır. (nr. 396)

7) Haşiye ala Mataliî'l-anzâr ala Tavaili'l-envâr: Bu eserin de aslı meşhur müfessir ve kelimci Beyzâvî'nin Tavâliu'l-envâr ve metâliu'l-anzâr adlı eserine Ebu's-Sena Şemsüddin b. Mahmud el-İsfehânî'nin (ö. 749/1348) Metâliu'l-enzâr adıyla yazdığı şerhtir. Lârî bu şerhe bir haşiye yazmıştır. (Keşfüzzunûn II, 1116). Bu haşiyenin bir yazması İstanbul Üniv. Merkez kütüphanesinde bulunmaktadır. (nr. 2396).

8) Risale fi bahsi'l-haşri ve'l-maad veya Risale fi isbatî'l-haşri'l-cismânî. Kıyamet gününde haşrin cismen yapılacağına dair olan bu eserden birer yazma nüsha Süleymaniye (nr. 1876), Köprülü (nr. 4269) Damat İbrahim Paşa (nr. 79112) ve Kayseri Raşid Efendi (nr. 1636) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

9) Risâle fi beyâni kudretillah. Bu risaleden bir yazma Beyazıt Devlet Kütüphanesinde bulunmaktadır. (nr. 13187).

10) Risale fi burhânî't-temanu' fi âyeti "Lev kâne fihima alihe" (Enbiya, 22). Bu risaleden İstanbul kütüphanelerinde birkaç yazma bulunmaktadır. (Beyazıt Devlet ktp. nr. 13188, Süleymaniye ktp. nr. 26941, 56620, Esad Efendi ktp. nr. 3790/ii, Hüsrev Paşa ktp. nr. 244/2)

11) Risâle fi halli mugâleteti ictimâî'n-nakîdeyn. İki zıddın bir arada bulunamayacağına dair olan bu risaleden birer yazma Süleymaniye (nr. 1874) ve Damat İbrahim Paşa (nr. 791/5) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

12) Risâle fi'l-hareke. Bu risaleden İstanbul kütüphanelerinde birkaç nüsha bulunmaktadır. (Süleymaniye ktp. nr. 79972, Laleli ktp. nr. 2575/2; Kılıç Ali Paşa ktp. nr. 1040/17).

13) Risâle fi bahsi'l-irâde (Esad Efendi ktp. nr. 38/6).

14) Risâle fi mes'eleti'l-eb'âd (Damat İbrahim Paşa ktp. nr. 791/3)

15) Mecmûu'r-Resâil (Damat İbrahim Paşa ktp. nr. 791)

16) Bahsu temâmi'l-müşterek (Gotha ktp. Nr 87/2, 88/2, Esad Efendi ktp. nr. 385/4).

17) Risâle fi tahkiki sâlibâtî'l-mahmûl (Damat İbrahim Paşa ktp. nr. 791/).

18) Risale fi tahkiki hisseteyi'l-fecr ve's-şafak. (Laleli ktp. nr. 2722)

V. DİLE DAİR OLANLAR

19) Mürşidu'l-gına şerhu emsileti'l-bina. Sarf'a dair olan bu eserden birer nüsha millet (nr. 4328), Süleymaniye (nr. 104340) ve Kayseri Rasit Efendi (nr. 1447) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

20) Enmûzecu'l-ulûm (Millet ktp. nr. 14182)

21) Hâşiye ala'l-mutavvel. Belagata yani edebi bilgi ve sanatlara dair olan bu eser, Sa'duddin et-taftazanî'nin (ö. 792/1389) el-Mutavvel adlı eserine yazılan bir haşiyedir. (Keşfüzzunûn, I, 475). Bu haşiyenin birkaç nüshası İstanbul Kütüphanelerinde bulunmaktadır. (Hacı Selim Ağa ktp. nr. 387, Kılıç Ali Paşa ktp. nr. 867, 886; Şehit Ali Paşa ktp nr. 21889 ve Tire ktp. nr. 2202).

22) Hâşiye ala'l-Favâidi'd-diyâliyye. Gramerin nahi' kısmına dair olan bu eser Molla Camî'nin (ö. 893/1492) İbnu'l-Hâcib'e ait el-Kâfiye adlı esere yazdığı şerhe haşiyedir. (Keşfüzzunûn, II, 1372). Bu haşiyeden birer nüsha Köprülü (nr. 4821), Celal Ökten (nr. 439) ve Şehit Ali Paşa (nr. 2374) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Ancak "el-Lârî" nisbesinden dolayı Abdulgafur el-Lârî (ö. 912/1507) ile Muslihuddin el-Lârî birbirine karıştırılarak Abdulgafur'un aynı esere yazdığı haşiye Muslihuddin'e ait gibi gösterilmektedir. (Serkis, Mu'cemu'l-matbûat, II, 1584, Abdulhadî el-Fadlî, Fihristu'l-Kutubi'n-nahviyyeti'l-mat-

bua, Ürdün, ez-Zerkâ, 1407/1986, s. 82). Oysa ki bunların herbiri ayrı ayrı haşiyelerdir. Üstelik Abdulgafur haşiyesi hem müstakillen basılmış (İstanbul, 1282/1865, 1306/1888, 1309/1891) hem de Abdülhekim es-Siyalkutî'nin (ö. 1067/1656) Abdulgafur haşiyesine olan ta'liki ile beraber de basılmıştır. (Bulak, 1256/1840, İstanbul 1277/1860).

VI- ASTRONOMİYE DAİR OLANLAR

23) et-Tezkire fi ilmi'l-hey'e (eş-Şekâiku'n-nu'maniyye zeylinde el-ikdu'l-manzum, s. 420).

24) Şerhu'r-Risâleti fi'l-hey'e: Ali Kuşçu'ya (ö. 879/1474) ait olan astronomiye dair risalenin farsça şerhi. (Keşfüzzünun, I, 900) Bu risalenin birer yazması Kandilli rasathanesi (nr. 227) ile Süleymaniye (nr. 5169, 32252) kütüphanelerinde bulunmaktadır.

VII- TARİHE DAİR OLANLAR

25) Mir'âtu'l-edvâr ve mirkâtu'l-ahbâr. Bir önsöz ile on bab'a ayrılmış olan ve girişinde adlarını yazdığı birçok kaynaklardan toplanmış farsça bir dünya tarihi. Ayrıca son babında Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümüne kadar (974/1566) Osmanlı tarihi ve her devirde ölmüş olan devlet adamlarının, bilginlerin ve müelliflerin bir listesi bulunmaktadır. Bu eser Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın isteği üzerine Hoca Sadeddin tarafından doğrudan doğruya değil, düzeltilip genişletilerek Türkçeye çevrilmiştir (Keşfüzzünun, II/1646). Bu eserin iki yazması Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır. (nr. 6263, 4196).

VIII- MANTIKA DAİR OLANLAR

26) Hâşiye ala Şerhi Tehzîbi'l-mantuk ve'l-keîâm: Tehzîbu'l-mantuk ve'l-keîâm Sa'duddin et-Taftazânî'nin olup Celâluddin ed-Devvânî (ö. 907/1501) bu eseri şerhetmiş Muslihuddin el-Lârî de bu şerhe bir haşiye yazmıştır. (Keşfüzzünun, I, 5/6). Bu haşiyenin Tire (nr. 615), Kayseri Reşid Efendi (nr. 971) Şehit Ali Pşa (nr. 1287, 1788) ve Hacı Beşir Ağa (nr. 105) kütüphanelerinde birer nüshası vardır.

27) Şerhu Tehzîbi'l-mantuk. Bir önceki metnin şerhi (Keşfüzzünun, I, 5/6).

28) Hâşiye ala Şerhi'l-Kâdî Mîr ala Hidâyeti'l-hikme. Hidâyetu'l-hikme metin olarak Ebherî'nin (ö. 600/1204 civarı) olup Kâdî Mîr (ö.

910/1504) tarafından şerhedilmiş. Muslihuddin el-Lârî de bu şerhe bir haşiye yazmıştır. Keşfüzzunûn II/2027). Muslihuddin el-Lârî'nin eserleri içinde matbu olan tek eser bu haşiyedir. (İstanbul, 1271/1854, 1289/1872, 1302/1884, 1309/1891, 1318/1900).

29) Şerhu'l-Adüdiyye fi'l-âdâb. Münazara adabına dair olan bu eserin aslı Adududdin el-İcî'nin el-Adâbu'l-Adüdiyye diye bilinen eseri olup Lârî tarafından şerhedilmiştir. Bir yazma nüshası Manisa İl Kütüphanesinde bulunmaktadır. (nr. 1846).

Haçlı Savaşları Sonrasında Bölgenin Siyasi Yapısı

Coşkun Alptekin*

*S*ayın Başkan teşekkür ederim. Evvela, bu sempozyumu düzenleyen sayın Ahmet Bilgin hocaya teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Benim getirdiğim bazı bilgiler vardı siyasi yapıyla ilgili ama şekil değildi. Ben o şekle uymak zorunda kalıyorum. Bunu da arz ederim efendim, ilmen de şeklen de. Bakınız, çok enteresan hususlar var. Bunlardan biri, Selahaddin Eyyubiyle ilgili İslam aleminin uluslararası toplantısı bundan 7-8 yıl evvel Kahire’de yapılmıştı. Bunun bütün metinleri, bütün düşünceleri, bütün şekilleri, burada Türkiye’de de dahil, belleten dahil olmak üzere- Türk Tarih Kurumu- neşredilmiştir. Bunun üzerine biraz daha gitmek, Selahaddin Eyyubi gibi çok sevdiğimiz bir İslam mücahidine bir kere daha yaklaşmanın zevki, çok güzel. Bundan dolayı sizlere, sayın başkanımıza teşekkür ederim.

Enteresan hususlar var. Sayın Süreyya Hocam metni verirken başlığını doğru verdi. iki defa değiştirdim, bir kere daha müsaade edin değiştireyim. Zaten sıkıldım. Duymak istediğiniz başka şeydir. Kardeşlerim, dostlarım hepsi ilmi şeydir. Bunu biliyoruz. Mesela açış konuşmasında yurtdışından gelen sayın dostum “East and West” dedi, yanılmıyorsam değil mi efendim? Doğu’nun Batı’ya, Batı’nın Doğu’ya gidişi İslam’dan da öncedir, Hristiyanlık’tan da öncedir. Bu iki akım devamlı gidip gelmiştir. Tabii geldiği zaman ve şekil içerisinde mutlaka bir bahane, bir şekil değişikliği içinde gelecektir. Hepiniz şunu bilirsiniz ki İskender geldi, ta Hindistan’a Afganistan’a kadar. O zaman hristiyanlık mı vardı, müslümanlık mı? Hunlar gitti Avrupa’ya, Şamandılar, Medler, Persler geldi batıya, İslam gitti endülüs’e,

(*) Türkiye, Prof. Dr., *İstanbul Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi*

İstanbul kapılarına kadar. Yine arzetti dostlarımız, Osmanlı gitti Viyana kapılarına. Bu gidiş-geliş, şekli ve şemali tarih içerisinde değişik boyut ve şekiller içerisinde olmuştur. Bugün yok mudur? Bugün de var. Ama onun şeklini görmek ve anlamak çok daha başka bir husustur kanaatindeyim. Selahaddin Eyyubi gerçekten saygı duyduğumuz bir kişi. İslam'ın veya Selçuklu tarihçisi olarak söylüyorum. Çin hududundan Sudan'a kadar varan topraklar içerisinde 200 senelik bir Haçlı Hakimiyeti-150'den fazladır, 200'den azdır- içerisinde bizde daha 100 tane Selahaddin var. Buna saygısızlık göstermiyorum, yanlış anlamayın. Bir Selahaddin'le olsaydı iş, bir Selahaddin daha bulurduk belki. İslam'ın, hristiyanlığın meselesi değil bu. Doğu-Batı meselesidir bu. Bunun kuzeyi-güneyi yoktur. Muhterem arkadaşlarıma şunu arzederim, "East and West" terimi bize aittir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, Bağdat'a geldiği zaman kendisine bir ünvan verilmişti; "Meliku'l Mağrub ve'l Maşruk" Doğu'un ve Batı'nın Meliki, hükümdarı-Doğu ve Batı kelimesinin manası dünya hakimiyetidir. Bunun kuzeyi güneyi yoktur. Bu husus bize halife tarafından tevcih edilmiştir. Efendim şimdi Selahaddin Eyyubi devri, bunun en büyük mütehassısı Ramazan Şeşen hocamız yanımızda. Tabii ki haçlı seferleri şu şekliyle havza olarak tabi ki yorumlar fazladır, olacaktır da tabi. Şimdi müsaade ederseniz, benim size arz etmek istediğim bir husus var. Bu da, Selahaddin'in yetiştiği o yer neresidir? Kim yetiştirdi bu büyük adamı? Ordusu neydi? Demin arkadaşlarım bahsetti. Onun sistemi neydi, şekli neydi, devleti neydi? kendiliğinden olmadı elbette. Efendim hicri 532, 1138-39 yılları olabilir, Selahaddin Eyyubi'nin "Tegrit dediğimiz bugün Irak sınırları içerisinde olan bir yerde doğduğunu kabul ediyorum. Kendisinin doğduğu yıllar içerisinde Tegrit'ten Musul'a geldiğini, orada benim bildiğim saha başlıyor. Musul Atabeyliği diyoruz. Başta İmadeddin Zengi. Urfa'nın fatihi, haçlıları öldüren kişi, İslam'ı savunmadan taarruza geçiren kişi. Onun hakkı var. Nureddin Mahmut'un hakkı vardır. "Zeynü'l İslam" diyorlar efendim kendisine. Ünvan veriyorlar kendisine, herkese her ünvan verilmez. Bir melik, bir sultan, bir emir kendi ölçüsü içerisinde bir ünvan alır. Buna "Zeynü'l İslam, İslam'ın Ziyneti" diyorlar. Niye? Urfa'yı fethediyor. "Müdafaadan taarruza geçtiler" diyor. Elbette ki Kudüs'ün fethini İbnü'l Kaserani, İbnü Minüg, Usame şiirlerinde terennüm ettiler yeni bir zaferin müjdesidir diye. O da Selahaddin'di. Bu fetih Kudüs'ün fethinden evvel İslam aleminde yankılandı. Avrupa'da da yankılandı tabi. Efendim, Selahaddin Eyyubi'nin ordusunun yapısı, devlet yapısı ve şekli hep Selçuklu, Türktür. Elbette ki bizim Abbasilerden, Müslüman Arap olsun, Türk olsun, Kürt olsun biz farkı o zaman hissetmedik

ki. Bu farkı niye yaratıyoruz şimdi? O da ayrı bir soru. Biz bunlarla bütün içerisindeyiz. Abbasi'den aldık, İran'dan aldık. Bizans'tan aldık. Özümüzü kolladık. Selahaddin'in ordusunda en önemli nokta tımarlı sipahiye dayanmaktadır.

Ulemanın sarayı vardır. Efendim, bu Osmanlı'da kapıkulu olur. Türkiye Selçuklularında, Anadolu Selçuklularında kapıkuludur. Bunlar esas değildir, esas olan yapı; toprağa bağlı olarak yetiştirilen askeri yapıdır. Bu özellik Selahaddin'in ordusunda mevcuttu. Memluk Sistemi Abbasi'de de vardır, Türk Memluklar almışlardır, biz de aldık, Selahaddin'in kendisi de aldı. Onun evlatları da aldı. Çünkü o zaman Selahaddin'in esas hüküm sürdüğü yer Mısır'dır. Kölemen ve Memluk dediğimiz yeni bir devlet ortaya çıktı. Selahaddin yetiştirdi hepsini. Esas nokta dediğim gibi tımarlı sipahi. Bu tımarlı sipahi ana noktadır. Selahaddin bunu korumuştur. Selahaddin'den bahsederken enteresan bir husus var; Selahaddin'in bir "berid" sistemi var. Berid (Belid de olabilir (!)) derken sadece posta teşkilatı değil; istihbarat teşkilatı. Haberleşmedir, devlet haberleşmesi. Ben konu olarak bunu seçmiş idim. Askeri istihbarat ve şekil, Selahaddin nasıl yapacaktı bunu? Vaktimiz dar, iki-üç kelimeyle arzedeceğim. Şimdi efendim, çok enteresandır, Zengiler ve Eyyübiler devrinde, İslam ansiklopedisinde Berid maddesini yazan "Surberd (?) " şöyle diyor, Kahire-Damaskus-Dımaşk, Kahire-Hama, Himus-Halep ve Elbira ve El-Ruha yani bugünkü Urfa arasında bu sistem, askeri sistem fevkalade iyi bir şekilde icra edilmiştir. Devlet teşkilatı ve özelliği bakımından da bu bir Selçuklu teşkilatı içerisinde. Teşekkür ederim.

İhsan Hoca; efendim Coşkun Bey'in bu analitik tebliğine teşekkür ediyoruz. Nejat Bey hocama söz vermeden, telefonların kapatılmasını rica ediyorum. İlmi havayı bozuyor o circırlar. Şimdi efendim, Diyarbakir denilince bizim ilmi çevrelerde ilk akla gelen isim profesör Nejat Göğüş'tür. Çünkü sabırla bu kadar senesini Diyarbakir üzerine çalışmaya vermiştir. Hocamız İstanbul'ludur. Ta İstanbul'dan Diyarbakir'le uğraşmış, işin güzelliği budur işte. tarih bölümü mezunu hocamız Almanya Göttingen Üniversitesinde doktorasını yaptı. 16. yy. Mardin Sancağı çalışmasıyla doçent oldu. Hacettepe Üniv. Tarih Böl. Öğretim üyeliği ve Başbakanlık Arşivi Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu. İstanbul, Hacettepe, Boğaziçi, İnönü ve Selçuk Üniversitelerinde ders verdi. Halen emekli olmakla birlikte Uludağ ve İstanbul üniversitesinde ders vermeye devam ediyor. Efendim, siz muhtemelen hocamızın yaşını tahmin edemezsiniz. Ama hocamız

hala üniversitelerde ders veriyor ve böyle ilmi toplantılarda bize faydalı oluyor. Bu sırada gördüğümüz zevat onun talebeleridir. O bakımdan kendisine biz şükran borçluyuz. Ve şimdi de 16. yy. Diyarbekir ve çevresinin sosyal yapısını öğreneceğiz, idari yapısını öğrendik, ilmi yapısını askeri yapısını, şimdi de sosyal yapısını öğreneceğiz.

16. Yüzyılda Diyarbakır (Amid) Şehri

– Sosyal ve Ekonomik Durum –

Nejat Göyünç*

14. yüzyıl sonlarına doğru (25 veya 26 Nisan 1394) Timur tarafından zabt edilen Amid (bugünkü Diyarbakır) şehri 1401'de Akkoyunlu Beyi Karayülük Osman Bey'e verilir, şehir 1507'de Şah İsmail tarafından alınincaya kadar Akkoyunlu hakimiyetinde kalır. Bu arada burayı alma teşebbüsleri de olursa da, başarıya ulaşamaz. 10 Eylül 1515'te de şehir Osmanlı yönetimine geçer.

1518 tarihli ilk tahririnde şehrin nüfusu 10.000 civarında idi. Bunun %55'i müslüman, geriye kalanı gayri müslim idi. Bu sonuncu grubun içinde 115 kadar yahudi nüfus vardı. O tarihte şehir surlar içerisinde bulunuyordu, 4 kapısı vardı. Bunlar Mardin, Rum, Cebel ve Ma kapıları idi. Şehrin mahalleleri de isimlerini bu kapılardan alıyorlardı: mahalle-i Bâb-ı Mardin, mahalle-i Bâb-ı Rum (İstanbul), mahalle-i Bâb-ı Cebel ve mahalle-i Bâb-ı Ma. Şehirde bazı küçük imalathaneler de vardı: Kirişhâne, boyahâne, macunhâne, tabakhâne, başhâne, bozahâne, şemihâne ve darbhâne. Darbhâne 1540'ta kapanmış, 1575'te tekrar açılmıştır. Boyahâne Amid şehrindeki dokumacılık ile ilgilidir. Ben çocukluğumda Diyarbakır'dan Erzurum'a getirilen Diyarbakır ve Antep ipeklilerini hatırlarım. Amid boyahânesi'in 1520'lerde yıllık gelirinin 150.000 1568'de 213.617 akçe olduğu görülmektedir. 11 altın Kanuni Süleyman devrinde yaklaşık 60 akçedir, buna göre, 1520'lerde yıllık 2.225.000.000 (iki milyar ikiyüz elli milyon), 1568'de 1 trilyon 730 milyar lira gelir demektir. Amid'in boyahâne geliri o tarihlerde Anadolu'daki diğer boyahane gelirleri arasında en yükseğidir: Ruha (Urfa)'da 100.000 akçe, Harput'ta 80.000 akçe, Erzincan'da 60.000 akçe,

(*) Türkiye, Prof. Dr., *İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Tokat'ta 83.334 akçe, Kayseri'de 45.000 akçe, Adana'da 35.000 akçe, Ankara'da 53.000 akçe (Faruqi 188-189).

1816'da Amid'e gelen Buckingham (Travels in Mesopotamia, London 1971, ikinci baskı, s. 215) Hasan Paşa Hanı'nda yüzlerce ipekli veya pamuklu dokuma tezgahının bulunduğunu belirtir.

1540 tarihli Tahrir Defteri'nden, Amid'de Osmanlı idaresi teessüs ettikten sonra Hazro'dan, Sasun'dan, Atak'tan, Genç'ten, Muş, Eğil ve Hasankeyf'ten bir kısım hristiyanların gelip bu şehirde yerleştikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle şehrin gayrimüslim nüfusu, müslimlere oranla daha büyük bir artış göstermiştir.

16. yüzyılda Amid'de oturan Diyarbekir Beylerbeyleri bu şehirde camiler, hanlar yaptırmışlardır. Hüsrev Paşa (1521-28), Hadım Ali Paşa (1534-37), İskender Paşa (1551), Behram Paşa (1564-1572), Melek Ahmed Paşa (1587-91) camileri, Hüsrev Paşa'nın yaptırdığı Deliller Hanı (1527), Hasan Paşa Hanı (1574-75) bunlara örnek teşkil ederler (Fatih Paşa Camii-Bıyıklı Mehmed Paşa'nın).

Şehrin içkalesinde Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından yaptırılan, Evliya Çelebi'nin 150 odalı ve 2 divanhaneli diye tanımladığı bir saray ile Artukoğulları'ndan kalma bir diğer saray vardı. 1766'da Carsten Niebuhr'un "sade temel duvarları kalmış sipahiler sarayı" diye tanımladığı saray bu Artuklu Sarayı olmalıdır. Halen bu sarayın üzerinde bulunduğu yer "Virantepe" adı ile bilinmektedir.

Amid şehrindeki "meyhâne"nin gelirinin de senede 1540'da, 270.000 akçe olduğu aynı tarihli Tahrir Defteri'nden anlaşılmaktadır. O tarihlerde "meyhâne" şarap içilen yer değil, yapılan yerdir. Gayrimüslimler evlerinde içerlerdi. Diyarbakır merkezde bu kadar yüksek meyhâne geliri dikkat çekicidir.

Amid şehri 16. yüzyılda İstanbul'a koyun sevk edilen bir pazardır.

Bu şehirde bir güherçile imâlathanesi vardı, burada elde olunan güherçile Halep ve Trablusşam'a gönderilirdi. Ayrıca bir top dökümhanesi vardı. 1566'da burada dökülen 50 darbzen (bir top cinsi) Erciş Kalesi'ne yollanmıştı.

16. yüzyılda Amid şehri, Bağdad-Musul-Mardin, Siverek-Urfa-Halep, Malatya-Sivas karayollarının kesiştiği yerde bir transit merkezi idi. Bu se-

beple kervanların sağladığı gelir şehrin zenginleşmesinde başlıca etkendi. 16. yüzyılda kervanların nelerden, kaç hayvan ve kaç kişiden müteşekkil olduğunu bilmiyorum. Lakin, 1766 Nisan'ında Basra'dan bir kervanla Diyarbakır'a gelen Carsten Niebuhr içerisinde seyahat ettiği kervanı anlatmaktadır: 1300 deve nar yüklüdür. 120 deve Hint, İran, Bağdad ve Musul kumaşları taşımaktadır. 45 deve kahve yüklüdür. Bir kısım yükleri de 500 ile 600 kadar at, eşek ve katır taşımaktadır. Kervanda 400 kadar tüccar ve diğer yolcu, 150 koruma görevlisi vardır. Sincar bölgesinde Yezidiler daha önce küçük bir kervanı basıp yağmaladıkları için, Sincar'a yaklaşıldığında civardaki şeyhler ve Mardin voyvodasının adamları gelerek kervana katılmışlar, onun güvenliğini sağlamışlardır. (C. Niebuhr *Reisebeschreibungen nach Arabien*, Graz 1968, II, 374). 16. yüzyılda bu daha erken devirlerde bu kervanların daha büyük, kalabalık olduğu düşünülebilir. Anadolu'daki Selçuklu kervansaraylarının haşmeti de orada barınan kervanların niteliği hakkında fikir vermeye yeter.

16. yüzyılda kervanlarla bu bölgeye gelen mallar Osmanlı kanunnamelerinden anlaşılabilir, çünkü hangi mallardan ne kadar resim alınacağı belirtilmiştir. Ticari mallar arasında her cins Doğu ve Batı kumaşları, siyah ve beyaz esirler, madeni eşyalar, sabun, çivit, baharat ve yiyecekler vardır.

Van'dan gelen kervanların Diyarbakır (Amid) yolunu takip etmeleri usulden olmakla beraber, bazı kervanlar daha güneyden Habur üzerinden geçip Amid'de gümrük (bâc) ödemekten kaçınmışlar, bu da gümrük gelirlerinin azalmasına, gümrük eminlerinin zararına yol açmış, onların şikayetlerine konu olmuştur.

Amid hazinesinden 1560'da Rumeli Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya 100.000 altın ödünç verilmiş, 1565 yazında Basra'ya askerlerin harçlığı için 30.00 altın gönderilmesi emrolunmuştur. 1561-53 arasında Diyarbakır Hazine Defterdarı vilayet gelirinden 150.000 altın ödemede bulunmuştur. (BOA, KK 1866 84). 1590'da da aynı şekilde Diyarbakır Hazine Defterdarı 21.000 altından fazla ödemede bulunmuştur (BOA, KK 1772, 165).

16. yüzyılda Amid şehrinde Gülşenî ve Nakşibendî tarikatleri yaygındır. Gülşenî tarikatının kurucusu İbrahim Efendi'nin babası Amid'lidir, kendisi de bu şehrin yakınlarında doğmuştur.

Amid şehrinde ve Diyarbekir Beylerbeyiliğinin hudutları içindeki kasabalarda kuyumculuk, kılıç, bıçak, hançer gibi kesici aletler işçiliği ve dericilik gelişmiştir.

Amid şehrindeki gayrimüslimler Süryanilerdir, bunlara Osmanlı Tahrir Defterleri'nde "arâmine" adı verilmektedir, arâmî demektir.

1613'te Amid'e gelen Polonyalı Simeon, Hasan Paşa Hanı'nda kalmıştır. Burası üç katlı idi, kârgirdi, 500 atı barındıracak büyüklükte bir ahır vardı. Simeon, şehirdeki kiliselerden, meslek erbabından, Şemsîlerden, meyvelerinden (kavun, karpuz) bahseder.

Eyyubiler Devletinde Kültür Hayatı

Ramazan Şeşen*

*S*ayın dinleyiciler, sayın başkan, Eyyubi devleti doğuda Ahlat, Hakkari, bugünkü Süleymaniye o günkü Şehrazuf ile başlayıp, batıda Trablusgarp Libya'nın başkenti hatta bazen Tunus tarafına geçmiştir, güneyde Yemen, Aden, Kuzeyde Maraş'a kadar gelmiştir. Yani bu coğrafya içinde geniş bir saha idi ve bu sahada çeşitli ırklardan insanlar bulunuyordu. Bu çeşitli ırklardan insanlar yanında çeşitli dinlerden insanlar vardı. Hristiyan Yahudi, müslüman, hatta putperest bile vardı. Müslümanlar arasında da çeşitli mezhepler vardı; sünni mezhepleri biliyorsunuz bunun yanında şiiler vardı. Fatimiler vardı, Fatimiler, hem Mısır'da hem Suriye'de yani böyle çeşitli mezhepler, çeşitli ırklar, çeşitli dinlerin bulunduğu bir ülkedydi. Ve sosyal münasebetler bakımından çok zengindi. Bütün bu ırklara mensup insanlar Eyyubiler devrindeki kültüre hizmet ettiler. Hepsinden adamlar çıktı. Hristiyanlardan da çıktı, Yahudilerden de çıktı, Fatimiler, Şiilerden de tabii. Ama hakim kültür sünni kültür idi. Eyyubi Devletinin bu durum yanında o sırada haçlılarla yapılan mücadeleler dolayısıyla sosyal ve askeri münasebetleri yoğunlu bu bölgede. Ve bu bölgede onun için ticaret, sanat ve şehirler gelişmişti. Bunun yanında Selahaddin'den önce Nureddin Mahmud İbn-i Zengi el-Cezire ve Suriye-Şam bölgesinde hüküm sürmüştü biliyorsunuz, sonra Mısır'a gitmiştir. Selahaddin ve amcası Nureddin'e bağlıydı. Nureddin'in kumandanlarıydı. Bunlar, Nureddin devrinde bu bölgede imar, hastaneler, medreseler, eğitim yani çeşitli konularda hummalı bir çalışma başlatmıştı. Mesela 11. yy. başına ait tarihi malzeme bulamıyoruz, ama Nureddin ve Selahaddin devrine geldiğimiz zaman çok

(*) Türkiye, Prof. Dr., *İstanbul Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi*

bol tarihi malzeme buluyoruz. Çok çeşitli alimler görüyoruz. Bunun sebebi Nureddin ve Selahaddin gibi ilimleri ve alimleri teşvik eden iki büyük hükümdarın birbiri peşine gelmesidir. Ve bundan sonra da Eyyubi ailesi ilimleri teşvik etmiş ve Eyyubiler devri boyunca ve Memlûklular Devleti sırasında gelişmeye devam etmişlerdir.

Şimdi bu bölgeye çeşitli şehirlerde medreseler kurdurmuş, açtırmıştır. Nureddin, onlara müderrisler tayin ettirmiştir. Hastaneler açmıştır. Hastaneler Mardin’de, Harran’da Musul’da, Halep’te, Dimaşk’ta.. Selahaddin Eyyubi kervansaraylar yaptırmıştır. İlk o başlatmıştır bu hareketleri. Sonra bu kültürel gelişme Nureddin’in kumandanları olarak Eyyubilerin Mısır’ı fethinden onra Selahattin Eyyubi ile birlikte Mısır’a da sıçramıştır. Mısır’da medreseler açılmıştır. Selahaddin Eyyubi Mısır’da Fatimi hilafetini kaldırmak için önce medreseleri açmıştır ve medrese eğitimini başlatmıştır. Ve Mahrizi diyor ki “Medreselerin kurulması, Mısır’da Fatimilerin Batini-Şii akidesine karşı vurulan en büyük darbeydi.” Hastaneler açılmıştır, Selahaddin Eyyubi’nin hastanesi vardır Kahire’de. Es-Salahi Hastanesi. Dimaşk’ta Nureddin’in Büyük hastanesi. Buralar büyük bir merkezdi. Ve Selahaddin Eyyubi ile Nureddin Mahmud İbn-i Tengi’nin meydana getirdiği bu muhit sayesinde İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden bu Eyyubiler devleti sahasına alimler, edipler akın etmişlerdi adeta. Mesela Taşkent’ten Alaaddin-i Kasani gelmiş. Ta Halep’te Hallaviye medresesi müderrisi olmuş. Sonra Kerderi gelmiş gene Halep’te bulunmuş. Sonra Kudbeddin-i Nisaviri, Nureddin zamanında gelmiştir Dimaşk’a. Sonra Şerefeddinü Tusi Kahire’ye. Necmeddinü’l Hubbuşani Nişabur tarafından geliyorlar. Endülüs’ten İbn-ü Cübeyr, El-Muradi, Muhyiddin İbn-i Arabi, İbnü’l Baytar daha birçok alimler doğudan ve batıdan Eyyubiler sahasına adeta talebeler akın ettirmiştir. İbn-ü Cübeyr buralara gelmiş dolaşmış, 1182-83-84 yıllarında diyor ki, hatıralarını yani. Batı’daki, Endülüs’teki, Mağrip’teki talebelerden tavsiye ederim. Gitsinler oralarda, talebeler için o kadar müsait hava var ki, orada ilim tahsil etsinler. Her şeyleri meccanen görülmektedir” diyor. Bütün masrafları, vakıfları boldur diyor. Selahaddin ve ondan sonra gelen Eyyubi hükümdarları da edebiyata önem veren kişilerdir. Ve bunlar kültür hayatını destekledikleri gibi bizzat kendileri de edebiyat ve ilimlerle uğraşmışlardır. Bir kısmı bu konularda eserler vermişlerdir. Mesela bundan başka hastaneler, medreseler açılmış, talebe yurtları, düşkünler evleri açılmış, sonra esir kimseleri kurtarmak için fonlar kurulmuş. Bu bakımdan devletin kültürel gücü ve teşkilat gücü siyasi gücünden üstündür. Nureddin ve Selahaddin’in ilimleri ve alimleri teşvikinden söz ettik, gelen alimlerden de

biraz bahsettik. Mesela bu devirde yetişen, alimler arasında Şehabeddin Suhreverdi var, buralarda yetişen alimler arasında Seyfeddin-i Amid-i var. Musul'da Kemaleddin-i Yusuf var, İbn-i Yunus var. Yunus matematik ilminde dünyanın en büyük alimiydi. Şehabeddin Suhreverdi ışık felsefesinin kurucusudur. Endülüs'ten İbnü'l Baytar gelmiş. İbnü'l Baytar ortaçağların en büyük botanikçisidir. Müfredat İbnü'l Baytar adlı kitabı vardır. 1400 tıbbi bitkiden bahseder. 400 tanesini kendisi bulmuştur. Bizzat kırlarda araştırmalar yaparak bilinen 1000 bitkinin üzerine 400 tane de kendisi ilave etmiştir. Eyyubiler devrinde tıp eğitimi isminde bir makale yazdım. O tıp eğitimi makalesinde gördüm ki buradaki hastaneler aynı zamanda birer tıp mektebiydi, orada tıp eğitimi yapılıyordu.

Tıp kitaplarından meydana gelmiş her birinde birer koleksiyon vardı. Büyük tabipler yetişmiştir arkadaşlar. Bunların arasında en meşhuru Selahaddin'in tabibi Muvaffakiddin Esad İbn-i Matram'dır. Sonra Mühezzebidin Ed-Dahvar, İbnü'l-Baytar, İbn-i Ebu Useybia; Ulumu'l Emba müellifi, Cemaleddin İbnü'l-Kıfı İhbarıl Ulema Fi Tarihil Hukema müellifi. Sonra tarihçilik, edebiyatçılık, coğrafya sahasında Yakuti'l Hamali, Ebbu'l Fida. Eyyubi ailesinden olan Ebbul Fida vardır. Evet Eyyubi ailesinden çıkan edipler vardır, divanları bize kadar gelmiştir. Bunlar arasında Ferruh Şah, kardeşi Takıyyiddin Ömer. Sonra Ferruh Şah'ın oğlu Behram Şah. Takıyyiddin Ömer'in oğlu Hama hükümdarı El-Meliku'l Mansur büyük bir alimdi. Etrafında 200 alim vardı, onları korurdu, rasathane kurdurmuştu ve çeşitli ilimleri koruyordu. El-Meliku'l Mansur, kendisi Mizmaru'l Hakayık adlı büyük bir İslam tarihi yazmış, bu kitabın bir parçası bize kadar gelmiş ve basılmıştır. Ayrıca şairler ve edipler hakkında büyük bir antoloji yazmıştır. Daha sonra gelen Ebbu'l Fida'nın, tarih hakkında El-Muhtasar Fi Tarihi'l Beşer adlı kitabı vardır. Ebbu'l Fida Eyyubi ailesindendir. Sonra Takvimu'l Büldan adlı coğrafyası vardır. Tıp sahasında, botanik sahasında bir kitabı vardır, onu kimse bilmez, zamanımıza gelmiştir. Bundan başka Hanefi mezhebinde, Şafii mezhebinde, Hanbeli mezhebinde çok miktarda büyük alimler gelmiştir. Bunların kitaplarının çoğu zamanımıza ulaşmıştır. Hafız Abdülgani, Şeyh Ömer, Er Ruhavi, Ebu Tahirissilefi, İbn-i Asakir hep bu devirde yaşamış muhaddisler ve fakihlerdir. Tarihçiler arasında Nureddin'in ve Selahaddin tarihçisi Umadeddinil Katibi'l Isfahani, El Kadı'l Fadıl Selahaddin'in veziri ve tarihçisi. Aynı zamanda inşa sanatının yani edebi üslupla eser yazma sanatının İslam tarihindeki en büyük üstadıdır ve edebi üslup için Sınaatü'l Fadıl demiştir, yani Fadıl'ın Sanatı denmiştir. Umadeddin el Kadıl, Fadıl'den bahsederken Hariditü'l Kasrında diyor ki "Rab-

bü'l kalemi ve'l kalam" Kalem ve kelamın Rabbi "ve kulli Fadılın, badel Fadılı, Kadlahi El Kadıl, Fadıl'dan sonra gelecek bütn fazıl kişiler fazladır. Yani böyle övüyor. İbn-i Memmedi gibi büyük teşkilat tarihçileri, İbn-i Ali-yitterasursi gibi harp sanatı tarihçileri, Ebul Hasan Heravey gibi coğrafya-dan bahseden alimler gelmiştir. Bu ilim hayatı Eyyubiler devrinde o kadar zengindir ki Şerefi Tusi vardır mesela, bu zat 3 dereceli denklemleri İslam tarihinde ilk defa çözen insandır.

Esihiddün Ebhar-i Musul'a gelmiş o sırada Kemaleddin İbn-i Yunus'tan ders almış ve Musul'a geldikten sonra birçok önemli eser yazmıştır. Felsefe, kelim, mantık ve astronomi konularında eser yazdıktan sonra Musul'a gelmiş ve Kemaleddin İbn-i Yunus'tan ders almıştır. İbn-i Halikan diyor ki "Kendisiyle konuştum. Ben buraya, niçin geldim biliyor musunuz? Kemaleddin'den ders almak için geldim ve ondan sonra ilave ediyor, "Bağdat'a Ebul Hamidi'l Gazali gibi kimse gelmemiştir" demiş. Ama Ebu Hamidi'l Gazali, Kemaleddin'in yanında yine zayıftır demiştir. Büyük, değerlendirilebilecek bir kişi bu. Sonra tarihçiler arasında Yakutil Hamavi, İrşadü'l Edip sahibi, El-Kıfdi var gene tarihçi. Hem filozoflar tarihi yazmıştır, hem de Selçuklular tarihi vardır, Ahbar-ı Devletüs Selçukıyye belki onun eseridir. Çünkü onun bir kitap yazdığını söylüyor ve 624'de tamamladığı kitabında söylüyor bunu. 622'de bitiyor Ahbarud Devletus Selçukıyye . Selahaddin Eyyubi hakkında El-Barkus Şami 7 cilt yazmıştır, 2 cilt yazmıştır El Fethu'l Kudsi'si vardır yine Selahaddin Eyyubi hakkında ve Aridetü'l Kasır onlarca ciltlik bir eser. İbnü'l Esir de o devirde yaşamıştır. İbnü'l Esir El Kamil adlı büyük tarihini yazmıştır. El Kamil dünya tarih edebiyatında en önemli tarih kitaplarından. İslam tarihinde eğer 3-4 tarihçi sayarsak en üstünü İbnü'l Esir'dir. Ve 3-4 biyografi alimi sayarsak birisi Yakut'tur, ikincisi İbn-i Halikan'dır. İkisi de aynı devirde yaşamıştır. İslam tarihinde tıp tarihi hakkında yazılan en önemli eseri yine Eyyubiler devrinde Dahvar'ın talebesi olan ve büyük bir tabip olan Ulumü'l Emba sahibi İbn-i Ebu Seybiya yazmıştır. En büyük filozoflar tarihini de Kıfdi yazmıştır, İslam tarihinde. Sadece ilimlerden bahsettik, bunun yanında birçok sanat da vardı arkadaşlar, sanatlar da gelişmişti. Bilhassa inşaat sanatı çok gelişmişti. Selahaddin Kahire surlarını yaptırmıştı ve bu surlar kendi ölümünden sonra tamamlanmıştır.

Kahire kalesini o yaptırmıştır. Şimdi hala duruyor. Sonra Halep kalesi onun zamanında o hale getirilmiştir. Dimaşk kalesi onun zamanında, Kuds onun zamanında alınmış tahkim edilmiş, Mescid-i Aksa imar edilmiş, orada hastane açmış, medrese açmış, Dimaşk'ta medrese açmış.

Yani Eyyubiler devrinde kültür hayatı o kadar zengin ki anlatmakla bunu bitiremem. Böyle genel hatlarıyla ifade etmek istedim. Yani o devirde yetişen birçok alim meşhur İslam alimleri ve İslam tarihçileri arasındadır. Selahaddin Eyyubi kitabında demiştim ki, bir devrin tarihi ne kadar çok biliniyorsa o devrin kültürü o kadar yüksektir.” demiştim. Bu devrin tarihi de bilinmektedir, kültürü de yüksektir. Eğer bir devrin tarihi az biliniyorsa o devrin kültürü zayıftır.

Bir de sosyal münasebetler çok kuvvetliydi. Mesela haçlılarla müslümanlar arasında savaş vardı, ama bunun yanında sosyal münasebetler de çoktu. Mesela ticaret durmadan devam ediyordu. Haçlılar arasında yaşayan müslümanlar vardı, müslümanlar arasında bulunan hristiyanlar vardı. Yahudiler de epeyce vardı. Ve yahudiler müslümanlar tarafından müttefik gibi karşılanıyordu o devirde. Çünkü hristiyanlara karşı mücadele yapıldığı için müttefik gibi karşılanıyordu. İbn-i Meymun ve 2. Musa yahudilerin yanındadır. O, Kahire'deki yahudilerin reisiydi, filozoftur. Aynı zamanda Spinoza üzerine etki yapmıştır. O, El-Kadı Fadıl tarafından himaye edilmiş Selahaddin'in tabipleri arasındadır.

Mesela Abdullatif-i'l Bağdadi o kadar çok eser yazmıştır ki 170 eserinden İbn-i Ebu Useybia bahsediyor. Gramerden felsefeye, ve matematiğe kadar bütün ilimlerde yazmıştır. Bu zat aynı zamanda ömrünün bir kısmını Erzincan'da geçirmiş Alaaddin Davud ibn-i Behram Şah'ın yanında, orada da eserler yazmıştır. Hülâsa edersek, Eyyubiler devri hem sosyal münasebetler bakımından hem siyasi münasebetler bakımından hem kültür hayatı hem imar hem de insani yardımlaşmalar bakımından çok önemlidir. Yine bu devirde yaşamış olan Muzaferriddün Gökbörün'ün Erbil'de yaptığı hayır kurumları İbn-i Halilkan tarafından anlatılmaktadır. Çok sayıda hayır kurumu inşa etmiştir.

Bu arada hem bana gelen soruya hem de kardeşim el-Gamidi'nin müdahalesine bir müdahalede bulunacağım. Dolayısıyla, bana sorulan soru “Devlet-i Osmaniyye tarafından Diyarbakır'da ilk-orta-lise ve yüksekokul yaptırılmışsa örnek verir misiniz?” diyor. Teşekkür ederim. Benim konum Ortaçağ'da Diyarbakır'da İslam Uleması idi. Ben eğitim ve öğretimle fazla meşgul olmadım.

O bakımdan hangi medrese ne zaman yapıldı, ne zaman yapılmadı bilmiyorum. O konuda da çalışmadım, teşekkür ederim. İkincisi Gamidi kardeşimin ifadesi; bir ilavede bulundular, doğrudur. Ben zaten Seyfuddin-

i Amid'i anlatırken hayatını anlatmadım, kendisinin hocaların, doğduğu yerin fazla üzerinde durmadım. Zaten bunlar bilinen şeylerdirler. Ben sadece üzerinde belirtilen doktoraları belirtmek suretiyle kendisinin ilim dünyasındaki yerine belirtmeye çalıştım. Teşekkür ederim.

II. OTURUM

24 Kasım 1996

SELAHADDİN EYYÜBİ VE EYYÜBİLER DEVLETİ

Osman Tunç

Ali Muhammed Udeh el-Gamidi

Ahmed Ağırakça

Muhsin Muhammed Hüseyin

Muhsin Muhammed Hüseyin

Abdüsselâm Uluçam

Mehmet Yalar

Revadi Aşiretinden Eyyubi Devletine

Osman Tunç*

1. yüzyılda İslam dünyası kırıлып parçalanmış bir tablo görünümündeydi. Selçuklu sultanı Melikşah'ın (Alparslan'ın oğlu) ölümünden (1092) sonra merkezi otorite dağılmış, ortaya bir takım beylikler çıkmıştı. Doğuda bir tarafta Bizans İmparatorluğu hüküm sürerken diğer tarafta İslam hükümetleri "tavaifi müluk" biçiminde birbirleriyle kavgalı bağımsız beylikler halinde yaşıyorlardı. Aralarında ittifak olmadığı gibi kavga da eksik olmuyordu. İslam dünyasının doğusunda iki büyük hilafet merkezi vardı; Bağdat ve Kahire. Bağdat'ta sünnilerin Kahre'de ise şiilerin halifesi vardı. Ne var ki bu halifeler sadece birer isim ve resimden ibaret idiler. Pratikte hiç bir güç ve yetkileri yoktu. Hutbelerde adları okunan bu sembolik halifeler sadece kumandanları ve vezirleri tayin ederlerdi. Bütün yetki ve salahiyet söz konusu vezirlerde ve kumandanlardaydı.

Bir taraftan taht kavgaları, diğer taraftan sünni-şii biçiminde beliren mezhebi ihtilaflar Bizanslıların iştahını iyice kabartmış ve Haçlı seferleriyle başlatılan saldırılar sonunda düşman Urfa, Antakya ve Kudüs'ün kapılarına kadar dayanmıştı. Bu saydığım merkezlerde ayrıca birer haçlı kontluğu da kurulmuştu.

Selçukluların zayıflaması ve tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Bizansta yeni bir yükseliş devri başlamıştı. Balkanlarda, Anadoluda Kafkaslarda ve Akdenizde yeniden eski sömürge ruhu hortlamış, hristiyan dünyası Kudüs'ü muhasara etmeye başlamıştı. İslam dünyası Batının bu saldırılarına karşı, tepkisiz ve sessizdi. Haçlı saldırılarına karşı Fatimilerin herhangi bir mukavemetine tanık olmadığımız gibi Araplar arasında da

(*) Türkiye, Araştırmacı-Yazar

ciddi bir mukavemet görülüyordu. Mısır'da Fatimi halifesi ehli salible da-
ima sulh ve sükunet içerisinde yaşamıştı. Doğrusu Mısır'da olduğu gibi
Bağdat'ta da hilafet sadece lafızdan ibaretti. İslam dünyasını bu mezhebi
çekişmelerden, taht kavgalarından ve iç çekişmelerden kurtaracak, onları
yeniden eski savet ve izzetine döndürecek birine ihtiyaç vardı. İşte tam
bu sırada tarih, kuzeyden güneye göç eden bir aileye tanık oluyordu. Bu
aile Revadi kabilesine mensup olan Eyyubi ailesiydi.

REVADİLER KİMDİR?

Revadiler, hicri 4. ve 5. yüzyılda bugünkü Erivan yakınlarında, bir za-
manlar Şeddadilerin başkenti olan Dvin'de yaşıyordu.

Bazı tarihçiler ataları Şeddadiler olan Revadilerle, asılları Yemen arap-
larından olduğu halde süreç içinde Kürtleşmiş olan Revvadileri birbirine
karıştırmışlardır.¹ Hicri 4. ve 5. y.yılda Azerbaycan ve çevresinde aynı
isimle anılan iki ayrı hanedan hüküm sürmekteydi. Bunlardan birincisi
şeddeli olmayan bir telaffuzla Revadiler, diğeri ise (V) harfinin şeddeli
okunuşuyla Revvadi aşireti idi. Eyyubi ailesinin mensubu bulunduğu Re-
vadi kabilesi geniş bir Kürt aşireti olan Hezbanilere dayanır. İbn Hallikan
ve diğer Arap tarihçilerin kaydettiğine göre kelimenin şeddeli telaffuz edil-
mesiyle bilinen Revvadi ailesi Yemen araplarından Ezd kabilesine men-
suptur. Bu aile Yemen'den hicret ederek Azerbaycan'a gelmiş ve buradaki
Kürtlerle komşu olmuştur.² İslam'ın fetih döneminde Azerbaycan'a kadar
gelen bu ailenin bir kısım efradı burada kalmış ve Kürtlerle kaynaşmışlar-
dır. Dolayısıyla Hezbani aşiretinin Revadiye kolundan olan Eyyubilerin,
Yemen Araplarından olan Revvad b. el-Müsenna el-Ezdi'den gelen Revva-
dilerle isim benzerliği dışında herhangi bir ilişkisi yoktur. Revadiler önce-
leri ataları olan Şeddadilerin hizmetinde idiler. Savaşlarda onlar adına vu-
rururlar, barış zamanında ise sulh ve sükunet içerisinde yaşarlardı. Şedda-
diler bilindiği gibi miladi 952-1076 yılları arasında Arran bölgesinde hü-
küm sürmüş bir Kürt hanedanıdır.³

Bilindiği gibi Kürt aşiretleri çoğunlukla kabileler halinde yaşarlar. Ka-
bileler "amare" denilen alt birimlerden meydana gelir. Her kabilenin bir
reisi vardır ve kabileyi bu reis yönetir. Reis kabilenin tüm sosyal, siyasal
ve idari işlerinden sorumludur ve temsilde tek yetki sahibidir. Kabileye
mensup amarelerin ağaları da kabile reisine tabidirler. Araplarda kabile re-
isine "şeyh" denirken Kürtlerde bu reise "Ağa" denir. Ziya Gökalp'ın tasni-
fine göre, aşiretler kabilelerden, kabileler amarelerden, amareler "Obe-

ler'den", obeler "ber"lerden, berler, "ezbet"lerden (asabeler), ezetler de "mal" yahut "hani"lerden meydana gelirler. Evin büyüğüne "mezine male", soyda büyüğe ise, "mezine malbati" denir.⁴

Eyyubi ailesinin Irak'a göç etmesi, Selçuk Sultanlarından Muhammed Tapar'ın dönemine rastlamaktadır. Ailenin kuzeyden güneye doğru neden göç ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Göç sebebi, ailenin bu bölgedeki diğer kabilelerle olan geçimsizliğinden mi yoksa daha çok hayvancılıkla uğraşan kabilenin sürülerine yeni otlaklar arama ihtiyacından mı; başka bir ifade ile sözkonusu göç ekonomik nedenlerden mi yoksa siyasal bir takım olaylardan mı kaynaklanmaktadır kesin olarak bilinmiyor. Kaynaklar bize bu konuda yeterli bilgi vermiyor. Ünlü Kürt tarihi Şerefname müterci-mi M. Ali Avni, Eyyubi ailesinin ve Dvin'deki Kürtlerin; Gürcülerin, Rusla-rın ve hristiyan Abhazların, Arran ve Kürdistan'a yaptıkları saldırılar sıra-sında diğer kavimlere mensup müslüman ailelerle birlikte güneye indikle-rini söyler.⁵ Diğer bir rivayete göre ailenin reisi Şadi b. Mervan Selçuklu Sultanı nezdinde sarayağası olan Behruz el-Hadim'in dostuydu. Onun tav-siyesi üzerine Şadi iki oğlu Necmeddin Eyyub ve Eseduddin Şirkoh ile bir-likte maiyetindeki aile fertlerini de yanına alarak Irak'a geldi. Behruz onla-ra Tekrit kalesinin muhafızlığını verdi. Yine rivayete göre Şirkoh üst sevi-yedeki bir memuru öldürünce Tekritte oturma imkanları kalmadı. Oradan ayrılarak Musul atabeyi İmadeddin Zengi'nin yanına gittiler. Zengi onları güzel karşıladı ve onlara iktalar (dirlikler) verdi. Bundan böyle Esedüddin Şirkoh, Zengi'nin en önemli kumandanları arasında yer aldı.

EYYUBİLER DEVLET İDARESİNDE YERALIYOR

Mısır ve Bağdat halifelerinin sembolik olduğu bir dönemde devlet iş-lerini fiilen yürütenler vezirler ve askeri komutanlardı. Vezirlik makamı üst seviyedeki komutanlar nezdinde çekişme konusunu teşkil ediyordu. Bun-lardan Şaver Şam'a kaçarak Nureddin Zengi'den yardım talebinde bulun-muştu. O zaman Nureddin Kürt kumandanlarından Şirkoh emrindeki bir orduyu Mısır'a göndermişti. Böylece Fatimi komutan olan Şaver, Sultan Nureddin'in yardımıyla vezir olmuşu. Fakat Şaver daha sonra Nured-din'den bir tehlike gelebileceğini sezince bu kez Kudüs Krallığına sığınmış ve ondan yardım talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine hristiyanlar Mı-sır'daki Fatimi ordusuyla birleşerek Şirkoh ve beraberindekileri Mısır'dan çıkarmıştı. İkinci kez Mısır'a hücum eden Şirkoh'un bu teşebbüsü de akim kalmıştı. Fatimilerle işbirliği yapan hristiyanlar fırsat bulunca yağmaya baş-

lamışlar bütün şehri zarara uğratmışlardı. Bunun üzerine sultan Nureddin'e bir mektup yazan Fatimi halifesi İsmail el-Adid, haçlıların ehli İslam'ın namusunu kirlettiklerini haber vererek onu yardıma davet etmiştir. Rivayete göre zevcesinin saçlarından bir tutam kesip göndermiş ve şöyle demişti: "Sana saçlarını takdim ettiğim kadınlar frenklerin taarruzlarından kendilerini kurtarmanızı istirham etmektedirler".⁶ Bu mektup üzerine Şirkoh tekrar bir ordu ile Mısır'a gönderilmişti. Şehre kısa sürede hakim olan Şirkoh, Şaver'i yakalatarak öldürmüş ve halefi İsmail el-Adid namına Mısır'ın yegane veziri ve hakimi olmuştu. Bu sıralarda Selahaddin de onun yardımcısıdır.. Amcasının ölümünden sonra onun yerine geçen Selahaddin 1171 yılında fatimi halifesi İsmail el-Adid vefat edince Salahaddin Mısır halifelliğini tamamen ilga etmiş ve Mısır'ın yegane hakimi olmuştu.

Salahaddin'in Mısır'da kalması ve buraları hakimiyeti altına alması Nureddin Zengi'yi kuşkulandırmış ve hatta telaşlandırmıştı. Acaba hükümdarlık Zengi hanedanından Eyyubilere mi geçiyordu? Oysa Salahaddin'in riyasette gözü yoktu. Ne var ki, şartlar onu böyle bir görevi üstlenmeye itiyordu. Eyyubi hanedanını iktidara taşıması için de bu gerekliydi. Kendisiyle Nureddin arasındaki ihtilaf büyümeden ve gerginlik tehlikeli boyutlara varmadan Nureddin Zengi vefat etti. Nureddin'in vefatıyla birlikte liderlik artık fiilen Eyyubi hanedanına geçmiş oluyordu.

Mısır'ın alınması ve Fatimi yönetimine son verilmesi içerde İslam birliğinin pekiştirilmesi dışarda ise haçlılara karşı tek bir cephe oluşturulması açısından önemliydi. Bu itibarla Fatimi yönetimine son verilince yapılacak ilk iş Suriye ve Mısır'ın birleştirilmesi idi.

Eyyubiler Mısır'da bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra sınırlarını genişlettiler. Sırasıyla Şam, Halep ve Amid (Diyarbakır)'i egemenliklerine alarak, parçalanmış olan beylikleri bir araya getirerek İslam birliğini yeniden sağladılar. Bu arada Hakkariye, Mihraniye, Şehraniye, Miraniye, Hamidiye ve Zerzariye gibi pek çok Kürt aşiretleri de Eyyubi Devleti içinde yer aldı.⁷

Salahaddin Eyyubi adım adım devlet otoritesini oluşturmaya doğru gidiyordu. Daha önce Mısır'da bağımsızlığını ilan etmiş, Nurettin Zengin'in vefatını müteakip bu bağımsızlığını daha da pekiştirmişti. Salahaddin'in önünde iki yol vardı: 1. Zengi devletini yeni askeri bir güçle pekiştirerek Anadolu Selçukluların imtidadını sağlamak suretiyle doğuda yeni bir devlet kurmak. 2. Nurettin Zengin'in koymuş olduğu ahlaki birliği esas alarak varolan dağınık yapıyı yeniden toparlamak ve bundan bir İslam vahdetini

ortaya koymak. Salahaddin'in askeri dehası hep ön plana çıkarıldığı için onun birinci yol olan askeri fuhat yolunu tercih ettiği bir an düşünölebilir. Oysa bu doğru değildir. Onun başarısının asıl sırrı ikinci yol olan ahla-ki temele dayalı İslam birliğini oluşturma düşünöcesinde yatmaktadır.

Mısır'ın fethinden sonra Salahaddin'in, üzerinde özenle durduğu işlerden birisi hiç kuşkusuz burada yaşayan müslömanlarla hristiyanlar arasında bir uzlaşma sağlamak ve karşılıklı müsamahayı ve iyi geçinme prensiplerini yerleştirek barış içinde yaşamalarını temin etmektir. Bu icraatıyla Salahaddin tüm Mısırlıların gönlünde taht kurmuş ve herkesin sevgisini kazanmıştı. Böylece Eyyubi Hanedanı Fatimi devleti ile Suriye atabeylerinin enkazı üzerinde yeniden İslam birliğini gerçekleştirmiş oldu. Haçlılara karşı yekpare bir cephe oluşturdu. Zaten Salahaddin'in zuhuru ile haçlılar büyük bir tehlike ile karşı karşıya kalmışlardı. Hamiyet ve cesaret timsali, "şarkın en sevgili sultanı" Salahaddin, Hristiyanları doğu İslam dünyasından def ve tard eylemeyi kendine en büyük bir vazife ve şiar edinmişti.

SALAHADDİN İSLAM VAHDETİNİ HEDEF ALIYOR

Nureddin Zengi'nin ölümünden sonra beylikler ve bunları yöneten ömera kendi aralarında ihtilafa düşmüş ve amansız bir paylaşım kavgası başlatmışlardı. Merkezi idare zayıflayınca taşrada, diğeri bir deyimle çevrede yeni bir takım yapılanmalara gidilmişti. Nureddin Zengi, ülkesinin sınırlarını genişleterek İslam birliğini gerçekleştirmek emelinde iken 1174'de ölümle karşılaştı. Yerine henüz 11 yaşındaki oğlu Salih İsmail geçti Nureddin'in bu ani ölümü hanedan içinde kaynaşmalara sebep oldu. Şam ve Halep'teki yöneticilerin kendi aralarındaki ihtilaf ve anlaşmazlıkları idareyi zayıflatmış ve güveni sarsmıştı. Henüz çocuk yaştaki Salih İsmail b. Nureddin yönetimindeki Şam ve havalisi her an haçlıların taarruzuna uğrayabilirdi. Haçlılar bu iç kavgalardan ve yönetim zaafiyetinden yararlanabilirlerdi. İşte bu sırada Salahaddin devreye girdi. Çünkü bu dağınıklığı ancak Salahaddin giderebilirdi. Sonuçta yönetimdekiler de bunu anladılar. İşe vaziyet etmesi için onu Şam'a davet ettiler. Zayıflamış ve dağılmış olan İslam birliğini ancak Salahaddin yeniden gerçekleştirebilirdi. Salahaddin Mısır'da kardeşi Adil'i bırakarak 700 savaşı ile birlikte Şam'a yöneldi. Şam'da sevgi gösterileriyle karşılanan Salahaddin'in Mısır'dan kalkıp Şam'a gelmesinin yegane amacı, burada vukubulan taht kavgalarına son vermek, müslömanların vahdetini temin edip ehli salibe karşı tek cephe teşkil etmektir. Salahaddin bu amacını Şerafettin b. Asrun'a yazmış olduğu mektubunda şöyle

dile getirir: “Nureddin’in vefat haberi bana ulaşınca cihad kasdıyla Mısır’dan ayrıldım. İslam mülkünü küfür ve dalalet ehlinde temizlemeyi hedefledim”. İbn Vasil ise O’nun Mısır’dan çıkarken şöyle dediğini aktarır: “Şayet yönetim bu insanların elinde devam etmiş olsaydı İslam birliği parçalanır ve küffarın da buraları elde etme iştahları kabarırdı. Ben sadece müslümanları biraraya getirip İslam vahdetini korumaya çalıştım.”

Salahaddin Mısır, Suriye, Cezire ve havalisini ele geçirdikten sonra ordusunu daha da güçlendirdi. Ülkesinin sınırlarını Anadolu’nun içlerinden Yemen’e, Fırat’tan Nil’e kadar uzatan Salahaddin, bu geniş hinterland içindeki Kürtleri, Türkmenleri, Arapları ve diğer müslüman kavimleri bir bayrak altında topladı. Eyyubi devleti hiç kuşkusuz bir kürt devletidir ama kesinlikle ırk temeline dayalı bir devlet değildir. Eyyubi devleti değişik dillerde ve renklerdeki insanları içinde barındıran ve bunları İslam kardeşliği potasında eriten örnek bir devlettir.

Salahaddin şüphesiz asıl şöhretine 1187 yılında haçlı birliklerine karşı kazanmış olduğu Hittin zaferiyle kavuştu. Bu zafer Salahaddin’in ve Eyyubi hanedanının tarihe mal olmasında bir dönem noktasıdır denilebilir. Bunun içindir ki, tarihçiler Salahaddin’in birinci derecede iyi bir asker, ikinci etapta ise başarılı bir devlet adamı olduğunu kaydederek.

Evet insan herşeyden önce kendi şartlarının eseridir. Bu itibarla Salahaddin’in izhar ettiği askeri ve idari deha, içinde yaşadığı koşullar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yakındoğu tarihi bir bakıma, düşmanları zayıf, kendileri ise büyük ve güçlü ordulara sahip olan milletlerin tarihidir. İşte Salahaddin bu prensibi tersine çevirmiş nadir şahsiyetlerden biridir. Orduları güçlü olan devletleri askeri ve siyasi dehasıyla mağlup ederek devletini kurmuştur.

SALAHADDİN’İN KİŞİLİĞİ

Salahaddin tarihte eşine az rastlanır bir kumandandı. Hedefi ve gayesi, parçalanmış olan İslam dünyasını derleyip toparlamak ve bir tek çatı altında yeniden inşa etmektir. Bunu da kendi hanedanının riyasetinde değil Abbasi halifesinin riyaseti altında gerçekleştirmek istiyordu. O hiçbir zaman Sultan, Melik, Kral vs. gibi sıfatlardan haz etmedi. Fatimi hilafetinde vezirliği ve askeri kumandanlık görevlerini üstlendiği gibi Abbasi hilafetinde de aynı görevleri üstlendi. Şecaat, adalet, cömertlik ve tevazu belli başlı meziyetleri oldu.

Salahaddin karşılaştığı sorunların sadece siyasi ve askeri sorunlar olmadığını aynı zamanda bunların ahlaki ve insani sorunlar olduğunu biliyordu. Dolayısıyla İslam dünyasının sorunlarının sadece askeri yöntemlerle çözülemeyeceğinin farkındaydı. Salahaddin'in o gün için yapmış olduğu bu tesbitinin günümüz İslam dünyasının ve özellikle içinde yaşadığımız bu sıcak bölgenin problemlerinin çözümünde de gözönünde tutulması lazımdır. Onun siyasete ortaya koymuş olduğu ahlaki prensipler son derece önemlidir. Herkese karşı doğruluğu ve sadakatı esas aldı. Yapmış olduğu anlaşmalara sonuna kadar sadık kaldı. Halkına karşı adaletli, şefkatli komşularına karşı dost olmayı prensip edindi. Eyyubi devletinin sınırlarının genişlemesinde askeri operasyonlardan çok bu etik değerler etkili olmuştur. Anlaşmalara sadık kalma, dürüstlük, komşu ülkelerle sıkı bir diyalog vs. gibi değerler Eyyubi hanedanının bariz niteliklerindendi. Salahaddin'in askeri sahadaki yeteneklerini siyasi bir otorite oluşturmak yolunda, başka bir ifadeyle Eyyubi ailesinin devleti ele geçirmesi yolunda sarf etmiş olduğu görüşü tartışılabilir ama üst üste kazanmış olduğu zaferler ve elde ettiği başarılar Eyyubi hanedanı için devleti yönetme yönünde bir takım kazanımlar getirmiş olduğu inkar edilemez bir gerçektir. Salahaddin'in asıl hedefinin çağdaşlarıyla siyasi bir rekabet olup olmadığını kesin biçimde belirtmek zordur ama onun askeri dehasının ve askeri sahadaki başarılarının siyasi otoritenin tahkimine yardımcı olduğu hususunda da şüphe yoktur.

Salahaddin asıl şöhretini 1187 yılında cereyan etmiş olan Hittin zafriyle kazanmıştır dedik. Salahaddin Ehli Salibin hücumlarına karşı başlattığı karşı saldırılarla İslam tarihinde fütihat dönemini yeniden getirdi. Bu itibarla tarihçiler onun birinci derecede iyi bir komutan olduğunu zikrederler. Her kumandanın devlet adamı olma şartı aranmaz ama Salahaddin'i bu kategoriye koymak yanlıştır. Çünkü o, Anadolu Selçuklularının dağılmaya yüz tuttuğu bir dönemde Abbasi ve Fatimi halifelerinin sadece birer gölge ve sembol haline geldiği, taht kavgalarının hızlandığı ve ehli salibin İslam dünyasını iyice tehdit ettiği bir dönemde bu dağınık ve perişan enkazdan yeni bir ruh ve taze bir kanla yepyeni bir devlet ortaya koyabilmiştir. Kuşkusuz onun bu misyonu yerine getirmesinde mensubu bulunduğu kavmin de payı vardır. Çünkü bölgede yaşayan ve yönetimi elinde bulunduranlar genellikle Araplar ve Türklerdi. Bu her iki güç de iç çekişmeler ve siyasi entrikalarla zaafiyete uğramıştı. Eyyubi hanedanının yükselişinde ve devlete sahip çıkmasında bu hususu gözardı etmemek gerekir. Bu arada Eyyubilerin devlet işlerini ele geçirmelerine büyük tepki sabık yönetimlerin çocuklarından gelmiştir. Bilindiği gibi Araplar kendi dışındaki

kavimler için “mevali” yani köleler tabirini kullanmaktaydı. Kendi kavmini merkeze oturtan bu anlayış diğer müslüman kavimleri elbette rencide etmekteydi. Aynı şekilde Selçuklu Sultanı Atabey Engin’in çocuklarından birinin Kudüs müdafaası esnasında Salahaddin’in atının özengisini tutarak ata binmesine yardımcı olurken sarfettiği şu sözler de anlamlıdır: “Ey Eyyub oğlu Salahaddin, artık hangi bir tür ölümle karşılaşacağından ötürü gam çekme. Çünkü seni bir Selçuklu ve Atabek Zengin’in oğlu ata bindirmektedir”⁸ İbn Esir’in aktardığı bu rivayet devletteki hanedan değişiminin acı bir itirafını resmetmektedir. Bütün bu sosyal ve psikolojik şartlar gözönünde tutulacak olursa Salahaddin’in askeri dehasının yanı sıra yeni ve tutarlı bir devlet siyaseti oluşturması yönünde ne kadar yetenekli olduğu da ortaya çıkmaktadır. Sınırları Anadolu’dan Yemen’e, Fırat’tan Nil’e kadar uzanan dağılmış ve parçalanmış geniş bir coğrafyayı yeniden bütünleştirerek tarihi bir tablo şeklinde ortaya koymak güçlü bir devlet iradesini gerektirir. Böyle ulvi bir hedefe ulaşmayı amaçlayan kişinin bunun vesilelerini bulması da kaçınılmazdı. Bu itibarla Salahaddin’in içinde bulunduğu tarihi konumu, kişiliği ve kullandığı siyasi dili önemliydi. Kürt olması hasebiyle etrafındaki kavimleri istihkar edecek ve onları küçük görececek bir felsefeye ve geleneğe zaten sahip değildi. Bölgede İslam birliğinin yeniden kurulmasında Eyyubi hanedanının bu sosyolojik ve psikolojik konumu büyük rol oynamıştır kanaatindeyim.

İşgali bütün müslümanları derinden yaralayan Kudüs’ün hristiyanların savletinden kurtarılması şansına Eyyubilerin sahip olması bu hanedana karşı olan sevgiyi ve itimadı daha da artırmıştır. Yeryüzündeki tüm müslümanların gönlünde Beyti Makdis’in yani Kudüs’ün çok büyük bir önemi vardır. Herşeyden önce Kudüs’te müslümanların ilk kiblesi olan Mescidi Aksa vardır. Çünkü Kudüs peygamberimizin hadislerinde zikredilen üç önemli mescitten birini barındırmaktadır. Kudüs, peygamberimizin en büyük mucizelerinden olan Mirac yolculuğunun ilk durağıdır. Bilindiği gibi Kudüs ilk kez Hz. Ömer tarafından fethedilmişti. Uzun süre müslümanların elinde kalan bu mukaddes kentin orta çağ sonlarına doğru hristiyanların eline geçmesi tüm İslam dünyasını derinden yaralamıştı. İşte bu noktada ikinci bir Hz. Ömer gerekiyordu. Bu ikinci fetih, İslam coğrafyasının kuzeyindeki en uc noktasından güneye göç eden Revadi aşiretinin mensubu ve şarkın “en sevgili evladı” ünvanına layık Salahaddin’e nasip olacaktı.

Dipnotlar

- 1- Doç. Dr. Ramazan Şeşen, Salahaddin Eyyubi ve Devlet, s. 36, İstanbul 1987.
- 2- İbn Esir, el-Kamil fi't-Tarih
- 3- İslam Ansiklopedisi, s. 381
- 4- Ziya Gökalp, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik İncelemeler, (Yayına hazırlayan, Şevket Beysanoğlu) s. 34, 35, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992.
- 5- Şerefhan, Şerefname, s. 72, İstanbul, 1990
- 6- Ahmet Refik, Tarih-i Umumi, c. 6, s. 37, İstanbul, 1328.
- 7- M. Emin Zeki Bey, Kürdistan Tarihi, s. 69, Beybun Yayınları, İstanbul 1992.
- 8- İbn Esir, el-Kamil fi't-Tarih, c. 12, s. 50

Haçlılara Karşı Salahaddin Eyyubî'in Cihad Stratejisi

Ali Muhammed Udeh el-Gamidî*

Üzerinden tam 900 yıl geçmiş olan Haçlı Seferlerinin bitimi mü-nasebetiyle, Diyarbakır'da düzenlenmekte olan "Salahaddin Eyyubi Sempozyumunu"na katkıda bulunan herkese teşekkür ediyor ve bu sempozyumun amaçlarına ulaşmasını ümit ediyorum.

Salahaddin Eyyubi'nin Haçlılara karşı olan Cihad Stratejisini beş ana madde etrafında toplayabiliriz.

1- Kuzeyde Toros dağlarından Güneyde Yemen'e, Doğuda Dicle neh-rinden Batıda Tunus'a kadar uzanan bir "İslami Birlik Cephesi"nin oluşturu-lması.

2- Tamamen dinsel çağrı ve uyarılara dayanan haçlı seferlerine karşı-lık, İslam dünyasında da Allah'ın emrettiği bir şekilde cihad farızasının şart koşulması ve bütün müslümanların bu cihada iştirak etmelerinin sağlan-ması.

3- Muharebelerde "yer ve zaman" itibariyle stratejik kararların Sala-haddin Eyyûbi'nin elinde bulunması.

4- Haçlıların ileriye yönelik planlarını başarısızlığa uğratacak, güçlü bir istihbarat ağının oluşturulması.

5- "Hittin" savaşından sonra, Hristiyan cephesinin parçalanmasında

(*) S. Arabistan, Prof. Dr., *Riyad Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Salahaddini Eyyûbi'nin Ermeni Patriği ve Bizans İmparatorluğunu yanına alması.

Şimdi, Salahaddini Eyyûbi'nin Haçlılara karşı cihadında yürüttüğü stratejiyi ana hatlarıyla özetlemeye çalışacağız.

H. 568/M. 1172'de Salahaddin bir bölük askerini Afrika'ya göndererek Trablus'u aldı. Daha sonra Tunus'a doğru ilerleyerek Kabis'i ele geçirdi. 1184 yılı başında Hicaz'ı kontrolü altına aldıktan sonra Aden üzerine yürüdü. Şehrin idaresine el koydu. 1191 yılında Yemen'in tamamına hakim oldu.

Burada Haçlılara karşı "İslami Birlik Cephesi" oluşturmak için önemli bir ekonomik ve siyasi savaştan söz edilebilir.

Nureddin'in ölümüyle yerine oğlu el-Melik el-Salih geçti. Bu çocuk henüz 11 yaşında devleti idare edecek durumda değildi. Bu sebeple onun atabeyliğini elde etmek için, Nureddin'in Dımaşk ve Halep'teki emirleri birbirleri aleyhine entrikalara giriştiler. Dımaşk ve Halep'teki emirler arasındaki mücadeleyi neticede, Seyfeddin tarafından desteklenen ve Salâhaddin'e muhalif olan Sâdeddin Gümüştiğin ve Vezir el-Adl bin el-Acemi'nin önderlik ettiği grup kazandı. Bunlar muhaliflerine karşı komplolar kurmaya başladılar. Salahaddin'in kamplarına girerek koruyucularını öldürüp Salahaddin'i Eyyubi'yi de başından yaraladılar. Emirler, düşmanla mücadele edecekleri yerde birbirleriyle uğraşmaya başlamışlardı.

Kudüs kralı Amaury'nin ölümünden sonra Trablus emiri III. Raymond Kudüs'e vekil olarak atandı. Salahaddini Eyyûbi III. Raymond'u mağlup ederek onu büyük bir hezimete uğrattı.

Daha sonra Zengiler Musul ve Halep de bir ordu toplayarak Salahaddini Eyyûbi ile savaşa başladılar. Bunun üzerine Salahaddin ordusuyla müttefikler üzerine yürüyerek onları Hama yakınındaki Kurûn-ı Hama'da 1 Nisan 1175 tarihinde yenilgiye uğrattı. Salahaddin, Halep şehri önüne geldiğinde, Halepliler onunla anlaşmaya yanaştılar. Suriye'de aldığı yerler üzerindeki hakimiyetini tanıdılar.

Salahaddin daha önce, Haleplilerle yakın zamanda anlaşabilmenin mümkün olmayacağını görerek Abbasi Halifesi'ne bir elçi gönderip Suriye ve el-Cezire üzerindeki hakimiyetinin tanınmasını istemişti. Halep'ten Hama'ya döndüğü sırada 6 Mayıs 1175 tarihinde Abbasi Halifesi el-Müsta'zî

tarafından gönderilen temliknâme ve hil'atlar geldi. Salahaddin bunun üzerine, istiklâlini ilân ederek kendi adına hutbe okutup para bastırmaya başladı.

5- Salahaddin, Haçlılara karşı müdafaa tedbirleri aldıktan sonra, sırasıyla Birecik, Urfa, Rakka, Nusaybin, Dârâ gibi müstahdem kaleleri aldıktan sonra 10 Kasım 1182 tarihinde Musul'u muhasara etti. Musul, çok müstahkem bir şehirdi. Salahaddin bu muhasaradan bir netice almadığı için Sincar'a yöneldi. Sincar dönüşü Musullularla yaptığı bir anlaşmayla Musul topraklarını da almış oldu. Bu anlaşmayla Musullular, Haçlılara karşı yapılan gazalarda Salahaddin'in emrine asker vermeyi de kabul ediyorlardı. Böylece Doğuda Dicle nehrinden, Batıda Tunus'a, Güneyde Hint Okyanusundan Kuzeyde Toros dağlarına kadar uzanan İslâm toprakları Salahaddin'in yüksek hakimiyetini tanıyor, Nureddin'in ölümüyle parçalanmış İslâmi birlik daha da güçlü olarak yeniden kurulmuş oluyordu.

Salahaddin, amcası Şirkuh'un ölümünden sonra 26 Mart 1169 Salı günü Mısır'a vezir olarak tayin edildi.

Bundan sonra Salahaddin, Haçlıların Dimyat limanına karadan ve denizden yapmış oldukları saldırılarda büyük bir başarı gösterdi.

6- Ayrıca limandaki koyları sağlamlaştırarak Mukattam dağı üzerine bir kale imar etti.

Ürdün vadisinde Kerek ve Şevbek gibi iki önemli kale vardı. Haçlılar bu kaleleri yapmış oldukları seferlerle işgal etmişlerdi. Bu kaleler Mısır ve Şam bölgesi için önemli tehlikeler içermekteydi. Çünkü Kerek ve Şevbek kaleleri Mısır ve Dimaşk'a giden yolun ortasında bulunmaktaydı. Tabii ki bu kaleler Mısır, Şam bölgesi ve Mescid-i Haremeyn'e giden hacılar için tehlike oluşturmuyordu.

Bu iki kalenin tehlikesi özellikle Renaud de Chatillan'ın kaleye hakimiyetinden sonra daha da arttı. Renaud Halep kalesinde Müslümanların elinde yaklaşık olarak 16 yıl esir olarak kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra Kudüs'e gidip Kerek ve Şevbek'e Emir olarak atandı.

Salahaddin Eyyûbi, Kerek ve Şevbek'in tehlike oluşturduğunun farkındaydı. Genellikle de saldırılarını Kerek ve Şevbek etrafında yoğunlaştırıyordu.

Salahaddin H. 566/M. 1171'de Gazze, Askalan ve Taberiyye'yi kuşatarak, Eyle'yi aldı.

Salahaddin bir yandan İslam toprakları üzerindeki birliği sağlamaya çalışırken diğer yandan da Haçlılara yönelik hücumlarını da hiç durdurmadı.

H. 578/M. 1182'de Kerek hakimi Renaud de Chatillon, uzun süredir hayalini kurduğu bir amacı gerçekleştirme yolunda adımlar attı. Bu hayal, müslümanları en kutsal mekanlarında vurmak, hac mevsiminde Haremeyn-i Şerife'ye saldırarak hacıları alıkoymak, Peygamber Efendimizin mezarını deşmek, tüm mukaddes mekanları yıkmak ve bunun yanı sıra Yemen ticaret yolu ile Kızıldeniz'e açılan tüm limanlara el koyma düşüncesi idi. Bu bile, Haçlı savaşlarının altında yatan asıl amacın, İslam'ı ve müslümanları yok etmek olduğu gerçeğini anlatmaya yeter,

De Chatillon, donanmasını inşa ederek Ölü Deniz'e indirdi. Sonra gemileri parçalar halinde develerle taşıtarak Akabe körfezinde bulunan Eyle'ye nakletti. Burada gemi parçalarını bir araya getirterek, Eyle'yi alma hazırlıklarına başladı. Donanmasını denizciler ve savaşçı askerlerle takviye ettikten sonra, iki gemiyle Eyle limanının karşısında bulunan Kal'e adasını kuşattı. Ada halkının içme sularına ulaşmasını engelledi. Diğer gemiler ise Kızıldeniz içlerine dalarak hacı kabilelerinin yolunu kestiler. Saldırıları Kızıldenizin batısında daha da yoğunlaştırdılar. Haçlı gemileri, Kızıldeniz sularında 16 yolcu teknesini ateşe verdikten sonra Cidde limanının karşı kıyısında olan Ayzab sahiline ulaştılar. O zamana kadar bu denizde ne tüccar ne de savaşçı hiç bir batılı görmemiş olan müslümanlar, büyük bir dehşete kapılmışlardı. Haçlılar, Ayzab ve Cidde arasında hacı nakleden bir gemiye ve Yemen'den yüklenen iki erzak ve ihtiyaç gemisine el koydular. Bununla da yetinmeyerek Ayzab limanına indiler; Haremeyn-i Şerife'ye için hazırlanmış olan pek çok erzak ve mühimmatı da gaspettiler. Ayrıca, Mısır'ın güneyinde bulunan Kus'tan gelmekte olan bir hacı kafilesini esir alarak tüm hacıları öldürdüler ve mallarını aldılar. Haçlıların bölgedeki zulmü öyle bir aşamaya gelmişti ki, Kızıldeniz tarihinde böylesi bir zulme asla tanık olunmamıştı.

Bu olaylardan sonra haçlılar "Havra ve Yenbu" sahiline ulaştılar. Limandaki önemli gemileri yaktıktan sonra, hücumlarını Rabiğ çevresinde yoğunlaştırdılar. Cidde'ye hacıları taşımakta olan bir gemiyi içindeki hacılarla birlikte batırdılar.

Haçlılar, hacıları Beytü'l Haram'ı ziyaretten alıkoymak ve Peygamber efendimizin kabrini deşmek için, ısrarla Mekke ve Medine'ye girmek daha sonra da Yemen'i almak istiyorlardı. Haçlılar karaya inerek çevredeki be-devi kabilelerden yardım ve rehberlik alarak Medine'ye bir gün uzaklıkta-ki bir mesafeye ulaştılar. Medine ahâlisi büyük bir tehlikenin yaklaştığının farkındaydılar. Haçlıların kutsal beldelere yaptıkları acımasızca saldırılarından dolayı, bölge sakinleri artık kıyametin kopacağını düşünüyorlardı.

Renaud'un savaş gemilerini Kızıldenize indirmesi ve Haçlılar safında meydana gelen gelişmelerden Salahaddin Eyyûbi'nin muhtemelen, güçlü istihbaratı sayesinde haberi olmuştur. Renaud'un bu korsanlığını öğrenen Mısır naibi ve Salahaddin'i Eyyubi'nin kardeşi el-Melik el-Âdil prefabrik gemilerden meydana gelen bir filonun başına büyük amiral Hüsameddin Lü'lü el-Hâcib'i kumandan tayin edip düşman gemilerini takibe göndermiştir. Hüsameddin Lü'lü kumandasındaki bu gemiler, önce kaleyi muhasaa eden gemileri ele geçirdikten sonra Kızıldeniz'e açılmışlar, düşman gemilerini Hicaz açıklarında yendikten sonra, karaya çıkıp kaçan düşman askerlerini yakalamışlardır. Şubat 1183 tarihinde düşmanın harekâtı tamamıyla bastırılmış, Kızıldeniz ticaret yolu ve Hicaz, bu büyük tehlikeden kurtarılmıştı. Kızıldeniz yolunun düşman tarafından tekrar öğrenilmesini önlemek için alınan esirlerin hepsi öldürülmüştür. Bunun arkasından Dimyat'taki filo Mayıs 1183'te bir haçlı donanmasını ele geçirmiştir. Yine 1183'te haçlılar (Şerm el-Şeyh'in kuzeyinde) Sadr üzerine bir sefer düzenlemişlerdir. el-Melik el Adil bunlara karşı seçkin bir birlik göndermiştir. Düşmanı Useyle suyu yanında yakalayan bu birlik, onu mağlup ederek kıltan geçirmiştir.

Bunlardan sonra Salahaddin saldırılarını Kerek ve Şevbek çevresinde daha da yoğunlaştırdı. Salahaddin 22 Ekim-3 Aralık 1183 tarihleri arasında Kerek seferine çıktı. Kerek'i muhasara etti. Haçlı ordusunun yardıma gelmesi üzerine, muhasarayı kaldırıp düşman üzerine yürüdü. Düşman yine aynı taktiği uygulayıp bir meydan muharebesine yanaşmadı.

Bundan sonra, 13 Temmuz-4 Eylül 1184 tarihleri arasında Salahaddin, Kerek üzerine yeni bir sefer daha yaptı. Bu defa iç kale hariç, şehrin diğer kısımlarını ele geçirdi. İç kale düşmek üzereyken Haçlı ordusu yine imdadına yetişti. Salâhaddin, düşmanla bir meydan muharebesine tutuşmak için muhasarayı kaldırıp yine düşman üzerine yürüdü. Nablus, Cinin şehirlerini yağmalayıp tahrip ettikten sonra Dimaşk'a döndü.

1186 yılı sonlarında Renaud, Mısır'dan Şam'a gelen bir kervana el koydu. Kafiledeki muhafız askerleri esir aldı. Salâhaddin onun bu hareketinin iki taraf arasındaki anlaşmaya aykırı olduğunu bildirerek, kervanın ve alınan esirlerin serbest bırakılmasını hem Renaud'dan, hem kral Guy'dan istedi. İsteğine kulak verilmeyince 1187 yılı başlarında Kerek üzerine yeni bir sefer yapmaya karar verdi. Askerlerini cihada çağırdı.

Salahaddin Hicri 583 yılı başında ordugâhını Dımaşk'ın güneyindeki Ra's el-Ma'da kurdu. Burada bir kaç gün kaldıktan ve gelecek askerleri karşılaması için büyük oğlu el-Melik el-Afdal'ı bıraktıktan sonra, Kerek üzerine yürüyerek, Renaud'a bağlı toprakları yağmaladı. Renaud ise Kerek'ten dışarı çıkmaya cesaret edemedi.

Bu arada Raymon ve Kral Guy da, Dârûm'dan Antakya'ya kadar toplayabildikleri en büyük orduyu toplayıp, Mayıs ayı başlarında Safûriyye çayırında ordugâh kurmuşlardı. Bir kayda göre haçlılar 200 ila 2000 arasında Şövalye, 20.000 civarında piyade çıkarmışlardı. Salahaddin Ukhuwâ-ne denilen yerde bir harp meclisi toplayıp ne yapılması gerektiğini emirleri ile görüştü. Nihayet, düşmanla meydan muharebesi yapılmasına karar verildi. Salahaddin, ordusunun ağırlıklarını burada bırakıp, 1 Temmuz 1187 Perşembe günü sabahleyin Taberiyye'nin batısındaki dağın eteğinde, Lûbya ovasındaki Kefr-sebt denilen yerde konakladı. Burası bir meydan muharebesine elverişliydi. Öncü birlikler Safûriyye'deki düşman askerleri üzerine ok atarak, onları tahrik ettiler. Fakat, düşman bir meydan muharebesini göze alamadığı için, yerinden ayrılmadı. Bunun üzerine, Salahâddin ordusunu harb nizamında bırakarak, yanına kuşatma askerlerini alıp akşam doğru Taberiyye'yi kuşattı. Biraz sonra şehrin kale dışındaki kısımlarını ele geçirdi. Bunun üzerine kalede bulunan Raymond'u eşi haçlı ordusundan yardım istedi. 2 Temmuz Cuma sabahı Haçlı ordusu Safuriyye'den Taberiyye istikametine yürüyüşe geçti.

Salahaddin bunu duyunca, senelerden beri beklediği fırsatın doğduğunu gördü. Allah'a hamdedip, hemen ordusunun başına döndü.

Düşman ordusu tepeye ulaştığında III. Raymond eski bir kuyuyu aramaya koyuldu. Kuyunun kurumuş olduğunu görünce "Ülkemizi kaybettik" diyerek çığlığı bastı. Bu arada Müslümanlar, hristiyanların Taberiyye gölüne ulaşmalarını enellediler. Aynı zamanda Hittin tepesindeki kuru otları da ateşe verdiler. Mevsim yaz olduğu için, düşmanları mevsim ve savaşın ateşi kuşatmıştı.

Ama Salahaddin ise ordusunu bölük bölük gezerek onlara sabrı, sebatı ve takvayı aşıyordu. Temmuz ayının ikinci Cuması Haçlı orduları tamamen kuşatılmış durumdaydı. Çoğu batı tarihçileri bile haçlı ordularının bu çemberi yarıp geçmelerinin mümkün olmadığı görüşündedirler.

583 H. (Rebiülahir) Cumartesi günü düşmana karşı saldırıya geçtiler. III. Raymond mağlubiyetinin kaçınılmaz olduğunu kabul etti. O gün çok şiddetli çarpışmalar oldu. Düşman her taraftan kuşatılmış, ne ileri ne de geri gidebiliyordu. Haçlılar kurtuluş için yaptıkları her hamlede ağır kayıplar verdiler. Düşmanın safları parçalandı. Kaçmak isteyen bir gurup imha edildi. Düşmanın bir süvari birliği, savaşın kaybedildiğini görünce, ani bir hücumla Salahaddin'in kardeşi oğlu, Tak'ıyyüddin'in safları arasından kaçtı ve Trablus'a gitti. En sonunda Kral Guy'ın etrafında kenetlenen askerler Hittin tepesine çekildiler. Salahaddin'in yanında bulunan oğlu, her hücum sonrası, onları hezimete uğrattık diye bağıırıyordu. Babası Salahaddin ise Kral Guy'ın çadırını düşürmeyinceye kadar onları hezimete uğratmadık sayılır, diyordu. Müslüman askerleri atlarından inerek, Kral ve askerlerinin üzerine hücum ettiler. Kralın çadırından başka bir çadırın kurulmasına izin vermediler. Şövalyeler, kralı korumak için hamlelerde bulundularsa da fayda vermedi. Akka piskoposu öldürölüp gerçek haç Müslümanların eline geçti. Arkasından direnen bütün Şövalyeler esir alındılar veya öldürölldüler.

Tarihçiler der ki: "Öldürölrenlere bakan kişi kimse esir edilmemiş, esir edilönlere bakan kişi, kimse öldürölrmemiş sanırdı."

İbni Esir, bu savaşın haçlılar için olan ciddiyetini şöyle açıklar:

"Savaş başladıktan sonra bir yıl devam etti. Yeryüzü onların uzaktan görölnen toplu kemiklerine şahit oldu."

Kral Guy, Renaud de Chatillon, kralın kardeşi Gadefroï, Cübeyl sahibi II. Hugue de esir düşenler arasındaydılar. Salahaddin şükür namazı kıldıktan sonra önde gelen esirlerin getirilmesini emretti. Kral Guy ve Renaud de Chatillon dahil ileri gelen esirler getirildiler. Salahaddini Eyyübî, kralı yanına oturarak, korkusunu gidermeye çalıştı. Çok susuz olduğu için ona su verdi. Kral içtikten sonra suyun kalanını Renaud'a verdi. Salahaddin, Renaud'a suyu kendisinin vermediğini söyledi. Sonra Renaud'a anlaşmalara riayetsizliğini hatırlattı. Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'e söylemiş olduğu alaylı sözlerden dolayı Salahaddin vermiş olduğu yemine bağılı kalarak onu kendi eliyle öldürölldü.

Hittin meydan muharebesi Haçlı seferleri tarihinde en önemli savaşlardan biridir. Çünkü bu savaş sayesinde Haçlı kuvvetlerinin büyük bir bölümü imha edilmiş, Salahaddin de bundan sonra hızlı bir fetih hareketine girmiştir.

Bir kaç ay içerisinde 80'e yakın şehir, köy, kasaba ve kale geri alınmıştır. O gün fethedilen yerler bugün Yahudilerin işgal etmiş oldukları Filistin'deki mesafenin üç-dört misli kadardır.

Salahaddini Eyyûbi hemen Kudüs'ü fethetmeyi uygun görmedi. Kudüs'ü Avrupalılardan arındırdıktan sonra Bilad-ı Şam'ın sahillerindeki Akka, Askalan, Sayda, Beyrut ve Yafa gibi önemli şehirleri aldı. Ayrıca Sur'u da kuşattı. Bu bölge halkı can ve mal güvenliğine karşılık şehirlerini, hiç mukavemet göstermeden barış içinde teslim ettiler.

Salahaddin, Sayda'yı kuşattığı zaman, Sayda kontu Balian d'ibelin Kudüs'e gidip karısı ve çocuklarını alması karşılığında, şehri barış içinde teslim edeceğini söyledi. Ayrıca Salahaddin'e bir gece dışında Kudüs'te kalmayacağına dair yemin etti. Balian d'ibelin Kudüs'e girdiği zaman etrafını çocuklar, kadınlar ve yaşlılar sardılar. Ağlayarak, ondan kendilerini korumasını istediler. Bunun üzerine Balian d'ibelin, Salahaddin'e olan yeminini bozarak şehri korumaya karar verdi. Çocuk ve yaşlılara bile askeri eğitim vererek onları savaşa hazırladı. Daha sonra Salahaddin'e bir heyet göndererek şehir hakkında müzakerelerde bulunmayı talep etti. Ama Salahaddin onlara "Frenkler 91 yıl önce Kudüs'ü nasıl teslim aldılarsa öyle (savaşarak) teslim alacağını" söyledi. Haçlılar ise Kudüs'ü teslim etmeyeceklerini bildirdiler.

Salahaddin "Bilad-ı Şam"ın sahil kentlerinin çoğunu Haçlılardan arındırdıktan sonra, Kudüs'e geldi. Kudüs'ü, Kuzeyinden muhasara altına aldı. Mancınıklarla surları bombardımana başladı. İki taraf arasında çok şiddetli çarpışmalar ve yiğitçe mübarezeler oldu. Haçlılarda yenilme alâmetleri belirdi. Bunun üzerine bizzat Balian, konuyu Salahaddin ile görüştü. Salahâddini Eyyûbi'den olumsuz cevap alınca, Balian şöyle dedi: Ey Sultan, ölümden kurtuluş olmadığını görürsek, vallahi çocuklarımızı, kadınlarımızı öldürür, mallarımızı ve eşyalarımızı yakarız. Size ganimet alacak bir şey, esir olacak bir insan bırakmayız. Sonra Kubbet el-Sahrâ ve Mescid el-Aksâ gibi mukaddes yerleri tahrip ederiz. Bundan sonra, yanımızda esir olan binlerce müslümanı öldürürüz. Sonra hep birlikte size karşı çıkar, canını ve kanını müdafaa eden bir kişi gibi sizinle savaşırız. Bunun üzerine Sala-

haddin emirleriyle meseleyi görüştüktan sonra fidye karşılığı düşmana aman vermeyi kabul etti. 27 Recep H. 583/M. 1187'de Cuma günü Kudüs'ü teslim aldı. Şehirdeki Hristiyanlar 40 gün içinde adam başına 10'ar, kadın başına 5'er, erkek olsun kız olsun çocuk başına 1'er dinar (altın) fideye ödeyerek şehri terkedip istedikleri yere gidebileceklerdi. Salahaddin, onlara ayrıca bu fidyenin ödenmesinde sonradan bazı kolaylıklar tanıdı. Bazılarını fidye ödemekten muaf tuttu. Kırk gün içinde, şehirdeki Hristiyanlar çeşitli şekillerde fidyelerini ödeyerek veya muafiyete uğrayarak, şehirden çıktılar. Salahaddini Eyyubi'nin, kadınlara, çocuklara ve diğer Hristiyanlara karşı iyi davranışları bizzat Haçlılar tarafından takdirle övülmektedir. Salahaddin'in, yumuşaklığı ve affı karşılığında, Haçlıların Kudüs'e vahşice saldırıları ve 70 bin müslümanı amansızca öldürmeleri vardı.

Salahaddin'in fetih seferleri Kudüs alınınca da bitmemiş, Kudüs civarındaki bir çok kent alınıncaya kadar devam etmişti. Sadece fethedilmesi gereken Sur, Trablus ve Antakya kalmıştı. Bu arada Kudüs'ün müslümanlar tarafından geri alınması üzerine, Papa III. Urbanus kederinden ölmüş, yerine geçen VIII. Gregorius bir beyanname neşrederek, Katolik dünyasını yeni bir Haçlı seferine davet etmişti. Onun da ölümü üzerine III. Clemens papa olup yeni bir Haçlı seferi için hazırlıklara başlamıştı. Avrupa'da piskoposlar Hz. İsa'nın bir araptan dayak yerken yüzü kana bulanmış bir resmini yaparak "İşte Mesih'i müslümanların peygamberi Muhammed dövüyor" diye propaganda yapıyorlardı. Ayrıca, mezar üzerinde duran atların yapıldığı bir tabloyla da "İşte Hz. İsa'nın mezarı üzerine Salahaddin'in atları pisliklerini yapıyorlar..." diye Hristiyan alemini kışkırtarak müslümanlar aleyhine yenide ayaklandırmışlardı. Piskoposluk yeni bir haçlı seferi için bütün Hristiyan halkına % 10'luk vergi uygulamaya başladı. Salahaddini Eyyûbi'ye karşı, bütün Avrupa harekete geçmişti.

III. Haçlı seferine ilk yardımı gönderen II. William idi. İçinde binlerce asker ve savaşçının bulunduğu Norman donanmasını Antakya ve Trablus kentlerine gönderdi. Bu arada Alman İmparatoru Frederich Barbarossa'nın 100.000 kişilik bir orduyla kara yolundan gelmekte olduğuna dair haberler geliyordu. Barbarossa, ordusunun başında Regensbourg'tan hareket etmiş, Macaristan'dan geçtikten sonra, Bizans topraklarına girmişti. Salahaddini Eyyûbi ile Bizans İmparatoru'nun arası iyi olduğu için İmparator, Alman Haçlılarına ait haberleri ona bildiriyor, Almanların bu meşakkatli kara yolculuğuyla yıprandığını yazıyordu. Aynı zamanda Salahâddin'e Kilikya piskoposundan da Alman Haçlılarına dair devamlı şekilde haberler gelmek-

teydi. Bu da bizlere Salahaddin'in Hıristiyan cephesindeki başansını göstermektedir. Ancak Bizans İmparatoru İsaakios Angelos, Alman Haçlılarıyla başedemeyince ülkesinin topraklarından geçmelerine engel olamadı. Bu sırada Anadolu Selçuklu Devleti kriz içerisinde olduğundan II. Kılıç Arslan da Alman ordusunun ülkesinden geçmesine mani olamadı. Ancak Barbarossa'nın Kilikya sularında boğulması üzerine, Haçlılar daha da zayıfladılar. Dolayısıyla Müslümanlar Şam'ın Kuzeyinde bir çok esir almayı başardılar. Barbarossa'nın yerine geçen oğlu Frederich Von Schwaben kalan askerlerin başında Antakya'ya doğru yoluna devam etti. Sonunda Frederich Von Schwaben Akka önündeki Haçlı karargahına vardı.

Haçlı Seferine katkıda bulunan sadece Alman Haçlıları değildi. Bu arada Fransız Kralı Philipp Auguste ile İngiltere Kralı Richard Ceur de Lion (Arslan Yürekli Richard) da, gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra donanmalarıyla yola çıktılar. Richard, Kıbrıs adasına ulaştıktan sonra Bizanslılarla savaşa girdi. Bizans İmparatoru İsaakios'u yenerek, savaş için gerekli ihtiyaçları da aldıktan sonra Bilad-ı Şam'a doğru devam etti.

Salahaddini Eyyûbi, Kral Guy'ı Avrupa'ya dönmek ve kendisine karşı hiç bir zaman silah kullanmamak için İncil üzerine yemin ettirdikten sonra onu serbest bıraktı. Kral Guy, Sur kentine doğru yöneldi. Ancak Sur Kontu, Konrad, Kral Guy'ın kente girmesine izin vermedi. Bunun üzerine Kral Guy, Sur kentinin sınırları dışında bir karargâh kurdu. Salahaddini Eyyûbi'ye şehirlerini teslim eden Haçlı yenikleri de Kral Guy'a katıldılar. Ayrıca Avrupa'dan deniz yoluyla gelen başka Haçlı grupları da Kral Guy'la birleştiler. Kral Guy, Sur kentinin sınırları dışında Haçlılardan oluşan büyük bir birliğin toplandığını görünce, Salahaddin'e verdiği sözden vazgeçerek Akka'yı kuşatmak için Akka'ya doğru yöneldi. O sıralarda Salahaddini Eyyûbi de, Akka'da Şakif kalesini kuşatma altında bulunduruyordu. Kral Guy da Akka'yı kuşattıktan sonra, Akka'yı kara cihetinden kuşatma altına aldı. Ayrıca karargahı etrafında hendek kazarak içini suyla doldurdu. Bu arada Avrupa'dan deniz yoluyla gemiler gelerek Kral Guy'ın birliklerine katıldılar. Böylece Akka, hem karadan hem de denizden kuşatılmış oldu. Müslümanlar da Haçlı ordugâhına hücum ederek şehre olan düşman tazyiki azaltmaya çalışıyorlardı. Haçlılar ölümlerini ve yaşama ihtimali az olan yaralılarını dahi şehrin surlarının etrafındaki hendeğe atarak hendeği doldurmaya gayret ediyorlardı. Bu arada Akka üzerindeki çarpışmalar gittikçe şiddetleniyordu. Özellikle de Fransa ve İngiltere Krallarının gelmekte olduğuna dair haberle-

rin ulaşması Haçlıların maneviyatını arttırdı. Karadan ve denizden olmak üzere iki taraf arasındaki çarpışmalar yaklaşık olarak iki yıl sürdü. Bu arada kesintisiz Avrupa'dan yardım geliyordu. Bahaüddin bin Şeddad şöyle demektedir: "Haçlılara bir günde ikindi ve akşam namazları arasında ulaşan gemi sayısı tam 70 tane idi." Bu da bizlere Salahaddin'e karşı, Avrupa'nın bütün varlığıyla mücadele ettiği gerçeğini göstermektedir.

Buna karşılık Salahaddin ise Müslüman ülkeler ve hükümdarlarından yeterli yardımı alamıyordu. Salahâddini Eyyûbi, Muvahhidiler hükümdarına yazmış olduğu bir mektupta şöyle söylüyordu: "Nasıl olur da küfür kendi milletine yardım eder, İslam kendi milletine yardım etmez?!" Muvahhidiler büyük bir donanmaya sahip oldukları halde Salahadini Eyyûbi'ye herhangi bir yardımda bulunmadılar.

H. 587'de Akka, Richard'a (Arslan Yürekli) teslim oldu. Müdafilerin sayısı 2700'e ulaşıyordu. Zaten teslim olmanın şartlarından biri de müdafilerin can güvenliğinin sağlanması idi. Ancak Richard, anlaşmayı bozarak bütün müdafileri acımasız bir şekilde öldürdü. Bu durum Salahadini Eyyûbi'yi öfkeliendirdiği için o da Haçlı esirlerini öldüreceğine dair yemin etti. Yeminini de yerine getirdi...

Richard ordusuyla birlikte, Hayfa ve Askalan'a doğru yöneldi. Salahadini Eyyûbi, Haçlıları açık bir alana çekmek istediysen de ancak Haçlılar gemileriyle birlikte sahile yaklaştılar. Etraftan yapılacak muhtemel bir Müslüman taarruzuna karşı hemen cephe alabilmek için Haçlı ordusunun merkezi ortada, sol cenahı arkada, sağ cenahı önde bulunuyordu. Arsuf'a ulaşınca, Müslümanlar güçlü bir hücumla geçtiler. Ancak Richard birliklerini toplayarak kısa bir süre sonra aynı şekilde karşılık verdi. Bu sırada Müslümanlar safında büyük bir zayıflık verildi. Müslümanların bir bölümü de Arsuf ormanlarında saklandı. Bu arada Salahaddin savaş alanında yalnız başına kalarak "Ey İslam Ehli!" diye müdafilere çağrıda bulunuyordu. Daha sonra savaş alanından ayrılan Müslüman askerlerin bir bölümü tekrar geri dönerek Salahaddin'le birlikte çarpışmaya devam ettiler. Bu sırada Salahaddin askerlerini toplayarak Askalan'a yöneldi. Askalan'a vardığında surlardan yararlanamaması diye Haçlı ordusu surları yıktı. İki taraf arasında çarpışmalar oldukça şiddetliydi. Richard tekrar Kudüs'e yönelmek istedi. Ancak Salahaddin yaşadığı süreçte Kudüs'ün alınmasının mümkün olmadığını bildiği için amacından vazgeçti

Barışa ulaşmak için iki taraf arasında müzakereler başladı. Müzakereler sonucu 22 Şaban 588 H.'de Remle ateşkes anlaşması imzalandı.

1) Barış, 1192 Eylül'ünün 2'sinden başlamak üzere 3 yıl ve 3 ay müddetince yürürlükte olacak.

2) Lüdd ve Remle'nin tamamı veya yarısı Richard'a verilecek.

3) Salahaddin Eyyûbi "İsmailiye" bölgelerini Müslümanların idaresine, Kral Richard da Antakya ve Trablus'u Haçlı idaresine alacak.

4) Askalan, onarılmadan olduğu gibi kalacak.

Barış anlaşmasından sonra Richard, Akka'ya yönelirken Salahaddin Eyyûbi de şehrin onarımı için Kudüs'e gitti. Böylece tekrar yeniden Kudüs'ü alma ümitleriyle başlamış olan III. Haçlı Seferleri amacına ulaşmadan sona erdi. Haçlı ordularının Avrupa'dan almış oldukları bütün güç ve kuvvetlerine rağmen, Salahaddin Eyyûbi'nin Haçlılar karşısında gösterdiği azim, sebat ve onlara karşı giriştiği amansız mücadele, Haçlılara Kudüs'ü geri almanın imkansızlığını gösterdi.

Remle Barış anlaşması Salahaddin Eyyûbi'nin gücünü toparlaması için sadece bir süreden ibaretti. Salahaddin'in kardeşi Adil ve oğlu Afdal'a da bildirdiği gibi amacı, İslam aleminin birliği ve kuvveti için Anadolu, Ahlat, Azerbaycan ve İran'ın fethine çıkmaktı. Ancak ömrü bu düşüncelerini gerçekleştirmesine yetmedi ve 4 Mart 1193 (27 Safer 589) çarşamba sabahı hayata gözlerini yumdu.

Salahaddin Eyyûbi, Hz. Ömer'den sonra, Kudüs'ü fetheden ikinci büyük ünvanın sahibidir. Salahaddin Eyyûbi, büyük bir kumandan, devlet adamı, kültürel ve insani değerlerin hamisi idi. Müttaki, dünya hayatına önem vermeyen her türlü bencillikten ve kibirden uzak ideal bir devlet adamı idi. Onun cihad'a olan sevgisi şöyle anlatılmaktadı Yusuf bin Kabid, Salahaddin Eyyûbi'ye ikamet etmesi için Dımaşk'da bir ev imar etmiş ancak Salahaddin; "Allah'u Taâla bizleri, Dımaşk veya başka bir yerde ikamet etmekten ziyade, O'na kulluk ve O'nun yolunda cihad edelim diye yaratmıştır." diyerek, o evde ikamet etmeyi reddetmiştir. İbn Şeddâd, "Salahaddin Eyyûbi'nin kalbindeki derin cihad sevgisi onun bütün hayatını kapsamıştı." demektedir. Bütün ihtimamını savaş aletleri, asker ve müdafiler oluşturmaktaydı.

Salahaddin Eyyûbi, vatanını, evlatlarını ve sevdiklerini Allah rızası için, cihad etmek üzere terketmişti. İbn Şeddâd başka bir açıklamasında “Salahaddin Eyyûbi’nin, en çok arzuladığı ölüm Allah yolunda şehit olmaktı.” demektedir. Defnedilme saati yaklaştığında Veziri Kadı el-Fâdıl, belki Cennete girdiğinde ona dayanır” diye, kılıcının da Salahaddin Eyyûbi ile birlikte defnedilmesini emretti.

Kudüs'ün İşgali ve Fethi Sıralarında Selahaddin El-Eyyubi ve Haçlıların Farklı Tavırları

Ahmed Ağırakça*

*E*nenab-ı Allah, insanlara hakkı ve hidayeti öğretmek için gönderdiği peygamberleri aracılığıyla tüm beşeriyet büyük bir medeniyet oluşturmuş ve bu medeniyetin adını vahiy medeniyeti olarak isimlendirmiştir. Bu peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed (s.a.v.) vahiy medeniyetinin en son temsilcisi olarak bütün insanlığın sahip olduğu değerleri ve kutsal mekanların mütevelliliğini devralmış ve ümmetine teslim etmiştir: "Harem-i Şerif" olarak ifade edilen bu kutsal mekanları Mekke, Medine ve Kudüs şehirleri olup Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Davud ile Süleyman peygamberlerden teslim almış ve kıyamete kadar bunların koruyuculuğunu İslam ümmetine emanet etmiştir.

"Kulunu, geceleyin Mescid-i Haram'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren (Allah)'ın şanı pek yücedir." (17/1) Kur'an-ı Kerim'de etrafının bereketli kılındığı İsra 13/1, el-Enbiya 21/71-81, Sebe 34/18, el-Kasas 28/29-30 ayetleriyle mübarek bir belde olan Kudüs, artık Allah'ın üzerlerine indirdiği Tevrat ve İncil'i tahrif eden yahudi ve hristiyanların değil, mirac gecesinden itibaren müslümanlara devredilmiş bulunmaktadır.

Ziyaretlerin, İslam dinine göre sadece Mekke, Medine ve Kudüs'teki Harem-i Şeriflere yapılabileceğini ifade eden Hz. Peygamber bu kutsal mekanların muhakkak surette müslümanlar tarafından korunmasını ve bunu bir görev olarak algılamalarını istemiştir. Bu çerçevede içinde ve İslam'ın

(*) Türkiye, Prof. Dr., *İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi*

bütün insanlığa ulaştırılması ile insanlığın zalim rejimlerin egemenliğinden kurtarılması için başlayan İslam fetih hareketleri içinde Hz. Ömer zamanında fethedilen Kudüs, mübarek bir belde olarak h. 17 (639) yılından itibaren İslam devletinin sınırları içindeki önemli yerini almıştır. Gerek İslami naslar çerçevesinde, gerekse genel İslam medeniyetindeki yeri itibarıyla Kudüs, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in emaneti ve yadigârı olarak görülmüş ve bu anlayışla korunmuştur. İslam ilimler tarihinde el-Makdisi adı ve künyesiyle büyük ilim adamları yetiştiren bu belde, ayrıca büyük bir ilim ve kültür merkezi görevini üstlenmiştir.

Miladi dokuzuncu yüzyıldan onikinci yüzyıla kadar dünyayı aydınlatan İslam medeniyetinin zirvesinde bulunduğu asırlarda İslâm hilafeti ve merkezi yönetiminin güçlülüğü sayesinde İslam toprakları en iyi şekilde korunmuş ve bu medeniyet bütün dünyayı aydınlatmış bulunuyordu. İslam dünyasında hemen hemen her şehirde binlerce cild eseri raflarında bulunduran muazzam kütüphanelerin bulunduğu bu dönemlerde Avrupa'da en büyük kütüphane olan Paris Kraliyet Kütüphanesi'nde sadece beş adet kitap vardı. İslam dünyasında bugünkü bilgisayarın ilk şekilleri Cizre'li Ebu'l-İzz tarafından bu bölgede kullanılırken, batının hiç bir sarayında tuvalet bulunmuyordu.

Bu dönemde İslâm her alanda zirvesinde iken batı dünyası bir taraftan Endülüs'ün, diğer taraftan Anadolu'nun batısını müslümanların artık tamamen yurt edindiklerini görmesi üzerine hristiyanlığın dini heyecanını galeyana getiren Papa Urbanos ve onun görevlendirdiği Keşiş Piyer Lermit, dini duyguları depreştiren vaazlar vererek Avrupa'dan çapulcu denecek kitleleri bir araya getirip İslâm dünyasına saldırıya geçtiler.

Abbasi Hilafetinin zayıfladığı ve Önasya ile Orta-Doğu'da irili-ufaklı, birbirine düşman kardeşler olan bir çok devletçiklerin kurulduğu bir dönem olan onbirinci yüz yılın son iki yılı ile onikinci yüzyılın ilk yıllarında başlayan haçlı seferleri İslâm dünyasının kalbine aniden saplanan bir kama olmuştur. Bir tarafta Bağdat'ta Abbasiler, Anadolu'da Türkiye Selçukluları, Mısır ve Suriye'de Fatimiler birbirlerine karşı sert tavırlar içine girmiş, acımasızca birbirleriyle uğraşmakta iken, Piyer Lermit ve Godefroi (Godfruvu) Raymond, Tankred ve Boudouin gibi haçlı lider ve kumandanlarıyla Şövalyelerinin gerçekten çapulcu orduları Anadolu topraklarını aşarak aniden Antakya'yı ve ardından Kudüs'ü ve bir çok İslâm beldesini işgal ettiler. Antakya ve Maarratu'n-Nu'man'ı ele geçiren haçlılar, buralarda binler-

ce müslümanı acımasızca şehid ettiler. Haçlıların gelişi üzerine bölgede hakim bulunan Artukoğullarından Sökmen, aniden Şii-Fatimilerin saldırısına uğradı. Fatimiler bu kritik anda Kudüs'ü ele geçirmiş fakat haçlılara karşı koruyamamışlardı. El-Efdal İbn Bedru'l-Cemali kumandasında Kudüs'ü alan Fatimiler, buraya "İftiharu'd-Devle"yi Kudüs emiri olarak görevlendirmişlerdi.

Akkâ'dan sonra Kudüs üzerine saldırıya geçen haçlılar, şehri önce kırk gün kadar muhasara altına aldılar. Bu muhasarada Robert de la Normandie, Herodes (çiçek) kapısını, Robert de Flandre Dimaşk kapısını, Godfroï Yafa kapısını muhasara ettiler. Tankred ise etrafta yağma yapıp müslüman halkın koyun sürülerini ele geçirmişti. Kuşatma 7 Haziran 1099 günü başlatılmıştı. Ahşap ve dışarıdan balçıkla sıvanmış yürüyen kulelerle şehri kuşatan haçlılar, gözü dönmüş macera peşinden koşan Avrupa derebeyi kalıntıları ile toprak ve malikâne elde etmeye çalışan şövalyelerden ibaret idi. 14 Temmuz akşamı büyük saldırılarla kulelerden surlara doğru köprüler kurup şehrin surlarına ulaştılar. Önce Raymond surlara ayak basıp askerlerini içeri almaya başladı. Ertesi günün sabahında Godfurua saldırıya geçip öğleye doğru Flaman şövalyelerinin gayretleriyle haçlılar surlara tırmandılar. Bir çok noktadan şehre giren haçlıların acımasız saldırılarından uzak kalmak için çabalayan müslümanlar, Harem-i şerife, Mescid-i Aksa ve Kubbetu's-Sahra'ya doğru koşuştular. Maksudları buraları ikinci bir savunma alanı yapmaktı. Fakat savunma için gerekli tedbirleri alamadan haçlılar Mescid-i Aksa'ya ulaşmışlardı. Şehrin emiri İftiharu'd-Devle zor durumda kalınca en son çare olarak Davud kulesine sığındı ve büyük miktarda fidye ödemek suretiyle yakınlarıyla beraber şehri terkederek Askalan'a gitti.

İşte haçlıların işgali sırasında bütün Kudüs halkından kurtulabilen yegane küçücük grup bunlar oldu. Şehre giren haçlılar zafer sarhoşluğuyla -Runcimen'in tabiriyle- zincirden boşanmış deliler gibi yollara, evlere, dükkanlara ve camilere hızla saldırıya geçtiler. Önlerine çıkan herkesi kılıçtan geçiriyorlardı. Kadın, erkek çocuk ihtiyar demeden büyük bir katliama geçtiler. O gün akşama kadar ve müteakip gece içinde sürekli insan doğradılar. Ertesi gün sabah Mescid-i Aksa'ya saldıran bir başka haçlı grubu, burada bulunan bütün müslümanları tamamen kılıçtan geçirdi. Haçlılarla birlikte şehre gelen tarihçi Raimundus o gün Mescid-i Aksa'ya doğru giderken yol boyunca cesedlere ve dizine kadar çıkan kan göletlerine basa basa camiye ulaşabildiğini kaydeder. Haçlılar şehir-

deki bütün yahudileri de havraları içinde yakarak son fertlerine kadar yok etmişlerdi.

Kudüs'te öldürülen insanların sayısı hakkında rakam verilmeden şöyle deniliyor: "O gün şehirde yaşayan bütün halk en son ferdine kadar tümüyle öldürüldü. O gün için Kudüs'ün nüfusunu tahmin edenler, yetmiş bin, kimileri de ikiyüz bin müslümanın katliamdan geçirildiğini ifade eder. Bu davranışlar ve acımasız tavırlar, günümüze kadar devam eden ve bugün de aynısı görülen haçlı zihniyetini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Bu katliama se-yirci kalan Avrupalılar da sözde dehşete kapıldıklarını söylerler. Artık şehirde öldürülecek hiç bir müslüman kalmayınca, haçlı reisleri 17 Temmuz'da bir toplantı yapıp şehrin o günden sonraki yönetimi üzerinde kararlar almaya başladılar. Ve sonunda Godfurua kral ilan edildi. İlk Kudüs kralı olan Godfu-rua, etrafa saldırılar düzenleyip bir çok şehir ve kasabada katliamlar yaptı.

1099 yılında başlayan bu işgal, İslâm dünyasının kalbine saplanmış bir hançer misali bütün ümmeti derinden büyük bir hüzne boğdu. Çünkü şehirde yalnız halk değil, bir çok ilim adamı, âbid ve zâhid, yetişmiş insan telef edilmişti. Bu haber Bağdad'a hilafet merkezine ulaştığında bütün müslümanlar gözyaşı döküp kalbleri hüznle doldu. Bunun üzerine Abbasî Halifesi el-Muhtazhir Billah, Kadı Ebu Muhammed ed-Damganî başkanlığında Ebu Bekr eş-Şasî, Ebu'l-Kasım ez-Zencanî, Ebu'l-Vefa İbn Ukayl, Ebu Sa'd el-Hulvanî ve Ebu'l-Hüseyin İbn es-Semmâk'ı İslam dünyasında bir cihad çağrısı yapmak üzere yola çıkardı. Fakat her nedense bu heyet başarıya ulaşamadı.

Artık Kudüs, zalim haçlıların işgali altında kaldı. Fakat bu işgal İslâm ümmetinin kalbinde büyük bir yara olarak yer etti. O günden itibaren bütün müslümanlar Kudüs'ün haçlı işgalinden kurtulması gerektiğini konuşmaya başladılar. Bütün emirler, halk ve yöneticilerin zihninde hep Kudüs vardı. Bu işgal fazla sürmemeliydi. Fakat o günkü İslâm dünyasındaki siyasi dağınıklıklar, iç kavgalar başını alıp gittiği için buna nereden başlanacağı pek bilinmiyordu. Ancak Kudüs'e giden yollar aralanmalıydı. Urfa'da kurulan Haçlı kontluğu Mardin, Musul ve Diyarbekr'den buraya gidecek kuvvetlerin önünde bir sed teşkil ediyordu. İşte bu haçlı işgalinden 45 yıl sonra İmadüddin Zengi, tam bir ümmet bilinciyle hareket ederek Urfa'yı haçlı işgalinden kurtarıp 1144 yılında tekrar özgürlüğüne kavuşturup İslâm topraklarına kattı. Urfa'nın fethi, Kudüs'e giden yol idi. Artık müslümanlar bu yolu kısmen aralamışlardı.

İşte bu İslâmî duygu ile yanıp tutuşan ve İslâm ümmetinin yetiştirdiği kahraman evladından birisi olan Salahaddin el-Eyyubî, Urfa'nın fethi sırasında 6-7 yaşlarındaydı. Aynen bugün gibi İslâm dünyasının gündeminde Kudüs vardı. Kudüs'ün haçlılardan alınması düşüncesi vardı. Amcası Eseduddin Şirkuh'un yanında cihada çıkan Salahaddin Yusuf İbn Eyyub, kısa zamanda kahramanlığıyla ordu içinde ün saldı ve 31 yaşında iken de Suriye genel kumandanlığına getirildi. Bir müddet sonra Atabek Emiri Nureddin'in ölümü üzerine bağımsızlaşarak 1186 yılında Mısır, Suriye Kuzey Mezopotamya ve kısmen Filistin'de olmak üzere güçlü bir devletin başına geçti. İşte bugün artık İslâm dünyasının rüyasını gerçekleştirecek bir kahraman vardı. Salaheddin, Kudüs'ün fethi için gece gündüz düşünüyor ve bunun gerçekleşmesi için de var gücünü ortaya koyup sürekli olarak zihnini yoruyordu. O, Kudüs'ün fethi için yemin etmiş ve dünya tarihi boyunca altın harflerle yazılması gereken şu sözleri söylemişti:

“Kudüs işgal altında iken nasıl olur da bir müslüman gülebilir? Kudüs işgal altında iken nasıl olur da bir müslüman rahat yemek yiyip, rahat su içip, rahat bir uyku uyuyabilir? bu mümkün mü?...” Bu anlayış ve yaklaşım biçimi, Kudüs'ü her zaman fetheder. Bugün de artık müslümanların zihni bunlarla meşguldür.

Salaheddin, haçlılarla ilk defa ciddi olarak Hittin savaşında karşılaştı ve bu savaş İslâm ümmetinin kazandığı büyük savaşlardan birisi oldu. Bu muazzam zafer, sonunda Salaheddin, haçlıların en büyük kumandan ve yöneticilerini ele geçirdi. Ancak haçlılar böyle durumlarda ele geçirdikleri müslümanları acımasızca katliamdan geçirirken, Salaheddin bir müslümana yakışır bir tavırla onlara çok farklı muamele yapmıştı. Esirler içinde Kudüs kralı Kral Guy ve kardeşi Amaury bulunuyordu. Ayrıca Renaud de Chatillon ve üvey oğlu Onfroi de Toron ile Templier şövalye tarikatının ünlü üstadlarından Gerard de Ridefort ve Marki de Montferrat gibi kimseler vardı. Salaheddin bunları kendi çadırına alıp onlara iltifatlarla bulundu.

Günlerdir Hittin savaşı sırasında büyük susuzluk çeken Kral Guy'u bizzat yanına oturtup susuz olduğunun farkına varınca Hermon dağından getirilmiş kar ile soğutulan bir sürahi gülşerbeti sundu. Kral Guy kana kana içtikten sonra sürahiyi yanındakilere verdi. Bu esirlere Renaud'un suçlu bulunmasından dolayı cezalandırılmasından başka hiç bir şekilde kötü davranılmadı. İyilikseverliğin ve cömertliğin timsalini gören haçlılar kendi yaptıklarından acaba utanıyorlar mıydı?

Salaheddin büyük bir azim ve vakarla zafer sarhoşluğuna kapılmadan işgal altında bulunan diğer İslâm beldelerine yönelerek bunları teker teker işgalden kurtarmaya başladı. Önce Akka' üzerine yürüdü. Emanla teslim olmayı reddeden haçlılar 8 Temmuz 1187 günü Salaheddin'in eline geçtiler ama Salaheddin yine âlicenab'tı, onlara da dokunmadı. Hatta şehirde bulunan bir şeker imalathanesinin tahrip edildiğini duyduğunda çok üzül-müştü. Bundan sonra Salaheddin, Beyrut, Sayda, Nasıra, Kaysariyya, Nab-lus, Yafa ve Askalan şehirlerini arka arkaya haçlıların işgalinden kurtardı.

Artık sıra kutsal şehir Kudüs'e gelmişti. Şehir Balian b. Bârzân tarafın-dan korunuyordu. Salaheddin 15 Receb 583 (20 Eylül 1187) günü Kudüs önlerine gelip, şehrin muhasaraya en uygun yerini araştırarak bunun Amuda kapısı ile Sihnun kilisesi yakınları olduğunu tesbit etti. 20 Receb (25 Eylül) günü hemen mancınıklarını kurup kuşatmayı başlattı. 88 yıl ön-ce Godfurua aynı yerden Kudüs'e girmiş ve meşhur katliamı yapmıştı.

Haçlılar içerden şehri elde tutma, müslümanlar ise bu kutsal şehri ele geçirme mücadelesi veriyorlardı. Her iki kesim için şehir kutsaldı ama asıl varisler müslümanlardı ve bu şehri işgalden kurtarmalıydılar. Salaheddin'in ordusu büyük bir azimle savaşıyor, şehrin her tarafına mancınıklar yerleş-tirip surlarda lağımlar açıyorlardı. Haçlılar gittikçe zor anlar yaşıyordu. So-nunda şehri emanla Salaheddin'e teslim etmeyi kabullenip bunun için he-yetler oluşturdular. Gelen heyete, Salaheddin red cevabı vererek şöyle de-mişti: "Siz, 491 (1099) yılında Kudüs'ü işgal ettiğiniz zaman müslümanlara ve hatta buradaki yahudilere nasıl davrandıysanız, aynen ben de size öyle davranacağım. Siz nasıl onları katliamdan geçirdiyseniz, ben de size aynı muameleyi yapacağım."

Haçlı elçileri elleri boş olarak geriye kumandanları Balian'ın yanına döndüler. Bu sefer Balian'ın kendisi bizzat Salaheddin ile görüşmek üzere eman istedi ve Salaheddin'in huzuruna gelmeyi denedi. Fakat Salaheddin daha önce ona ve ailesine eman vermiş, Askalan'dan ayrılıp gitmeleri için izin vermiş, hatta onların böyle elemli göç etmelerine göz yaşı dökmüştü. Fakat Balian bu emana ihanet ederek sözünü tutmayıp Kudüs'ü savunmaya gitmişti. Düşmanın acı hallerine bile ağlayacak kadar duygulu olan Salahad-din, İslâm'ın menfaatleri gerektiğinde de son derece kararlı bir tavır takına-biliyordu. Ve bunun için bu sefer Balian'a eman vermeyip isteğini reddetti.

Bu arada savaş bütün hızıyla devam ederken, Salaheddin'in sancağı burçların birinde dikilmiş ve surun bir kısmı ele geçirilmişti. Eman verme-

yi kabul etmeyen Saladdin'e, haçlı reisi Balian'dan çok aşırı bir tehdit ulaşmıştı. Balian şehirde varolan her şeyi kadın ve çocuklarını kendi elleriyle yok edecek, bütün malları ve evleri ateşe verip her şeyi yakacaklarını ve sonunda müslümanlarca kutsal kabul edilen Mescid-i Aksa ve Kubbetu's-Sahra'yı tamamen yıkıp yakacaklarını ve onlardan bir eser bırakmayacaklarını, ayrıca ellerinde bulunan beşbin civarında müslüman esiri de en son ferdlerine kadar öldüreceklerini söyledi. Bu haber üzerine toplanan Salaheddin ve arkadaşları, haçlılara eman vermenin daha yararlı olacağını kabul edip eman verdiler. Bunun gereği olarak haçlılar fidye ödeyeceklerdi. Özellikle Balian b. Bârzân halkının kurtuluşu için 30 bin altın vermeyi kabullenmiş ve bunun için anlaşma yapılmıştı.

26-27 Receb gecesinde (2 Ekim 1187) günü şehir kapılarını Salaheddin'e açtı. Cuma günü Mescid-i Aksa'ya gelen Salaheddin ve yanındaki müslümanların zaferleri görülmeye değer bir zaferdi. O gün İslâm ümmetinin zaferi ve haçın mağlubiyeti idi. Ama buna rağmen 88 yıl önce yapılan katliama karşılık o gün hristiyan reisleri ve özellikle Patrik Heraclius kendi özgürlüğü için sadece on dinar ödeyerek üzerinde taşıdığı altınların altında ezilecek kadar yanına büyük bir yük almış ve arabalar dolusu halı ve gümüş kapkacaklar ile şehri terketmişti. Hatta Salaheddin'e baş vuran bu Patrik, kendisine yediyüz esirin bağışlanmasını istemiş ve bu isteği kabul edilmişti. Ayrıca Balian'a da beş yüz kişi bağışlanmıştı.

Patrik Heraclius, bütün bu iyilikleri anlayamamış, çekip giderken Mescid-i Aksa ve Kubbetu's-Sahra'nın bir çok kandil ve değerli eşyasını çalıp götürmüştü. Müslümanlar, üzerinde taşıdığı altınların altında sendeleyerek yürüyen Patrik'i gördüklerinde, Salaheddin'e bunlara el koymasını teklif edince Salaheddin: "Bu adama ben eman verdim, on dinardan başka hiç bir şeyini alamayız" demişti. 88 yıl önce bir çok ilim adamını katleden haçlıların torunları, bu vaziyette Kudüs'ten büyük bir müsamaha ile ayrılıyorlardı. Zaferden sonra müsamaha, İslâmın şiarıdır. Ama savaş sırasında müsamaha ve hoşgörü İslâmın zaferini erteler.

Salaheddin, şehri terkeden haçlıların dul ve yetimlerine bizzat kendi malından yol harçlıkları bağışlamış ve onlara yardım etmişti. Onun bu merhamet ve iyilikleri, bugünkü Avrupalı yazar ve özellikle haçlı seferleri uzmanları tarafından büyük bir takdirle karşılanıp Kudüs'ü 88 yıl önce işgal eden haçlıların yaptıklarıyla tamamen taban tabana zıt olduğunu itiraf ederek Salhaddin'in bu davranışlarını eserlerine kaydetmektedirler.

Salaheddin'in bu müsamaha ve affetme duygularını çok gören bazı emirler ele geçirdikleri esirlerden büyük miktarda paralar almaya kalkışmış ve bundan zenginlik elde etmişlerdi. Bunu işiten Salaheddin, kesinlikle karşı çıkmış ve bu gibi kötü davranışları ağır bir şekilde cezalandırmıştı.

Müslümanlar Kudüs'e girince, haçlıların yıllar önce işgal sonrasında Kubbetu's-Sahra'nın kubbesi üzerine yerleştirdikleri büyük bir haçı indirdiler. Bu büyük haç yıkılıp yere düşünce, Kudüs müslümanların getirdiği tekbirlerle inledi. 88 yıl önce müslümanlar burada katledilirken büyük fer-yadlar kopmuş, ilim adamlarının kelleleri yerlerde dolaşmış, ayaklar altında kalmıştı. Fetihten sonra da haçlıların bağırışmaları geliyordu fakat onlardan hiç de öldürülen yoktu. Hatta hristiyanlar şehirden ayrılıp giderken götürmedikleri mallarını müslümanlara veya burada kalmayı tercih eden ortodoks hristiyanlara rahatlıkla satıp paralarını alıp götürmüşlerdi.

Avrupalılar, Kudüs'e girerken hiç bir insanı istisna etmeden tümüyle yok etmiş, tarihte eşine az rastlanan kanlı bir günde büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdi. Salaheddin ve müslümanlar ise bu kutsal şehre girerken merhamet, şefkat ve zafer ihsan eden Allah'a şükür için düşmanlarına ne kadar farklı davranmışlardı. Bu iki farklı davranış, müslümanlarla Avrupalılar arasındaki barbarlık farkını rahatlıkla ortaya koymakta ve kimin barbar olduğunu göstermektedir. Bugün de yahudiler aynı zulüm ve katliamı, Filistin'de yapıp dururlar. Yarın müslümanlar Kudüs'e tekrar geldiklerinde, bu yahudilere Allah'ın dilediğinin dışında hiç bir kötü muamele yapmayacakları muhakkaktır.

Şanlı ve kahraman emir, İslâm kumandanı Salaheddin el-Eyyubî, İslâm'ın üçüncü kutsal şehri ve müslümanların ilk kiblesi olan Kudüs ve Mescid-i Aksa'yı özgürlüğüne kavuşturduktan sonra şehrin 88 yıl süren işgal pisliğinden ve öncelikle Mescid-i Aksa ve Kubbetu's-Sahra'nın yıllardır mezbeleğe dönüştürülen bu kötü halinden temizlenmesini emrederek ibadete hazır hale getirilmesini istemişti. Derhal işe koyulan görevliler, bu emri bir hafta içinde yerine getirmişlerdi.

26 Receb yani, Rasulullah'ın İsrâ ve Mirac gecesinde Kudüs'ün haçlılardan geri alınmasının büyük bir hikmeti vardı. Bu, Allah'ın Salaheddin'e ve tüm İslâm ümmetine bir ihsanı ve nimeti idi. 26 Receb'te fethedilen Kudüs'de bir hafta sonra 4 Şaban 583 (9 Ekim 1187) Cuma gününde Cuma namazı kılındı. Cuma namazını Dimaşk Kadısı Muhyiddin İbnu'z-Zeki kıldırmıştı.

Urfa'nın 1144 yılında fethedilmesinden sonra Kudüs'ün fethedileceği artık müslümanlara görünmeye başlamış ve fetihten yaklaşık yirmi yıl sonra ümmetin bütün fertleri bu fetih için hazırlıklara başlamışlardı. Atabek Emiri Nureddin Zengi zamanında, Halep'te bir marangoz, Kudüs'ün ileride fethedileceğini düşünerek, kendisinin de bu fethetme bir katkısının olmasını arzu etmiş ve Mescid-i Aksa için bir minber hazırlamıştı. Bu marangoz: "Benim de yarın fethedilecek Kudüs'e hediyem ve katkım bu olsun" anlayışı ile tarihte meşhur müslüman kişi örneklerinden birini ortaya koymuştu. Fetihden sonra Mescid-i Aksa'da kılınan bu ilk Cuma namazından sonra Salaheddin söz konusu minberin Halep'ten getirilmesini istemişti. Minberin yapılmaya başlanmasıyla fetih sonrası getirilip yerine yerleştirilmesi arasında tam yirmi yıllık bir müddetin geçtiği kaydedilir. Bu da müslümanın ferasetini göstermektedir:

Salaheddin, fetihten bir ay sonra 25 Şaban tarihine kadar Kudüs'te kalıp ve buraya gerekli tayinleri ve görevlendirmeleri yaptıktan sonra yeniden cihad hareketine devam ederek hala Frankların işgali altında bulunan diğer şehirleri fethetmek üzere Kudüs'ten ayrıldı.

Selahaddin'in Ordusunda Kürtlerin Rolü

6

Muhsin Muhammed Hüseyin*

*K*ürtler, tarihin çeşitli dönemlerinde kendi topraklarında ortaya çıkan Kürt emirlikleri ordularının birliklerini teşkil ediyorlardı. Ayrıca çeşitli İslami devletlerin ordularının teşkilatlarına da iştirak etmişlerdir. Onların rolleri özellikle Selçuklu Devletinin ve bu devletten doğmuş olan Atabek emirliklerinin düzenli ve düzensiz askeri birliklerini tanzim etmede ortaya çıkmıştır. Mısırlı tarihçi Rûvadarî'nin, "ed-Dürretü'l-Mudiyye fî Ahbarî'd-Devleti'l-Fatimiyye" adlı kitabında "H. 563/M . 1071 yılında meşhur Selçuklu sultanı Alparslan'a 10.000 kürt savaşı katılmıştır" dediğini görmekteyiz.

Bu bağlamda şunu zikrederim ki Kürtler, herhangi bir İslami devlet veya emirliğin ordusuna, ancak düşman birliklerine karşı harbeden bağımsız savaşçılar sıfatıyla iştirak etmişlerdi.

Ayrıca onların Haçlı Savaşlarındaki katkıları da bilinmektedir.

Bu yüzden Şâdî er-Ravadî el-Hizbanî el-Kürdî'nin iki oğlu olan Eyyüb ve kardeşi Şirkuh'un oğullarının ortaya çıkışı, İslam tarihi içindeki Kürtlerin Türk, Arap ve diğer kardeşleriyle omuz omuza oluşturdukları Kürt cihad tarihinin aydınlık safhalardan biridir. Bu rol, şecaat, güvenilirlik, yüce ahlak ve vatan sevgisi hususlarında izlenecek bir işaret olmak üzere, Eyyüb'ün evlatlarından biri olan Selahaddin Yusuf'un yıldızı parladığı zaman daha da önem kazanıp taçlanacaktır.

Türkmen olan Aksungur'un oğlu İmadüddin Zengi'nin oğlu olan büyük mücahid komutan Nureddin Mahmud'un döneminde Şam ordusunun

(*) Irak, Prof. Dr., *Erbil Selahaddin Üniversitesi Öğretim Üyesi*

başkomutanlığına yükselen amcası Şirkuh'un ordusundaki bu korkusuz askerin, yani Selahaddin'in nasıl olup da İslam tarihinde ve düşmana göğüs germe tarihinde dikkate değer ve çekici bir liderlik mertebesini ihraz ettiğini anlayabilmemiz için birazcık geriye dönmemiz gerektiğini belirtmeliyim.

Şâdî'nin iki oğlunun ailesinin Irak'ın en kuzeyinde bulunan Duvın şehrinde Tekrit'e, oradan Şam'a ve oradan da Mısır'a nasıl geçtiklerini; Yemen'i, Fırat el-Cezire bölgesini, Irak'ı, Anadolu'yu ve Tunus'u nasıl fethettiklerini burada anlatmamıza gerek yok.

Başlangıçta, gerek Mısır vezirliği hususunda birbirleriyle rekabet halinde olan (Dirğam ve Şavur) kişilerden, gerekse bizzat Fatimî halifesinden gelen yalvarma derecesindeki ısrarlı talepler üzerine; Suriye'nin hâkimi Nureddin Mahmud'un müdahalesini gerektirecek şekilde Mısır Fatimîlerinin çalkantılı anlar yaşadığı ve Haçlı tehlikesinin ciddi bir hal aldığı sırada ve ayrıca Mısır savunmasının çökmesi sebebiyle ve sınırlarda savaşçılar bulundurmak amacıyla Suriye hâkimi Nureddin, H. 559/M. 1164, H. 562/M. 1166 ve H. 564/M. 1168 yıllarında üç askerî sefer yapmak üzere birlikler göndermişti. Nureddin Mahmud, bu önemli görevi yerine getirecek ve bir kesin bir sonuca bağlayacak kişi olarak, ordusunun kumandanı olan Şirkuh'tan başkasını düşünmüyordu.

Ömrünün baharında bu olayların çağdaşı olan büyük tarihçi İbnü'l-Esir el-Cezerî şöyle der: Nureddin Mahmud, şecaati ve gözüpekliliği sebebiyle Şirkuh'ta, -gerek savaşlarında gerekse tavırlarında- başkalarının aciziyete düşeceği bir takım özellikler bulunduğu görmüştü. Bu yüzden -beklenildiği üzere- onu ordusunun başına getirdi ve hiç kimsenin onunla rekabete giremeyeceği şekilde Nuriyye devletinin liderliğinde önemli bir merteye bahşetti. "Hatta neredeyse yönetimde Nureddin'in ortağı haline geldi."

Nureddin, Şirkuh'un yardımıyla Haleb'i yeni doğmuş olan devletine katmayı başardı. Ayrıca kardeşi Eyyüb'e danışmasının yanı sıra Şirkuh'un önerisiyle de Şam'ı zaptetti. Nureddin, Şirkuh'un görüşüne binaen ve onun önderliğinde Mısır'a sefer gönderilmesini de onaylamıştı. Şirkuh, her üç saldırıda da Nureddin'in ordusundaki en iyi süvarileri seçmişti. Ancak şu göze çarpmaktadır ki her üç saldırıda sahip olduğu asker ve teçizat sayısı bir önceki saldırıya nisbetle artıyordu: Korkunç sayıdaki piyadelerin yanı sıra; birinci seferde 1000 atlı, ikinci seferde 2000 atlı, son seferde ise 8000 atlı.

Kaynakların, bu seferlerdeki Kürt kuvvetlerinin gücünü zikretmemesine rağmen, bu seferlerde en dikkati çeken komutanların Kürtler olduğunu tercih edebiliriz. Böylesi bir görüşe bizi sevkeden âmil, vezirliğe atanmasından iki ay sonra vefat eden amcası Şirkuh'un yerine Mısır vezirliğine Selahaddin'in atanmasının kabul edilmesiyle ilgili olarak sefer komutanlarını ikna etmeye çalışırken kadı İsa el-Hakkârî'nin yaptığı konuşma olmuştur.

Tarihçiler, Fatımî halifesi el-Adıd'ın Selahaddin'i vezir olarak tayin ettiğinde onunla birlikte Mısır'da bulunan ve Selahaddin'in yaşının küçüklüğünden dolayı -zira yaşı henüz 32'yi geçmemişti- ona itaat etmeyen, Nureddin'in ordu komutanlarının buna itiraz ettiklerini ve büyük tarihçi İbnü'l-Esir'in ifadesiyle, Mısır vezirliğine göz diktiklerini ve bu göreve kendilerinin getirilmesini istediklerini, kaydederler. Adı geçen fakih İsa el-Hakkârî orada bulunmaktaydı ve ileride Selahaddin'in ordu kumandanlarından biri olacak Seyfüddin Ali'ye (el-Meştub el-Hakkârî) hemen koştu ve "Aynü'd devle el-Yârûkî, Hüsrev bin Telil el-Hüzbanî ve Selahaddin'in dayısı Şihabüddin Mahmud gibi senin için tehlikeli rakipler olduğu müddetçe sen Mısır vezirliğini hiçbir zaman ele geçiremezsin. Bu yüzden Selahaddin'in bu göreve getirilmesini onaylamalısın." diyerek onu etkiledi. Ve onun Selahaddin'in safına geçmesinde başarılı oldu. El-Meştub el-Hakkârî de buna muvafakat etti. Daha sonra Kadı, Selahaddin'in dayısına gitti ve ona "Selahaddin'i yönetimden uzaklaştırmaya çalışan ilk kişi sen olma" diyerek kardeşinin oğluyla rekabete girmemesi ve yarış alanından geri çekilmede sona kalan kişinin o olduğu hususunda onu da ikna etti.

Sonucu kabullenmeleri hususunda diğer komutanları ikna etmek için Kadı'nın gösterdiği çabalar birbirini izledi. Daha sonra Hüsrev bin Telil el-Hüzbarî'ye gitti ve ona "Gerçek şu ki bütün insanlar Selahaddin'e itaat etti. Senden ve itirazında inatçılık eden el-Yârûkî'den başka kimse kalmadı." dedi. El-Yârûkî'nin, yaş itibarıyla o topluluğun en büyüğü ve en fazla adama sahip olması itibarıyla Kadı'nın girişimleri ona fayda vermedi. Ve olanlara karşı çıkarak Mısır'ı terkedip Şam'a döndü. Mısır'da hassas bir konuma sahip olması sebebiyle bu tavrına Nureddin Mahmud'un canı çok sıkıldı.

İleriki dönemde Selahaddin'in ordusunun hareketini incelediğimizde şunu gözlemleyebiliriz ki Selahaddin'in ordusuna kattığı en dikkate değer Kürt topluluğu, geçmiş dönemlerde kendi memleketleri gibi oldukça geniş

bölgelere, özellikle de Erbil bölgesine, Azerbaycan ve el el-Cezire gibi oraya komşu bölgelere hakim olan “Hüzbanîler”dir. (Bu hususta araştırmacı Ahmed Abdülaziz Mahmud’un “Azerbaycan, Erbil ve el-Cezire’de Hüzbanîler” adlı bir master tezi bulunmaktadır. Hakkarîler ve Haçlı savaşlarının-
daki rolleriyle ilgili bir tez de araştırmacı Nehbez Mecid Emin’e aittir.)

Emir Muşek, Emir Hüsrev, meşhur Emir Ebu'l-Heysâ el-Hüzbanî, Selahaddin’in ordusunda bulunan bu topluluğun kumandanlarından birkaçıdır.

Ayrıca Selahaddin, doğu Anadolu ve doğu Musul bölgesinde bulunan bir çok kale ve kasabaya sahip olan Hakkarîleri de kendi ordusuna kattı. Başlarında ise yukarıda adı geçen Seyfüddin Ali el-Hakkarî bulunmaktaydı. Bu kişi, katıldığı savaşlardan birinde aldığı bir darbe sonucu yüzünde oluşan derin bir yarıktan dolayı “el-Meştub” (yarılmış) lakabıyla meşhur olmuş ve bu lakap, hem onun hem de korkusuz oğlunun (İbnü'l-Meştub) ismi haline gelmişti. Selahaddin’in biyografisini yazan tarihçi Kadı İbn Şedad, onu “Kürt meliklerinin büyüğü” olarak vassfeder.

Komutan Selahaddin’in ordusunun liderliğine ve organizasyonuna Emir Hoşterin’in yönetimindeki el-Hamîdî, el-Mârânî, ez-Zurzârî ve el-Hakemî kabileleri de iştirak etmişti.

Fatımi ordusunu yenmede Selahaddin’in Kürtlere güvenmesi

Gerek iç düşmanlarını, gerekse Mısır’a göz diken haçlı ve Bizanslıları tasfiye ederken, Selahaddin Mısır’ın yönetimiyle ilgili kararlarda Kürtlere dayanıyordu. H. 564/M. 1168 yılında Fatımî ordusu 50.000 savaşçıyla birlikte Cevher Ali’nin liderliğinde kendisine başkaldırınca Selahaddin, “Beyne'l-Kasrayn” bölgesinde ortaya çıkan bu hareketi bastırmak için, Huzbarî bir Kürt komutanı olan Ebu'l-Heyca’yı göndermişti. Daha sonra Selahaddin’in kardeşi Turan Şah da diğer kalanları püskürtmüştü. Diğer kardeşi Seyfeddin Ebu Bekir ve dayısının oğlu Musek bin Ceku da aynı şekilde davranmıştı.

Selahaddin, savaşçılarla yaptığı ateşli çarpışmalarda Kürtlere itimat ediyordu. Hittin savaşında Kürtlerin liderlik rolleri sözkonusudur. Haçlıların kralı Guy de Lusignon’u esir alan Derbaz el-Kürdî’dir. Ayrıca Arnat Reginald de Chatillon’u da İbrahim el-Maranî esir almıştı.

H. 585/M. 1189 yılında Akka ovasındaki büyük çatışmada ordunun cenahlarını Selahaddin’in oğulları Ali ve Hızır, kardeşinin oğlu Laşin yönetiyordu. Başlarında da Selahaddin’in amcaoğlu Takiyüddin bin Şehinşah

bulunuyordu. Emir Seyfuddin Ali el-Meştub, *Mecla bin Mervan*, Marani ve Hakkari kürtlerinden bir topluluk da ordunun diğer cenahlarını kontrol ediyorlardı.

Sonuç olarak; Allah yolunda savaşmada, İslam'ın kutsal topraklarını bağımsızlığa kavuşturmada, iki kıblenin ilki ve iki hameynin üçüncüsü olan Mescid-i Aksa'yı kurtarma uğrunda cihada gönüllü olarak katılan bu müslümanlar Kürtlerin ağırlığı, kimi tarihçilerin Selahaddin-i Eyyûbî'nin devletini "Kürt Devleti" diye isimlendirmesine sebep olmuştur. Halbuki bu ifade çok da hassas değildir. Bu hususta bu tarihçiler, Mısırlı meşhur araştırmacı Dr. Nazır Hasan Sa'davi'nin de dediği gibi, Selahaddin'in liderlik kademelerini kürtlere tevdi etmesine dayanmaktadırlar. Doksanlı yılların başında, Dr. Said Abdülfettah Âşur en son araştırmasında şöyle demektedir: "Bu noktada aklımızdan çıkarmamamız ve küçük görmememiz gereken büyük bir gerçek bulunmaktadır: Selahaddin ve ailesi Kürt idi. Bu ailenin bireyleri bir şeyle övünmek durumunda kaldıklarında müslüman olmakla övünmüşlerdir ve hâlâ da övünmekte diler. Çoğunlukla kürtçe konuşuyorlardı. Bu yüzden, -Mısırlı araştırmacının da dediği gibi- Eyyübîlerin liderlik hususunda bu kavme güvenmeleri doğaldı. Özellikle bu kavim, oldukça sağladı ve lüks bir yaşam içine çok az dalmış bir kavimdi."

Pekçok esere sahip olan Dr. Seyyid el-Baz el-Arîni de bu görüşü desteklemiştir. Profesör Grousset de şöyle demektedir: "Eyyübî ailesinin şöhet bulduğu düşünce üretkenliği ve ahlakî sağlamlılık özellikleri onlara, içinde yaşadıkları muhitte üstünlük ve egemenlik bahşetmiştir. Kürtler her ne zaman bir dinamizm ve yiğitliğe sahip oldularsa kısa sürede, Mısır ve Suriye'deki durumların değişmesinde büyük etkisi bulunan Ortadoğu'ya güç desteğinde bulunmuşlardır." Ortadoğu ayrıca diğer bütün İslam bölgelerinin durumlarının değişiminde de rol oynamaktadır.

Haçlı Savaşlarındaki Dinî Faktör

Muhsin Muhammed Hüseyin*

Giriş

"*İslam'ın Ortaçağlarında Filistin Tarihi*" adlı kitabımızda veciz bir şekilde Haçlı savaşlarını hazırlayan bazı sebeplere işaret etmiştik. Gerçek şu ki Avrupalı hristiyanlar ile müslümanlar arasında iki yüzyıl kadar devam eden bu savaşların etkenlerinden bahsetmek hiçbir şekilde sona ermeyecektir. Bu savaşlar, farklı devlet ve gruplar arasında, Doğu ile Batı arasında sürekli -hem eski hem yeni- mücadele halkalarının en önemli bir halkası olarak telakki edilmektedir. Bu halkalar çeşitli görünüm almıştır. Bu saldırıları düzenleyenler, geçip giden zaman boyunca birbirinden farklı sebepler ve gerekçeler ileri sürmüşlerdi. Bunun yanı sıra bu savaşların durumundan bahseden kimi yazarlar da halihazırdaki düşlerini ve siyasal, dinî ve millî düşüncelerini... v.s. bu savaşlara uygulamaya çabalayarak kendilerince bir takım sebepler uydurmaktadırlar. Bu yazarlardan kimisi de, en meşhur Grek tarihçisi Thucydides'in (M.Ö. 456-396) zikrettiği şekilde, tarihin tekerrür ettiği düşüncesine dayanarak, olanları açıklamak amacıyla ihtiyatlı (tedrici) tavırlar takınmaktadır.

Ancak biz burada -gücümüz ölçüsünce- tarafgirlikten veya tarihe peşin ve önyargılı bakmaktan uzak bilimsel görüşleri temel alarak, Haçlı Savaşlarının etkenleriyle ilgili olarak bu tür tarih-dışı tasavvurlardan uzak durmaya çalışacağız. Bunun yanında ise diğer faktörlere değinmeksizin,

(*) Irak, Prof. Dr., *Erbil Selahaddin Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Haçlı Savaşlarının ilan edilmesindeki “haçlı” dinî faktöründen bahsetmekle yetineceğiz. Bu çabamızda bizi başarıya iletmesini Allahu Tealadan diliyoruz.

Araştırma konusu

Bu araştırmadaki hedefimiz, ne bu eski savaşların akıntısına kapılmak, ne de -sefer düzenlenip savaş ilan edildiği zaman- hiç kimsenin ne kadar süreceğini, kaç sefer düzenleneceğini ve ne kadar kan akıtılacağını bilmediği bu seferlerde meydana gelen olayların akıntısına kapılmaktır. Ancak savaşçıların ayakları bu topraklara basar basmaz bu toprakların zenginlikleri onları daha fazla sefer düzenleme hususunda kışkırtmıştı. Ve onlar, oradaki varlıklarının ebediyen süreceğini sanmışlardı. Onların bu varlıklarına karşı İslam mukavemeti başlayınca ikinci bir sefer düzenlemeye kalkıştılar. Özellikle de Musul Atabegi İmadüddin Zengi bin Aksungur'un, İslam toprakları üzerinde el-Cezire-Fırat bölgesinin yukarılarında kurulan ilk kontluk olan “Ruha (Urfa) Kontluğu”nu istila etmesinden (H. 539/M. 1144) sonra. Böylece seferler birbirini izledi.

Evet, daha sonra birinci diye isimlendirilecek olan sefer de girdikleri, doğruya giden yolda tökezlediler ve -kesinlikle- bu seferlerin sayısının, sekiye varıncaya dek süreceğini ve Akka'da kendilerine karşı kazanılan zaferden sonra son sahip oldukları kalelerinden sürülmelerine kadar bu seferlerin tam iki asır (H. 490-690/M. 1096-1291) devam edeceğini de hesap etmiş değillerdi. Birinci, ikinci, üçüncü ve altıncı seferin Suriye ve Filistin'e; beşinci ve yedinci seferin Mısır'a; dördüncü seferin de Bizanslıların (Ortodoks hristiyanların) başşehri Konstantiniyye'ye (İstanbul) yapıldığı bilinmektedir. Böylece birinci seferin az öncesinde Fransa'nın Clermont şehrinde Papa II. Urban'ın yapmış olduğu konuşmada deklare edilen dinî hedeflerden sapılmış oldu. Tunus'a düzenlenen sekizinci sefer de bu sapmanın kapsamına girmektedir. Bu meşhur ve büyük sekiz seferin yanısıra sayısı tam olarak bilinmeyen birçok küçük sefer de düzenlenmiştir. James Robinson'un da dediği gibi, hiç bir sene yoktu ki silahlı birlikler doğruya ulaşmış olmasın. Gerçek şu ki kazanmış oldukları en büyük zafer, üç Haçlı (Latin) Kontluğunun kurulmasına sebep olan birinci seferde olmuştur. Bu kontluklardan birincisi el-Cezire bölgesindeki Ruha (Urfa) Kontluğu; ikincisi kuzey Suriye'deki Antakya Kontluğu, üçüncüsü de Suriye sahili ortasındaki Trablusşam Kontluğu'dur. Ayrıca Filistin'de de Beytül-Makdis Krallığını kurmuşlardı.

Burada şunun zikredilmesinde fayda bulunmaktadır. Bu olayların muasırı olan İslam tarihi kaynakları bu savaşırlara “*baçlı savaşırları*” adını vermemişler; yalnızca bu saldırgan toplulukları ve oraya yerleşenleri “*frenkler, kafirler, Teslis’in kulları, baçın kulları*” diye isimlendirmişlerdi. Ortaçağlarda bizzat Haçlılar, aralarında tarihçiler de olmak üzere, bu askeri operasyonları şu şekilde isimlendirmişlerdi: *Mukaddes topraklara giden yol, göç, Rabb’in yolundan gitme, seyahat, genel seferberlik, baçlı seferi, İsa Mesib’in projesi, Beytü’l-Makdis’in haccedilmesi*. Onyedinci asırda ise “Haçlı Savaşı” terimi ortaya çıkmıştır. Bunu ilk kullanan ise -elde bulunan bilgiler ışığında- 1675 yılında “*Haçlı Savaşırları Tarihi*” adlı araştırmasında Fransız tarihçi Luis Hampor’dur. Almanya’da ise bu kullanım Leisink’e dayanmaktadır.

Dinî faktör

(O takdirde araştırma konumuzla herhangi bir şekilde ilişkisi olanlar hariç, birinci seferden önce ve sonra meydana gelen tarihî olaylardan bahsederek değiliz.)

Öncelikle bu savaşların sebepleri, bir yanda İslam, diğler yanda Haçlılar olmak üzere, mücadelenin iki tarafında da yatmaktadır. Ancak İslam alemiyle ilgili olarak, birkaç on yıldır, hatta birkaç asırdır bu alemin bütün azalarını istila etmiş bulunan zayıflık, saldırgan savaşçıları cezbeden temel faktör idi. Tarih bize öğretmiştir ki savaşçının gücü zaferin elde edilmesi için yeterli değildir; onu zafere taşıyacak olan karşı tarafın zayıf olmasıdır. Bu, zafer kazanan kişinin sürekli olarak güçlü olduğu anlamına gelmez. Burada ifade etmek istediğimiz kuvvet, zorunlu olarak sayı ve techizat gücü değildir.

İslam tarafının zaafına gelince; İslam bölgesi, İslamî devletler ve kuvvetler arasında siyasi bir parçalanmışlık ve dağılmışlık hali yaşıyordu. Hatta kimi zamanlar bu çekişme, bu bölgenin daha önce tanık olmadığı bir düşmanlığa varmıştı. Ayrıca kendi başına gelmedikçe ve düşman (savaşçı veya işgalci) kendi sınırlarından uzak durdukça, diğler İslamî topluluklarının başına gelen zarara karşı bir vurdumduymazlık da sözkonusuydu. O dönemde İslam’ın iki temel tarafı (Abbasi ve Fatumi hilafeti) haçlı savaşçıları kendi nüfuz alanlarına dokunmadıkça (ki daha sonra bilfiil dokunacaklardır) karşı tarafın nüfuz alanı içinde başına gelen felakete karşı bir seyirci tavrı takınıp diğler tarafa karşı -zira o karşı taraftır- kılını bile kıpırdatmayarak müstehzi bir şekilde bakakaldığında açık bir şekilde Haçlı savaşlarında (daha sonra da Moğol saldırısında) olanlar oldu.

Böylece her iki taraf da bölüşmeye çalıştıkları Suriye sahillerindeki nüfuz bölgelerini kaybettiler. Haçlı işgalinin pençelerine -çoğunlukla da gönüllüce- düştüklerinde bu bölge halkının çıkarları ve kaderleri hususunda düşünmeksizin mezhebî sebepleri bahane ettiler.

İslam dünyasının hem doğusu, hem de batısında Haçlı savaşlarının şümulu konusuna gelmişken şunu zikrederim ki müslümanlara karşı yapılan İspanya yeniden fetih (neconquista) savaşları, Haçlı savaşları teriminin taşıdığı o hassas anlam çerçevesinde haçlı savaşları diye nitelenemez. Ancak Papalık, Filistin seferine iştirak etmek yerine Endülüs müslümanlarına karşı savaşa katılmak hususunda kendine bağlı şövalyeleri teşvik etmiştir. Hatta bu hususta, çeşitli vesikalar bulunmaktadır ki bunların arasında 1096'nın başı ile Temmuz 1099 arası bir tarihe, yani haçlı seferinin başladığı döneme kadar uzanan ve Papa tarafından İspanyol kontlarından birine gönderilen bir mektup da yer almaktadır. Papa bu mektubunda şöyle demektedir: "Eğer bir başka bölgedeki şövalyeler, Doğu Kilisesine (bununla Filistin'deki kilise kastedilmekte) yardım etmek üzere hep birden yola çıkmaya ve kardeşlerini müslümanların azgınlığından kurtarmaya karar vermişlerse sizin de -bizlerin cesaretlendirmesiyle- bütün çabanızı sarfetmeniz gerekir. Hiçbir kimsenin Rabb'i ve kardeşlerini severek katıldığı bu seferde öldüğü takdirde günahlarının bağışlanacağı hususunda herhangi bir şüphesi bulunmasın. Kesinlikle o kişi, Rabb'in geniş rahmetinin lütfuyla ebedî hayattaki nasibine kavuşacaktır. Bu yüzden sizden birisi Asya'ya gitmeye karar verdiği takdirde yeminine sadık olması gerekir. Zira bir bölgede hristiyanları müslümanların elinden kurtarıp başka bir bölgede onları azgınlıklarıyla yüzyüze bırakmamız iyilik değildir."

Sırası gelmişken şunu da kaydedelim ki batılı kaynaklar, Suriye'deki haçlı seferi komutanlarından ve kontlarından bazılarının daha önce Endülüs'teki yeniden fetih (reconquista) savaşlarına iştirak ettiklerini zikrederler. İspanya yeniden fetih savaşlarına katıldığı bilinen kişilerden birisi de meşhur haçlı seferinin komutanı Saint Gilles'li Raimond'dur.

Şimdi Avrupa'yı doğuya sefer düzenlemeye sevkeden dinî etkenler konusuna girelim.

Katolik kilisesinin direktifleri

1095 yılının 27 Kasım'ında (H. Şevval 488) Papa II. Urban (1088-1099) Güney Fransa'nın Clermaont şehrinde, savaşın başladığını duyuran

ateşli bir konuşma yapmıştı. Orada bulunanların haykırıları ise kelimeleri az, ancak anlamı derin kısa bir cümleden ibaretti: “*Bu, Tanrının isteğidir*” ya da “*Tanrı bunu istiyor.*” (Deus le Volt) Bütün ülkelerde bu haykırış yankılandı ve kalblerin derununa nüfuz etti. Ve Filistin’e akın edip İsa Mesih’in kabrini kurtarmak amacıyla düzenlenen bu savaşların etkenlerinin hakikatini dile getiren en belîğ bir ifade haline geldi. Bütün bunlar, Katolik-Latin Kilisesi’nin, Avrupa’daki insanların mukadderatını ve özel ve genel yaşamlarını denetim altında tuttuğu bir dönemde gerçekleşmişti. Kraların, kontların, ileri gelen dinadamlarının, tüccarların ... vs. maslahatları da dahil olmak üzere her şeyin, dinî inancı eksen aldığı ve o dönemdeki kilisenin yorumlarına boyun eğdiği bir dünyada bunlar tuhaf olaylar değildi. Ciddi tarihî araştırmalar ve tutanaklar isbat etmiştir ki bu kilise, kendi müntesiplerini müslümanlarla ve kilisenin hristiyanlıkla ilgili yorumlarına karşı çıkanlarla savaşmaları için sürekli olarak yalnızca cesaretlendirmekle kalmamış; aynı zamanda da bu savaşların organize edilmesine ve denetlenip yönlendirilmesine çağrıda bulunup teşvik etmiştir.

Evet, gerek İslam’ın doğuş yıllarında Suriye ve Mısır’da, gerekse daha sonraları Rum sınırlarında savaş bazan müslümanların, bazan da Bizanslı Rumların zaferiyle sonuçlanıyordu. Ancak bu kez yeni bir durum sözkonusuydu: Müslüman ülkelere sefer düzenlenmesine batılı Hristiyanların da iştirak etmesi; savaşçının sevaba erişeceği bir “Kutsal savaş” halinde müslümanlarla muharebe etmeleri için kilisenin, müntesiplerini sürekli bir şekilde cesaretlendirmesi; İspanya, Sicilya ve İtalya’dan müslümanların kovulması için Papalığın onları tahrik etmesi. Hatta Papa VII. Gregoire, müslümanların Anadolu’dan da atılmalarını istiyordu. Papalar, vaadde bulunarak ve teminat vererek Avrupalıların duygularını harekete geçiriyordu. Bazı piskoposların Papa VIII. John’dan Tanrı’nın kilisesini müdafaa etmek, ve Mesih’in dini ve devleti adına savaşlarda ölenlerin ve ölecek olanların, bağışlanmayı elde edip etmeyeceklerini sorduklarını; Papa’nın da, tevbele ri kabul edilen kimselerin bağışlanacağıyla ilgili “İncil”den iktibas edilen bir paragrafla onlara cevap verdiğini ve bunun yanı sıra kilise uğruna ve onun öğretileri adına ölenlerin bütün günahlarının affedileceğini vurguladığını yeri gelmişken hatırlatalım.

Bununla birlikte onbirinci asırda “Hac Hareketi” diye isimlendirileceği şekliyle Filistin’deki kutsal yerleri ziyaret edenler de çoğalmıştı. Bu hareket, kendisini muazzam katedrallerin inşa edilmesiyle ve Fransa’da Cluny manastırı hareketiyle ifade eden dinî uyanış hareketine de mutabık bir ha-

reketti. Bu ıslahat hareketi her tür vasıtayla hacca gitmeyi teşvik ediyordu. Bu vasıtalar arasında, kutsal topraklara uzanan yolların kenarında otellerin inşa edilmesi ve seyahatlerin düzenlenmesi için beyanatta bulunulması yer almaktadır. Cluny manastırları ulaşım ağları temin etti ve sağlam organizasyon gücünü hacıların konforunu sağlama yolunda kullandı. Avrupalı zenginler ve İtalyan tüccarlar hacılara hizmet sunmak ve onları barındırmak üzere vakfedilen han ve konak evlerine para bağışında bulunmuşlardı. Avrupa, her yıl bu han ve evlerde hizmetleri finanse etmek için gerekli bağışları toplamak üzere Kudüs'te oturan birçok rahibin gelişine tanık oluyordu.

Miladi onbirinci asırda kıtanın batısındaki Avrupalıların gönüllerinde hac yolculuğunun kişi hayatının taçlandırılması olduğu düşüncesi yeretmişti. Dindar kimseler, dünya hayatındaki yolculuklarının huzurlu sonunun bu hacc olmasını temenni ediyorlardı. Cluny rahiplerinden biri bu düşüncüyü somutlaştıran bir metin zikreder. Rahip Ralph Glaber aynı zamanda, Kudüs'teki kurtarılmış kabre doğru dünyanın dört bir yanından sınırsız ve hiç bir insanın havsalasının almayacağı sayıda insanın akın ettiğini kaydeder. Gelen kişiler yalnızca fakirlerden ve orta tabakaya mensub insanlardan oluşmuyordu; ayrıca büyük krallar, kontlar ve asiller de gelmekteydi. Bunlar, vatanlarına dönmek yerine orada ölmeyi temenni ediyorlardı. Onbirinci asırdaki tevbekar hacıların sayısı, farklı yaş ve sınıftan müteşekkil olmak üzere kimi zaman binlerce insana ulaşacak derecede artmıştı.

Diğer yandan ise bu dalgaya, geniş bir çerçevede "Kutsal topraklar için hac rehberi"nin dağıtımının yaygınlaşması eşlik etmişti. İlginç olan şuydu ki bu kitaplar ve haritaların bazıları, hristiyanların inancına uygun bir şekilde "Nuh'un gemisinin karar kıldığı yeri, felçli adamın sırrı, balığın Yunus peygamberi dışarı attığı yeri bile" ayrıntılı bir şekilde göstermekteydi. Mısır piramitleri, bu rehber kitaplarında ve haritalarında "Tevrat'ta anlatıldığı gibi "kıtlık yıllarında Yusuf'un yedi tahıl deposu"na dönüşmüştü.

Hacc, hristiyanlık tarihinin başlangıcından itibaren organik bir şekilde büyüyen dinî bir pratik idi. Hac hristiyanlıkta, İslam'da olduğu gibi, dinî bir fariza olmamasına karşılık, yine de hristiyanlığın doğuşuna şahit olmuş olan bir yere karşı duyulan duygusal çekim, zamanın geçmesiyle artan bir şekilde mümin insanların yola koyulmalarına sebep oluyordu. Filistin'e yolculuk, hristiyanlığın ilk yıllarında ender rastlanan bir durumdu. Hristiyanlığa savaş açmış olan Roma hükümdarı haccı yasaklamıştı; hatta Roma

komutanı Titus, Kudüs'ü (Jerusalem) M.70 yılında yerle bir etmişti. Geride Kudüs'ün öldüğünü haykıran kalıntılar kalmıştı. Roma imparatoru Hadrianus orayı yeniden inşa etmiş ve güzellik tanrıçası Venüs için bir tapınak yapmıştı. Üçüncü asır olur olmaz İsa'nın doğumuna şahit olan Beyt-lehm'deki mağara hristiyanlarca bilinmeye başlandı. Hristiyanlar da, kendi inançlarına göre dua etmek ve bereket elde etmek üzere kutsal toprakları ziyaret etmeye başladılar. Roma imparatoru Büyük Constantinus ve ortağı Licinianus'un M. 312 yılında hristiyanlığı kabul etmelerinden sonra Filistin'e hac yolculuğu arttı. Daha sonra Constantinus'un annesi İmparatoriçe Helena, Filistin'e seyahat etti. Orada İsa'nın çarmıha gerildiği büyük haçı bulunduğunu ilan etti. İmparator olan oğlu, kutsal mezar tapınağını inşa etti. Bunların sonucunda Mesih'in ve havarilerinin adımlarının izini takip etme ve İsa'nın içinde bulunduğu ve dokunduğu yerleri görme arzusundan dolayı ve Ahd-i Atik ile Ahd-i Cedid'teki olayların hatıralarını yeniden canlandırmak amacıyla, Mesih'in havarileriyle birlikte yemek yediği mağarada yemek yemek ve Mesih'in vaftiz edildiği Ürdün ırmağının sularında yıkanmak gayesiyle hac yolculukları artmıştı.

Manastırlar ve konak yerleri, sayıları artan hacıları karşılama görevini yerine getiriyorlardı. Batı Avrupa ile Filistin arasında çoğalan bu hac yolculukları hiç durmadı. Hatta miladi yedinci asırda bu beldelerin İslam tarafından fethedilmesinden sonra bile. Zira Mekke'ye yapılan hac, "gücü yeten" müslümanlar için temel farzlardandı. Bu yüzden müslüman yöneticiler, hristiyanların Avrupa'dan Kudüs'e yaptıkları yolculuklara sevgiyle yaklaşmışlardı. Bunun yanı sıra zamanın akışıyla birlikte kilisenin birçok anlayışında değişiklikler meydana geldi. Bu değişiklikler arasında hristiyan bir günahkarla ilgili bir mesele de bulunmaktaydı. Günahkarın, günahının kefareti için uzun bir süreyi kapsayan zorlu bir takım fiilleri yerine getirmesi gerekiyordu. Günahkarların hatalarının bağışlanmasına vesile olacak işlerle ilgili listeler hazırlanmıştı. Hac, bu kefareti fiillerinin en önemlisiydi. "Haçlı mağfireti" zihniyeti ancak hac düşüncesiyle bağlantılı kılındıktan sonra etkin olmuştur. Kudüs'e yolculuğun özel bir konumu bulunmaktaydı ve aynı zamanda bu, diğer hristiyan hac yolculukları içinde yüksek bir değere sahipti.

Kudüs, yolculuğun uzun sürmesine ve meşakkatlerine rağmen, Mesih olayıyla ve Ahd-i Atik'teki rivayetlerle bağlantısı sebebiyle hacılar açısından müthiş bir cazibeye sahipti. Hac, mümin kişinin kemale ulaşma yoluuydu. Kendi hataları ve günahlarının bağışlanmasını umarak hacı, kendini

Tannı'ya adıyordu. İman, takva ve sevginin doldurduğu yeni bir hayat başlıyordu. Bu yolculuk arınma ve zühd yaşamının başlangıcıydı. Özellikle kimi suçlu ve günahkarlar, eski saygınlıklarını yeniden kazanmak amacıyla toplu olarak hacca iştirak ediyorlardı. Yolun tehlikelerinden kendilerini koruyup sağ-salim döndüklerinde de kazandıkları takva ve toplumsal statüyü muhafaza etmeye gayret gösteriyorlardı.

Tevbe yolculuğu, kimi zamanlar yedi seneyi kapsamaktaydı. Miladi onuncu yüzyıl büyük hacc asrının başlangıcı olmuştu. Bunun sebebi ise bir yandan kavramların yerine oturması, diğer yandan ise Akdeniz havzasındaki devletlerin istikrara kavuşmasıdır. Bunun yanında bir de İtalya, Bizans İmparatorluğu, Suriye ve Mısır'da bulunan ticaret şehirleri arasındaki ticarî ilişkilerin kurulması ve ticaret için zorunlu olan güvenlik ve huzurun temini ile yolkesen korsanların kökünün kazınması da bunda etkili olmuştu. Avrupalı hacılar, Filistin'in bütün bölgelerinde özgürce dolaşma hakkına sahiptiler. Zira İslamî otoriteler (Abbasiler veya İhşidiler veya Fatımiler) onları hoşça karşılıyorlardı. Bunun yanında Macarlılar da hristiyan dinini yeni kabul etmişlerdi. Böylelikle Orta Avrupa'daki yollar da hacıların Suriye'ye, oradan da Filistin'e ulaşmaları için elverişli hale gelmişti.

Miladi onbirinci yüzyılın ortalarından itibaren bir takım sıkıntıların hacc yolculuklarını durdurmaya başladığı malumdur. Bunun sebebi Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ordu komutanı Atsız'ın Kutsal Kent'i istila edip orayı Selçuklu hakimiyeti altına almasıyla ve aynı şekilde Remle ve Taberiye'yi de işgal etmesiyle H. 412/M. 1071 yılında Kudüs'ün Selçuklular tarafından zaptedilmesidir. Filistin daha sonra şeklen Abbasi hilafetinin, fiilen ise Fatimî hilafetinin hakimiyetine geçti. Bunun yanı sıra Rum ülkelerinin güney bölgeleri, bugünkü Türkiye olan Anadolu bir dönemden beri Selçuklu egemenliği altında bulunmaktaydı. Buralar daha önce Rum Devleti'nin (Bizans) arazisiydi. Selçuklular bu devlete karşı düşmanca bir tavır takınmışlar ve hem onun hem de Mısır Fatimilerinin aleyhine oldukça yayılmışlardı. Böylece Batıdan gelen hacıların yolları üzerinde tam bir egemenlik tesis etmişlerdi. Bu güvenlik meselesi Anadolu'yu katederek gelen misafir hacılar üzerinde etkili olmuştu. Hatta İslami otoritelerin kendilerini geri çevirip sıkıntıya sokmaları, önlerine engeller çıkarmaları ve kendilerine eziyet etmeleri için bu otoritelere karşı problem çıkartmaya çalışıyorlardı. Zira onlar ne kadar fazla eziyet ve engelle karşılaşırlarsa yolculuklarının o kadar kabule, sevaba ve başarıya nail olacağına inanıyorlardı.

Papalığın, Avrupalıları haçlı projesine iştirak etmeleri için teşvik etmesinde dayanak olarak kullandığı mesele "Selçukluların hristiyanlara karşı düzenledikleri saldırılar"dı. Papalığın bu çağrısı propaganda kategorisinde ele alınabilir. Zira bunun amacı müslümanların (Selçuklu Türklerin) kutsal yerler ve hristiyanlık üzerinde oluşturdıkları tehlike hakkında batıdan yeni silahlı kuvvetlerin akın etmesi için söylentilere katkıda bulunmaktı. Bu tür bir haber genellikle Papalığın merkezi olan Roma'dan kaynaklanıyor ve yayılıyordu.

Batılı vakanüvistler, bu seferleri haklı çıkarmak için doğu ülkelerinde Selçukluların hristiyanlara ve Kudüs'e yönelen hacılara karşı işledikleri kötülükler, peşine düşüp onları takip etmeleriyle ilgili birçok efsane uydurmuşlardır. Haçlı savaşlarının temel sebebinin bu olduğunu düşünen bazı tarihçiler de onların peşine takılmışlardır. Yani onlar haçlı savaşlarının yol açtığı olayların merkezini batıdan doğu-İslam dünyasına taşımışlar ve bununla da haçlı savaşlarının doğuşunun yorumuyla ilgili olarak müslümanların savaşı başlattığı, Avrupa'lıların yaptıklarının ise müslümanlar tarafından kendilerine yapılanlara karşı bir reaksiyondan başka bir şey olmadığı şeklinde bir dayanak bulmak istemektedirler. Profesör Zaburof buna şu şekilde bir açıklama getirir: "Olayların bu şekilde yorumlanması hristiyan tarihçilerin tesbit ettiği gerçeklere hiç bir şekilde uygunluk arzetmemektedir. Selçuklular, körü körüne bir dinî taassupla vasıflandırılmamışlardı. Onların fütuhatının, insanların helakını ve ızdırap duymalarını ve aynı şekilde bir yıkımı da beraberinde getirdiği doğrudur. Ancak bu helak ve yıkım, bütün bir tarih boyu yaşanan savaşlarda mevcuttur. Bunun, hristiyanlara karşı Selçuklu taassubuyla herhangi bir ilişkisi bulunmamaktadır. Zira İslam, diğer dinlere, özellikle semavî dinlere karşı hoşgörü göstermekle temayüz etmiştir. Selçuklular, dinî ibadetlerini yerine getirmeleri için onlara özgürlük tanımıştır. Hatta bu dinlerin mensupları İslam devletlerinde çeşitli kademeleri işgal etmekteydiler. Bunun ötesinde Selçuklu fethi, Anadolu ve Suriye'de bulunan farklı hristiyan inancına bağlı kimseler ve Ortodokslar, Manofizitler, Nasturiler, Gregoryenler vb. gibi Roma papalığının sahip olduğu katolik akidesinden farklı bir inanca sahip kimseler için bir hayır ve nimet olmuştur. Zira Selçuklular, bu hristiyanları Bizans'ın zulümlerinden kurtarmıştı. Burada zikredilmesi gereken bir husus daha var; ki o da haçlı seferleriyle aynı dönemi paylaşan doğulu hristiyan tarihçilerin de bu hakikati ortaya koyduğudur. Bunların başında, Selçukluların yüce hakimiyetine, İmadüddin Zengi hakimiyetine ve ilk haçlı seferine tanık olmuş tarihçi Matthew of Edessa (Ölm. H. 540/M. 1144); Nureddin ve Selahaddin

Eyyûbi'nin çağdaşı olan Michael le Syrien (ölm. H. 592/M. 1196) ve *"İskender Patrikleri Tarihi"* adlı kitabın meçhul yazarı gelmektedir. Doğulu hristiyanların Selçuklu hakimiyeti altında çektiği eziyetlerle ve hacca giderken karşılarına çıkardıkları engellerle ilgili sözler, büyük ölçüde kilise yazarlarının hayalinin ürettiği uydurmalarıdır.

Burada zikredilmesi gereken bir nokta daha var. Miladi dokuzuncu asırdaki Beytül-Makdis patriklerinden birisi, Kostantiniyye'li arkadaşı bir patriğe yazdığı gizli bir mektupta şöyle demektedir: "Müslümanlar adil bir kavimdir. Onlardan hiçbir eziyet ya da taciz görmedik." Batılı yazarlardan biri buna şöyle bir not düşer: "Hakikat bizden, İslam devletinin kucağında yaşayan hristiyanların, bizzat Bizans devletinin kucağında yaşayan bazı hristiyan gruplarından daha çok mutlu bir halde bulunduklarını itiraf etmemizi istemektedir." İşte bu onların kendi içinden bir tanıktır.

Bu hususta, Haçlı savaşlarının dinî etkenleri üzerinde araştırma yapan kişinin, Haçlı Savaşlarından önceki dönemdeki haccın batı Avrupa toplumları nazarında büyük bir itibara sahip olduğu görüşünü ileri sürmesine yolaçacak çok güçlü nedenler bulunmaktadır. Seferin nedeni, kutsal topraklara giden yoldaki emniyet problemlerini ve katolik hacıların karşılaştığı pratik zorlukları halletmek isteği değildir. Avrupa'nın doğuya açtığı savaş, hristiyan haccının mantikî bir gelişimidir. Zira erken bir dönemden onbirinci yüzyılın sonlarına kadar devam eden hac yolculukları olmasaydı haçlı seferi zihniyeti doğmuş olmayacaktı. Zira süregelen hacc akımı, doğumundan çarmıha gerilişine kadar Mesih'in hayatına tanık olmuş bu toprak parçasının Mesih'in müntesiplerinin hakimiyeti altında bulunması gerektiği zihniyetine zorunlu olarak yolaçmak durumundaydı. Bu zihniyeti bütün gücüyle hissettikten sonra Avrupa da, Mesih'in yurdunun kilise propagandası tarafından vahşi kafirler olarak tasvir edilen müslümanların elinde kalmasına karşı çıkmış ve kutsal toprakların bu "kafirler"den kurtarılmasının zaruri olduğunu düşünmüştü. Bunlar, böylesi bir hedefi gerçekleştirmek için silahlı hacc seferi yapılmasının öneminin ortaya çıkmasına sebep oldu. Böylece Haçlı savaşları meydana geldi.

Oldukça anlamlı olan diğer bir önemli nokta da bu seferlerin çağdaşı olan kişilerin, Latin tarihçilerin rivayetlerinin ortaya koyduğu üzere, hacc ile haçlı seferi arasında hiçbir zaman ayırım yapmamış olmalarıdır. Zira bu ikisi arasındaki çizgi, oldukça incedi. Kilisenin yaydığı ve Mesih'in yeryüzüne ikinci inişinin oldukça yakın olduğu inancının yönlendirdiği keramet

ve mucize haberlerinin yaygınlık kazanması da bu akımın içine dahil edilebilir. Öyleyse İsa'nın inişinden önce savaş çağrısına bir an önce uymak, hayır işlemek ve bağışlanmayı istemek kaçınılmaz hale gelmişti. Ayrıca İsa'nın dönüşünden evvel Kutsal toprakların geri alınmasının zorunluluğu düşüncesi de bunda rol oynamıştır.

1095 senesinde Clermont'taki kesin görüş "haccın askerileşmesi" ve aynı zamanda bu faaliyete kutsallık damgasının vurulması olmuştur. Gerçekte haçlı, özel bir şekilde hacı idi. Zira hacı, silah taşıma imtiyazından faydalanıyordu. Ancak şu da var ki haçlı ile hacı arasındaki farklılık mahiyet farklılığı değil, yalnızca derece farklılığıdır. İşte bu aynı zamanda çağdaşların da görüşüdür. Haçlı savaşçının taşıdığı kılıç, Mesih'in ordusunda bir asker olması itibarıyla kilise tarafından kutsanmıştı. Ayrıca hacının geleneksel techizatı ve davranışları da kilise tarafından kutsanmışlığa sahipti. "Üçüncü sefer" denilen haçlı seferinin liderleri olan Almanya kralı Frederick Barbarossa'nın, İngiltere kralı Aslan yürekli Richard'ın, Fransa kralı Philippe Augustus'un Selahaddin Eyyübi ile savaşmaya gitmek için yola koyulduklarında hacıların geleneksel techizatı olan asâ ve izin belgesini (Staff ve Scrip) yanlarına aldıklarını anlarsak mesele daha çok vuzuha kavuşacaktır.

Miladi onikinci asırda "Mesih'in askeri" kelimesi "haçlı" anlamına geliyordu; öte yandan ise birinci haçlı seferiyle aynı çağda yaşayan tarihçilerin kullandığı "hacı" kelimesi gizlenmişti. Yeri gelmişken şuna işaret edelim ki, bu sefere tanık olan "meçhul tarihçi", haçlı kabilelerinin geçtiği bölge halklarının haçlılara bakışını şöyle anlatmaktadır: "Bize hacıymışız gözüyle bakmıyorlar. Onların topraklarını tahrip etmek arzusu taşıdığımızı ve onlarla savaşmak için geldiğimizi sanıyorlar." Hatta bu tarihçi, frenklerin Beytül-Makdis'te hacc menasikini eda etmek için geldikleri kabulüyle kitabına "Frenklerin ve Beytül-Makdis Hacılarının Amelleri" adını vermişti. Hacc, Mesih'in silahlı askerleri yöntemiyle yapılan hacc.

Hacc zihniyeti haçlı seferi zihniyetiyle karışmıştı. Haçlı hareketinin başlangıcında her biri diğerinin anlamında kullanılıyordu. Daha sonra hacc zihniyeti geri plana itildi. Öte yanda da Haçlı hareketi zihniyeti "Rabb'in ordusu" anlamını ifade ediyordu. Ancak bu kutsal seferin en önemli unsuru, kamunun gözünde en önemli etken olan "bağışlanma" kavramında belirginleşiyordu. Özellikle de büyük toplulukların yerine getirdiği kollektif hacla bağlantılı olduktan sonra ve sefer çağrısının Papa II.

Urban tarafından Clermont'ta bir proje halinde ortaya konmasından sonra böyle olmuştur. Hristiyanlığın başlangıcından haçlı savaşlarının hemen öncesine kadar hacc kavramının gelişmesi gibi aynı şekilde haçlı ideolojisinin en önemli dayanağı olan kutsal savaş kavramı da gelişmişti.

Şüphesiz ilk kilise babalarının konumu kritikti; zira onlar, bir yandan sevgiye, barışa ve savaşı terketmeye çağrıda bulunan hristiyanlık doktrinleri, diğer yandan da dünya hayatındaki kaçınılmaz olan kötülüğe karşı koyma durumu arasında bir uzlaştırma yapma problemiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bazı kilise adamları -özellikle Bizans Doğu Ortodoks Kilisesindekiler- bir katliam olduğu düşüncesiyle savaşmayı yargılıyorlardı. Ancak bu suçlama da aynı din müntesipleri arasındaki dinî -mezhebî- savaşlar da dahil olmak üzere savaşların çıkmasına engel olamamıştır. Bu suçlamanın zaten o dönemdeki topraklarda etkin bir tesiri de olmamıştır.

Birçok araştırmacının görüşüne göre kutsal savaş zihniyetini formüle eden ve hristiyanlığın savaşa karşı tavrında yeni bir özgün model oluşturan kişi Papa VII. Gregoire (M. 1072-1085) dir. Daha önceden kullanıldığı mecazî anlamıyla değil de ilk kez dünyevî anlamıyla "Mesih'in ordusu" (Militia Christi) ifadesini kullanan da odur.

Savaşı kaçınılmaz kılan olay, Selçuklu Sultanı Alpaslan ile Bizans İmparatoru Romanus Diogenes arasında H. 463/M. 1071 yılında meydana gelen Malazgird meydan muharebesi olmuştur. Ki muharebenin sonunda imparator, müslüman Türklerin eline esir düşmüş ve bütün kuvvetleri hezimete uğratılmıştı. Bu savaş, Papa VII. Gregoire'yi iki kilise arasında dayanışmanın ve (doğuda ve batıda bulunan) Mesih halkının düşmanlara karşı korunması için kuvvet kullanılmasının zorunlu olduğunu ilan etmeye sevketmiştir. Bu dinî gerekçe 1095 senesinde Clermont'ta Avrupalı kont ve şövalyeleri haç işareti taşımaya çağıran Papa II. Urban tarafından da kullanılmıştır. Ezici Malazgirt hezimetini, İmparator Diogenes'in yerine geçen yeni imparator VII. Michael'i yukarıda adı geçen Papa Gregoire'a sığınıp ondan yardım istemek zorunda bırakacak derecede etkili olmuştur. Papa da Bizans'a yardım etmek için hazır olduğunu beyan etti. İmparator Aleksios Komnenos, sabık Papa II. Urban'a sığınan selefinin çabalarını sürdürdü. Papa Endülüs'te müslümanlara karşı düzenlenen "dinî savaş"ta etkin bir rol oynamış ve her zaman ve her yerde savaşın sürdürülmesinin ateşli savunucusu olmuştur.

Haçlı savaşıyla ilgili düşüncelerini yaymak için yaptığı geniş bir seyahatte sonra Papa, 1095 senesinde Güney Fransa'nın Clermont şehrine geldi.

Binlerce insan ve büyük sayıdaki asi ve derebeyleri bu şehre akın etti. Böylesi muazzam bir kalabalık içinde Papa, haçlı savaşının yapılmasına çağrıda bulunan tarihî ve coşkulu bir konuşma yaptı. Hazır bulunanlardan, müslüman tehlikesine karşı koymada ve kutsal yerleri korumada etkin ve ortak bir çaba sarfetmelerini istedi. Papa, dinleyicilerin dinî duygularını tahrik etmede oldukça maharetli idi. Konuşma üslubu oldukça çekiciydi. Önemli sonuçlarından dolayı bu konuşma, Orta Avrupa tarihinde ve doğu-batı ilişkisi tarihinde en meşhur konuşmalardan biri haline geldi. Tarihte, neticelerini anında gerçekleştiren böyle bir konuşma daha bulunmamaktadır.

Bu papa Fransız idi ve daha önce Fransa'da Cluny'de rahipti. Toplantıya katılanlar da Fransızdılar. Papa, onlara kendi dilleriyle hitap etti. Bu durum, duyguları harekete geçiren ifadelerin daha çok yankı bulmasına sebep olmuştur. Fransızlar, gerek duygu gerekse sayı olarak doğuya yolculuğa katılmaya en fazla gönüllü olan kimselerdi. İşte bundan dolayı müslümanlar, bütün haçlılara "frenk" (frank) adını vermişlerdi.

Gerçekten de Papa'nın çağrısı, güçlü bir dinî karaktere sahipti. Onlara, Avrupa'daki iç çekişmeleri ve derebeylik savaşlarını bırakıp güçlerini daha yüce ve daha önemli bir şeye kanalize etme çağrısında bulundu ve doğudaki din kardeşlerine yardım etmeye teşvik etti. Ayrıca tam bir bağışlanma ve tevbe elde edebilme arzusuyla, kendisinin "vatan toprağında Tanrı'nın huzuru" diye isimlendirdiği şeye riayet edilmesini ve müslüman kuvvetlerine karşı saldırıda bulunabilmesi için hristiyan ordularının yenilenmesini onlardan talep etti.

Bunun yanısıra Papalık, onbirinci yüzyılda Katolik kilisesinin, merkezi olan Roma'da ulaştığı prestijine bir kanıt olmak üzere Avrupa'da geniş bir teokrasinin (büyük dinadamlarının egemenliği) inşasına çalıştı. 1054 yılında Roma kilisesinden bağımsız hale gelen Ortodoks Doğu Kilisesinin ayrılmasına bir son verme (ya da geri dönmesi) düşüncesi, Papalığın, Bizans toprakları üzerindeki hakimiyetini genişletme projesinin temel bir parçasını teşkil etmekteydi. Tarihçi Fisher, Papa'nın tavrını şöyle yorumlar: "Doğu Kilisesinin kuşatılması Papalığın düşüydü. Özünde bu, Konstantinopolis'i istila etmek üzere dördüncü haçlı seferinin düzenlenmesine yol açacak olan siyasi ve iktisadi emellerin bir ifadesiydi."

Bununla birlikte, hristiyan tarihçilerin kitaplarında, farklı ifadelerle, Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'un (1080-1118) Papa'dan yardım is-

tediğine ilişkin metinler yer almaktadır. Ancak bu metinlerin ortak paydası “Türklerin vahşiliği” ve “Hristiyanlığı tehdit eden korkunç tehlike”dir. Bu mektup Papa’yı şiddetle sarsmış ve bir an önce buna cevap vermek için fırsat kollamaya sevk etmişti. Bu mektubu nakleden tarihçiler şu dört kişidir: Fulsher of Chartres, Robert the Monh, Baudri of Dol, Guibert of Nogent. Bunların hepsi de haçlı seferinin muasırdır. Ancak William of Tyre, bu konuşmayı otuz sene sonra nakleder. Monreo, bu aktarımlar arasında çelişki olduğunu ve konuşmanın otantik metnini elde etmeyi umduğunu beyan etmiştir. Bu tarihçilerden üçü Clermont toplantısında hazır bulunmuş; ancak hiçbirisi de konuşmayı kelimesi kelimesine aktardığını iddia etmiş değildir. Herbiri de kendi tarihlerini yıllar sonra kaleme almış ve gelişen olaylar ışığında rivayete şekil vermiştir. Oysa hiçbirisi o gün işittiklerinin hakikatine ve önemine vakıf değildi.

Papa, doğudaki hristiyanların durumunu karanlık olarak resmetmişti ve hacıların yolculukları esnasında çektikleri işkencelerden bahsetmişti. Daha sonra da meşhur çağrısını yapmıştı: “Batıdaki hristiyanlar doğunun yardımına koşsun. Zenginlerle fakirlerin hep beraber yürümeleri gerekir. Birbirinizi öldürmekten vazgeçmek zorundasınız. Bu savaşı yapmak yerine hakikat için birbirinizi destekleyin. Allah’ın emrettiği amelleri yerine getirin. Her kim savaşta mücadeleye tutuşursa günahları affolur ve Tanrı onun hatalarını bağışlar. Buradaki hayat, çok fazla şerri olan bir sefalet olmuştur. Tanrı, yol göstericiniz olsun...”

Papa’nın çağrısına verilen cevap oldukça hızlı ve güçlü olmuştu. Hazır bulunanların “Tanrı böyle istiyor” haykırışları konuşmaya karışıyordu. Papa, bu parlak konuşmasını bitirir bitirmez piskopos Le Puy, oturduğu yerden ayağa kalktı ve Papa’nın tahtı önünde eğildi, ondan haçlı seferine katılma izni istedi. Daha sonra Kardinal Gregoire iki dizi üzerine çöktü ve yüksek bir sesle, hazır bulunanların tekrar ettiği “günah çıkarma duası”nı (confiteor) okumaya başladı. Dua ayını bitince Papa ikinci defa yerinden kalktı ve kendisini dinleyenlere memleketlerine dönmelerini emretti.

Coşku, Papa’nın beklentisinin üstünde oldu. Daha sonra Papa, savaş kanunları yerine geçecek olan direktiflerini beyan etti.

Eyyubi Mimarisi ve Sanat Tarihimizdeki Yeri

Abdüsselâm Uluçam*

XII. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar geniş bir coğrafyada, altı kol halinde hüküm süren Eyyubiler, zamanlarının çoğunu mücadelelerle geçirmiş, ancak kültür ve sanat faaliyetlerini de ihmal etmemişlerdir. Başlangıçta haçlı orduları ve şii istilâsı, daha sonra iç çekişmelerle uğraşmak zorunda kalmışlar, maddi ve ekonomik güçlerinin büyük bir bölümünü bu uğurda harcamışlardır. Bu bakımdan Eyyubî sanatı, Ehli Sünnet Akidesi'ni benimsemiş, İslâm aleminin iç ve dış tehditlerle sarsılmış zor günler yaşadığı bir dönemin sanatıdır.

Eyyubîler, miras olarak devraldıkları veya bizzat içinde yaşadıkları kültür varlığı sanat eserlerinin hemen her türünden örnekler vermişlerdir. Askeri, dini ve sivil mimarinin o döneme kadar klasikleşen formları bazı değişikliklerle takdim edilmiştir. Bu değişiklik yeni bir sanat akımı ortaya koyma çabasından ziyade, o günün ihtiyaçları ve siyasi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Nureddin Zengi'nin politikasını devam ettiren Eyyubî hükümdarları, hıristiyan işgallerini ortadan kaldırdıktan hemen sonra kendi topraklarında tehlikeli bir güç haline gelen şii'lere ilim yoluyla karşı koymaya çalışmışlardır. Bu amaçla çok sayıda medrese yaptırarak mimarinin bu yönde gelişmesini sağlamışlardır.

Medrese şemasına dini ve sosyal içerikli diğer binalar da küçültülerek eklenmiş, böylece bir avlu etrafında mütevazı külliyeler oluşturulmuştur. Eyyubî mimarisinin kimliği ile diğer eserler arasındaki yerini, sanat ve mimarlık tarihinde klişeleşmiş başlıklar altında gözden geçirmeye çalışalım.

(*) Türkiye, Prof. Dr., *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Cami ve mescidler

Eyyubî sanatında cami mimarisine ait çok az örnek vardır. Çağdaş sanat çevrelerine göre cami-mescid yapımına fazla önem verilmemiştir. İmar faaliyetleri medrese üzerinde yoğunlaştırıldığından, ya da ibadet için yeterli mekân mevcut bulunduğundan ihtiyaç hissedilmemiş olmalıdır. Bazı araştırmacılar, bunun sebebini Eyyubîlerin mensubu bulunduğu Şafi Mezhberi'nin her şehirde bir cuma mescidinin yeterli olduğu görüşünü benimsemelerinden kaynaklandığını öne sürerler. Buna rağmen yapılan camilerin çoğu da günümüze kadar ulaşamamıştır.

Eyyubî camileri, Selçuklu ve Artuklu camilerine göre basit ölçüde plânlanmış, iddiasız yapılardır. Medreselerde olduğu gibi, bağımsız bir şema ile değil, çok amaçlı yapı grubu içinde değerlendirilmişlerdir. Şam'daki 568-589 (1174-1193) tarihli Halid bin Velid Camii'nin yalnız kible duvarı kalmıştır. Eyyubî hükümdarı Melik Adil Seyfeddin'in hanımı Ahşâ Sultan'ın 610 (1213) yılında yaptırdığı Beyaz Köprü Camii üç nefli transept plânı ve kalın kare gövdeli minaresi ile Ümeyye Camii'ni hatırlatır. Cerrah Camii de 631 (1233)'de Sultan Musa Eşref tarafından benzer plân şeması üzerine yeniden yapılmıştır.

Eyyubîlerin Hasankeyf kolunun uzun ömürlü oluşundan kaynaklansa gerek, buradaki camilerin sayısı daha fazladır. Çoğu harabe halinde olsa da, Eyyubî cami mimarisi hakkında yeterli derecede fikir edilebilecek özellikleri taşımaktadırlar. Artuklu döneminde yapıp, 1394 yılında Eyyubî Sultanı Melik Süleyman tarafından yeni baştan elden geçirilen Hasankeyf Kalesi'ndeki Ulu Cami revaksız bir avlu önünde harim, giriş eyvanı, minare, türbe ve güney doğusundaki mekânlardan oluşmaktadır. Cemaatle namaz kılmaya en elverişli mekân tipi olan enine-yatık-dikdörtgen plânlı harim şeması, Artuklular eliyle bölgeye yerleştirilmiş, bu camide de basit ölçüde tekrar edilmiştir. Emeviler döneminin eseri Şam Emeviye Camii (702) ile Diyarbakır Ulu Camii (1092) plânındaki kiliseleri hatırlatan transept (dikekey nef) olayı, Kızıltepe, Mardin ve Silvan Ulu Camileri'nde mihram ünü kubbeleriyle çözümlenerek ideal harim mekânına doğru bir adım daha atılmıştır.

Bugün harap bir vaziyette olan ve doğudan eyvan şeklinde bir taç kapıyla girilen Ulu Camiinin asıl harim kısmı tek sahnıdır. Basit tromplarla geçilen mihrab önü kubbesi, yöredeki tüm örtü sisteminde görülen çanak-çömleklerle örülmüştür. Diğer mekânlar değişik tarzda çatılmış ke-

merlerle taşınan tonozla kapatılmıştır. Kible duvarında sağlam kesme taş malzeme kullanılmış, harim giriş evvanları ve diğer mekânlar kalın tabakalar halinde sıvanmıştır. İç mekânda, duvarları dört yönden çeviren Eyyubî neshi ile yazılmış kitabeler mevcut iken, bugün sadece birkaç harf görülebilmektedir. Mihrab nişi ve pencere kenarlarında geometrik süslemeler bulunmaktadır. Kündekâri tekniğiyle yapılmış 798 (1396) tarihli ahşap minberi Kadı Said Oğlu Muhammed eş-Şafi'nin eseridir. Caminin kuzeybatı kanadına bitleştirilen kare kaideli silindirik gövdeli minaresi, üzerindeki kitabeye göre 727 (1327) yılında, Melik Adil döneminde inşa edilmiştir. Moloz taş ve sırlı tuğla malzemeyle örülen minare, Cizre Ulu Camii minaresini hatırlatır. Doğuya eklenmiş ikinci hacim mekânı, medrese hücreleri, taş döşeli avlusundaki havuzu ve sarnıcıyla Ulu Cami, Hasankeyf Kalesi'nin günümüze ulaşan en eski ibadetgâhidir.

Aynı plân şemasına sahip bir diğer eser Hasankeyf Koç Camii'dir. Dikdörtgen bir avlunun güneyinde çok amaçlı yapılarla birlikte düşünülmüştür. Geniş ve derin bir eyvanla ulaşılan harim kısmı mihrab önünde kubbe, iki yanda tonozla örtülüdür. Duvarlar, teknik ve malzeme açısından farklı dönemlerde değişikliğe uğradığını ifade eden özelliklere sahiptir. Mimaride kullanılan kaba-moloz taşlar, kalın sıvalarla kapatılmıştır. Kible duvarından dışa taşan yuvarlak mihrab nişi, alçı üzerine ince işlenmiş bitki motifleriyle süslenmiştir. Giriş eyvanının iki yanındaki kubbeli küçük mekânlarla arkalarındaki geniş odalar, muhtemelen avlu etrafına dizilen medrese hücrelerine işaret etmektedir. Bugün harabe halindeki Koç Camii'nin yapım kitabesi olmadığından, plân ve üslup özelliklerine göre eski bir yapı üzerine XIV. yüzyılda yeniden inşa edildiği izlenimini vermektedir.

Hasankeyf'in orta kesiminde, topoğrafik konum itibariyle düz bir alana kurulan Sultan Süleyman Camii bir külliye olarak inşa edilmiştir. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden XV. yüzyıl ortalarına kadar yüz yıllık bir dönemde tamamlanabilmektedir. Kitabelerde, cami, medrese ve türbelerin Sultan Şahabeddin Gazi tarafından 752 (1351) yılında yenilendiği; minarenin 809 (1406)'de, çeşmenin 818 (1416)'da Sultan Süleyman tarafından yaptırıldığı yazılıdır.

Külliye'nin doğuya bakan, tamamı kesme taş malzemeyle yapılmış gösterişli bir cephesi vardır. Kuzeyden itibaren minare, abidevi taçkapı ve çeşme, cepheyi hareketlendiren elemanlardır. Avlunun güneyinde bir ey-

vanla geçilen iki bölümlü harim mekânı, eyvanın iki yanında iki türbe, batıda ev ve medrese teşkilâtı yer almaktadır. Maalesef bu külliye ve camisinin de büyük bir bölümü yıkılıp yok olmuştur. Doğu cephesine karşılık diğer yapılarda kısmen kesme taş kaplama, çoğunlukla moloz taş kullanılmıştır. Estetik amaçla duvarlar kalın bir sıvayla kapatılmıştır. Örtü sisteminde kubbe ve tonozların ağırlığını hafifletmek ve ısı izolasyonunu sağlamak amacıyla seramik çanak-çömleklerle yer verilmiştir. Yivli ve mukarnaslı tromplarla taş mihrabların sütunce ve kavsaraları, dolap nişlerindeki alçı süslemeler külliyenin başlıca tezyin edilmiş bölümleridir. Çok uzaklardan dikkati çeken minaresi, özenli bir işçilikle ele alınmıştır. Kare kaide üzerinde silindirik olarak yükselen gövde dışardan yatay silmelerle dört bölüme ayrılmış, üzeri kitabe panoları, geometrik geçme motifleri, kemerler ve yivlerle süslenmiştir. Minarenin petek kısmı yıkılmıştır. Doğu cephedeki mukarnas kavsaralı taçkapı formunda işlenmiş çeşmesi ile ortaçağ su mimarisinin ünik bir şaheseri durumundadır.

Hasankeyf'teki Eyyubî Camileri içinde değişik bir plân şemasıyla ele alınan Rızk Camii 811 (1409) yılında Gazi Oğlu Melik Süleyman tarafından yaptırılmıştır. Dicle nehri kenarında, yüksek bir kayalık üzerindeki konumuyla uzaklardan dikkati çeken bir görünüşe sahiptir. Diğer camilerdeki enine dikdörtgen harim mekânı yerine, burada erken Osmanlı mimarisindeki yan mekânlı (zaviyeli) camileri hatırlatan ya da Osmanlı dönemi ilaveleriyle Siirt ulu Camii'ne benzeyen çok kubbeli bir mekân düzenlemesine gidilmiştir. Kuşkusuz Eyyubî mimarisinde klasikleşen yorumuyla yine bir medrese kompleksinin içinde yer almaktadır. Yalnız giriş bölümünün bu kısmı ayakta kalmış, asıl ibadet mekânı tamamen yıkılmıştır. Kuzeydeki istiridye yivli kavsaraya sahip taçkapısı yazı kuşağı ve bitki süslemeleriyle dikkati çeker.

Camiinin kuzeyindeki büyük dikdörtgen avlu revaklarla çevrilmiştir. Eyvan şeklinde dışa taşan mukarnas kavsaralı taçkapı ile kuzeydoğu köşeden yükselen minare, kuzey cephesini hareketlendirirler. Nisbeten sağlam olan bu bölümde, kapının iki yanında ikişer oda mevcuttur. Kesme taş malzeme ile yapılan odalar ocak nişleriyle teşkilatlandırılmış, üzeri tonoz ve elips şeklinde kubbelerle örtülmüştür. Medrese hücreleri olduğu sanılan bu odaların önlerine bir sahn daha eklenerek 1953 yılında mescid haline getirilmiştir. Şimdi tamamen boş olan avlunun güneydoğu köşesine tuvalet ve abdest alma muslukları yapılmıştır.

Yüksek kare kaideli, silindirik gövdeli taş minaresi sağlam olarak günümüze kadar gelebilmiştir. En önemli özelliği, şerefeye iki ayrı yoldan çıkılmasıdır. Kaideden sekizgen bir pabuçla geçilen gövde, yatay kuşaklarla dört bölüm halinde süslenmiş, yüzü kör kemerli sekizgen bir petek ve dilimli külahla sonuçlandırılmıştır. Bu minarede de kitabe kuşakları damla motifi ve kemerlerden oluşturulan silmeler, geometrik geçme örnekli süsleme panoları mevcuttur. Bu minare formu Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaygın olarak kullanılmıştır.

Küçük Cami adıyla da bilinen Seyid İbrahimü'l Kevkebi Camii muhtemelen XV. yüzyılın başlarında yapılmıştır. Sultan Süleyman'a izafe edilen cami, diğer camilere göre daha basit ve küçük ölçüde ele alınmıştır. Güneyde dikdörtgen plânlı beşik tonozlu bir harimle, girişte üç gözlü son cemaat yeri bulunan bu yapı da harabe halindedir. Avlunun doğusundaki cepheden dışa taşan bir eyvanla kuzeyinde çeşme ve doğuda giriş bölümü, yapının diğer elemanlarıdır.

Kızlar Camii adıyla anılan, ancak camiden çok bir avlunun dört köşesine sıralanan türbeler topluluğundan oluşan bir yapı ile, hiç bir izi kalmayan Mardinliler Camii, Yeni Camii ve Küçük Mescid, Hasankeyf'te Eyyubiler tarafından yaptırılmış diğer ibadethanelerdir.

Medrese, hanikâh ve zaviyeler

Eyyubi mimarisinin ağırlığını medreseler oluşturduğu halde, bağımsız olarak planlanmış abidevi ölçüde örnekler ortaya konamamıştır. Çok avlu-eyvanlı Selçuklu medreselerine karşılık Eyyubi medreseleri, mescid, çeşme veya misafirhanelerle birlikte ortak avlu etrafında sıralanan hücreler şeklinde tasarlanmıştır. Kullanılan mimari malzeme ile tezyinatta da daha basit ve sade bir üslup tercih edilmiştir.

Suriye'de inşa edilen medreselerde, genelde kuzeyde büyük bir eyvanla karşılarında mescid, avlusunun bir köşesinde türbe, diğer kısımlarda talebe hücreleri, mutfak ve kiler yer almaktadır. Mısır'da ise avlu etrafında karşılıklı ikişer eyvanlı iki grup halinde tasarlanmış medrese planlarına önem verilmiştir. Medrese imarında eyvanların mezhepleri temsil ettiği kabul edilir ki, Mısır'daki medreseler birden fazla mezhep için yapılmıştır. Temeli ve metodu ilim olan medreselerin yanı sıra, tasavvuf akımlarına kucak açan zaviye ve hanikâhlar da ihmal edilmemiştir.

Tarih kaynaklarında Eyyubî dönemine ait yüzden fazla medrese adına rastlanmaktadır. Ancak bunların çoğu günümüze kadar ulaşamamıştır. Diyarbakır'daki Zinciriye Medresesi'nin duvarında bulunan İsa Ebu dirhem adlı mimara ait kitabe parçasına dayanılarak Eyyubî eseri olduğu düşünülür. Ancak plân ve üslup açısından Artuklu hükümdarı II. Sökmen'in aynı tarihlerde yaptırdığı Mesudiye Medresesi'ne benzemesi, bu yapının da Artuklulara ait olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Kahire'de yapılan ilk medrese, Salahaddin Eyyubî'nin 1180 yılında İmam Şafi adına, O'nun mezarı yanına yaptırdığı medresedir. Ancak bu yapıdan hiç bir iz kalmamıştır. Mısır'da en tanınmış Eyyubi medresesi, yine Kahire'deki el Melik Salih Necmeddin Eyyub Medresesi'dir. Adını verdiği hükümdar tarafından 649-641 (1242-1243) yıllarında inşa ettirilmiştir. Geniş bir avlunun iki yanında ikişer eyvanlı gruplar halinde planlanan medrese, aslında dört Sünni mezhebin fıkhnın oturtulması amacıyla kurulmuştur. Avluya açılan ve her iki bölümünü birbirine bağlayan Hâretü's-Salih adındaki giriş kapısı üzerinde tuğladan bir minare yükselmektedir. Minare, mukarnaslarla tezyin edilmiş "mabhara" tipindedir. Medresenin güneyindeki bölümünün batı cephesi ile kuzey grubu ve türbe günümüze ulaşmış, diğer yapılar yıkılmıştır. Tonoz örtülü eyvanlarla iç ve dış cephelere de Fatimî üslubunu yansıtan zengin süsleme örnekleri mevcuttur. Mukarnas dolgulu kademeli kırık (gemi teknesi formu) kemerler, bitki motifli niş çerçeveleri, rozetler ve girift kitabe kuşaklarıyla El Akmer, Talayi ve El Hakim camilerinin tezyinatını hatırlatmaktadır.

Medresenin kuzeydoğusundaki Hanbeliler Eyvanı yanında bulunan Salih Necmeddin Türbesi, ölümünden bir yıl sonra 648 (1250)'de yapılmıştır. Kare planlı türbe, mimari ve süsleme yönünden medrese kadar zengindir. Palmet şeklinde işlenmiş taşlardan oluşan düz atkı taşlı giriş kapısı, türbenin avluya bakan üç pencere ve kemer dizisiyle teşkilatlandırılmış cephesine bitleştirilmiştir. Beden duvarları üzerindeki mazgal frizi türbeye kale görünümü vermektedir. İç mekân, mukarnas dolgulu pandantifler, yüksek sivri kemerli mihrab nişi ve ince işlenmiş pencere süslemeleriyle ağır bir tezyinat etkisi bırakmaktadır.

Şam'daki Adiliye Medresesi Eyyubilerin Dimaşk Kolu'na ait güzel bir yapı örneğidir. Selâhaddin Eyyubî'nin kardeşi Melik Adil Seyfeddin Ebubekir tarafından 619 (1223) yılında yaptırılmıştır. Eyyubî dönemi medreselerinin genel özelliklerini taşıması bakımından önemlidir. Kalın ve yüksek du-

varlarla çevrili bir mekânda avlu etrafında sıralanmış eyvan, mescid, türbe ve medrese odalarından oluşmaktadır. Doğudaki taçkapının ardında derin bir giriş dehlizi ve eyvanı ile sağında bağımsız bir mescid, solunda türbe yer almaktadır. Küçük ölçüdeki ikinci mescidin kapısı doğrudan sokağa açılmakta olup, medreseye girmeyen halkın namaz kılması için yapılmıştır. Kuzeydoğu köşede hamam ve tuvalet ihtiyacını karşılayacak mekânlara, kuzeybatı köşede XIV. yüzyılda tanzim edilmiş mutfak ve meşruta odaları bulunmaktadır. Büyük eyvanın karşısındaki dikdörtgen planlı ve tonoz örtülü esas mescidin batı kanadı sonradan bölünerek depo haline getirilmiştir. Avlunun batısında ise küçük bir eyvanla medrese hücreleri yer almaktadır. Kare planlı türbe, sekizgen kasnaklı bir kubbe ile örtülmüştür. Düzgün kesme malzemenin kullanıldığı medrese mimarisinde, süslemeye çok az yer verilmiştir.

Halep'teki Zahirîyye Medresesi (H. 616), Şam Rükniyye, (H. 624) Farukşahiyye (H. 579), Şamiye (H. 582), Aziziye (H. 592), Şibliye (H. 626), Atabekiyye (H. 646) ve Nasriyye (H. 623) medreseleri ile Eşrefiye Darü'l Hadisi (H. 629) Eyyubilerin en tanınmış medreseleridir.

Medreselerin dışında, Eyyubi döneminde zaviyelere de yer vermiştir. Genellikle ziyaretgâh halindeki türbe ve mezarlıklarda bulunan zaviyeler, mütevazî bir mimari ile karşımıza çıkarlar. Hasankeyf'teki İmam Abdullah Zaviyesi genelde kabul edildiğine göre Sultan Melik Muvahhid Takyeddin Abdullah döneminde yapılmış, 878 (1474) yılında Akkoyunlu hükümdarı Sultan Halil tarafından tamir ettirilmiştir. 12 İmam'dan altıncısı olan İmam Cafer'in oğlu Abdullah adına yapılan türbe, Akkoyunlu döneminde büyük ilgi görmüş avlunun etrafına revak ve kapalı mekanlar ilave edilmiştir. Kare planlı, üzeri kubbeye örtülü türbeye eyvan şeklinde bir kapıdan girilmektedir. Kapının küfi kitabeli ve bitki süslemeli ahşap, kanatları sanat şaheseri olarak saklanmaktadır. Moloz taşlarla örülen türbe ve zaviyenin duvarları içten ve dıştan sıvanmıştır. Eyvanın yanındaki "kule"nin üst kısmı yıkılmıştır. Hol şeklindeki zaviye hücreleri de harap durumdadır.

1250 yılı civarında Kahire'de yapılan Hanud Zaviyesi'nin yalnız minaresi kalmıştır. Üzerindeki süslemelere, Melik Salih Medresesi minaresinden daha fazla özen gösterilmiştir.

Selâhaddin Eyyubî, Kahire'de Fatımilerin bir sarayı üzerine hanikâh yaptırmış, Ortaçağ boyunca bu yapı misafir olarak gelen dervişlerin uğrak yeri olmuştur. Bu eser de günümüze ulaşmamıştır.

Türbeler

Eyyubî mimarisinde türbeler de külliyelerin bir başka bölümünü oluştururlar. Önceden bağımsız olarak yapılan türbelerin çoğu Eyyubî döneminde zaviye veya külliye haline getirilmiştir. Daha önce değinildiği gibi Kahire'de bulunan İmam Şafi Türbesi, yanına bir medrese eklenerek külliye şekline dönüştürülmüştür.

Manevi değeri kadar sanat tarihi açısından da önemli bir yeri olan İmam Şafii Türbesi son şeklini 608 (1212)'de almış, Eyyubî hükümdarı Melik Kâmil ve annesi de buraya defnedilmiştir. Fatimî mezar mimarisinin izlerini taşıyan yapı, kare plânlı olup kalın duvarlarla çevrilmiş, üzeri yüksek sivri bir kubbeyle örtülmüştür. 1186 (1777) yılında, pandantiflerden itibaren örtü sistemi ahşap malzemeyle yenilenmiş, üzerine çini levhalar çakılmıştır. Beden duvarı boyunca yükselen ortadaki dilimli üç kemerli giriş cephesi pametle taçlandırılmış saçak frizi, mukarnaslı kavsaraları ve kitabe kuşaklarıyla dikkati çeken türbe, yine Fatimî eseri olan el Akmer Camii'nin süslemelerini hatırlatır. 574 (1178) tarihli İmam Şafi'nin ahşap Sandukası Selâhaddin Eyyubî'nin eseri olup ustası Halebli Ebul Meali'dir.

Selâhaddin Eyyubî'nin Türbesi, oğlu Osman Aziz tarafından 592 (1195) yılında Şam'da Aziziye Medresesi içinde yaptırılmıştır. İçten çinilerle kaplı, kare planlı türbede Selâhaddin Eyyubî eşiyle birlikte yatmaktadır. Ahşap Sandukası önemlidir. Kahire'de Abbasi Halifeler Türbesi adıyla anılan yapı içinde Abbasi halifeleriyle birlikte Memlûklü hanedanına ait birçok mezarın da bulunduğu önemli bir eserdir. Eyyubîlerin son döneminde yapıldığı sanılan türbe Ortaçağ Kahiresi'nin en güzel tezyin edilmiş eserleri arasında yer alıyordu. Genel mimari özellikleriyle Secarü'd-Dur Türbesi'ne benzetilmiştir. Gemi teknesi formlu kemerleri, mukarnas dolgulu kubbe geçişleri, yüksek kasnaklı sivri kubbesi ile Fatimî sanat geleneğini devam ettirmektedir. Türbe içinde, zarif alçı süslemeler arasında kûfi harflerle yazılmış geniş bir kitabe kuşağı yer almaktadır. Renkli cam işlemeli (vitraylı) ikinci kat pencereleri de orijinal olarak günümüze ulaşabilmiştir. Eyyubî döneminden kalan diğer türbeler aynı plan şemasında ele alınmış yapılardır.

Kaleler - surlar

Ortaçağ dünyasında şehirlerin savunmasına yönelik tahkimat mimarisi, Eyyubîleri de yakından ilgilendirmiştir. Sahip olup hüküm sürdükleri

her yerleşim alanının etrafı yeni surlarla takviye edilerek kaleler müstahkem hale getirilmiştir. Yapılış amacı gereği sağlam taş malzemenin kullanıldığı kalelerde, Eyyubi döneminde değişik anlayışla kompoze edilmiş sembolik ifadelere de yer verilmiştir.

Selâhaddin Eyyubî, başkent olarak seçtiği Kahire Kalesi'nin alanını genişletmek amacıyla 1183 yılında sur duvarlarını Nil kıyısına kadar uzatarak El Haddat ve Er-Ramle adlı burçlarla takviye ettirmiştir. El Melik Kâmil de 1207'de bu burçları daha geniş kulelerle destekleyip giriş kapılarını kontrol altına almış ve hükümet sarayı olarak kullanmıştır. Kaledeki dokuz satırlık kitabede 579 (1183) tarihi ile Selâhaddin Eyyubî'nin emriyle kardeşi Melik Adil Seyfeddin tarafından Bedreddin Karakuş'a yaptırıldığı yazılıdır. Aynı şekilde Eyyubîlerin ikinci derecede başkentleri olan Halep ve Şam Kaleleri'nin de surları tamir ettirilerek müstahkem hale getirilmiştir. Eyyubî hükümdarı Melik Kâmil kuşatma sırasında yıkılan Diyarbakır Kalesi surlarının malzemesiyle iç surları tamir ettirmiş, bu tamir oğlu Melik Salih Eyyub döneminde tamamlanmıştır. Hindibaba Kapısı'ndan Dağ Kapısı'na doğru III. ve IV. burçlar üzerinde Melik Salih Eyyub adına yazılmış 434 (1236) tarihli iki kitabe mevcuttur. III. burçtaki kitabede, özetle;

“Dünyanın yıldızı, Ebul Feth Eyyub Melik Salih Sultan efendimiz aziz olsun. Bu yapının plânını Halebli Mahmud oğlu Şucaeddin Cafer çizmiştir. Mimar Ebul Ferec'dir. Sene: 634 (1236)” yazılıdır. Ayrıca burcun bir başka yerinde, meşhur mimar, İsa bin Dirhem'in adı geçmektedir. Kitabenin alt kısmında bağdaş kurmuş bir insan figürü mevcuttur. Sol elinde hükümdarlık alâmeti olan asa, sağ elinde ise bir akrep tutmaktadır. Diyarbakır Surları'nda süsleme amacıyla kullanılan büyük yuvarlak taşları, Eyyubîlerin tamir sırasında Silvan Kalesi'nde de kullandıklarını görüyoruz.

Urartu döneminde şekillenip Artukluların tahkim ettiği Hasankeyf Kalesi'nde Eyyubîlerin de büyük emeği vardır. Mevcut kale kapılarından tamamen orijinal olan üçüncüsü üzerinde, Eyyubî Neshi ile yazılmış 4.50 m. uzunluğundaki kitabede: “Bu mübarek binanın yapılmasını Allah'ın muhtaç kulu Eyyubî Turan Şah'ın oğlu Gazi'nin oğlu Süleyman-Yüce Allah saltanatını daim etsin. 286 (1423') senesinde emretti” yazılıdır. Kapı kemeri ile üzerindeki kabartma silmeden oluşan palmet uçlu “yay” motifi, Sultan Süleyman'ın arması olmalıdır. Sur duvarları ile kalelerin plân ve mimarisinde kültür arasında bir fark yoktur. Ancak kapı ve burçların şekillendirilişi, kemer biçimleri ve cephelere işlenen sembolik motiflerin kullanılması gibi

detayda bazı değişiklikler sözkonusudur. Ortaçağ kalelerinin çoğu, topoğrafik konumunun elverdiği ölçüde en dıştan itibaren hendek, dış ve iç sur olmak üzere planlanmıştır.

Sivil yapılar

Eyyubî hükümdarlarının da saraylarda yaşadığı bir gerçektir. Başlangıçta o kadar ihtişamlı olmasa bile, Ortaçağ İslâm dünyasının devlet olma özelliğine uygun saraylar, köşkler yapılmıştır. Melik Salih Necmeddin Eyyub'un Mısır'da Ravza adındaki adada yaptırdığı saray meşhurdur. Ancak günümüze hiç bir kalıntısı ulaşamamıştır. Hasankeyf'te Küçük Saray adıyla anılan yapı Melik Adil Mucureddin Muhammed'in eseridir.

Hasankeyf'de XIV. yüzyılda Eyyubî döneminde yapılmış bir de hamam mevcuttur. Dicle kıyısında inşa edilen hamamın yalnız soğukluk kısmı ayakta kalmıştır. Duvarları taş, örtü sisteminde tuğla kullanılmış olup, hamamların genel karakteri içinde değerlendirilmiştir.

Ticaret ve kervan yolları üzerinde Eyyubilerin yaptırdığı hanlardan yalnız El Arus Hanı günümüze ulaşabilmiştir. Salahaddin Eyyubi'nin eseri olan yapı 1182 tarihli dir. Dıştan kalın duvarlarla çevrili han, dikdörtgen bir avlunun etrafında uzanan sivri kemerli beşik tonoz örtülü düz mekanlardan oluşmaktadır. Giriş eyvanının karşısında daha geniş ikinci bir eyvan mevcuttur. Selçuklu kervansaraylarına göre sade ve basit bir yapıya sahiptir. Mısır-Suriye yolu üzerinde kalıntılarına rastlanan Tuman (1189), el-Etne (1234), El Kusayr ve Karâ hanları da Eyyubiler zamanında yapılmıştır. Bu yapıların da plân ve mimari bakımdan El Arûs Hanı ile aynı özelliği taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Ana hatlarıyla incelemeye çalıştığımız örneklerde görüldüğü gibi Eyyubî dönemi mimarisi XIII. yüzyıl İslâm sanatına çok amaçlı yapıları bir avlu etrafında toplayan yeni bir plân şeması kazandırmıştır. Moğol istilasından sonra, Ortadoğu ve Anadolu'da yaygınlaşan türbe-kümbet ağırlıklı mimari komplekslerin Eyyubî sanatında medrese öncelikli hale geldiği görülür. Camilerin sayısı azalmış, hatta aynı kompleksin bir köşesine sıkıştırılmış mescidler şekline dönüşmüştür. Medreseler de Selçuklu döneminin kale görünüşlü ihtişamlı yapıları yerine daha basit ve iddiasız yapılar olmaktan öteye geçememiştir.

Eyyubi mimarisi, plân düzenine yeni bir anlayış getirmesine karşılık bulunduğu yerlere göre Fatimî, Mağrib, Selçuklu, Artuklu ve Zengi usullerinden açıkça etkilenmiştir. Bunun yanında, Zengi'lerin tezyinat uslubu ve medrese mimarisi Mısır'a Eyyubi sanatıyla taşınmış, Memluklu mimarisinin ilham kaynağı olmuştur. En önemlisi, Eyyubî Mimarisinin, Ehl-i Sünnet İslâm inancını yüceltmeyi hedefleyen medreseleşme siyasetiyle, Büyük Selçukluların Bağdad'da gerçekleştirdiği değişimi Eyyubîlerin Mısır'da uygulanmasına hizmet etmiş olmasıdır. Eyyubî mimarisinin, Selçuklu sanat geleneğini kabuk değiştirerek sürdürmesi ve Osmanlıya kadar uzanan sonraki sanat çevrelerine ilham kaynağı olması bakımından Türk ve İslam Sanatı içinde önemli bir yeri vardır.

Bibliyografya

- J. Sauvage-M. Ecorchard, *Les Monuments Ayyubides de Damas*, Beirut, 1938.
- A. Gebriel, *Voyages, Archeologiques dans la Turquie Orientale*, Paris, 1940, s. 60-Vd.
- K.A.C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, II. (II. Eyyubids and Early Bahrite Memluks A.D. 1171-1326) Oxford, 1959.
- S.K. Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara, 1965, s. 155-161, lev: CCLXXVIII-CCLXXXIII.
- A. Zei, *Kal'a Salahaddin Eyyubî, Kahire*, 1971.
- M. Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971, s. 137-140.
- O. Aslanapa, *Türk Sanatı I*, İstanbul, 1972, s. 106-107.
- S. M. Muhammed, *Mesâcid-ü Mısır ve Eviyâühe-s Sâlihun Kahire*, 1971-1976, I, 21.22.379; II, 228, 231, 295-296.
- A. Kılıcı, "Hasankeyf Vakıf Eserleri", V. VAKIF HAFTASI, 7-13 Aralık 1987, Ankara, 1988, s. 159-192.
- H. Yurttaş, *Hasankeyf Yapılarının Sant Tarihimizdeki Yeri*, Erzurum, 1991 (Basılmamış Doktora Tezi).
- A. Manaz, *Suriye'nin Başkenti Şam'da Türk Dönemi Eserleri*, Ankara, 1992, s. 7-8, Eser no: 25-53.
- A.E. Beksaç, "Eyyubîler (Sanat)" mad. TDV, İA, XII, 31-33
- W. Lyster, *The Citadel of Cairo*, Cairo, 1993, p. 9-18.
- B. Zengin, *Hasankeyf Tarihi ve Tarihi Eserleri*, Ankara, 1994, s. 50-67, 94-106.
- D.B. Abouseif, *İslamic Architecture in Cairo*, Cairo, 1996, s. 11-14, 78-93.

Eyyûbîlerde İlim ve Ulemâ

Mehmet Yalar*

*B*ilindiği üzere, Eyyûbîler Devleti, İslâm tarihinin sıkıntılı bir döneminde kurulmuştur.

Bu sırada Mısır'ı yönetmekte olan şii Fatimî Devleti'nin son halifesi el-Adîd'in yardım çağrısı üzerine, amcası Şirkûh ile birlikte Mısır'a gönderilen Salâhaddin-i Eyyûbî, halifenin kısa zaman sonra ölmesiyle birlikte bu devleti ortadan kaldırarak yerine sünni Eyyûbî Devletini kurmuştur.

Fatimîler dönemi boyunca hayata egemen kılınmaya çalışılan şii anlayışın ortadan kaldırılması ve yerine sünni anlayışın ikame edilmesi, bu devletin ilk hedefi olmuştur. Bu hedefi gerçekleştirmek ise, ancak farklı bir ilim anlayışı ve bu anlayışa uygun müesseseler ile ilim adamları sayesinde mümkün olmuştur.

Bu nedenle biz, bu tebliğimizde; Eyyûbîlerde ilim anlayışı, ilim müesseseleri olarak medreseler, alimlere verilen değer ve bu dönemin belli başlı alimleri üzerinde durmaya çalışacağız.

I- Eyyûbîlerde İlim Anlayışı

Kimi araştırmacılar, kuruluşunu hazırlayan sebeplere bakarak, Eyyûbîler Devletini temelde askerî bir devlet olarak nitelemekle birlikte, bu devletin, kurucularının İslâm'a olan bağlılıklarından kaynaklanan, kendine özgü ilim anlayışı da gözden kaçmamaktadır. Eyyûbî hanedanının, akâid-de Eş'arî, amelde, fıkıhta ise Şafii mezhebine mensup olması, bu devletin kurucusu olan Salâhaddin'in de, küçük yaştan itibaren bu alanda belli düzeyde eğitim görmüş olması, devlete ehl-i sünnet inancı çerçevesinde bir ilim anlayışının hâkim kılınmasına yol açmıştır.

(*) Türkiye, Dr., *Bursa Uludağ Üniversitesi Öğretim Üyesi*

Bu itibarla, Fatımîler döneminde, ilmi faaliyetlerde egemen kılınmaya çalışılan akılcı akım, bu dönemde ikinci plana itilmiş ve yerini büyük ölçüde nakilci anlayışa terk etmiştir. Bu anlayışın sonucu olarak, başta Salâhaddin olmak üzere, Eyyubi hükümdarları sair İslâmî ilimlerin yanısıra tasavvufa da büyük önem vererek, devrin mutasavvuflarına derin saygı göstermişler ve hayır dualarını almaya çalışmışlardır.

Ayrıca, kendi alanlarında yetişmeleri için, onlara “hankâh” adıyla ilim ve ibadet yerleri te’sis etmişlerdir. Nitekim Salahaddin, Mısır’daki hankâhların ilk kurucusudur. Hicri 569/1174m. yılında ilk olarak hankâha dönüştürdüğü yer ise, zamanında bazı Fatımî vezirlerin de oturmuş olduğu “Dâr Sa’idi’s-Su’adâ” adlı konaktır. Bu yerler, sadece zikir ve ibadet yerleri olmayıp aynı zamanda alimlerin fıkıh ve hadis okuttukları yerlerdir. Bu sayede ilim sahibi mutasavvufar da yetişmiştir ki bazıları aşağıda ismen zikredilecektir.

Ehl-i sünnet inancına olan aşırı bağlılıkları, yine başta Salahaddin olmak üzere, bu devletin hükümdarlarının, felsefe, mantık ve kelâm gibi akli ilimlere sıcak bakmamalarına yol açmıştır. Nitekim, felsefi işrâk nazariyesini, yeni eflatunculuk ile eski İran düşüncelerinden oluşturan Şihâbuddin es-Suhreverdi, ehl-i sünnet fakihlerinin telkin ve fervaları sonucu, Sultan Salahaddin’in emriyle, oğlu el-Malik ez-Zâhir tarafından hicri 587/1192 m. yılında Halep’te öldürtülmüştür. Bu olay, Salahaddin’in tarihi bir yanılığı olarak değerlendirilmiştir.

Halbuki Eyyubi Devleti’nin bütün hükümdarları, başta islami ilimler olmak üzere, din ve dünya hayatı için gerekli olan ilimleri ısrarlı bir şekilde teşvik ediyor ve ilim tahsili için gerekli her türlü imkanı sağlıyorlardı. Konuyla ilgili kaynaklar, Sultan Salahaddin’den itibaren, istisnasız her hükümdarın sadece ilmi teşvik etmek veya desteklemekle kalmayıp onu bizzat tahsil ettiklerini kaydederler.

Bu sayede onlardan her biri, aynı zamanda birer fakih, muhaddis, şair ve dilci mesabesinde idi. Nitekim el-Melik el-Mu’azzam ‘İsa, el-Hatib el-Bağdadi’ye karşı İmam Ebu Hanife’yi savunduğu “es-Sehmu’l-Musib fi’r-Reddi ‘ala’l-Hatib” adlı eser ile bir divanın sahibi olup, nahivci, fıkıhçı ve dilci olarak vasıflandırılmıştır.

İslâm’a ve ilme olan düşkünlüğünün bir gereği olarak, bu devletin kurucusu Sultan Salahaddin, bir yandan devleti kurumlaştırmaya çalışır-

ken, diğer yandan da dönemin meşhur alimlerinin ayağına gidip derslerini dinliyor, özellikle de hadise büyük önem veriyordu. Nitekim çok sayıda hadis ve şiiri ezbere bildiği gibi, Fahrüddin er-Râzi'nin kendisi için kaleme aldığı muhtasar bir fıkıh kitabını da okumuştur.

Ayrıca, Salahaddin'in gerek çocukları ve gerekse kardeşi el-Melik el-'Adil ve oğlu el-Melik el-Kâmil ile ondan sonra gelen hükümdarlar, aynı yolu izlemişlerdir. Şöyle ki, düzenledikleri ilim ve münazara meclislerine bizzat katılarak katkıda bulunurlardı. Özellikle el-Melik el-Kâmil, müslümanlar ile gayrimüslimler arasında gerçekleşen dini ve ilmi tartışmaları büyük bir hoşgörülle karşılıyordu.

Bu dönemde okutulan başlıca ilimler ise, Kur'an ve Sünnet menşeli İslam alimleri ile bu ilimlerin hizmetindeki yardımcı disiplinlerdir. Birinci kategoriye giren ilimler, kıraat, hadis, fıkıh, tefsir, fıkıh usulü ve akâid ilimlerinden ibarettir. Ayrıca, tarihin yanı sıra, mantık ve kelâm gibi bazı akli ilimler ile tıp, eczacılık, matematik, cebir, kimya ve rasad ilimleri de okutulmakta idi.

Bunlardan özellikle tıp ilmine büyük önem verildiği görülmektedir. Nitekim o dönemde, bu ilmin hem teorik hem de pratik olarak öğretildiği, bu alana mahsus okulların bulunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca, bu ilim için geniş uygulama alanları mahiyetinde ve "bimaristan" diye adlandırılan pek çok hastahane, başta Kudüs ve Şam olmak üzere, 'Akkâ, Safed, Gazze, Ramle, Nablus ve Kerek gibi şehirlerde kurulmuş ve devletten büyük destek görmüştür. Özellikle Kudüs'teki büyük Bimaristan'a, Sultan Salâhaddin büyük vakfiyeler tahsis etmiş ve burada, Ebu'l-Fadl Raşiduddin b. Ali es-Sûrî, Ya'kûb b. Saklâb el-Makdisi vb. gibi devrin en ünlü tabipleri çalışmışlardır.

Bu sayede birçok büyük tabip yetişmiş ve tıp ile ilgili çeşitli eserler yazılmıştır. İbn Ebi Usaybi'a, 'Uyunu'l-Enba' fi Tabakati'l-Atibba' adlı eserinde bu konuda ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Öte yandan bu devirde öğretilen ilimler, değişik şekillerde tasnife tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırmalardan biri şöyledir:

- a. Kur'an, hadis, fıkıh, dil (Arap dili) tarih ve coğrafya ilimleri
- b. Yabancı dillerden Arapçaya aktarılan veya bizzat Arapların uğraştığı tıp, matematik ve tabiat ilimleri

c. Cahiliye döneminde var olup İslami dönemde gelişen hitabet ve şiir gibi ilimler

Bir başka tasnif ise, şu şekilde yapılmıştır:

a. Şer'î ilimler

b. Dil ilimleri

c. Tarih ilmi

d. Tıp, kimya, matematik, eczacılık ve mühendislik gibi, bazı akli ve pratik ilimler

Yukarıda da değinildiği üzere, teorik felsefe ile deneysel olan akli ilimler, Eyyubi toplumunun, dini kaygılarla, hoşlanmadıkları ilimler olarak ifade edilmiştir. Bu nedenle olacaktır ki, dönemin ilim anlayışının en önemli karakteristiği, dini ilimlerin okutulduğu medreseler arasında, dört mezhep dışındaki mezheplerin görüşlerine yer veren medreselerin açılmasına müsaade edilmemesidir. Ayrıca, tabiat ilimleri, felsefe, astronomi, astroloji, tarih ve coğrafya gibi ilimlere mahsus medreselerin de açılmadığı anlaşılmaktadır.

Buna rağmen, yukarıda tasnife tabi tutulan bellibaşlı ilimlerin tahsil edildiği eğitim-öğretim müesseseleri medreselerdir. Bu nedenle, bu devrin medreselerine kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır.

II- Medreseler

Eyyübî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte, medrese açma faaliyeti, hızlanıp yaygınlaşmaya başlamıştır. Devrin hükümdarları, hem sünni anlayışı hakim kılmak hem de memleket sathında ilim ve irfanı yaymak için pek çok medrese inşa ederek buralardaki eğitim-öğretimi finanse etmişlerdir.

Biz, bu medeseleri; Mısır ve Şâm medreseleri şeklinde ele almaya çalışacağız:

A. Mısır Medreseleri

Sultan Salâhaddin, ilk kez Mısır'da medreseler açmaya başlamıştır ki, gerek kendisinin yaptırdığı gerekse de diğerleri tarafından yaptırılan bu medreselerin başlıcaları şunlardır:

1. el-Medresetu'n-Nâsiriyye

Bu medrese, şafiiler için açılmış olup başka isimlerle de anılmıştır.

2. el-Medresetu'l-Kamhiyye

Mâlikîler için açılmış olup Feyûm'daki vakfiyesinden elde edilen buğ-daya nisbetle bu ismi almıştır.

3. el-Medresetu's-Suyûfiyye

Hanefiler için açılan bu medrese, Fatimî vezirlerinden 'Abbâs el-'Ubeydî'nin evinin olduğu yerde inşa edilmiştir.

4. İmam Şafi'i Türbesi civarındaki medrese

5. el-Meşhedu'l-Huseyni civarındaki medrese

Bu son iki medrese, özellikle şafii mezhebine mensup fakihler için inşa edilmiştir.

6. el-Medresetu'l-Kâmiliyye

Bu medrese, el-Melik el-Kâmil tarafından yaptırılmış olup "Dâru'l-Hadîs" olarak bilinmektedir.

7. el-Medresetu's-Sâlihiyye

el-Melik es-Sâlih Necmuddîn Eyyûb tarafından yaptırılmış olup dört fakülteli bir üniversiteyi hatırlatmaktadır. Bu dörtlü medresenin her bir ünitesi, dört mezhepten birine tahsis edilmiştir.

8. el-Medresetu'l-Fâdiliyye

Salâhaddîn'in ünlü veziri el-Kâdî el-Fâdil tarafından yaptırılan bu medresenin en önemli özelliği, yine bu zat tarafından eklenen yüzbin cilt kitap kapasiteli kütüphaneye sahip olmasıydı.

Kimi kaynaklar, bu dönemde Kahire'de yaptırılan medrese sayısının yirmibeşi bulunduğunu kaydetmişlerdir.

B. Şam Medreseleri

Şam, medreselerin erken tarihlerde inşa edildiği merkezler arasında yer almaktadır. Zira burada ilk medrese açma faaliyetinin h. IV. yüzyılın sonlarına doğru başladığı anlaşılmaktadır. Eyyûbiler ise, bu faaliyeti hızlandırıp yaygın hale getirmişlerdir. İbn Şeddâd'a göre, Eyyûbiler tarafından yaptırılanlarla birlikte, Şam'daki medrese sayısı doksanüçü bulmuştur.

Bu devirde yaptırılan bellibaşlı önemli medreseler şöyle sıralanabilir:

1. el-Medresetu's-Salâhiyye

el-Bimâristan en-Nûrî'nin yakınında yer alan bu medresenin yapımına Nureddin Zengi (ö. 569/1174) zamanında başlanıp Salahaddîn tarafından bitirilmiştir.

2. el-Medresetu'l-Asrûniyye

Şam Başkâdısı Şerefuddin 'Abdullah b. 'Asrun tarafından yaptırılmıştır. Kimisine göre ise bu medresenin banisi Nureddin Zengi'dir.

3. el-Medresetu'l-İkbâliye,

Hem Nûreddin hem de Salahaddin'in hizmetinde bulunmuş olan Cemâluddin İkbâl (ö. 603/1206) tarafından yaptırılmıştır. Bu zat, kendisine ait evi, biri şafiilere, diğeri de hanefilere ait iki medrese haline getirmiştir ki, her iki medrese, aynı isimle anılmıştır.

4. el-Medresetu't-Takaviyye

Emevî Camii'nin kuzeyinde yer alan bu medrese, Şam medreselerinin en önemlilerindendir. Bu medrese, aynı zamanda mümtaz bir siyasi, ilmi ve ahlaki kişiliğe sahip olan Takiyuddin 'Umer b. Şâhinşâh b. Eyyub (ö. 587/1192) tarafından kurdurulmuştur. Bu zat, Sultan Salahaddin'in yeğeni ve sağ kolu durumunda idi.

Adıgeçen bu dört medrese, Salahaddin zamanında yaptırılmış olup Şafii mezhebine ait medreselerdir.

5. el-Medresetu'l-Hâtiniyye

Bu medreseyi, önce Nureddin Zengi ile evli olup onun vefatından sonra Salahaddin ile evlenen Hatun bint Mu'inuddin tarafından yaptırılmıştır.

6. el-Medresetu'l-Mukaddemiyye

Emir Şemseddin Muhammed b. el-Mukaddem (öl. 583/1189) tarafından inşa edilmiştir. Bu zat, hem Nureddin hem de Salahaddin zamanında önemli görevler ifa etmiştir.

7. el-Medresetu'l-Farruḥşâhiyye

Sultan Salahaddin'in kardeşi Şahinşah'ın hanımı olan Hatun bint İbrahim'in yaptırdığı bir medresedir. Medrese, adını bu hanımın oğlu Ferruḥşah'tan almaktadır.

Son üç medree, Salahaddin devrinde hanefiler için yapılan medreselerdir.

8. el-Medresetu'l-Esediyye

Salahaddin'in amcası Esuddin Şirkuh (ö. 564/1169) tarafından yaptırılan bu medrese, şafiiler ile hanefiler arasında müşterek olan medreselerdendir.

9. el-Medresetu'l-'Azrâiyye

Salahaddin'in kardeşinin kızı olan 'Azrâ bint Nuruddevle tarafından yaptırılmış olup yine her iki mezhebin ortak medreselerindendir.

10. el-Medresetu's-Salâhiyye

Bu medrese, Sultan Salahaddin tarafından maliki mezhebi için inşâ edilmiştir. Kimisine göre de, Nureddin tarafından başlatılıp Salahaddin tarafından tamamlanmıştır. Bu medresede, ünlü iki isim olan İbnu'l-Hâcib ile ez-Zevâvî müderrislik yapmışlardır ki, bu isimlerden "alimler" bahsinde söz edilecektir.

11. el-Medresetu'l-'Umeriyye

Hanbeli mezhebine ait bir medrese olup kıraat, fıkıh ve hadis alimi olan Ebû 'Umer b. Kudâme el-Makdisi el-Hanbelî tarafından yaptırılmıştır.

12. el-Medresetu'z-Zâhiriyye el-Berrâniyye

Bu medrese, şafiilere ait olup Salahaddin'in oğlu el-Melik ez-Zâhir (ö. 613/1215) tarafından inşâ edilmiştir.

13. el-Medresetu's-Şâmiyye

el-Melik as-Sâlih İsmâil (ö. 643/1245)'in annesi ve Salahaddin'in kız-kardeşi olan Zümrüd Hatun tarafından şafiiler için yaptırılmıştır. Bu medresenin ilk müderrisi ise, İslâm ilim tarihinin ünlü siması Takiyuddin İbnu salah'tır ki, aşağıda kendisinden ismen söz edilecektir.

14. el-Medresetu'l-Aziziyye

Kimisine göre bu medrese, önce Sultan Salahaddin'in büyük oğlu el-Melik el-Afdal (ö. 622/1222 tarafından inşâ edilmeye başlanmış ve daha sonra kardeşi el-Aziz Osman (ö. 595/1197) tarafından ikmâl edilmiştir. İbn Şeddat ise, medresenin banisinin baştan itibaren el-Melik el-'Aziz 'Osman

olduğunu söylemektedir. Bu medresenin müderrislerinden biri de, Seyfîdîn el-Amîdî'dir.

Bu son üç medrese, el-Melik el-Afdal zamanında şafiiler için inşa edilmiş olan medreselerdir.

15. el-Medresetu'l-Kaymaziyye

Emir Sarimuddin Kaymaz (ö. 596/1198) tarafından yaptırılan bu medrese, el-Afdal döneminde Şam'da hanefiler için açılmış yegane medrese olarak gözükmektedir.

16. el-Medresetu'l-Adiliyye el-Kubrâ

Kutbuddin en-Nisâburî'nin isteğiyle Nureddin Zengi tarafından şafiiler için yapımına başlanmış, ancak tamamlanamadan bu iki zatın vefat etmesinden sonra el-Melik el-Adil (ö. 615/128), yapımını sürdürmüş onun da vefatı üzerine medrese, oğlu el-Melik el-Mu'azza İsa (ö. 624/1226) tarafından tamamlanmıştır.

Bu, Eyyûbiler döneminin, en büyük medreselerinden biri olup önemli özelliği, Kur'an, hadis, fıkıh, usul, kelâm, tıp, matematik, tabiat ilimleri, astronomi, tarih ve edebiyat gibi çok çeşitli ilimlerin okutulmasıdır. Önemine binaen bu medreseye üç köyün arazisinin tamamı vakfedilmiştir. İnşa edildiği ilk günden itibaren asırlar boyunca bu medresede en ünlü alimler müderrislik yapmışlardır. Bu medrese, günümüze dek ayakta duran önemli tarihi eserlerden olup halen Şam Bilim Akademisi'nin merkezidir.

17. el-Medrese es-Sârimiyye

'Azrâ bin Şahinşâh'ın azadlısı olan Srimuddin Özbek tarafından şafiiler için yaptırılmıştır.

18. el-Medrese el-Felekiyye

el-Melik el-Adil'in anabir kardeşi olan Felekuddîn Suleyman tarafından yine şafiiler için inşa edilmiştir.

19. el-Medrese ed-Devla'iyye

'Allâme Cemâluddîn Ebû 'Abdullâh ed-Devla'î(ö. 635/1237) tarafından şafiiler için yaptırılmıştır.

20. el-Medrese ed-Demmâgiyye

Şafiiler ve hanefilerin ortak medresesi olan bu medrese, el-Melik el-'Adil'in gençlik arkadaşı olan Mahmud b. ed-Demmâğ (ö. 614/1217)'ın hanımı 'Aişe Hatun tarafından yaptırılmıştır.

21. el-Medrese el-Mu'azzamiyye

Bu medreseyi, el-Melik el-Mu'azzam hanefiler için yaptırmıştır. Eyyubi hükümdarları arasında hanefi mezhebine mensup yegâne kişi olan bu zat, aynı zamanda değerli bir ilim adamıdır.

Bunlardan başka;

el-Mu'azzam'ın hanımı 'Azize Hatun'un hanefiler için yaptırdığı el-Medrese el-Mardâniyye, Şibluddevle'nin yine hanefiler için yaptırdığı eş-Şibliyye el-Berrâniyye ile eş-Şibliyye el-Cuvvâniyye medreseleri, ad-Diyâ el-Makdisî'nin hanbeliler için yaptırdığı el-Medrese ed-Diyâniyye el-Muhammediyye, Diyâuddîn Muhasin'in yine hanbeliler için yaptırdığı el-Medrese ed-Diyâniyye el-Muhasiniyye, devrin en ünlü tıp alimi olan Muhezzebuddin 'Abdurrahim b. 'Ali ed-Dahvâr'in yaptırdığı el-Medrese ed-Dahvariyye adlı tıp medresesi, el-Kâdi Mecduddin'in şafiiler için yaptırdığı el-Medrese el-Behnesiyye, Emir Ruknuddin tarafından şafiiler için yaptırılan el-Medrese er-Rukniyye el-Cuvvâniyye, Hatun bint Eyyûb'un şafiiler için yaptırdığı eş-Şâmiyye el-Cuvvâniyye, Emir Ruknuddin'in hanefiler için yaptırdığı er-Rukniyye el-Berrâniyye, Emir 'İzzeddin Aybeg'in yine hanefiler için yaptırdığı el-'İzziyye el-Berrâniyye ve el-'İzziyye el-Cuvvâniyye, Rabi'a Hatun bint Eyyûb'un hanbeliler için yaptırdığı el-Medrese es-Sâhibiyye, el-Melik es-Sâlih İsmail tarafından şafiiler için yaptırılan el-Medrese es-Sâlihiyye, el-Melik el-Aziz Fahraddin (ö. 630/1232)'in hanefiler için yaptırdığı el-Medrese el-Aziziyye, Yusuf İbnu'l-Cevzî'nin hanbeliler için yaptırdığı el-Medrese el-Cevziyye, Emir Akkuş (ö. 658/1259)'un şafiiler için yaptırdığı en-Nâsiriyye el-Cuvvâniyye, Zuhre Hatun'un şafiiler için yaptırdığı el-Adiliyye es-Suğrâ, 'Allâme Necmuddin el-Badrâî'nin şafiiler için yaptırdığı el-Medrese el-Badrâiyye, el-Melik el-Mu'azzam'ın kızı Hadice Hatunun hanefiler için yaptırdığı el-Medrese el-Murşidiyye ve 'Îmâduddîn Muhammed ed-Duneysirî (686/1287)'nin yaptırdığı ed-Duneysiriyye er-Rab'iyye adlı tıp medresesi de, Eyyûbîler döneminde Şam'da inşa edilen belli başlı medreselerdir.

Bu arada, bir tebliğe sığmayacağı için başta Kudüs ve Halep olmak üzere diğer şehirlerde yaptırılan medreselere yer verilememiş, yer verilen

medreseler hakkında ise, görüldüğü üzere, çok kısa bilgiler verilmekle yetinilmiştir.

III. Alimlere Verilen Değer ve Belli Başlı Alimler

Eyyûbî hükümdarlarının alimlere verdikleri değer, herkesin ittifak ettiği bir husustur. Alimlere olan sevgi ve saygıları, davranış ve uygulamalarına da yansımış bulunmaktadır. Bu nedenledir ki pek çok alim, uzak yerlerden gelerek Eyyûbî Devleti'nin himayesine girmiş ve ilmi faaliyetlerine buradaki elverişli zeminlerde devam edebilmişlerdir. Zira Eyyubi hükümdarları, ilim adamlarına ilmi çalışmaları için gerekli olan imkânları sağlamışlar ve bunu değişmez bir devlet politikası haline getirmişlerdir.

İlmî faaliyetlere verdikleri destek, tebliğimizde kısmen yer verdiğimiz çok sayıdaki medrese ile medreseler haricindeki hankâh, ribat ve camilerde sarf edilen ilmi mesaide tezahür etmektedir. Bu sayededir ki Eyyubiler döneminde, başta İslâm ilimleri olmak üzere, tıp vb. alanlarda da çok sayıda ilim adamının yetiştiği ve sayılarının, yüzlerle ifade edilebilecek çoklukta olduğu görülmektedir.

Eyyubi hükümdarlarının alimlere olan saygı ve bağlılıklarına bir iki örnek vermek yerinde olacaktır. Evvela Eyyubi hükümdarlarının, birçok siyasi kararlarında dahi alimlerin görüş ve tavsiyeleri önemli rol oynamıştır. Örneğin; henüz Halife el-Adid'in hastayken Mısır'da Abbasi halifesi adına hutbe okunup okunmaması konusunda Salahaddin, kamuoyunun tepkisinden emin olmadığı için, tereddüt göstermiş, ancak devrin ünlü alimi, Necmuddin Ebu'l-Berekât el-Hubûşânî, bu konudaki tereddüdünü gidererek ilk hutbeyi bizzat okumuştur.

Ayrıca, Suyûtî (911/1505)'nin Tâcu'l-Medâris adı verilmesi gerektiğini söylediği ve dünyanın en değerli medresesi olarak nitelediği İmam Şafii türbesi civarındaki medrese de, bu zatın isteği üzerine Sultan Salahaddin tarafından yaptırılmıştır.

Bir de Ebu'l-Kâsim el-Harestânî'nin baktığı bir davada hasımlardan birinin, el-Melik el-'Adil'den getirdiği tavsiye mektubunu el-Harestânî açmamış ve dava, diğer hasmın lehine sonuçlanmıştır. Kâdî, karardan sonra sultanın mektubunu açmış ve muhtevasını öğrendikten sonra, hamisinin üstüne fırlatarak: Allah'ın kitabı, bu mektubun aleyhinde hüküm verdi, demiştir. Kâdînin bu sözü el-Adil'e ulaştığında "Kadi doğru söylemiştir. Allah'ın Kitabı, benim mektubumdan önce gelir" diyerek teslimiyetini ifade etmiştir.

Alimlerin, Eyyubiler Devleti'nde ifa ettikleri görevler ise, başkadılık, kadılık, kadı nâipliği, başmüderrislik, müderrislik ve bir nevi asistanlık olan muidlik, hankah şeyhuşşuyuhluğu, imamlık ve hatipliktir. Kimileri ise, sultanın en büyük veziri veya birinci derecedeki müsteşarı konumunda olmuşlardır. Örneğin, Sultan Salahaddin'in ünlü veziri el-Kâdi el-Fâdil ile Salahaddin'in oğlu el-Melik el-Afdal'in veziri Diyâuddin İbnu'l-Esir el-Cezeri gibi. 'İzz b. 'Abdusselâm ve İbnussalâh gibi kimi alimler ise, devrin bütün hükümdarları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuşlardır. O kadar ki kimi hükümdarlar, onlardan korktuklarını açıkça söylemişler ve kendilerinden duydukları uyarıları tevazu ile karşılamışlardır.

Bu durumun bir diğer sebebi de, alimlerin halk nezdindeki büyük itibarıdır. Zira o günün konjonktöründe, haçlılarla yapılmakta olan savaşta halkın manevi duygularının harekete geçirilmesi ve imani heyecanının devamlı canlı tutulması gerekirdi. Bu ise, ancak alimlerin, hitabet, telkin ve tavsiyeleriyle mümkün hale gelirdi.

Alimlerin bu çok yönlü fonksiyonlarını bugünkü anlayışla ifade etmek gerekirse, onlar, pekçok siyasi kararlar, adalet, eğitim-öğretim ve kamuoyunu etkileme gibi konularda büyük ölçüde söz ve yetki sahibi idiler.

Öte yandan bu dönemde yetişen alimlerin ihtisas alanları, genellikle birden fazla olurdu. Mesela, bir fakih, aynı zamanda muhaddis, müfessir veya dilbilimcisi de olabilirdi. Bu nedenle devrin alimlerinden herhangi birini, sadece bir alanın uzmanı olarak sınırlamak, tutarlı gözükmemektedir. Bununla birlikte bu tebliğde, anılan noktanın gözden kaçırılmaması kaydıyla, Eyyubiler döneminin başlıca alimlerini, en ağırlıklı yanlarına bakılarak, ilim dalları itibarıyla şu şekilde işlemenin yararlı olacağı düşünülmüştür:

A- Kırâat Alimleri

Bu devirde çok sayıda kıraat alimi yetişmiş olup en ünlülerinden bazıları şunlardır:

1. eş-Şâtîbî el-Kâsim b. Firruh (ö. 590/1193). Kırâatta dehâ sahibi, aynı zamanda muhaddis ve Arap dilinde önder bir şahsiyettir.
2. Reşîduddîn 'Abduzzâhir b. 'Abdizzâhir (ö. 640/1242). Kırâat alimlerinin lideri ve nahivde otorite kabul edilmiştir.
3. İbn Vesik Ebu İshâk İbrahim (ö. 654/1256). Şeyhu'l-Kurrâ' olarak tanınmıştır.

4. Alemuddîn el-Kâsim b. Ahmed el-Mursî (ö. 661/1262). Bu zat da, Şeyhu'l-Kurrâ' olarak bilinir.

5. Kemâlüddin İbrahim b. Fâris et-Temimi (ö. 675/1277). Şam Şeyhu'l-Kurrâ'sı olarak bilinmektedir.

6. Zeynuddin 'Abdusselâm ez-Zevâvî (ö. 681/1282). Şeyhu'l-Mukriin olup fıkıh ve tefsir usulü ilimlerinde de otoritedir.

B- Tefsir Alimleri

Tefsir ile uğraşanlar, daha çok kırâat, hadis ve fıkha ağırlık verdiklerinden müstakil olarak tefsirde ihtisas sahibi olanların sayısı nisbeten az gözükmemektedir ki, bazıları şunlardır:

1. 'Alemuddin Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed es-Sahavî el-Misrî (ö. 643/1245). Döneminin büyük müfessiri, kırâat, nahiv, dil ve fıkıh alimidir.

2. Ebu'l-Abbâs Mansûr İbn Serrâyâ el-İskenderî (ö. 651/1253). Müfessir ve kırâat alimidir.

3. İbnu'l-Cevzi Şemsuddin Yusuf (ö. 654/1256). Aynı zamanda tarihçi ve fakihtir.

4. Ahmed b. Muhammed Ebu'l-Abbâs İbnu'l-Munir et-Tırablusî el-İskenderî (ö. 683/1284). Tefsirde olduğu gibi, nahiv, edebiyat, usul, beyan ve inşada da otorite kabul edilmiştir.

C- Hadis Alimleri

Dönemin en çok revaçta olan ilimlerinden olduğundan, hadis alanına da çok sayıda ilim adamı yetişmiştir. Sayıları bir hayli fazla olan ünlü hadis alimlerinin bazıları şunlardır:

1. Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed el-Hâfız es-Silefi (ö. 576/1180). Hadis isnadında eşsiz, aynı zamanda şafii mezhebinde büyük bir fakihtir, edebiyatçı ve kıraat alimi olup Salahaddin ve çocuklarına hocalık yapmıştır.

2. Mecduddin İbnu'l-Esir el-Cezerî (ö. 606/1209). Ünlü bir muhaddis olup Cami'u'l-Usûl ve en-Nihâye fi Ğarîbi'l-Hadis gibi eserlerin sahibidir.

3. Şeyhu'l-İslâm Takiyyuddîn Ebu 'Amr 'Usmân b. Salahaddin eş-Şehrezûrî eş-Şâfii (ö. 643/1245) Devrin önde gelen hadis, tefsir, fıkıh, ve usul

bilgini olup pekçok ilimde söz sahibi olmuştur. Bu zat, kısaca İbnussalâh diye tanınmaktadır.

4. Abdu'l-Azim b. 'Abdi'l-Kavî b. 'Abdillah el-Munzirî (ö. 656/1258). El-İmam, Şeyhu'l-İslâm ve hadis ilminde emsalsiz gibi vasıflarla nitelenmiş olup kısaca, el-Hâfız İbnu'l-Munzirî olarak ün yapmıştır.

5. Şerefuddîn İsmail b. Ahmed eş-Şeybânî el-Amidî (ö. 677/1278). Mu-haddis ve tarihçi olup Tarîhu Amid-Diyarbakır Tarihi- adlı eserin sahibidir.

D- Fıkıh Alimleri

Tıpkı hadis alanında olduğu gibi, bu dönemde fıkıh alanında da çok sayıda alim yetişmiştir ki, ünlülerinden bazıları şunlardır:

1. İbnu'l-Harestânî Cemâluddîn 'Abdussamed Ebu'l-Kâsim (ö. 614/1217). En büyük fakih ve muhaddislerden biridir. 'İzz b. Abdusselâm: Ben, ondan daha fakih birini görmedim, demiştir.

2. İmâm Fahrüddîn İbn Asâkir (ö. 620/1223). Şafiilerin şeyhi olup 'İzz b. 'Abdusselâm kendisinden icâzet almıştır. Fıkıh, hadis ve diğer dallarda eserleri vardır.

3. 'İzzüddin Şeyhu'l-İslâm 'Abdu'l-Aziz b. 'Abdisselim es-Sulemî ed-Dimaşkî eş-Şafii (ö. 660/1261). Fıkıh, usul ve Arap dilinde üstünlük kazananak müctehitlik derecesine yükselmiş, ayrıca tasavvufta hırka giymiştir. Hükümdarlara karşı yaptığı çıkışlarıyla ünlüdür.

4. Ahmed b. El-Mubarek Takiyüddin en-Nasibini el-Hurfi (ö. 664/1265). Fıkıh, nahiv ve kırâat alimi olup pekçok eserin sahibi olduğu kaydedilmiştir.

5. İbn Hallikân Ahmed b. Muhammed el-Bermekî eş-Şafii (ö. 681/1282). Fakih, tarihçi, edebiyatçı ve şâir olup ünlü Vefeyâu'l-A'yân adlı eserin sahibidir.

E- Mutasavvıflar

Bu devirde tasavvufta olan ilgi dolayısıyla pekçok ünlü mutavvuf da yetişmiş olup bazıları şunlardır:

2. Ebû Hafs 'Umer b. Ebi'l-Hasan b. el-Fârid (ö. 632/1234). Mutavvuf bir şâir olup İbn Arabî, Hallâc ve yeni eflatunculuktan etkilendiği kaydedilmiştir.

3. Ebu'l-Hasan Alî b. Humeyd b. Es-Sabbâğ (ö. 649/1251). el-Kı-nâî'nin talebesi ve fakih mutasavvuflardır.

4. eş-Şeyh İsâ b. Ahmed b. İlyâs el-Yûnînî (ö. 654/1256).

5. es-Seyyid Ahmed b. İbrahim el-Bedevî (ö. 675/1276). Şafii fıkında bir miktar tahsil gördükten sonra hayatını ibadete vakfederek efsânevi bir kişilik haline gelmiştir.

F- Arap Dili Alimleri

Bu devirde revaçta olan alanlardan biri de, Arap dili ile ilgili nahiv, edebiyat ve belâgat ilimleri olup bu alanda da birçok alim yetiştiği görülmektedir. Bunların da en ünlülerinden bazıları şunlardır:

1. el-Kâdî el-Fâdil Ebû 'Alî 'Abdurrahim el-Beysânî (ö. 596/1199). Döneminin en büyük kalem erbabı ve belâgat şeyhidir. Sultan Salâhaddin'in başarılarına, usta kalemiyle büyük katkıda bulunmuştur.

2. el-'İmâd el-Kâtib Ebû 'Abdillâh Muhammed el-İsfahânî (ö. 597/1200). Bu zat da, kalemiyle Salâhaddin'e büyük hizmetlerde bulunmuş ve edebi eserler meydana getirmiştir. Ayrıca, büyük bir tarih bilginidir.

3. Diyâuddin Nasr b. Muhammed İbnu'l-Esir el-Cezerî (ö. 637/1239). Devrinde belâgat, inşâ ve yazışma sanatında riyaset sahibi olmuştur. Ayrıca, Salâhaddin'in büyük oğlu el-Melik el-Afdal'a vezirlik yapmış, ancak kendisini başarısızlığa götürmüştür. El-Meselu's-Sâir adlı ünlü eserin sahibidir.

4. Cemâluddîn 'Usmân İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248). Devrinin harikası ve çok yönlü bir alim olup nahiv, kırâat, fıkıh ve usul ilimlerinde otorite kabul edilmiştir. Ünlü el-Kâfiye ve eş-Şâfiye adlı eserlerin sahibi olup fıkıh ve usulüne dair eserler de yazmıştır.

5. İbn Ebi'l-İsba Zekiyyuddin el-Misrî (ö. 654/1256). Edebiyatta önder olup Kahire şairi diye ün yapmıştır. Bedi'u'l-Kur'an ve Tahriru't-Taḥbir adlı eserlerin sahibi olup bedi' sanatlarına olan katkılarıyla tanınır.

G- Tarih, Biyografi ve Tabakât Alimleri

Bu devirde yetişen tarihçilerin sayısı da, bir hayli fazla gözükmektedir ki, bazıları şunlardır:

1. 'İzzuddîn İbnu'l-Esî el-Cezerî (ö. 630/1232). Tarih, hadis ve dil alimidir. El-Kâmil fi't-Târih adlı ünlü tarih kitabının sahibidir.

2. Yusuf b. Şeddâd Behâuddin el-Halebî (ö. 632/1234). Tarih, hadis ve fıkıh alimi olan bu zat, Salahaddin'in son yıllarında hep beraberinde olmuş ve hayatını konu alan en-Nevâdru's-Sultaniyye ve'l-Mahasinu'l-Yusu-fiyye adlı eserini yazmıştır. El-A'lâku'l-Hatira'sı da, o döneme ışık tutan değerli eserlerdendir.

3. Ebu'l-Hasan 'Alî b. Yusuf el-Kiftî (ö. 646/1248). Bu zat, tarih alanının pekçok eser te'lif etmiştir.

4. İbn Ebî Usaybi 'a ed-Dimaşkî et-Tabib (ö. 668/1269). Aynı zamanda bir tabip olan bu zatın, 'Uyûnu'l-Enbâ' fi Tabakati'l-Atibba' adlı eseri ünlüdür.

5. Ebu'l-Fidâ' el-Meliku'l-Mueyyed İsmâ'il b. 'Alî (ö. 732/1331). Bu zat, Eyyûbîler hanedanının içinden yetişen ünlü fıkıh, tıp, tarih, astronomi ve coğrafya bilginidir. Coğrafya ve tarihe dair yazdığı eserler, Avrupalıların ilgi odağı haline gelmiştir.

H. Coğrafya ve Astronomi Alimleri

Bu alanlarda da birçok ilim adamı yetişmiş olup meşhurlarından bazıları şunlardır:

1. Ebu'l-Fadl b. Yâsin el-Halebî (ö. 604/1207). Güçlü bir felekiyat bilginidir.

2. 'Abdullah b. el-Cemâ'îlî (620/1223). Gezegenler ve yörüngeleri konusunda ihtisas sahibi olduğu kaydedilmiştir.

3. Yakût el-Hamevî (ö. 626/1228). Mu'cemu'l-Buldan adlı eserin sahibi olup yerkürenin yuvarlak oluşunu, Galile'den önce keşfettiği söylenmiştir.

4. 'Alî b. Ahmed eş-Şukrî (ö. 670/1271). Astronomide otorite sahibi bir bilgindir.

5. Astrolog 'Alî b. Mahmûd b. Muneccim el-Edîb (ö. 680/1281)

K- Tıp ve Hendese Alimleri

1. Muhezzebuddîn 'Abdurrahim b. 'Alî ed-Dahvâr (ö. 628/1230). Kendi adıyla anılan tıp medresesinin kurucusu olup devrinde tıp sanatında ri-yaset sahibi olan bir zattır.

2. Şemsuddin Ahmed b. Halil el-Huveyyi (ö. 637/1239). Felsefi ve şer'î ilimlerde eşsiz ve tıbbın esaslarını bilen bir bilgin olarak tanınmıştır.

3. İbnu'l-Beytâr Diyâuddin 'Abdullah b. Ahmed el-Mâlikî (ö. 646/1248). el-Edviyetu'l-Mufgrede adlı eserin sahibidir.

4. Şerefuddîn 'Alî b. Yusuf er-Rahbî (ö. 667/1268). Derin bilgiye sahip bir tabip olup bu alanda birden fazla eseri bulunduğu kaydedilmiştir.

5. İbnu'n-Nefis 'Alâuddîn İbn Ebi'l-Hasan el-Kuraşî ed-Dimaşkî (ö. 687/1288). Mısır'da Şeyhu'l-Atibbâ olarak kabul edilmiş, tıpta eserler ortaya koymuş ve İbn Sinâ'nın Kânûn'unu şerh etmiştir.

L- Felsefeciler

Dönemin felsefeye bakışının olumsuz olması, az sayıda felsefecinin yetişmesine sebep olmuştur ki, bunların da belli başlıları şunlardır:

1. Şihâbuddîn Ebu'l-Futuh Yahya b. Hubeyş-Habeş-es-Suhreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191). İsrâkiyye felsefesinin ünlü temsilcisi olup tasavvuf ile felsefeyi meczetmeye çalışmıştır. Daha önce geçtiği üzere Halep'te idam edilmiştir.

2. Afdaluddîn el-Honcî Muhammed b. Mâi verd el-Feylesof (ö. 642/1244). Aynı zamanda 'İzz b. 'Abdusselâm'dan sonra Mısır kadılığı yapmış ve el-Mûcez fi'l-Mantık, Keşfu'l-Esrâr ve İbn Sinâ'nın makalelerinin şerhi gibi eserler yazmıştır.

3. Mûsâ b. Meymûn el-Kurtubî el-İsrâîli (ö. 605/1208). Felsefe, tıp ve din konularında eserler yazmış olup yahudi asıllıdır.

4. Seyfuddîn el-Amidî Ebu'l-Hasan 'Alî b. Alî (ö. 631/1233). Çok yönlü bir ilim adamı olup felsefenin yanında kelâm, mantık, fıkıh ve usul alanlarında da otorite kabul edilmiştir. Son yıllarda ağır ithamlara maruz bırakıldığı için evine kapanmıştır.

Beni sabırla dinlemek lutfunda bulunduğunuz için hepinize teşekkürlerimi sunar, bu sempozyumun hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan temenni ve niyaz ederim.

Kapanış Konuşması

Ahmet Bilgin*

*K*ardeşlerim, kusura bakmayın. İki gündür zaman zaman bizi dokuzyüz yıl öncesine götüren, zaman zaman gözlerimizden yaşlar akıtan, zaman zaman kalbimizde ümit tomurcuklarını yeşerten, zaman zaman da beyinlerimizde düşünce elyafını canlandıran birçok konuşmaların sahiplelerini dinledik. Bu muhterem zevatın her birine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Çünkü gördüğünüz gibi her biri kendi konusunda mütehassıs olmuş, uzmanlaşmış ve gerçekten büyük bir hazırlık içerisinde girmiş olarak geldiler, güzel bir ilmi ziyafet sundular.

Evet, aslında kendilerinin de bize teşekkür etmesi lazım, çünkü alimlerin sermayesi ilimdir. Bu sermayelerini bu mallarını nereye satacaklardı? Onların sermayelerini satabilecekleri pazarlar bu gibi toplantılardır. Dolaşısıyla ben bu gibi konferans ve sempozyumları bir yerde ilim panayırıları olarak değerlendiriyorum. Onun için, kendileri de müşteri buldukları için, kendileri de emeklerini böylece değerlendirdikleri için, kendilerinin de bize bir parça teşekkür etmesi lazım diye düşünüyorum. Ama yine de bu kadar mesafeleri katederek, beldemizi ve belediyemizi şerefliendirdikleri için çok teşekkür ediyorum.

Dikkat edilecek olursa gerçekten çok önemli simaları Diyarbakır ağırladı bu iki-üç gün içerisinde.

Evet, herkesin dimağında ve kalbinde yaşayan Kudüs'ün müftüsü geldiler. Mescid-i Aksa'nın uzun süre baş imamlığını yapan zat ve oğlu geldiler. Daha doğrusu şu anda milletvekili mansıbını da sürdüren, yine bu ara-

(*) Türkiye, Doç. Dr., *Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı*

da üniversitede doçentlik payesini almış olan ve çok ateşli bir konuşma yapan zat geldiler. Bu arada Batı'da şarkiyatçılık hususunda büyük ün yapmış bulunan Leydin Üniversitesi'nden çok dinamik ve ilmi karizmasında şüphe etmediğimiz kişi geldi. Sonra yine bütün dünyanın yakından tanımış olduğu Finlandiyalı Bilim adamı Suistola geldiler. Nihayet Pakistan'dan bütün İslam aleminin yakından tanıdığı ve bir yerde İslami düşünceye yeni bir perspektif kazandırmakta hiç kimsenin şüphesinin olmadığı bir Asaf Hüseyin geldiler. Polonya asıllı şu anda Malezya Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan ve bu iki-üç gün içerisinde yapmış olduğu anketi gerçi ben burada anlatmak istemiyorum bir anket yaptı ve çok orijinal düşünceleri olan yine ayrı bir ilim adamı geldiler. Bunun yanında Türkiye'dekiler onlardan eksik mi? Evet, önce yabancılardan başladık. Evet, bu konuda İhsan Süreyya Sırma hocamız, hele hele hocaların hocası Nejat Göğüş hoca, Ahmet Ağırakça hoca, geldiler. 12 yıl önce İngiltere'de beraber olduğum ve hala tokalaşmadığım, gelir gelmez kürsüye geçen bir Osman Tunç geldi. Orada aynı odada 6 ay kalmıştık. Efendim, yine ayrıca bizim bağrımızdan çıkan buradaki medrese düzeyindeki bütün ilimleri bitirdikten sonra ikinci kanadını da geliştirmek üzere Bursa'da kalan doktora seviyesinde, doktorayı da bitirmiş bulunan ve orada şu anda kendi memleketinde uzakta ilim ve irfan cephesinde mücadele veren, orada ışık saçan çok yakından arkadaşım Mehmet Yalar Bey geldiler. Özellikle serhat şehri olan Van'dan Abdusselam Uluçam bir meşale gibi geldiler ve hiç kimsenin ele almadığı bakir bir konuyu Eyyubiler'deki sanatı dile getiren, ele alan bir konuşma yaptılar. Selehaddin Eyyubi'nin uzmanı, dünya çapında onun uzmanı kabul edilmiş olan Ramazan Şeşen hocamız, hele hele yine Diyarbakır'lı olmasıyla iftihar ettiğimiz ama yakında Diyarbakır'a beklediğimiz bütün şimdiye kadar elde etmiş olduğu birikimleri Diyarbakır için harcamasını özlediğimiz, beklediğimiz değerli bilim adamı Hulusi Kılıç hocamız geldiler. Eymen Fuat Bey elbette Kuzey Akdeniz'in ruhu olan bütün İslam aleminin bir kültür merkezi kabul edilen Mısır'dan teşif ettiler. Evet bütün konuşmalar gerçekten birbirinden güzeldi, birbirinden şıktı, herbiri ayrı bir heyecan veriyordu. Hele Mehmet Yalar Bey Eyyubi Devleti döneminde yetişen alimleri sayınca, hepsini sayamadı, çok duygulandım. Bakınız 1416 yılı içerisinde Eyyubi Devletinin ömrü 91 yıldı. Ama bu 91 yılda yetişen alimler bir yana 1350 yıl boyunca yetişen alimler bir yana. Çünkü bir Yakut Hamevi'yi görüyoruz. İbn-i Nefis ki ilk kan dolaşımını keşfeden insandır. Bakın her biri ayrı bir dalda vertikal gelişme sağlamıştır, uzmanlaşmıştır. Maanî ve Sarf Nahiv ilminde iki allame kabul ediliyor. Birincisi Zamah-

şerî ikincisi İbn-ü Hacib'tir. İşte Allame İbn-ü Hacib o devrin yetişmesidir. Bir İbn-ü Sarah var ki gerçekten herkesin kabul ettiği ondan sonra gelenlerin hepsinin ondan mutlaka nakil yaptığı büyük bir bilim adamıdır. Hele bir İzzü Abdüsselam'ı eğer siz saymazsanız Şafii ilmi biraz eksik kalır diye düşünüyorum. Tarihçi İbnü'l-Hilkan ilk defa ansiklopedik eser yazan el-Vefayetü'l Ayân li Enbâi Ebnaî Zaman adlı ansiklopedik eser yazmıştır. Bir İbnü'l-Esiri hasılı bunları saymak mümkün değil. Bütün bunlar Eyyubî Devletinin 91 yıllık bir zaman, kısa bir zaman periyodu içerisinde olmuştur. Ben doktora tezinde zaten bir madde olarak şunu söylemiştim. ^{Bü-}kümdarların ulemaya değer verdiği dönemlerde ilim neşvü nemâ bulmuştur, büyük alimler yetişmiştir. İşte misal olarak Dârül Hikmeti ve Eyyubî devletini göstermiştim. Gerçekten de bu tezimde halen iddialıyım.

Evet kardeşlerim, Selehaddin Eyyubi aramızdan ayrıldı. Tabii ki her ^{2. B1} insan, her canlı ölümü tadacaktır ama önemli olan başka Selehaddin Eyyubileri yetiştirmektir. Selehaddin Eyyubi Şam'da ölmeden önce hemen çağırır mahiyetindekileri, evet ölüm döşeginde der ki bana upuzun bir sırık getirin. Uzun bir sırık getirirler. Sonra upuzun bir adam getirin. Evet, ararlar uzun bir adamı da bulur getirirler. Sonra 10-15 m bez getirin, bez getirirler, beyaz bez getirir. Bu bezi bu sırığın ucunda dolayın, katlayın, sarın, onu sararlar. Ve emreder bu upuzun adam upuzun sırığı eline alsın bütün Şam'ın sokaklarını, caddelerini, mahallelerini dolaşsın ve desin ki: İşte Selehaddin ölüyor ve yanında sadece bunları götürüyor. Evet öyle yapıyorlar, Selehaddin sadece o birkaç metre bezi götürdü fakat geride çok şeyler bıraktı. En azından sel gibi akan bu coşku sahibi olan sadece sizleri değil bütün 1,5 milyar İslam alemini bıraktı ve çok iyi örnek hasletleri bıraktı, Ahlâkî yapıyı bıraktı, güzel numuneler bıraktı. Onun için onu rahmetle anıyoruz. Aslında son vermek istemiyoruz. Çünkü ne kadar konuşsak Selehaddin Eyyubî hakkında, o bir deniz gibidir hiçbir zaman onun dibine ulaşmak mümkün değildir. Cenab-ı Allah'tan tekrar tekrar diliyorum yeni Selehaddinleri yetiştiresin, çünkü Selehaddin ne türklerin, ne kürtlerin, ne de arapların atasıdır. O bütün müslümanların atasıdır. Çünkü o hepsini aynı dava etrafında birleştirmiştir..

Allah'a emanet olunuz, Allah razı olsun.

Avrupa ilk defa, Haçlı Savaşları sırasında kan dökerek izlediği güzergah üzerinde büyük idari kurumlar; iyi işleyen siyasi yapılar; gelişmiş ve özgürce süren bir düşünce hayatı; görkemli sanat eserleri; yaygın bir eğitim faaliyeti; sosyal, iktisadi canlılık, kısaca gözalıcı bir medeniyetle tanıştı. Avrupa bu tanışma ve karşılaşmanın verimli meyvesini sonradan devşirecekti. Nitekim İspanya (Endülüs) ve Sicilya'da başlayan büyük tercüme faaliyeti cehalet, dini baskı ve yoksulluk içinde yüzen Avrupa'nın bir yandan Yunan felsefesi, öte yandan İslami ilimlerle tanışmasına ve buradan yepyeni bir sentez çıkarmasına yardımcı oldu. Daha insafllı Batılı bilim adamları ve oryantalistlerin de itiraf ettiğı gibi, önceleri Kuzey İtalya'da başlayan Rönesans hareketinin gerisinde İslam dünyasından devşirilen bu zengin mirasın çok önemli etkileri vardır.

900. yıl dönümünde Haçlı Savaşları'nın genel bir değerlendirmesini yapmanın sadece bize değil, Avrupa'ya da bir faydası vardır. Çünkü insanlar gibi toplumlar da kendi tarihleriyle yüzleştikleri zaman hem bugün hem gelecek için daha sağlıklı kararlar alabilirler. İşte Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi olarak, bundan yüzyıllarca önce bölgemizde cereyan eden ve etkileri tarih boyunca devam eden Haçlı Savaşları'yla ilgili uluslararası bir sempozyum düzenlememizin böyle bir sebebi var.